

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ANUL XIII, Nr. 1—3

IANUARIE—MARTIE 1968

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

APARE CU BINECUVINTAREA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
ÎNALT PREA SFÎNȚIEI SALE

D. D. Dr. NICOLAE MLADIN

Arhiepiscop și Mitropolit

REDAȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA :

Arhiepiscopia Ortodoxă Română Sibiu, strada 1 Mai nr. 24

Secretar de redacție : Pr. prof. dr. GRIGORIE MARCU

CUPRINSUL :

Pag.

BISERICA ȘI PROBLEMELE VREMI

REDAȚIA: *Primirea de către Președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, Domnul Nicolae Ceaușescu, a șefilor de culte din țara noastră* III*—XII*

STUDII

Teologie istorică

MIRCEA PACURARIU: *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII.*

Teză de Doctorat în Teologie, cu un „Cuvânt înainte” de Înalț Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae al Ardealului I—VIII
1—173

COMEMORĂRI

REDAȚIA: *Dr. Petru Groza — sau: O viață închinată neamului românesc. — (10 ani de la moartea sa)* 174—180

VIATA BISERICESCA

REDAȚIA: *În noul an. — (La Catedrala mitropolitană. — Recepția de la Reședința mitropolitană)* 181—188

Arhid. IOSIF BOLOG: *Vizitații canonice în Protopopiatul Brașov* 188—199

Arhid. Prof. Dr. I. ZĂGREANU: *Vizita Înalț Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Mladin, Mitropolitul Ardealului, la Cluj* 200—223

INSEMNĂRI

Preot VICTOR H. BUNEA, M. ȘESAN și REDACȚIA: *Nicolae Olahus — primul umanist român în cultura europeană. — Consfătuire ecumenistă la Cluj. — Din Mitropolia greacă. — Un binefăcător al oamenilor* 224—228

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ANUL XIII, Nr. 1—3

IANUARIE—MARTIE 1968

Redacția și Administrația: ARHIEPISCOPIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ — SIBIU

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ANUL XIII, Nr. 1—3

IANUARIE—MARTIE 1968

Redacția și Administrația: ARHIEPISCOPIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ — SIBIU

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

MITROPOLIA ARDEALULUI

**REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI**

**APARE CU BINECUVÎNTAREA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
' ÎNALT PREA SFÎNȚIEI SALE**

D. D. Dr. NICOLAE MLADIN

Arhiepiscop și Mitropolit

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA :

Arhiepiscopia Ortodoxă Română Sibiu, strada 1 Mai nr. 24

Secretar de redacție : Pr. prof. dr. GRIGORIE MARCU

PRIMIREA DE CĂTRE PREȘEDINTELE CONSILIULUI DE STAT AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, DOMNUL NICOLAE CEAUȘESCU, A ȘEFILOR DE CULTE DIN ȚARA NOASTRĂ

Joi, 29 februarie a. c., Președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, Domnul NICOLAE CEAUȘESCU, a primit la Palatul Consiliului de Stat, în audiență de prezentare, pe șefii cultelor din țara noastră.

La solemnitate au luat parte Președintele Consiliului de Miniștri Dl *Ion Gheorghe Maurer*, Vicepreședinții Consiliului de Stat. Dnii *Emil Bodnăraș* și *Ștefan Pelerfi*, Secretarul Consiliului de Stat Dl *Constantin Stătescu* și șeful Departamentului Cultelor Dl Profesor *Dumitru Dogaru*.

Din partea Bisericii noastre au fost prezenți: Prea Fericitul Părinte Patriarh *Justinian*, însoțit de Înalt Prea Sfințirii Mitropoliți *Iustin* al Moldovei și Sucevei, *Nicolae Mladin* al Ardealului, *Firmilian Marin* al Olteniei și *Nicolae Corneanu* al Banatului, precum și de Prea Sfințirii Episcopi Vicari patriarhali *Antim Nica* Tîrgovișteanul și *Visarion Aștileanu* Ploieșteanul.

Din partea celorlalte culte au fost prezenți: Eminența Sa *Marton Aron*, Episcop romano-catolic de Alba-Iulia (însoțit de Părintele consilier *Iosif Huber*), Monseniorul *Francisc Augustin*, conducătorul Arhiepiscopiei rom.-cat. din București (însoțit de consilierul *Bertalan Blaziu*); Eminența Sa *Petru Pleşca*, Episcop rom.-cat. și provicar al Arhiepiscopiei de București; Eminența Sa *Nagy Julius*, Episcop reformat din Cluj (însoțit de consilierul *Ștefan Tokes*); Eminența Sa *Papp Ladislau Iosif*, Episcop reformat din Oradea (însoțit de vicarul *Santha Paul*); Dl Prof. Dr. *Hermann Binder*, Vicar al Episcopiei ev.-lut. C.A. din Sibiu (însoțit de prim-curatorul general *Albert Hochmeister*); Eminența Sa *Moses Rosen*, Șef-rabin al cultului mozaic (însoțit de *Marilus Itic*, membru în consiliul superior rabinic); Eminența Sa *Kiss Alexa*, Episcop unitarian în Cluj (însoțit de vicarul *Ludovic Kovacs*); Păr. *Ștefan Tomici*, Vicar ortodox sîrb în Timișoara; Eminența Sa *Argay Gheorghe*, episcopul Episcopiei evanghelice sinodo-presbiteriene, Cluj, însoțit de vicarul *Rapp Carol*; *Ioasaf Timotei*, episcop locțiitor al Mitropoliei de rit vechi, Brăila, însoțit de *Ivanov Iacob*, consilier; *Grigore Pambuccian*, vicepreședintele Consiliului eparhial al Episcopiei armeanogregoriene, însoțit de *Zareh Baronian*, secretar; *Iacob Mehmet*, muftiul cultului musulman, Constanța; *Tăchici Ion*, președintele cultului creștin adventist de ziua a 7-a, București; *Vicaș Teodor*, președintele cultului baptist, București; *Bochian Pavel*, președintele cultului penticostal, București; *Gîndilă Nicolae*, prim delegat al cultului creștin după Evanghelie, București.

Cu prilejul primirii la Domnul Președinte al Consiliului de Stat Nicolae Ceaușescu s-au rostit cuvântări.

Primul a luat cuvîntul Prea Fericirea Sa *Justinian*, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Prea Fericirea Sa a spus:

Exprimîndu-ne bucuria și recunoștința noastră profundă pentru prilejul fericit ce ni l-ați acordat de a fi primiți la Consiliul de Stat, noi, reprezentanții Sfîntului Sinod, ai clerului și credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române, împreună cu conducătorii și reprezentanții cultelor religioase din țară, îndeplinim o cuvenită și prea plăcută datorie de a ne prezenta astăzi Domniei Voastre în calitate de Președinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, demnitate cu care ați fost învestit nu demult prin dragostea și prețuirea unanimă a poporului nostru.

Împreună cu întregul nostru popor, mărturisim că alegerea Domniei Voastre în cel mai important post de muncă, de cinste și de răspundere pentru conducerea, dezvoltarea și ridicarea Patriei noastre pe culmile civilizației și progresului, ne-a bucurat în chip deosebit și pe noi conducătorii, slujitorii și credincioșii cultelor religioase, și ne-a întărit în convingerea că destinele țării noastre se găsesc în bună și deplină purtare de grijă, în mîini viguroase, harnice, capabile și încercate.

Încrederea noastră este sporită și susținută — pe lîngă însușirile și calitățile Domniei Voastre binecunoscute și pe lîngă experiența Domniei Voastre — de împrejurarea că Vă găsiți, în acest loc de înaltă supraveghere și comandă, la zenitul vieții, însemnat și garantat de cei 50 de ani pe care i-ați implinit și care reprezintă vîrsta deplinei puteri de muncă și de voință, a viziunii clare și a gîndirii mature în rezolvarea multiplelor probleme ce se pun conducerii și promovării vieții noastre de stat.

La această vîrstă energia se unește cu înțelepciunea, avîntul înnoitor se leagă cu tradiția sănătoasă a strămoșilor, oboseala și ezitarea se biruiesc cu entuziasmul și cu optimismul nădejdlor poporului încrezător în rîvna și munca pe care Domnia Voastră împreună cu colaboratorii o depuneți pentru binele și fericirea lui.

O dovadă elocventă a grijii permanente pe care o aveți împreună cu toți ceilalți factori de răspundere din conducerea Statului nostru, de a sluji cu abnegațiune marile aspirațiuni ale vrednicului nostru popor o constituie — între multe altele — recenta reorganizare administrativă a teritoriului țării noastre, pe care și noi, împreună cu Dumneavoastră, o socotim o înfăptuire de importanță deosebită „care va exercita o influență pozitivă asupra dezvoltării multilaterale a patriei noastre, asupra buneistări și fericiri a națiunii“.

Conduși de aceleași sentimente și de aceleași încredințări care însuflețesc întreg poporul nostru, Vă rugăm să ne îngăduiți, Domnule Președinte al Consiliului de Stat, să Vă prezentăm în numele nostru, în numele

ierarhilor, slujitorilor și credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române, cele mai calde felicitări pentru marea răspundere și vrednicie cu care V-a cinstit poporul nostru, pentru această binemeritată și cuvenită promovare în slujba Statului, la frumoasa vîrstă de 50 de ani.

Folosim de asemenea această fericită ocazie, pentru ca, în numele nostru și al credincioșilor Bisericii noastre, să Vă asigurăm de devotamentul și de tot sprijinul cu care suntem datori, pentru bunul mers al Statului, pentru prosperitatea și bunăstarea materială și spirituală a poporului. Convingerile și îndeplinirea datorităilor noastre patriotice, ca cetățeni ai Statului, sînt întărite și de sentimentele noastre religioase, ca sentimente sacre, care ne obligă în conștiință la respect, supunere și slujire a Statului, poporului și conducătorilor lui.

Înțelegerea și colaborarea care s-au statornicit între Cultele din țara noastră, libertatea religioasă de care ne bucurăm, bunăvoința și sprijinul lor material și moral pe care-l acordă Cultelor religioase Conducerea de Stat, credința religioasă însăși, precum și atmosfera și sentimentul de înalt patriotism de care sînt stăpîniți toți fiii Patriei noastre, ne însuflețesc deopotrivă și pe noi, și nu vom precupeți nimic pentru a sluji cu toată credincioșia și cu tot elanul marile năzuințe ale poporului, pentru fericirea lui, pentru înflorirea Patriei, pentru zidirea noii vieți de progres și dreptate socială, pentru pacea și cooperarea dintre toți oamenii și dintre toate popoarele.

Integrîndu-ne întru totul efortului colectiv, împreună cu Conducerea de Stat și cu tot poporul, vom lucra în așa fel ca și noi, atît pe plan intern, cît și pe plan extern, să afirmăm și să sprijinim prestigiul deosebit de care se bucură Patria noastră și cu toți să-l ridicăm cît mai sus.

Cu aceste gînduri, Vă urăm, Domnule Președinte al Consiliului de Stat — Domniei Voastre și întregii Conducere a Statului — multă sănătate, sporite puteri de muncă și deplin succes în conducerea și ridicarea țării și a poporului, în toate laturile vieții.

Întru mulți, rodnici și fericiti ani!

A luat apoi cuvîntul Eminentă Sa Episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, *Marion Aron*, care a spus următoarele:

Astăzi stăm înaintea Omului de Stat, care cu ajutorul Consiliului de Stat și al Guvernului poartă pe umerii săi grijile Statului și soarta poporului din țară într-o perioadă cînd lumea este plină de tensiuni, antinomii grave și crizele unei transformări. Atît viața socială cît și viața internațională sînt astăzi mai complicate ca orișicînd în cursul istoriei. Aproape fiecare zi aduce noi situații, noi probleme de rezolvat. Iar, Președintele Consiliului de Stat, zilnic, trebuie să ia hotărîri în chestiuni de mare importanță, care se reflectă atît în viața internă a țării cît și în relațiile sale externe; fapt ce influențează munca pașnică constructivă și totodată

prestigiul internațional al țării. Credem că putem ajuta în modul cel mai eficace, Excelența Voastră, Consiliul de Stat și Guvernul în această muncă, care ne privește pe toți, instruind credincioșii noștri să-și îndeplinească în mod conștiințios datoriile lor de cetățeni, dindu-le pildă în îndeplinirea acestor datorii și implorind după credința noastră pentru munca Conducătorilor de Stat, ajutorul lui Dumnezeu.

Să-mi fie permis, Excelența Voastră, cu această ocazie extraordinară, de-a Vă împărtăși bucuria care ne-a cuprins pe noi la vestea că, Excelența Sa Președintele Consiliului de Miniștri, împreună cu Domnul Ministru de Externe, cu ocazia călătoriei lor în Italia, au vizitat pe Capul Bisericii noastre, Săntătatea Sa Papa Paul.

Mulțumind Excelenței Voastre și înaltului Guvern pentru acest gest, care a stîrnit speranțe în noi, dorim Excelenței Voastre și distinșilor colaboratori: membrii Consiliului de Stat și ai Guvernului, împreună cu exprimarea omagiilor noastre, multă sănătate, succese bogate și fericire.

În continuare, a vorbit Eminența Sa Episcopul reformat *Papp Ladislau Iosif* (Oradea), care a spus:

Permiteți-mi cu acest prilej solemn să Vă exprim sincera noastră recunoștință, pentru că ați binevoit să ne onorați cu această întâlnire. În același timp, Vă rog să primiți cele mai sincere urări de bine ale noastre. Vă dorim din toată inima ca îndeplinind demnitatea cea mai înaltă în Patria noastră scumpă, Republica Socialistă România, să puteți servi cu sănătate deplină cauza cea mai măreață: viitorul strălucit al mult iubitului nostru popor — atât pe plan național, cît și pe cel internațional.

Ca președinte al Sinodului Bisericii Reformate din Republica Socialistă România, declar cu cea mai adîncă recunoștință că atât Constituția cît și legile țării noastre ne asigură și nouă, credincioșilor Bisericii Reformate, să putem duce o viață bisericească ce se potrivește pe deplin cu convingerea noastră religioasă, în strînsă colaborare cu credincioșii celorlalte Biserici. Ne asigură și ne ajută într-un mod nespus de prețios să putem îndeplini în libertatea cea mai deplină principală menire a Bisericii în această lume, conform căreia ea trebuie să slujească aici și acum realizarea celor mai minunate idei și năzuințe ale omului modern și ale omenirii contemporane.

De aceea, ca episcop reformat de Oradea, și în același timp și ca deputat în Marea Adunare Națională și membru al Comitetului Național pentru Apărarea Păcii din Republica Socialistă România, — pătruns fiind de un entuziasm înflăcărat —, Vă asigur din toată inima mea că voi contribui prin exemplul personal al vieții mele și prin activitatea mea neobosită, atât în zilele de sărbătoare cît și în zilele de lucru, ca oamenii credincioși ai țării noastre necruțîndu-și eforturile, să se atașeze de opera măreață, prin care se construiește o societate nouă, dreaptă și cinstită

pentru toți, fără deosebiri de naționalitate, de religie și de convingeri. Fiind ferm convins că Patria noastră scumpă — îmbogățindu-se neconținut cu comori spirituale și materiale — prin aceasta își va putea îndeplini menirea internațională cu mai mult efect: apărarea și menținerea păcii.

Prin cea mai sinceră exprimare a acestor gânduri, sentimente și îndatoriri, repet mulțumirile mele pentru această zi de nenit, și doresc Excelenței Voastre în slujirea Voastră cea mai supremă, multe succese strălucite și nenumărate rezultate binecuvântate.

Vorbind ca reprezentant al Bisericii Evanghelice C.A. din Republica Socialistă România, Dl Vicar Dr. *Hermann Binder* a spus:

Intenționez în primul rând să exprim bucuria și mulțumirea pe care o datorăm Excelenței Voastre, deoarece ne-ați onorat nespus de mult cu invitația la această întâlnire. Episcopul Bisericii noastre, Prea Sfințitul Friedrich Müller, care regretă foarte mult că, din cauza unei stări grave a sănătății, este împiedicat să ia parte personal la această întâlnire, a delegat pe curatorul Bisericii generale, Dl Albert Hochmeister, și pe mine ca vicar al episcopiei, să transmitem Excelenței Voastre cele mai respectuoase urări de bine din partea Prea Sfinției Sale și tuturor enoriașilor Bisericii noastre, și să Vă asigurăm că nu vom uita niciodată acest semn de apreciere. Iar eu personal mă consider fericit că, împreună cu înalții reprezentanți ai tuturor cultelor din scumpă noastră Patrie, Vă pot tălmăci salutul Bisericii noastre.

Excelența Voastră, fără îndoială, cunoaște unele localități din țară, în care există comunități bisericești ale noastre. N-a trecut mult timp, de când ați vizitat Brașovul și Biserica Neagră, una din realizările caracteristice ale istoriei Patriei noastre. Noi o considerăm, împreună cu toate bisericile monumentale cu care am încercat să împodobim pământul scump pe care locuim de secole, drept simbol al dragostei noastre neîncetate față de această țară.

Știm bine că nu ajunge ca dragostea față de Patrie să fie documentată cu monumente istorice. Ea trebuie să se realizeze neconținut în fapte noi. Sîntem însă convinși că enoriașii noștri nu se vor limita să exprime dragostea lor față de Patrie cu unele semne din trecut, ci vor da exemple noi, atitudine pe care o sprijinim din toate puterile noastre. Sînt foarte mulți dintre membrii Bisericii noastre care au dovedit acestea, prin loialitatea lor față de orînduirea socialistă din țara noastră, prin munca lor în diferite sectoare ale economiei naționale, prin angajamentul lor în lupta pentru pace, pe plan intern și pe plan internațional, prin voința de a conviețui cu oamenii diferitelor naționalități care trăiesc pe pământul României.

E firesc că Biserica, în comparație cu Statul sau cu societatea, are o misiune aparte. Dar nu trebuie uitat că, și Statul și Biserica, au de îngrijit

același popor, aceiași oameni. Vrem să fim Biserica poporului, la fel cum Statul vrea să fie Statul poporului. Nu activăm într-un spațiu gol. Coincide deci sfera de activitate a Statului și a Bisericilor. Și de aceea sînt necesare întîlnirile între conducătorii Statului și conducătorii Bisericilor, rezultatul lor putînd să fie numai înțelegerea și estimarea reciprocă.

Cred că, din întîlnirea de azi, va rezulta pentru noi oameni ai Bisericii un simbol puternic; toți deservenții cultelor să nu înceleze a repeta învățătura Sfintei Evanghelii, să îndeplinim sarcinile față de Stat, aceasta fiind porunca lui Dumnezeu, și să iubim pe deaproapele nostru.

Pe de altă parte sînt convins că conducătorii Statului vor constata, chiar la astfel de întîlniri, că libertatea credinței și a conștiinței, garantate de Constituție, sînt rodnici și îmbucurători factori ai vieții comune.

În favorul unei dezvoltări fericite a Patriei, ne rugăm lui Dumnezeu în liturghia noastră pentru conducătorii Republicii Socialiste România. Ne gîndim aci, în primul rînd, la cel mai înalt dintre ei. Considerați aceasta, Vă rog, Domnule Președinte al Consiliului de Stat, drept salub permanent din partea Bisericii noastre. Să trăiți, la mulți ani!

Șef rabinul cultului mozaic, *DI Moses Rosen*, a spus în cuvîntul său:

Vă rog să-mi îngăduiți, ca, atît în numele Federației Comunităților Evreiești din Republica Socialistă România, al clerului și credincioșilor cultului mozaic din această țară, cît și într-al meu personal, să Vă prezint expresia celor mai respectuoase omagii, încredințarea deosebitei recunoștințe și — citez s-o spun — a nețărmuritei dragoste ce Vă purtăm.

Împreună cu întreg poporul român, sîntem martori, zi de zi și ceas de ceas la măreața operă ce o împlinește cîrmuirea acestui Stat, sub directa conducere a Domniei Voastre. Transformări înnoitoare și binefăcătoare se întîmplă, la fiecare pas, sub ochii noștri și toate laolaltă duc la înflorirea economică a țării, la creșterea bineistării materiale a cetățenilor, la luminarea minților și la înnobilarea sufletelor, la așezarea Patriei noastre scumpe pe temelii trainice ale dreptății sociale, muncii productive și binelui general.

Împreună cu celelalte naționalități conlocuitoare, ne bucurăm de politica de deplină egalitate între toți cetățenii pe care o duce Partidul Comunist Român și regimul democrat al țării, sub îndrumarea personală a Domniei Voastre, politică ce a pus capăt oricărei discriminări rasiale sau naționale. Roadele acestei politici sînt valorificarea permanentă a comorilor de cultură și artă ale fiecărei naționalități și înfrățirea tuturor fiilor acestei țări, într-un efort comun în slujba unei Patrii care este a noastră, a tuturor și ale cărei legi ne ocrotesc deopotrivă pe toți fără deosebire.

Împreună cu celelalte culte din Republica Socialistă România, desfășurăm viața bisericilor noastre în condițiile desăvîrșitei libertăți religioase pe care conducerea Statului nostru, în frunte cu Domnia Voastră ne-o

acordați, cu înțelegere, cu bunăvoință și într-un spirit de colaborare prietenească. La întrebarea pe care mi-a pus-o un ziarist străin, asupra modului cum pot colabora ca șef de cult cu personalități conducătoare care au concepții materialiste, nereligioase, răspunsul meu izvorât din adîncă mea convingere a fost următorul:

„Regimurile alcătuite, aliădată, din oameni așa-ziși „religioși“ cultivau zizania între biserici, încurajau progromuri, puneau la cale arderea sinagogilor și prigoneau neconținut multe culte. Ele afirmău religia, dar practica lor era împotriva oricărei etici religioase, deoarece înfățișau nelegiuirea, asuprirea și intoleranța.

Prinos de fierbințe grațitudine se cuvine adresat deci întregii conduceri a Republicii Socialiste România, personalități ale căror idei sînt nereligioase, care au altă concepție despre lume, dar care, pe de o parte în tot ceea ce fac în slujba omului, a binelui și a Patriei, împlinesc sublime învățături etice comune tuturor religiilor, iar pe de altă parte ocrotesc bisericile noastre, le dau posibilitatea să trăiască în armonie și să se înfrățască în aceleași binecuvîntate activități“.

Dacă prețuirea noastră se unește cu aceea a întregului popor român pentru politica de ridicare a bineistării generale; dacă recunoștința noastră se împletește cu cea a celorlalte naționalități pentru politica de egalitate națională; dacă admirația noastră se amestecă cu cea a tuturor cultelor conlocuitoare pentru politica de libertate religioasă ce o realizați, dați-mi voie, respectate Domnule Președinte, de a adăuga la acest minunat buchet omagial și floarea unanimității, respect de care se bucură România în întreaga opinie publică mondială, datorită politicii sale externe plină de înțelepciune și străbătută de un spirit larg umanist, politică ce se află sub nemijlocita și neconținută îndrumare a Domniei Voastre.

M-am întors recent dintr-o călătorie în S.U.A., Anglia, Israel și Elveția, unde am luat parte la diferite reuniuni internaționale, am luat contact cu multe personalități și am stat de vorbă cu numeroși oameni simpli. Socot de a mea datorie, să Vă transmit, ceea ce mi-au încredințat toți cei ce i-am întîlnit, să încerc să Vă fac să ascultați o clipă ovațiile miilor și miilor de auditori, ori de cîte ori se pronunță numele scumpei noastre Patrii și cel al Domniei Voastre, să Vă exprim entuziasmul și respectul general pentru politica dusă de România pentru apărarea dreptului la viață, independență și suveranității tuturor popoarelor mari și mici, pentru rezolvarea pe calea tratativelor a tuturor problemelor litigioase între state, pentru coexistența pașnică între sisteme sociale diferite, împotriva nelegiuirii și catastrofalului război din Vietnam, pentru apărarea păcii între popoare.

Vă încredințăm de devotamentul nostru neprecupețit, de lealitatea noastră de nezdruccinat, de hotărîrea noastră fermă de a sta, împreună cu comunitățile și credincioșii noștri, în slujba Patriei și de a nu cruța nici un efort și nici un sacrificiu spre a aduce o umilă contribuție la înflorierea ei.

Vă urăm deplină sănătate și puteri sporite de muncă, precum și succese din ce în ce mai mari, în înalta misiune ce o împliniți în serviciul României și al Păcii.

A luat apoi cuvîntul Domnul Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, spunînd:

„Vă rog să-mi îngăduiți să Vă exprim dv., conducători ai Cultelor, mulțumiri pentru caldele aprecieri pe care le-ați făcut la adresa politicii guvernului, a Patriei noastre, pentru urările ce le-ați adresat Consiliului de Stat și mie personal. Noi vedem în acestea o prețuire a politicii promovate de Statul nostru, politică îndreptată spre construirea unei vieți noi, spre făurirea unor condiții de trai din ce în ce mai bune pentru întregul popor.

Consider că nu există îndatorire mai înaltă decît aceea de-a sluji neabătut interesele poporului, de a face ca România socialistă să devină mai prosperă, mai puternică, cu drepturi egale și suverane în rîndul națiunilor lumii.

Cetățenii Patriei s-au convins că în politica sa, Statul nostru se călăuzește de interesele supreme ale națiunii noastre, ale păcii și progresului în lume — și tocmai de aceea întregul popor, fără deosebire de naționalitate sau de credință religioasă — muncește cu însuflețire pentru înfăptuirea programului de dezvoltare economică și culturală a țării.

Eforturile poporului român sînt orientate constant spre creșterea puterii economice a țării, spre dezvoltarea industrială a tuturor zonelor Patriei, a agriculturii, științei, culturii, spre ridicarea bunăstării sale. Economia se dezvoltă în ritmuri susținute, s-au obținut succese însemnate în toate domeniile de activitate. Recentele măsuri pentru îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a țării, ca și toate măsurile adoptate în ultimul timp de îmbunătățire a conducerii întregii societăți, vor contribui la mai buna repartizare a forțelor de producție, la intensificarea dezvoltării tuturor județelor, la participarea mai activă a cetățenilor la conducerea treburilor de Stat și obștești.

Unul din izvoarele forței societății românești contemporane îl constituie largul democratism ce caracterizează toate domeniile de activitate, viața noastră politică, economică, culturală.

Socialismul a adus împlinirea aspirațiilor celor mai înalte ale tuturor celor ce muncesc din Patria noastră, a asigurat și asigură egalitatea deplină

în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate și credință religioasă — fiii egali ai mării noastre familii — Republica Socialistă România.

Societatea noastră se bazează pe comunitatea de interese și de țeluri a tuturor categoriilor sociale, pe unitatea întregului popor, care prin eforturile și inteligența sa ridică țara pe noi trepte de civilizație și progres. Constituția și legile țării exprimă voința și interesele întregului popor, asigură afirmarea liberă a aptitudinilor și capacităților sale.

Acesta este cadrul social-politic în care are loc dezvoltarea continuă a democrației noastre socialiste, lărgirea drepturilor și libertăților cetățenești, crearea condițiilor propice pentru afirmarea deplină a principiilor umanismului, pentru participarea efectivă a tuturor cetățenilor țării la exercitarea puterii de Stat, la conducerea economiei, culturii și științei.

Dv. ați exprimat aici mulțumirile și aprecierile conducătorilor Cultelor, ale tuturor slujitorilor acestora față de politica Statului nostru, care asigură condiții pentru activitatea tuturor Cultelor, care cere tuturor să servească cu credință interesele Patriei, ale poporului.

Noi apreciem contribuția Cultelor, a dv., conducătorii acestora, la opera de zidire a României noi, simțămintele pe care le-ați exprimat față de politica internă și externă promovată de Partidul și Statul nostru, față de măsurile întreprinse pentru progresul și prosperitatea Patriei, ca și pentru apărarea cauzei păcii și colaborării între popoare.

Fără îndoială că prin activitatea dv., pusă în slujba intereselor supreme ale Patriei și poporului, puteți contribui, alături de toți factorii Statului nostru, la promovarea acestei politici atât în țară cât și în străinătate.

Pe noi ne îngrijorează faptul că într-o parte sau alta a lumii nu popoarele își hotărăsc soarta, ci aceasta este hotărâtă prin amestec din afară, cu ajutorul armelor. Dv. puteți aduce o contribuție în susținerea politicii externe a Statului nostru, de colaborare între popoare, de încetare a agresiunii și bombardamentelor în Vietnam, pentru a lăsa poporul vietnamez să-și hotărască singur soarta. De altfel, toate popoarele, indiferent de mărimea lor, trebuie să fie lăsate să-și hotărască singure calea de dezvoltare și progres social. Numai pe această bază se poate asigura o conviețuire pașnică, se pot crea condiții pentru propășirea fiecărei națiuni în cadrul comunității mondiale. Noi am dori — și ne exprimăm convingerea — că dv., ca și pînă acum, veți susține această activitate politică atât în țară cât și în relațiile pe care le aveți cu alte Culte din străinătate.

Avem convingerea că prin munca unită a tuturor cetățenilor Patriei noastre, români, maghiari, germani, de alte naționalități — indiferent de credințe religioase și concepții filozofice — vor fi îndeplinite mărețele țeluri

ce ni le-am propus, națiunea noastră liberă și independentă va păși mai departe pe calea bunăstării și fericirii întregului nostru popor.

Vă urez tuturor sănătate, fericire personală, dv., slujitorilor Cultelor și credincioșilor pe care îi reprezentați în îndeplinirea tuturor năzuințelor de mai bine pentru poporul nostru.

După aceea, Dl Nicolae Ceaușescu și ceilalți conducători de Stat s-au întreținut cordial cu reprezentanții Cultelor.

În timpul întrevederii, adresându-se Președintelui Consiliului de Stat, Eminența Sa Kiss Alexa, episcop al Episcopiei unitariene (Cluj), Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, Mgr. Francisc Augustin, conducătorul Arhiepiscopiei romano-catolice din București, Gîndilă Nicolae, prim-delegat al cultului creștin după evanghelie (București), au exprimat, în numele lor și al Cultelor pe care le reprezintă, mulțumiri călduroase Consiliului de Stat și Guvernului pentru drepturile de care se bucură Cultele în Republica Socialistă România.

Exprimîndu-și întreaga lor adeziune față de politica internă a României, vorbitorii au asigurat Conducerea Statului că, împreună cu celelalte Culte, își vor aduce contribuția deplină la eforturile întregului popor pentru dezvoltarea și înflorirea Patriei.

Ei au subliniat sentimentele de respect și de aprobare unanimă cu care este primită politica externă a Statului nostru, asigurînd pe Domnul Președinte al Consiliului de Stat, Nicolae Ceaușescu, că vor milita alături de întregul popor pentru îndeplinirea acestei politici consacrată colaborării între popoare, securității europene și apărării păcii în lume.

Primirea șefilor de Culte la Președinția Consiliului de Stat a arătat încă o dată — masiv și festiv — că toate cultele religioase din Patria noastră sînt alături de ocîrmuitorii poporului român, sprijinind loial și statornic munca obștească de zidire nouă și vrerea puternică de a ne afirma unitatea națională și capacitatea de participare la soluționarea problemelor contemporane în modul cel mai convenabil pentru întreaga omenire.

*

În vederea participării la primirea de la Președinția Consiliului de Stat, Înalt Prea Sfințitul nostru Arhiepiscop și Mitropolit Dr. Nicolae Mladin a plecat la București, de la reședința sa, în după-amiaza zilei de miercuri, 28 februarie a. c.

Arhipăstorul nostru s-a înapoiat la Sibiu sîmbătă, 2 martie a. c.

REDACTIA

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE DIN TRANSILVANIA CU ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI—XVIII

CUVINT ÎNAINTE

Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia și Sibiu dă la lumină de sub teascurile Tipografiei Eparhiale lucrarea asistentului Mircea Păcurariu de la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu despre „Legăturile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII”. Aceasta pentru importanța istorică a subiectului, dar și pentru răsfrîngerile lui în viața actuală a Bisericii noastre.

Intr-adevăr ne este prezentată o epocă de mari frământări, în care legăturile bisericești dintre Transilvania și țăările române de peste Carpați au fost foarte intense. Se evidențiază osmoza sufletească între românii ortodocși de pretutindeni, circulația vlădicilor, preoților, călugărilor, artiștilor, cărților etc. făcîndu-se pe întreg teritoriul locuit de poporul român — deși el era împărțit în trei provincii. De la tipăriturile lui Coresi la Cazanul lui Varlaam, de la Noul Testament al lui Simion Ștefan la Biblia de la București, ca și multe alte cărți bisericești tipărite în diferite centre pentru toți cei de „seminție românească” — există o unanimă mărturisire a conștiinței de unitate bisericească, de limbă și naționalitate. Biserica Ortodoxă Română — cuprinzînd pe toți românii din Transilvania, Țara Românească și Moldova — era astfel un factor nu numai de unitate în aceeași „lege strămoșească”, ci și de unitate națională. Era un singur corp, însuflețit de aceeași credință dreptmăritoare și de aceeași conștiință românească.

Datorită acestei unități, vedem că Țara Românească și Moldova sprijinesc Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în vremuri grele, cînd ea era amenințată în însăși existența sa. Prin

solidaritatea tuturor, Ortodoxia transilvană a biruit toate încercările, care au dus astfel la o întărire a unității bisericești. Dacă totuși în sec. XVIII, împărații habsburgi au reușit să împartă pe românii transilvăneni în două „Biserici”, în fond ei au rămas una, fiind fii ai aceleiași Biserici românești, atașați de aceeași „lege” și de destinul istoric al poporului român.

Trecutul de luptă și unitate și-a găsit împlinirea în prezent. Visul unității naționale s-a realizat. Unitatea în aceeași Biserică Ortodoxă Română a tuturor clericilor și credincioșilor e o realitate vie. Strădaniile și jertfele strămoșilor ne obligă să desăvârșim unitatea noastră bisericească și să aducem contribuția noastră la înflorirea Patriei, la unitatea nezdruincinată a poporului, la cauza păcii și înfrățirii între popoare.

Acestea sînt — pe scurt — semnificațiile istorice și actuale ale lucrării.

Fie ca tot cel ce o citește cu inimă deschisă și suflet românesc să înțeleagă tâlcurile ei și să fie și mai însușeșit de a sluji cu toate forțele sale Patriei și Bisericii strămoșești !

† NICOLAE

Mitropolitul Ardealului

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

P R E F A Ț A

Împrejurările istorice în care a avut loc etnogeneza și dezvoltarea existenței istorice a poporului nostru n-au îngăduit, din nefericire, ca toate fracțiunile provinciale ale acestuia să trăiască sub o conducere unitară și să formeze un singur Stat național de la început, bucurându-se astfel din plin de necontestatele roade ale unității statale, teritoriale și de toate predicțiile puterilor sale materiale și spirituale, decît — cum se știe — în timpurile moderne și mai ales contemporane.

Cu toate acestea și în poșida vitregiilor realității istorice, românii din cele trei mari provincii românești (Țara Românească, Moldova și Transilvania) au ținut în mod constant și sub variate și multiple forme legătura cu frații lor, nesocotind, cu toate riscurile, barierele geografice și opreliștile impuse, într-ajutorindu-se în toate domeniile, păstrîndu-și cu scumpătate coeziunea și conștiința națională nealterată și tinzînd fără încetare către făurirea unui stat, care să-i cuprindă pe toți cei de un neam, o limbă și o „lege“.

Considerînd retrospectiv lucrurile, unitatea de credință religioasă, Ortodoxia de totdeauna a poporului nostru, pe lângă unitatea etnică și lingvistică, a fost unul din cei mai activi și mai determinanți factori pentru împlinirea și desăvîrșirea străvechiului ideal de unitate orizontală și verticală, de unitate complexă și multilaterală a românilor. Prin aceasta, Biserica Ortodoxă Română și-a slujit în vremuri de restriște și cu tot devotamentul de care a fost capabilă, poporul pe care trebuia să-l slujească, să-l înalțe și să-l înobileze.

Lucrarea de față, fruct al unor sîrguincioase osteneți de mai mulți ani ale d-lui Mircea Păcurariu, asistent la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu, cunoscut de altfel și prin alte studii meritorii din domeniul Istoriei Bisericii Române, își propune să înfățișeze într-o încheiere științifică tot complexul de legături bisericești, din secolele XVI, XVII și XVIII, dintre cele trei mari provincii românești, în baza bogatelor izvoare ce le-a avut la îndemînă și trebuie să recunoaștem, cu satisfacție, că ea reprezintă o cercetare critică și o prezentare sistematică a subiectului, condiții fundamentale ce se cer oricărui studiu istoric.

Cuprinsul lucrării este împărțit în patru mari capitole, iar acestea, la rîndul lor, în subcapitole și paragrafe, reușind să prezinte vastul material folosit în mod ordonat, sistematic și genetic așa cum se desprind în chip natural problemele unele din altele. Această împărțire, care conferă elaboratului un caracter unitar și bine proporționat, respectă atît criteriul cronologic al înșiruirii faptelor în ordinea timpului, cît și pe cel logic al grupării informațiilor istorice de aceeași natură într-un tot organic structurat.

Izvoarele bogate de care dispune au fost folosite cu probitate, cu simț critic și în mod științific, iar în foarte numeroasele citații din subsolul lucrării adesea pune și rezolvă fericit anumite probleme conexe și adiacente ce largesc și adâncesc cadrul dat, deschizându-i orizonturi și perspective mai cuprinzătoare și mai de profunzime. Stilul este în general îngrijit, ponderat și denotă sobrietate științifică.

Nu este lipsit de interes să subliniem că lucrarea vibrează de sentimente patriotice, justificate pe deplin de suferințele grele pe care le-a îndurat poporul nostru, în zbuciumatul său trecut istoric.

Fără îndoială că avansind în timp — după cum o recunoaște însuși autorul, — se vor mai putea descoperi și alie documente, în arhivele din țară sau străinătate, în legătură cu subiectul tratat. Acestea însă nu vor putea modifica esențial concluziile la care s-a ajuns. O cercetare *exhaustivă* nici nu era posibilă în acest domeniu atât de vast.

S-au publicat pînă acum numeroase și valoroase studii tratînd problema legăturilor politice, culturale, economice, artistice și bisericești, de întinderi variate, dintre cele trei mari provincii românești. Acestea nu întunecă însă meritul esențial al acestei lucrări, care constă în aceea de a ne fi prezentat problema în cauză într-un studiu unitar și de mai multă amploare, bogat documentat și adus la zi cu ultimele referințe și informații.

Lucrarea reprezintă astfel o importantă contribuție la istoria Bisericii noastre Ortodoxe și a Patriei noastre.

Pentru toate aceste motive, o Comisie specială, alcătuită din profesori de specialitate sau de specialitate înrudită de la cele două Institute Teologice ale Bisericii Ortodoxe Române, formată din Pr. Prof. Dr. Sofron Vlad, Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Dr. Milan Șesan, Prof. Dr. Al. Elian și subsemnatul, după cercetarea cu grijă a manuscrisului și efectuarea de către autor a îmbunătățirilor propuse de fiecare din membrii Comisiei, a avizat favorabil, în unanimitate, ca lucrarea să vadă lumina tiparului și să fie admisă, după publicare, întrucît îndeplinește toate condițiile regulamentare (art. 185—190), a fi susținută ca teză în vederea obținerii titlului de Doctor în Teologie — Secția Istorică — de către autorul ei.

Avînd în vedere prevederile Regulamentului Institutelor Teologice din Patriarhia Română și considerînd cuprinsul favorabil al tuturor referatelor profesorilor indicați mai sus, o recomand cu adînc respect și cu toată căldura Prea Fericitului Patriarh Justinian, ctitorul atîtor așezăminte de cultură ale Bisericii Ortodoxe Române, spre a fi publicată și pusă în acest mod la îndemîna tuturor ostenitorilor de pe făgașul cercetării trecutului Bisericii și Patriei noastre.

Pr. Prof. Dr. ALEXANDRU I. CIUREA

CUVINTUL AUTORULUI

Problema legăturilor bisericești dintre Transilvania și celelalte două țări românești m-a preocupat încă din anii de studii la doctorat. De aceea am socotit că este un lucru folositor să string știrile privitoare la această problemă, risipite prin diferite publicații, într-o lucrare unitară, mai ales că pînă acum au fost tratate numai legăturile economice, politice, culturale sau de altă natură dintre Transilvania și celelalte două țări române. Desigur, nu am pretenția că am epuizat întregul material privitor la această temă. Pe lângă lucrările de sinteză și speciale, indicate la bibliografie, am adăugat doar puține știri inedite, aflate în cursul cercetărilor pe care le-am făcut prin diferite biblioteci. O cercetare sistematică în arhive nu am putut face, întrucît știri mărunte privitoare la această temă sînt risipite în orice arhivă și bibliotecă din țară. Cercetările care se vor mai face cu timpul, în diferite fonduri arhivistice, vor întregi informațiile privitoare la legăturile bisericești dintre românii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați. Am socotit să mă limitez numai la secolele XVI—XVIII, întrucît în această perioadă au fost legături mai intense, avînd, prin urmare, și știri mai bogate asupra lor.

Țin să mulțumesc aici profesorilor mei de la Institutele Teologice de grad universitar din București și Sibiu, care, prin munca lor, au contribuit la pregătirea mea teologică, în cursul anilor de studii de licență și de doctorat. În mod deosebit mulțumesc profesorilor de la catedra de Istoria Bisericii Române, care m-au ajutat la specializarea în această disciplină și la întocmirea lucrării de față.

Cuvînt de aleasă mulțumire și recunoștință adresez Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Dr. Nicolae Mladin, fostul meu profesor, pentru îndrumările date de-a lungul anilor și mai ales pentru ajutorul acordat la tipărirea acestei lucrări.

M. P.

A B R E V I E R I

AAR—MSI, s., t.	= <i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, seria, tomul.</i>
AAR—MSL, s., t.	= <i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare, seria, tomul.</i>
ACMIT	= <i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj.</i>
AFI	= <i>Arhivul pentru Filologie și Istorie, Blaj, 1867—1870.</i>
AGR	= <i>Anuarul Grației Române, Craiova.</i>
AIIC	= <i>Anuarul Institutului de Istorie din Cluj.</i>
AIIN	= <i>Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj—București.</i>
AS	= <i>Revista Arhiva Someșană, Năsăud.</i>
BCIR	= <i>Buletinul Comisiei Istorice a României, București.</i>
BCMI	= <i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.</i>
BOR	= <i>Biserica Ortodoxă Română, Buletinul oficial al Patriarhiei Române.</i>
BRV	= <i>Ioan Eianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, Bibliografia românească veche, vol. I—IV, București, 1903—1944.</i>
BSRG	= <i>Buletinul Societății Române de Geografie, București.</i>
BUBB	= <i>Buletinul Universităților V. Babeș-Bolyai, Cluj.</i>
CC	= <i>Revista Codrul Cosminului, Cernăuți.</i>
CCr	= <i>Revista Cultura Creștină, Blaj.</i>
CL	= <i>Revista Cercetări Literare, București.</i>
DD	= <i>Revista Drum Drept, Vălenii de Munte.</i>
GB	= <i>Glasul Bisericii. Revista oficială a Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei.</i>
GG	= <i>Geopolitica și Geoistoria. Revistă română pentru sudetul european, București.</i>
MA	= <i>Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibului și a Episcopilor Clujului și Oradiei.</i>
MB	= <i>Mitropolia Banatului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului.</i>
MMS	= <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei. Revista oficială a Arhiepiscopiei Iașilor și a Episcopiei Romanului și Hușilor.</i>
MO	= <i>Mitropolia Olteniei. Revista oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și a Episcopiei Râmnicului și Argeșului.</i>
MID	= <i>Magazinul istoric pentru Dacia, vol. III, București, 1846.</i>
NRL	= <i>Revista Neamul Românesc Literar, Vălenii de Munte.</i>
RF	= <i>Revista de Filologie, Cernăuți.</i>
RI	= <i>Revista Istorică, București.</i>

RO	= <i>Revista Ortodoxă</i> , București.
RRH	= <i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , Bucarest.
RT	= <i>Revista Teologică</i> , Sibiu.
SCB	= <i>Studii și Cercetări de Bibliologie</i> , București.
SCDB	= <i>Studii și Cercetări de Documentare și Bibliologie</i> , București.
SMIM	= <i>Studii și Materiale de Istorie Medie</i> , București.
ST	= <i>Studii Teologice</i> . Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română.
Trans.	= <i>Revista Transilvania</i> . Organ al Astrei, Sibiu.
TR	= <i>Telegraful Român</i> , Sibiu.
ȚB	= <i>Revista Țara Birsei</i> , Brașov.

*

Academia R.P.R., *Documente*, A. B.=Academia R.P.R., *Documente privind istoria României*. A=Moldova, B=Țara Românească, București, 1951—1956.

Almanahul din Viena=*Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, 1962—1966.

Fraților Lapedatu=*Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936.

Hurmuzaki, *Documente*=Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887—1942.

Inchinare lui N. Iorga=*Inchinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931.

N. Iorga, *Studii și documente*=N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1901—1913.

Omagiu N. Bălan I=*Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940.

Omagiu N. Bălan II=*Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului la cincizeci de ani de activitate bisericească*, 1905—1955, Sibiu, 1955.

S. Stinghe, *Documente*=Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, Brașov, 1901—1906.

A. Veress, *Documente*=Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929—1937.

C U P R I N S U L

Cuvînt înainte	I
Prefață	III
Cuvîntul autorului	V
Abrevieri	VI
Introducere	1—5
CAPITOLUL I	
LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE TRANSILVĂNENE CU IERARHIA ȘI DOMNITORII DE PESTE MUNȚI	8— 35
1. Legăturile cu Mitropolia Ungrovlahiei și domnitorii Țării Românești	6— 26
2. Legăturile Episcopilor de Vad și Maramureș cu vlădicii și domnii din Moldova	26— 35
CAPITOLUL II	
CONTRIBUȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI LA APĂRAREA ORTODOXIEI ÎN TRANSILVANIA	36— 84
1. Acțiunea de combatere a prozelitismului calvin	36— 40
2. Acțiunea de combatere a prozelitismului catolic	40— 47
3. Ajutorul dat credincioșilor șcheieni pentru păstra- rea Ortodoxiei	47— 57
4. Hirotonii de preoți transilvăneni peste munți	58— 67
5. Credincioșii transilvăneni în viața mănăstirească a Țării Românești și a Moldovei	68— 80
6. Credincioși transilvăneni trecuți peste munți	80— 84
CAPITOLUL III	
SCHIMBURI CULTURALE-BISERICEȘTI ÎNTRE ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI CEI DE DINCOLO DE CARPAȚI	85—137
1. Circulația tipăriturilor în cele trei țări românești	85—101
2. Schimburi de tipografii	102—113
3. Schimburi de dascăli, copişti, zugravi, tineri la în- vățătură	113—125
A. Dascăli și copişti din Transilvania peste munți	114—116
B. Dascăli și copişti din Țara Românească și Moldova în Transilvania	116—120
C. Schimburi de zugravi	121—123
D. Tineri transilvăneni la învățătură în țările române	123—125
4. Vlădici, preoți și călugări din Țara Românească și Moldova în Transilvania	126—137
CAPITOLUL IV	
AJUTOARELE MATERIALE ACORDATE DE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA BISERICII ORTODOXE DIN TRANSILVANIA	138—159
1. Ctitorii muntene și moldovene în Transilvania	138—149
2. Danii de moși	149—152
3. Danii în bani	152—155
4. Danii în veșminte și obiecte de cult	155—157
Concluzii	158—159
Bibliografie	160—173

INTRODUCERE

Cercetînd istoria vieţii bisericeşti a românilor, se poate constata cu uşurinţă că între credincioşii din Transilvania şi cei din Ţara Românească şi Moldova au existat legături trainice şi neîntrerupte. Ele s-au arătat în cursul veacurilor prin sprijinul dat de vlădicii şi domnii de peste munţi Bisericii din Transilvania, prin combaterea acţiunilor prozelitiste calvine şi catolice, prin ajutorarea clerului şi credincioşilor rămaşi ortodocşi în cursul veacului al XVIII-lea, prin răspîndirea manuscriselor şi tipăriturilor de peste munţi în Transilvania, prin acordarea de ajutoare materiale unor biserici de aici.

Aceste legături dintre bisericile şi credincioşii din cele trei ţări române au fost determinate în primul rînd de faptul că de o parte şi de alta a Carpaţilor trăia acelaşi popor român, care vorbea aceeaşi limbă şi mărturisea aceeaşi credinţă ortodoxă. Unitatea de neam şi limbă, precum şi unitatea de credinţă a românilor din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, a fost subliniată de numeroşi cărturari ai noştri din trecut, precum şi de mulţi străini.

Ea îi era cunoscută şi patriarhului Chiril Lucaris, care, în răspunsul dat principelui Gabriel Bethlen, în 2 septembrie 1629, la propunerile acestuia ca românii să treacă la calvinism, scria: „Dar pentru îndeplinirea fericită şi paşnică a acestei (schimbări de religie), ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge şi de simţire care zvîrneşte în taină, dar cu multă putere, între românii din Ţara Transilvaniei şi locuitorii din ţările Munteniei şi Moldovei. Negreşit, domnii vecini ai ziselor ţări niciodată nu vor îngădui aceasta şi foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puţin cu îndemnuri tainice”.¹ Într-un capitol din lucrarea noastră vom arăta ce spun unii dintre vlădicii şi tipografilor de odinioară despre originea poporului român şi despre unitatea sa de limbă şi de credinţă.

Un alt factor care a contribuit la dezvoltarea legăturilor de orice fel dintre românii din Transilvania cu cei din Ţara Românească şi Moldova a fost cel geografic, Transilvania fiind orientată spre sudul Carpaţilor. Mulţimea trecătorilor din Carpaţi (Lainici, Turnu Roşu, Bran, Predeal, Buzău, Breţcu, Oituz, Ghimeş-Palanca, Bicaz, Tihuţa Birgăului, Rodna ş. a.) au înlesnit dezvoltarea legăturilor economice şi comerciale dintre cele trei ţări române. Bunurile circulau dintr-o ţară în alta fără nici o piedică. Tîrgurile din Transilvania, — îndeosebi cele de la Sibiu, Braşov şi Bistriţa — care constituiau cea mai însemnată piaţă de desfacere a mărfurilor transilvănene, atrăgeau mulţi negustori de dincolo de Carpaţi. Dar şi mulţi negustori din Transilvania treceau cu produsele lor peste munţi. În acelaşi timp, numeroşi

1. I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 178; Preotul Niculae M. Popescu, *Chiril Lucaris şi Ortodoxia ardeleană*, în BOR, an. LXIV, nr. 7—9, 1946, p. 445.

păstori transilvăneni — mai ales din părțile de miazăzi — treceau cu turmele lor, prin pasurile amintite, în cîmpiile Moldovei și ale Țării Românești pînă în Dobrogea, bucurîndu-se și de unele privilegii acordate de domnii acestor țări. Apoi, numeroși iobagi români transilvăneni își părăseau satele lor din pricina asupririi feudale și se așezau în cele două țări românești vecine, unde exploatarea nu luase proporțiile cunoscute în Transilvania. Era și firesc ca aceste treceri dintr-o țară în alta, fie temporare, fie pentru totdeauna, să ducă și la o creștere a legăturilor sufletești dintre credincioșii români din Transilvania și cei de dincolo de Carpați. În timpul șederii lor peste munți, ei se închinau în bisericile de acolo și cereau slujbele preoților pe care-i găseau. Iar în cazul cînd se stabileau aici, întemeind sate noi, ei își ridicau cîte o biserică și de multe ori trimiteau la hirotonie cîte un credincios din cei veniți cu ei.

Legăturile bisericești dintre românii de pe amîndouă versantele Carpaților au fost ușurate și de faptul că Transilvania a avut și legături politice cu Țara Românească și Moldova. Sînt cunoscute încă din epoca voievodatului legăturile lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș și ale altor domni români cu voievozii Transilvaniei și regii Ungariei. Aceste legături s-au înărit mai ales după ce Transilvania a devenit principat, sub suzeranitatea turcească (1541). Acum domnitorii Țării Românești și ai Moldovei au încheiat alianțe și tratate politice cu principii Transilvaniei, îndreptate împotriva turcilor. Sînt cunoscute tratatul lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory, înțelegerea dintre Radu Mihnea al Țării Românești, Ștefan Tomșa al Moldovei și principele Gabriel Bethlen de a fi „frați pînă la moarte”, alianța dintre Gheorghe Rákoczy I cu Matei Basarab în 1635 și cu Vasile Lupu în 1638, alianța de la Gherghița dintre Gheorghe Rákoczy II cu Constantin Șerban al Țării Românești și Gheorghe Ștefan al Moldovei, alianța aceluiași principe cu Mihnea al III-lea al Țării Românești.² Datorită acestor înțelegeri, Biserica Ortodoxă din Transilvania și-a putut desfășura activitatea în condițiuni mai favorabile, căci mulți domni români mijloceau pe lîngă principii transilvăneni pentru Biserica Ortodoxă, așa cum vom vedea în cuprinsul lucrării.

Legăturile bisericești au fost favorizate și de faptul că mulți domni din Țara Românească și Moldova au stăpînit timp îndelungat sate și moșii în Transilvania. Pe lîngă ținuturile mai întinse dăruite de regii Ungariei, ca ducatele de Amlaș și Făgăraș sau Banatul Severinului, toate stăpînite de Mircea cel Bătrîn, sau Ciceul și Cetatea de Baltă, stăpînite de Ștefan cel Mare și Petru Rareș, cel din urmă adăugînd la acestea Bistrița, Rodna și Ungurașul, numeroși domni munteni și moldoveni au stăpînit în Transilvania teritorii mai mici, uneori numai unele sate. De pildă, regele Vladislav i-a dăruit lui Radu cel Mare, în 1507, domeniul Geoagiul de Jos cu 19 sate în jur, pe care l-a stăpînit cu familia sa pînă în 1509. În 1519 Ludovic II Jagello a dăruit Geoagiul de Jos lui Neagoe Basarab și fiului său Teodosie, care l-au stăpînit pînă în 1521, cînd a trecut în stăpînirea unor boieri din Țara Românească. Radu de la Afumați a stăpînit, din 1526 pînă în 1529, Vințul de Jos și Vurpărul, care i-au fost dăruite tot de Ludovic II Jagello. Mult mai tîrziu, Constantin Brîncoveanu stăpînea satele făgărășene:

2. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. II, Editura Academiei R.P.R., (București, 1961), p. 209, 212—213.

Sîmbăla de Sus și de Jos, Poiana Mărului, Rucărul, Berivoiul Mare și Mic, Cincul Mare iar în părțile Orăștiei satul Tămășasa. Și numeroși boieri de peste munți au ajuns în stăpînirea unor sate din Transilvania, cele mai multe din ele cumpărate în timp ce pribegeau pe aici.

Numeroși pretendenți la tron, domni înlăturați din scaun și boieri fu-giți din pricina luptelor interne din țările lor pribegeau prin Transilvania, unii din ei stabilindu-se aici. Amintim între ei pe Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, care s-au așezat o vreme în părțile Bihorului. Uneori veneau cu ei și preoți-sau vlădici de peste munți. În multe din satele transilvănene stăpînite de domni și boieri munteni și moldoveni, aceștia ridicau și cite o biserică sau mănăstire, punînd în fruntea ei un preot, un egumen, sau chiar un vlădică, ajutîndu-le cu bani și odoare bisericești, așa cum vom vedea într-un capitol al lucrării.³

Cei care au arătat o grijă deosebită Bisericii Ortodoxe din Transilvania au fost domnii din Țara Românească și Moldova. Ei au socotit întotdeauna că este o îndatorire de seamă a lor aceea de a ajuta Biserica transilvăneană, care s-a dezvoltat în condiții cu totul deosebite de Bisericele din Țara Românească și Moldova, ea nefiind recunoscută în mod oficial de autoritățile feudale din Transilvania. Din moment ce ajutorul lor s-a revărsat cu atîta dărnicie în cursul veacurilor asupra Locurilor sfinte din Orient, era firesc ca el să se îndrepte și către credincioșii de peste Carpați, care erau de același neam cu ei. În chip deosebit, domnii celor două țări de peste munți au sprijinit lucrarea de apărare a Ortodoxiei împotriva prozelitismului calvin și catolic din Transilvania. Ei au ajutat însă și materialicește, atît Mitropolia Bălgradului, cît și numeroase biserici din Transilvania.

Pe lîngă domni, care reprezentau însuși Statul, un ajutor permanent a venit și din partea vlădicilor celor două țări — deci din partea Bisericii — în vederea aceleiași lucrări de apărare și păstrare a tezaurului de credință ortodoxă.

Dar legăturile bisericești dintre credincioșii români au fost întărite și prin mijlocirea unor modești slujitori ai altarului — preoți și călugări — care au venit în ajutorul românilor transilvăneni cu cuvîntul și cu fapta, prin răspîndirea de manuscrise și tipărituri de peste munți, prin copierea de manuscrise și cărți pentru bisericele transilvănene, prin grija arătată credincioșilor transilvăneni care intrau în mănăstirile din Țara Românească și Moldova. La rîndul lor, și dintre transilvănenii așezați peste munți s-au ridicat unii oameni de seamă, care au avut rosturi deosebite în viața Bisericii de acolo.

*

Legăturile Bisericii Ortodoxe române din Transilvania cu Bisericele de peste munți, deși în fond sînt bine cunoscute din felurite lucrări, totuși, pînă acum n-au fost înfățișate într-o lucrare specială. Ele au fost expuse sumar în unele istorii ale Bisericii din Transilvania.⁴ O expunere mai largă a făcut Ștefan Meteș în Istoria sa bisericească.⁵ Tot el s-a ocupat cu aceste

3. Amănunte la Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din Țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925.

4. De pildă la Dr. Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 93—97.

5. Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1935, p. 97—109, 178—182 și 334—371.

legături, pentru secolul al XVIII-lea, într-o lucrare aparte.⁶ De altfel, Ștefan Meleş a urmărit și în alte lucrări problema legăturilor bisericești,⁷ politice sau economice ale românilor din Transilvania cu cei de dincolo de Carpați.

O schițare sumară a lor a făcut și Aurelian Sacerdoțeanu.⁸ Autorul acestei lucrări a publicat cu câțiva ani în urmă un articol despre ajutoarele materiale oferite Bisericii transilvănene de frații lor de peste munți, în partea sa finală schițând și alte aspecte ale legăturilor bisericești.⁹ În ultimul timp, s-au scris lucrări speciale în legătură cu aria de răspîndire a tipăriturilor de peste munți în Transilvania și Banat (Barbu Teodorescu și Virgil Molin), pe baza cercetărilor mai vechi făcute în diferite biserici de aici.

Felurite alte aspecte ale legăturilor bisericești au fost înfățișate în diferite lucrări, pe care le-am indicat în bibliografie.

*

În cele ce urmează, ne propunem să înfățișăm într-o lucrare unitară toate aspectele legăturilor bisericești ale Transilvaniei cu celelalte două țări române. Am amintit peste tot și legăturile bisericești ale Banatului cu țările românești de dincolo de Carpați, deși trebuie să observăm că acestea au fost mai slabe, datorită pe de o parte depărtării geografice, iar pe de alta, datorită împrejurărilor deosebite în care s-a desfășurat istoria românilor bănățeni.

Ne-am limitat numai la secolele XVI—XVIII, pentru faptul că în această perioadă legăturile au fost mai intense, în comparație cu secolele anterioare sau cu secolul al XIX-lea. Este adevărat că legăturile de această natură sînt mult mai vechi, avîndu-și începutul din epoca de formare a limbii și a poporului român și continuînd cu epoca întemeierii statelor feudale Țara Românească și Moldova. La scurtă vreme după întemeierea acestora, apar și știrile documentare privitoare la legăturile bisericești dintre cele trei țări românești. Amintim, ca o simplă exemplificare, grija deosebită pe care a arătat-o Ștefan cel Mare bisericilor din posesiunile sale transilvănene, mulți cercetători considerîndu-l întemeietor al Episcopiei Vadului și ctitor al bisericii episcopale de acolo. Și alți domni de peste munți au ctitorit biserici în Transilvania chiar înainte de 1500; alții aveau legături de prietenie cu preoții transilvăneni, mai ales cu cei de la biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului. De aceea, aproape la fiecare capitol al lucrării am amintit pe scurt și legăturile bisericești dinainte de 1500, pentru o mai bună înțelegere a problemelor.

Era și firesc ca relațiile să fie mai strînse începînd cu secolul al XVI-lea, pentru că de atunci avem știri mai sigure asupra ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, care a început să aibă legături cu vlădicii și domnii de peste munți. Ele s-au adîncit în secolele următoare, cînd Bi-

6. Idem, *Relațiile Bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928.

7. Idem, *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal, Vălenii de Munte*, 1915; Idem, *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, Arad, 1925, precum și în alte lucrări menționate la bibliografie.

8. Aurelian Sacerdoțeanu, *Legăturile Mitropoliei Unghavlahiei cu Transilvania și Moldova*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 889—903.

9. Mircea Păcurariu, *Ajutoarele materiale acordate de Țara Românească Bisericii Ortodoxe din Ardeal*, în MO, an. XII, nr. 9—12, 1960, p. 601—626.

serica transilvăneană a fost ajutată de Bisericile și domnii de peste munți, ca să reziste oricăror încercări prozelitiste ale altor confesiuni. După 1800, aceste legături au început să slăbească, în primul rînd datorită măsurilor luate de stăpînirea habsburgică de a le împiedica pe orice cale. Episcopia înființată pe seama românilor ortodocși din Transilvania, pusă în 1783—86, sub jurisdicția Mitropoliei sîrbești din Carlovit, avea printre altele și menirea de-a împiedica pe viitor legăturile cu Bisericile de peste munți. Din această pricină, am socotit potrivit să merg cu expunerea faptelor numai pînă la 1800. Pentru o mai deplină deslușire a unor chestiuni, am fost nevoit să amintesc și unele fapte pelrecute după 1800.

*

Am împărțit materialul în patru capitole mari. În capitolul I am înfățișat legăturile care au existat între ierarhia Bisericii din Țara Românească și Moldova și vlădicii ortodocși din Transilvania, precum și grija domnilor de peste munți față de scaunele vlădicești ale românilor transilvăneni.

În capitolul II am arătat ajutorul dat de vlădicii și domnii de peste munți Bisericii și credincioșilor transilvăneni în vederea păstrării neștirbite a tezaurului de credință ortodoxă, prin combaterea acțiunilor prozelitiste calvine și catolice. Am scos în relief strădaniile depuse de mitropolitul Teodosie și de Constantin Brîncoveanu ca să împiedice destrămarea sufletească a credincioșilor transilvăneni în anii 1698—1701 și sprijinul dat de vlădicii de peste munți, în cursul secolului al XVIII-lea, credincioșilor care au rămas în dreapta credință.

În capitolul III am urmărit schimburile culturale bisericesti dintre Transilvania și celelalte două țări românești. Am stăruit asupra răspîndirii cărților de peste munți în Transilvania, asupra schimburilor de tipografi, copişti, dascăli, zugravi, preoți și călugări dintr-o țară în alta.

În capitolul IV am arătat care au fost bisericile și mănăstirile ctitorite de domni sau de credincioși de peste munți în Transilvania. Am înfățișat de asemenea daniile de moșii, bani și odoare, oferite tot de aceștia unor biserici de aici.

CAPITOLUL I

LEGATURILE BISERICII ORTODOXE TRANSILVANENE CU IERARHIA ȘI DOMNITORII DE PESTE MUNȚI

1. LEGATURILE CU MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ȘI DOMNITORII ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Secole de-a rindul Mitropolia Transilvaniei a fost în legături strînse cu Bisericele Ortodoxe din Țara Românească și Moldova. Nu trebuie să înțelegem însă că ea le-ar fi fost sufragana în accepțiunea obișnuită a cuvîntului, căci Biserica Ortodoxă din Transilvania era autonomă, atît sub regii Ungariei, cît și în epoca Principatului. Totuși, din cauză că Biserica Ortodoxă nu făcea parte dintre „religiile recepte” (catolică și mai tîrziu: luterană, calvină și unitariană) și ca atare nu se bucura de sprijinul oficial al autorităților de stat din Transilvania, ci dimpotrivă, era prigonită de acestea, a fost nevoie ca ea să caute un sprijin permanent la cele două Biserici Ortodoxe de peste munți. În mod obișnuit, Episcopia Geoagiului și Mitropolia Bălgradului erau în legătură cu Mitropolia Ungrovlahiei, iar Episcopiile de Vad și Maramureș cu Mitropolia Moldovei, fapt explicabil prin apropierea geografică dintre ele. Pe lîngă aceste legături — am spune între ierarhi — Mitropolia și Episcopiile transilvănene se bucurau și de sprijinul permanent al domnilor din cele două țări române, care în multe rînduri recomandau principilor Transilvaniei oameni ai lor de încredere, cărora să li se încredințeze cîrmuirea anumitor scaune vlădicești.

Nu avem de gînd să facem o istorie — nici măcar o expunere rezumativă — a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, căci ar depăși limitele subiectului nostru. Ne vom mulțumi să înfățișăm în cuprinsul acestui capitol doar legăturile ierarhice ale Mitropoliei Bălgradului cu Bisericele din Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII. Trecem cu vederea și peste părerea unor istorici bisericești care văd în „Mitropolia” Feleacului o continuare a vechii Mitropolii a Severinului, părere discutabilă încă și care nu a cîștigat aderențe suficiente.¹⁰

Încă de la începutul secolului al XV-lea și din însăși titulatura mitropoliților Ungrovlahiei, trebuie să vedem o „dependență” față de ei a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, mai ales a celei din părțile sudice. Astfel, într-o scrisoare a patriarhului ecumenic Matei I din mai 1401 către mitro-

10. Prof. Dr. Șt. Lupșa, *Vechea Mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în secolele XV și XVI*, Sibiu, 1948, 31 pag. — cu indicarea bibliografiei referitoare la originile Mitropoliei.

politul Ungrovlahiei (probabil Antim Critopol), i se adresa astfel: „Prea Sfințite Mitropolit al Ungrovlahiei, preacinstit și exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor¹¹.” O însemnare tot din acest timp ne lasă să întrevădem cam aceeași titulatură, căci vorbind de scaunele mitropolitane din cuprinsul Patriarhiei ecumenice zicea: „S-au făcut apoi și în Ungrovlahia doi mitropoliți și unul ține locul celui al Nicomediei și se zice exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor, iar celălalt se zice mitropolit al unei părți din Ungrovlahia și ținând locul celei al Amasiei¹².”

După reorganizarea Bisericii din Țara Românească de către fostul patriarh ecumenic Nifon II, titulatura mitropolitului Ungrovlahiei apare într-o formulare asemănătoare. Observăm doar că nu mai apare numele de „Ungaria”. De pildă, într-una din versiunile Vieții Sf. Nifon, mitropolitul Macarie apare cu titulatura de „mitropolitul Ungrovlahiei și ipertimos și exarh al Plaiurilor”, iar în alta „mitropolit a toată Țara Românească, Plaiului și Severinului¹³.”

Titulatura de „exarh al Plaiurilor” apare și la vlădicii următori: „Ștefan din mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Ungrovlahiei, exarh Plaiurilor”, „Varlaam ... arhiepiscopu i mitropolitu alu Tărgoviștii și alu scaunului Bucureștiloru, Exarhu Plaiului și a toată Ungrovlahia”, „Teodosie ... mitropolitul a toatei Țări Rumânești și Exarhu Plaiurilor¹⁴”, ea continuând să fie folosită și la vlădicii următori, pînă azi.

S-au dat mai multe explicații numelui de „exarh al Plaiurilor”. Titlul de „exarh”-(ἐξάρχος) avea însemnarea de reprezentant, delegat sau împuternicit al patriarhului de Constantinopol.¹⁵ În cazul de față, înființătorul Mitropoliei Ungrovlahiei conducea, în numele patriarhului ecumenic, și pe ortodocșii din întreg regatul ungar, care, poate în acea vreme nu aveau un conducător bisericesc acceptat de Patriarhia de Constantinopol. Jurisdicția mitropolitului Țării Românești întrecea deci cu mult hotarele țării.¹⁶

D. Onciul credea că prin „Plaiuri” (πλάγινα), trebuiesc înțelese „părțile de peste munți”, gîndindu-se la ducatele Amlașului și Făgărașului și la banatul Severinului, pe care domnii români le-au stăpînit mai multă vreme, fiindu-le dăruite, ca feude, de regii Ungariei.¹⁷

I. Nistor credea că sub denumirea de „πλαγινών” trebuiesc înțelese „vasetele regiuni subcarpatice din Banat și din Dacia transilvăneană, unde vie-

11. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, p. 30 și C. Erbiceanu, *Studii istorico-canonice asupra cuvintelor προέδρος* = Președinte și τόπων ἐπισχών = Locotenens = Locotenent, în BOR, an. XVII, (1893—94), p. 610; Ion I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și Exarhatul Plaiurilor*, București, 1945, p. 20; Preotul Dr. Nicolae Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților, jurisdicția, hotarele și reședința Mitropoliei Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 699.

12. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 30; C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 610—611; N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 699.

13. *Ibidem*, p. 700.

14. *Ibidem*, p. 703—704.

15. Nicolae Dobrescu, *Intemeierea Mitropoliilor și a celor dintii mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 48.

16. N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 710.

17. D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în *Convorbiri literare*, an. XXXV (1901), p. 1027, cit. la N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 48—49 și N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 710.

țuiau mase compacte de români ortodocși, cu bisericile și cu preoții lor“, pe care patriarhul ecumenic, după ruperea lor de Ohrida, i-ar fi luat sub conducerea lui duhovnicească. Acesta, neputînd să le înființeze o episcopie proprie, din pricina opoziției regelui catolic al Ungariei, a creat la Argeș „un vicariat sau exarhat patriarhal pentru „credincioșii români din Banat și Dacia transilvăneană“, rînduind în această demnitate pe însuși mitropolitul Ungrovlahiei, pe care l-a încredințat „cu păstoria canonică în numele său, a credincioșilor ortodocși din plaiurile bănățene și transilvane, numindu-l prin tomosul din mai 1359, fotodată și exarh al acestor plaiuri (Ἐξαρχος τῶν πλαγηνῶν). Așa luă ființă exarhatul Plaiurilor, care se menține pînă în timpul de față în titulatura Mitropoliei Ungrovlahiei“.¹⁸

N. Șerbănescu, la rîndul său, zice că s-ar putea ca prin „τῶν πλαγηνῶν“ „să se înțeleagă părțile dinspre munte din podișul transilvan, locuit de românii ortodocși, care, neavînd căpelenie bisericească, s-au dat, de Patriarhia ecumenică, în grija mitropolitului de la Argeș, care astfel ajunge exarhul său peste aceste părți... Astfel, mitropolitul Ungrovlahiei ajunge și exarh al Patriarhiei ecumenice pentru aceste locuri de margine, ducîndu-și jurisdicția pînă acolo, deși era în țară străină“.¹⁹

Această „dependență“ era cunoscută și de *Pravila cea Mare* din 1652, care scria că „Mitropolitul (Ungrovlahiei) are blagoslovenie de hirotonește și pe episcopii Țării Ardealului de în Țara ungurească“.²⁰

Arhidiaconul Pavel de Alep, în cursul șederii sale în Țara Românească, împreună cu tatăl său, patriarhul Macarie al Antiohiei, aflase de asemenea de această legătură, căci scria: „Sărmanii ortodocși din Brașov, cît și acei din țările ungurilor, doreau mult, după cum am fost informați, ca domnul nostru patriarh să meargă la ei; însă aceasta era greu de îndeplinit. Aproape toți țărani de pe lîngă Brașov sînt ortodocși; ei au doi episcopi sub jurisdicțiunea mitropolitului Țării Românești. Preoții lor sînt mai mulți de 1500...“.²¹

Nu intrăm în discutarea acestor păreri, dar este sigur că de la întemeierea ei, Mitropolia Ungrovlahiei a avut sub oblăduirea sa pe unii vlădici din Transilvania și apoi pe mitropoliții Bălgradului. Oblăduirea aceasta consta în hirotonirea vlădicilor transilvăneni și în grija pentru păstrarea tezaurului de credință ortodoxă. Din punct de vedere administrativ, Biserica Ortodoxă din Transilvania avea rînduielile ei proprii, fără să se observe vreun amestec în treburile ei interne din partea Bisericii de peste munți.

Primul vlădică despre care știm că s-a hirotonit în Țara Românească a fost *Petru*, ruda lui Daniil episcopul Feleacului, căruia i-a urmat în scaun, hirotonit la Tîrgoviște în 1538, de către mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei. Cu acest prilej, mitropolitul muntean i-a dăruit și o bederniță, cu o inscripție care pomenea de numele său și al domnitorului Radu Paisie.²²

18. I. Nistor, *op. cit.*, p. 19—20.

19. N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 711.

20. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 611 și la Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 68.

21. Emilia Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române*, București, 1900, p. 236.

22. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. XIV; Preotul Dr. Niculae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 755; Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în MA, an. V, nr. 7—8, 1960, p. 581—582.

Prima Episcopie din părțile de sud ale Transilvaniei despre care avem informații istorice este cea a Geoagiului, care pare să fi fost înființată încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, prin ajutorul material și sub influența politică a vreunui domn din Țara Românească.²³ Nu avem știri despre primii episcopi. Primul episcop cunoscut este *Hristofor*, numit de Isabella Zápolya, „crăiasa” Transilvaniei, la 16 aprilie 1557. Numirea se va fi făcut la dorința lui Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești, care împreună cu Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, au așezat în scaun pe Isabella Zápolya și pe fiul său Ioan Sigismund, reveniți din Polonia. Poate pe aceștia îi avea în vedere actul de numire când se scria că ea s-a făcut „la cererea unor credincioși ai noștri”.²⁴ Același act de numire spune că Hristofor urma să se bucure de toate veniturile pe care această episcopie „le-a avut din vechime”, fapt ce ne arată că el avusese înaintași în scaun.²⁵

În primăvara anului 1559 apare ca episcop de Geoagiu *Sava*, venit din Țara Românească. El se refugiase probabil de teama lui Mircea Ciobanul, împreună cu mai mulți boieri. S-a stabilit cu aceștia în Lancrăm lângă Alba-Iulia, unde au zidit o biserică, iar el a cumpărat o casă. Toate aceste lucruri le aflăm dintr-o scrisoare a lui Alexandru Vodă al Țării Românești către principele Ștefan Báthory din 16 mai 1572, în care se amintea că biserica din Lancrăm fusese ridicată de mai mulți boieri munteni, printre care figura și vlădica Sava, „pe când erau pribegi pe acolo”.²⁶ Numele său ca episcop e înfățișat în prefața *Intrebării creștinești* a lui Coresi din 1559, care s-a tipărit „cu știrea episcopului Savei Țărei ungurești”, fiind închinată mitropolitului Efrem al Ungrovlahiei.²⁷ În curând a fost înlocuit cu *Gheorghe de Ocna*, numit la intervenția nobilului Melchior Balassa. S-a susținut că acesta ar fi trecut în primăvara anului 1562 ca episcop la Roman și că el ar fi fost acel episcop cu numele Gheorghe, caterisit și ars de viu de Ioan,

23. Ștefan Meteș, *Episcopia Geoagiu de sus (1557—1957). Comemorarea de 400 ani*, în MA, an. II, nr. 9—10, 1957, p. 656.

Istoricii mai vechi, A. Bunea și N. Iorga, credeau de asemenea că Episcopia Geoagiului s-a înființat de un domn din Țara Românească, pentru că aceștia au stăpinit castelul de la Stremț și satul Geoagiu cel puțin din 1508 pînă în 1512 (probabil Radu cel Mare sau Neagoe Basarab). Cf. Dr. Augustin Bunea, *Vechile Episcopii a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 33—34. N. Iorga, bazat pe faptul că Radu de la Afumați stăpînise Geoagiu de jos, schimbat mai târziu cu dania satelor vecine Stremț și în urmă Vințul de jos și Vurpărul, afirma: „Pentru aceste moșii Radu făcu o mănăstire la Geoagiu de sus. Egumenul de acolo, adus desigur din Țara Românească, luă, după obiceiul străvechi al românilor ardeleni, titlul mai mare de vlădică și sfinți preoți după drepul episcopal”. N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, București 1904, p. 6.

24. *Ibidem*, p. 7; Șt. Meteș, *Episcopia Geoagiului de sus*, p. 657; *Idem*, *Istoria Bisericii*, p. 74; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române, Manual pentru Institutele Teologice*, vol. I, București, 1957, p. 355.

25. A. Tr. Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în MID, III, p. 205—207; Hurmuzaki, *Documente*, II, 5, p. 445—446; actul e tradus la Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, p. 588.

26. A. Veress, *Documente*, I, p. 315—316.

27. BRV, IV, p. 6—7; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 75; *Idem*, *Episcopia Geoagiului de sus*, p. 657.

Vodă Viteazul în 1574.²⁸ În aceste împrejurări, Sava s-a reîntors la scaunul său, căci la 10 aprilie 1562 Ioan Sigismund Zápolya îl numea episcop, în locul lui Gheorghe de Ocna.²⁹ Nici această a doua păstorire a sa nu a durat prea mult, căci la 4 noiembrie 1570 același Zápolya îi dăruia casa din Lăncrăm episcopului român-calvin Pavel Tordași, întrucît Sava era plecat din Transilvania.³⁰

Desigur acești vlădici vor fi fost hirotoniți în Țara Românească, de mitropolitul din Țirgoviste. Deducem acest lucru și din faptul că la 15 iunie 1553 castelanul Ioan Fanchy din Hunedoara scria sibienilor că a trimis în Țara Românească pe preotul *Ioan din Peșteana* (Hațeg), spre a fi hirotonit, întrucît voievodul Transilvaniei „i-a dăruit Episcopia românilor“ de aici. În acest scop i-a scris lui Mircea Ciobanul, iar acum ruga pe sibieni să-i scrie și ei, ca preotul Ioan să fie hirotonit cît mai repede.³¹ Nu știm cine îl va fi hirotonit, căci în acel an mitropolitul Anania era încă refugiat în Transilvania, de unde s-a reîntors numai în 1554, cînd domnia s-a dat lui Pătrașcu cel Bun.

Peste cîțiva ani, un călugăr moldovean, *Eftimie*, amestecîndu-se în răscoala pretendentului la tron Ștefan Mîzgă, care a fost învins, s-a văzut nevoit să se refugieze în Transilvania, de teama lui Alexandru Lăpușneanu. La 17 aprilie 1566 Lăpușneanu scria bistrițenilor să prindă pe acest călugăr fugar, care se adăpostise la un credincios cu numele Lazăr, între satele Bîrgău și Sîngeorz în părțile Bistriței și să-l trimită în Moldova.³² Dorința lui n-a fost îndeplinită, ci mai mult chiar, vedem că la 5 octombrie 1571 principele Ștefan Báthory, la stăruința unor nobili, a îngăduit călugărului Eftimie, cunoscut prin „învățătură, știință, purtări cinștite și viață cuvioasă“, să propovăduiască cuvîntul lui Dumnezeu și să slujească după ritul său.³³ În anul următor, el mergea la patriarhul Macarie al Ipecului, spre a primi darul arhieriei. El făcuse astfel, fie pentru că principele Ștefan Báthory dorea să se pună bine cu turcii, căci patriarhul Macarie era frate cu marele vizir Mehmet Socolovici și obținuse jurisdicția asupra tuturor creștinilor din Europa centrală ocupată de turci, fie că dorea să slăbească legăturile supușilor săi cu românii de peste Carpați.³⁴ La 3 august 1572, principele înștiința pe dregătorii săi și țara, că Eftimie fusese hirotonit episcop de către patriarhul Macarie, dîndu-i voie să predice pretutindeni în Transilvania.³⁵ Acest Eftimie a fost socotit drept „cel dintîi mitropolit al româ-

28. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 874; Cf. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 75 și 102.

29. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 578; N. Iorga, *op. cit.*, p. 22.

30. A. Veress, *Documente*, I, p. 292—293.

31. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 495. Se crede că el și-a avut reședința în mănăstirea Prislop, de unde au mai ieșit doi vlădici transilvăneni: Ioan în 1585 și Teofil în 1615 și care era situată nu departe de satul Peșteana. Cf. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 77—78; mai nou Șt. Lupșa îl socotește „mitropolit“ al Ardealului cu reședința în Alba Iulia, Cf. Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, p. 584—585. Mai degrabă Ioan a fost înaintașul în scaun al lui Sava de Geoagiu.

32. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 588—589.

33. *Ibidem*, XV, 1, p. 647—648; N. Iorga, *op. cit.*, p. 30—31.

34. Cf. Gh. I. Moisesescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *op. cit.*, vol. I, p. 358.

35. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 653—654 și N. Iorga, *op. cit.*, p. 31. La 12 septembrie 1572 îi recunoștea aceeași calitate și Christofor Bathory. *Ibidem*, p. 32.

nilor din toată țara Ardealului și părțile ungurești cu reședința în Bălgrad sau Alba-Iulia".³⁶ Nu intrăm acum în discutarea acestei probleme, căci aici ne interesează doar faptul că era originar din Moldova, sau că era un transilvănean călugărit într-o mănăstire de acolo și ca atare, unul din cei care au contribuit prin munca lor la întărirea legăturilor sufletești dintre românii din Transilvania și cei din Moldova.

În 1573 el pleca la Brașov, probabil în vederea tipăririi unor cărți bisericești, căci era acolo la 29 octombrie 1573. A trecut apoi în Țara Românească poate trimis în vreo solie sau ca să se prezinte la mitropolitul Eftimie al Țirgoviștei, al cărui drept de „exarh” îl nesocotise prin hirotonia sa la Ipec. A zăbovit mai mult timp în Țara Românească, pentru că abia la 26 ianuarie 1574 se întorcea cu însoțitorii săi la Brașov,³⁷ iar de aici, la reședința sa. Păstorirea lui n-a durat mult timp, căci la 6 iunie 1574 principele Ștefan Báthory înștiința pe bistrițeni despre retragerea de bună voie a lui Eftimie, în locul căruia a numit pe *Hristofor*, „om meritos prin știința sa”.³⁸ S-au emis două păreri asupra sfârșitului vieții lui Eftimie. Una, că în primăvara anului 1574 s-ar fi întors în Moldova, unde l-a chemat Ioan Vodă cel Viteaz ca să caterisească pe vlădica Gheorghe al Romanului, căruia i-a luat locul. După uciderea domnului moldovean, în urma luptei de la Roșcani, Eftimie s-ar fi reîntors în Transilvania, unde ar fi ajuns acum episcop de Vad, păstorind pînă în 1576.³⁹ După o altă părere, pe baza unei informații brașovene din 27 februarie 1574, care zice că „a venit iarăși vlădica cu un sol moldovean spre a destitui un vlădică de aici”, s-a susținut că e vorba de venirea mitropolitului Ungrovlahiei în Transilvania, ca să caterisească pe vlădica Eftimie, care nu va fi fost în raporturi bune nici cu moldovenii, din țara căroră fugise, nici cu mitropolitul muntean, din pricina hirotoniei sale la Ipec. În acest caz, el își va fi părăsit în 1574 scaunul vlădesc, numai ca să scape de pedeapsa caterisirii.⁴⁰ Rămîne ca cercetările ulterioare să stabilească adevărul asupra acestui vlădică venit din Moldova.

După Hristofor — care poate să fie identic cu episcopul pe care l-am întilnit la Geoagiu — urmează „mitropolitul” *Ghenadie*, primul care apare în mod oficial cu această denumire. El a fost sfințit la Țirgoviște de mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei.⁴¹ La 3 noiembrie 1582 mergea din nou în Țara Românească, unde va fi cercetat de sigur pe „arhimitropolitul” său Serafim.⁴² În timpul său legăturile dintre vlădicii din cele două țări au fost

36. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 95.

37. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 810.

38. *Ibidem*, XV, 1, p. 659—660 și N. Iorga, *op. cit.*, p. 32—33.

39. *Ibidem*, p. 7 (crede că e autorul cronicii slavone zise a lui Eftimie); Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 87 și 93 și Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *op. cit.*, I, p. 358.

40. I. Lupaș, *Destituirea unui episcop român din Ardeal la anul 1574*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 109—115. Un alt cercetător identifică pe Eftimie cu fostul episcop de Rădăuți cu același nume (1552—1555 și 1558—1564). El ar fi mers la Ipec numai ca să-și ia „singhelja de numire” de la patriarhul Macarie. Cf. Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 45—48.

41. Ghenadie se întoarce prin Brașov la 23 decembrie 1578, după hirotonia sa de către mitropolitul Serafim. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 819.

42. *Ibidem*, XI, p. 824.

și mai strînse, căci prin conlucrarea lor a apărut *Evangelhia cu învățătură*, tipărită de Coresi la Brașov în 1581, în prefața căreia Ghenadie era numit „luminatul mitropolit, marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și al Orăziei”, iar Serafim „arhimitropolit”.⁴³ Ghenadie a fost și primul vlădică ortodox din Transilvania despre care avem dovezi sigure că și-a avut reședința pe teritoriul cetății Alba-Iulia, în afara zidurilor ei.⁴⁴

Mitropolitul Ghenadie a păstorit pînă la moartea sa, întîmplată la începutul anului 1585. În locul său, soborul preoților români a ales pe Ioan, egumenul mănăstirii Prislop, pe care principele Sigismund Báthory l-a întărit la 20 martie 1585, înfățișîndu-l ca pe un „om învățat, cumpătat, cu viață curată și evlavios”.⁴⁵ El a mers la hirotonie tot la Tîrgoviște, unde mai păstorea încă mitropolitul Serafim. S-a întors prin Brașov, unde-l întîlnim la 18 august 1585 („vlădica ce a fost în Țara Românească pentru a fi hirotonit acolo”). Aducea și o scrisoare de recomandare din partea domnului Țării Românești, Mihnea, către principele Sigismund Báthory.⁴⁶ În 1586 făcea un nou drum peste munți.⁴⁷

Mitropolitul Ioan de la Prislop a avut norocul să păstorească tocmai în timpul lui Mihai Viteazul, care a izbulit pentru o clipă să realizeze unitatea politică a celor trei țări românești. Atît în cursul scurtei sale domnii în Transilvania, cît și mai înaintea, el s-a interesat de soarta Bisericii Ortodoxe de aici, luînd măsuri pentru o mai bună organizare și lucrare a ei.

În 1595, cînd Mihai Viteazul a trimis o solie, în frunte cu mitropolitul Eftimie și cu episcopii Teofil al Rîmnicului și Luca al Buzăului, la principele Sigismund Báthory în Alba Iulia, pentru a încheia o alință politică, n-a fost uitată nici Biserica românească. De aceea, în tratatul încheiat la 20 mai 1595 era înscris și un articol privitor la Biserică, cu următorul cuprins: „Seninătatea Sa va lăsa întreaga turmă bisericească și monahală sau a călugărilor în obiceiul și tradiția din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor și chiar să-și poată strînge în mod liber veniturile lor îndătinate. Toate bisericile românești existente în stăpînirile Seninătății Sale vor fi sub jurisdicția sau dispozițiunea arhiepiscopului din Tîrgoviște, după dispozițiunea dreptului bisericesc și a rînduielilor acelei țări și își vor putea strînge veniturile lor îndătinate și obișnuite”.⁴⁸

Prin aceste prevederi ale tratatului se întăreau din nou legăturile care existau între Biserica Ortodoxă transilvană și Mitropolia din Tîrgoviște. Aceste legături puteau să continue în viitor în chip nesfîrșit, avînd acum și o recunoaștere oficială din partea stăpînitorilor Principatului.

Poate ca o urmare a acestui tratat, principele Sigismund Báthory a îngăduit mitropolitului Ioan de la Prislop, la 4 iunie 1595, să adune de la preoții din Țara Făgărașului cîte un florin pe an, după vechiul obicei, pre-

43. BRV, I, p. 91; În prefața *Sbornicului slavon* tipărit de Coresi în Sebeș în 1580 se întitula: „...eu osfințitul mitropolit chir Ghenadie al Ardealului”. *Ibidem*, I, p. 84.

44. Cf. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 94—95 și Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *op. cit.*, I, p. 359.

45. A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 59—60, n. 2; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 95.

46. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 830.

47. *Ibidem*, XI, p. 832.

48. *Ibidem*, III, p. 212.

cum încasa și de la preoții din restul țării, căci pînă atunci aceștia plăteau darea de un florin episcopilor româno-calvini.⁴⁹

Cînd Mihai Viteazul a cercetat pe Sigismund Báthory la Alba Iulia, în ianuarie 1597, el a obținut de la acesta îngăduința să ridice o biserică românească cu mănăstire în însăși capitala sa, la Alba Iulia, aproape de cetate. Biserica, cu hramul Sf. Treime, a fost isprăvită în același an. Vom vorbi despre ea, mai pe larg, într-un alt capitol al lucrării.

S-a susținut în vechea noastră istoriografie, în deosebi în cea unită, că Mihai Viteazul ar fi fost acela care a înființat Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei, așezînd în demnitatea de arhiepiscop și mitropolit pe Ioan de la Prislop.⁵⁰ Dar după cercetările de pînă acum, e limpede că însuși înaintașul lui Ioan, Ghenadie, avusese titlul de „mitropolit” și că își avea reședința lîngă zidurile cetății Alba Iulia, cum am arătat mai sus. Mihai Viteazul a ridicat numai o nouă biserică, ce trebuia să servească drept catedrală mitropolitană, făcînd alături de ea și o reședință corespunzătoare pentru mitropolitul Ioan de la Prislop. Acest lucru îl afirmă și Samuil Micu: „Mihai Vodă, Domnul Țării Românești din temei a înnoit și a zidit rezidența mitropolicească la Belgrad”.⁵¹ Dacă Mihai Vodă ar fi mutat scaunul Mitropoliei Ortodoxe la Alba Iulia dintr-un alt loc, atunci desigur după căderea sa, lui Ioan de la Prislop și urmașilor săi nu li s-ar mai fi îngăduit să-și aibă reședința în însăși capitala Principatului Transilvaniei.

Dar Mihai Viteazul și-a cîștigat merite față de Biserica românească din Transilvania și prin alte fapte ale sale. Astfel, el a cerut și a obținut de la împăratul Rudolf recunoașterea Bisericii Ortodoxe între confesiunile „recepte” de aici. În răspunsul împăratului la solia lui Mihai — tradus pentru el în românește — se spunea: „Eu împăratul rog pe Domnia Ta să nu lași în acel loc mulți credincioși, numai să lași trei: greci (=ortodocși) și frînci (=catolici) și lotreni (=luterani), numai să gonești calvinii și arianii (=unitarieni) și să le iei biserica și să o dai unde vrei Domnîa Ta”.⁵² Ca să împace conștiința religioasă a noilor săi supuși, în cea mai mare parte catolici, Mihai mergea 15 zile la biserica românească, iar alte 15 zile la cea catolică.⁵³

Mihai Viteazul s-a îngrijit și de starea preoțimii, cerînd scutirea ei de robotă și luînd măsuri împotriva acelor care, nesocotind canoanele, se recăsătoreau. Astfel, Dieta Transilvaniei, convocată la Alba Iulia în 20—27 iulie 1600, în articolul 24 hotăra: „În ce privește a doua dorință a Măriei Tale, ca persoanele preoților români să nu poată fi silite de nimeni la robotă, am respectat și în această privință dorința Măriei Tale și am hotărît ca preoții români să fie scutiți pretutindeni, în persoana lor, de astfel de slujbe”. Articolul 31 și ultimul stabilea: „Am hotărît și aceasta că dacă vreun preot român s-ar recăsători și satul nu ar vesti pe vlădica cu prilejul

49. Gheorghe Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. II, vol. II București, 1886, p. 413; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 38.

50. A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 59—60, n. 2; A. Idem, *Ierarhia românilor*, p. 4 urm.; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 10; Idem, *Sate și preoți*, p. 39—41; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 178.

51. Cf. V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656—1680)*, Arad, 1906, p. 8.

52. N. Iorga, *Documente nouă în mare parte românești relative la Petru Schiopul și Mihai Viteazul*, în AAR-MSI, s. II, t. XX, p. 458 (24).

53. A. Veress, *Documente*, VI, p. 76.

vizitației canonice, spanii să poată lua de la astfel de sat două sute de florini pe seama Măriei Tale”.⁵⁴

O altă faptă de seamă a lui Mihai Viteazul pentru Biserica românească din Transilvania a fost numirea egumenului Serghie de la Tismana ca episcop de Muncaci, despre care vom vorbi mai jos. Mihai Viteazul este cunoscut apoi și prin ridicarea câtorva biserici în Transilvania, în afară de biserică și reședința vlădicească din Alba Iulia, pe care le vom aminti în ultimul capitol al lucrării. Astfel, el se înscrie între domnii români care au ajutat mult Biserica românească din Transilvania. Sfârșitul său atât de grabnic a împiedicat și dezvoltarea ei în condiții prielnice, așa cum se întrevedea dacă stăpânirea sa aici ar fi durat timp mai îndelungat.⁵⁵

Știrile privitoare la legăturile și conlucrarea Bisericilor Ortodoxe din Transilvania și Țara Românească au continuat și după căderea marelui voievod. Astfel, în 1606, întâlnim ca mitropolit al Bălgradului pe *Teoclist*. La 13 martie 1606, mitropolii Luca al Ungrovlahiei și Teoclist scoteau din slujbă pe preotul Neagoslav de la biserică Sf. Nicolae din Șchei, venit din Țirgul de Floci din Țara Românească, învinuit de „necuviință și mândrie”.⁵⁶ Nu avem date asupra legăturilor pe care le-a avut cu vlădicii din Țara Românească mitropolitul *Teofil de la Prislop*. El va fi fost desigur hirotonit tot la Țirgoviște, potrivit vechiului obicei.

Un mitropolit al Bălgradului care pare să fi fost originar din Moldova, sau transilvănean călugărit în Moldova, a fost *Dosoftei* (1622—27). Într-o însemnare pe o Evanghelie slavonă, din 21 aprilie 1622, el scria: „Eu vlădica Dosoftei ce am fost în Roman și Huși și mai mare peste toate mănăstirile țării Moldovei, așisderea vlădică în Ardeal și în Maramurăș; și am fost în ținutul Sacmarului până la Dobrițin...”.⁵⁷ El va fi ajuns în acest caz mitropolit cu sprijinul vreunui domn moldovean, probabil al lui Ștefan Tomșa. Mitropolitul Dosoftei a avut legături strânse cu domnii și cu vlădicii moldoveni. Astfel, la 1 ianuarie 1625 trimitea din Bălgrad un preot în Moldova, la domnitorul Radu Mihnea și la mitropolitul Anastasie Crimca, ducând fier în greutate de trei cai și o scrisoare a principelui Gabriel Bethlen către mitropolitul moldovean.⁵⁸ Altă dată a trimis un preot, care, adunînd restanța „osfeștaniilor” și gloabelor din vidicul Bistriței „de la vlădica Eftimie încoace”, cu o parte din bani urma să treacă în Moldova, „de va fi vreame de-a merge, de nu va fi vro schimbare de domnie”.⁵⁹ La 10 noiembrie 1627 mitropolitul Dosoftei — cînd nu mai funcționa în scaun — adresa o scrisoare egumenului Nil de la Bisericiani, unde poate că a fost călugăr și a învățat carte: „Pentru că mi-ați fost scris ... cu Ioan

54. Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul* (1599—1600), în *AIIN*, VII, 1936—1938, p. 638—640; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 59—60.

55. Asupra ajutorului dat de Mihai Viteazul Bisericii transilvănene, vezi: N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 37—41; P. P. Panaitescu, op. cit., p. 175—180; Ion I. Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, 1 noiembrie 1599—19 august 1601*, București, 1946, p. 43—47 (AAR—MSI, s. III, t. XXVIII).

56. Șt. Meteș, *Cronica popii Vasile din Șcheii Brașovului*, în *DD*, I, nr. 3, 1913, p. 180 urm.

57. *AFI*, p. 780—781.

58. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 946; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 3—35.

59. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 947.

... să știți că scriu și mărturisesc că acelea zapise Ștefan Vodă (Tomșa) mi le-a dat în mîna mea și le-am strîns într-un sepecior cu multe altele". Le-a dat apoi unuia Ștefan din Sinești, care le-a îngropat în pămînt cînd intrase Alexandru Vodă Movilă cu Korecki și cu cazacii din Polonia (noiembrie 1612). Cînd s-a întors în țară, toate actele erau distruse, „de n-am avut ce prinde în mînă". Acestea fuseseră hrisoave de danie de la Petru Rareș și Ieremia Movilă pentru mănăstirea Bisericiani.⁶⁰ S-ar părea că el era un om de încredere al lui Ștefan Tomșa și poate la recomandarea acestuia va fi ajuns mitropolit al Transilvaniei, mai ales că Tomșa și Bethlen erau în raporturi bune. Păstorirea lui ca mitropolit e însemnată prin convocarea soborului de la Bălgrad din 4 iunie 1627, care a luat mai multe hotărîri privitoare la viața morală a credincioșilor. În octombrie 1627 el nu mai era în scaun, locul său fiind ocupat de mitropolitul *Ghenadie de Brad*. S-ar putea să fi ajuns episcop în Maramureș, căci în 1635 întîlnim aici un vlădică cu numele Dosoftei.⁶¹

Ghenadie de la Brad (1627—40) va fi fost hirotonit tot la Tîrgoviște, poate de mitropolitul Luca din Cipru, care păstorea pe atunci. El avea legături cu domnii și cu ierarhii de peste munți, printre care Ioan și Gavriil Movilă, mitropolitul Teofan al Moldovei retras la Slatina și mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei, care l-a cercetat în 1640, cînd a venit în fruntea unei solii trimise de Matei Basarab, dăruindu-i o cîrjă cu scoici.⁶²

La 1640 întîlnim un fapt de ordin cultural, care arată ajutorul venit de peste munți, precum și legăturile dintre cele două Mitropolii Ortodoxe. În acest an a apărut cunoscuta *Pravilă de la Govora*, în două ediții, una pentru Țara Românească și una pentru Transilvania. Deosebirea dintre exemplarele celor două ediții consta în faptul că numele lui „Teofil cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu și mitropolitu a toată țara Rumânească" era înlocuit cu al lui „Ghenadie cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopu și mitropolitu a toată țara Ardealului".⁶³ Apariția ediției pentru Transilvania ar putea fi pusă în legătură și cu calitatea lui Teofil de „exarh al Plaiurilor", dar a putut să fie solicitată și de mitropolitul Ghenadie, care simțea lipsa unei astfel de cărți. Ghenadie avea nevoie de o pravilă, fie ca să contrabalanseze acțiunea calvină, fie ca să aibă o nouă ediție de legiuiri în locul celei a lui Coresi, care se va fi epuizat. El va fi făcut această rugăminte mitropolitului Teofil cînd acesta venise în solie la Alba Iulia, la Gheorghe Rákóczy I.⁶⁴

60. *Arhiva istorică a României*, I, București, 1865, p. 92—93, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 337.

61. I. Lupaș, pe baza unor izvoare contemporane, credea că acest Dosoftei, după ce a fost mitropolit la Bălgrad și apoi episcop în Maramureș, în ultima slujbă ajuns cu sprijinul lui Matei Basarab, ar fi fost întemnițat de principele Gheorghe Rákóczi, în 1638. De altfel și Gheorghe Brancovici în *Cronica* sa spune că Dosoftei a fost închis în 1638 și silit să zugrăvească castelul princiar din Iernut și oă a murit în 1646. Cf. I. Lupaș, *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi? În Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Oluj, 1940, p. 241—256.

62. Gh. I. Moisesescu, Șt. Lupaș, Al. Filipașcu, *op. cit.*, II, p. 25.

63. BRV, I, p. 108—114; A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 76 și 79.

64. Ioan N. Floca, *Pravila de la Govora din 1640—41*, în BOR. an. LXXXI, nr. 3—4, 1963, p. 297—319; Idem, *Importanța canonică-juridică a Pravilei de la Govora (1640—1641)*, în MA, an. IX, nr. 6—8, 1964, p. 496—523; Idem, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova*, în MA, an. VII, nr. 9—12, 1962, p. 686—710.

După moartea mitropolitului Ghenadie de Brad, întâmplată la 3 septembrie 1640, s-au ivit trei candidați pentru ocuparea scaunului mitropolitan vacant: egumenul Meletie Mațedoneanul de la mănăstirea Govora, protopopul de Hațeg și un candidat din Moldova, *Ilie Iorest*. Primul era grec din Macedonia, stabilit în Țara Românească, unde a ajuns egumen la Govora. Ca meșter tipograf, a tipărit acolo *Psaltirea* și *Pravila din 1640*, din care a scos și ediția pentru Transilvania, cum am văzut mai sus. Pe acesta l-a recomandat principelui Gheorghe Rákoczy I superintendentul calvin Ștefan Catona Geléji, iar acestuia îl recomandase Ștefan Csernatonî, un sol al lui Rákoczy, trimis adesea în Țara Românească. Într-o scrisoare, cu data de 13 septembrie 1640, Ștefan Geléji îi descria lui Rákoczy pe Meletie, care se și prezentase la Alba Iulia: „...om în vîrstă potrivită și cinstit, l-am avut în față, acela care a tipărit acolo Biblia și alte cărți în limba română, are o întreagă tipografie, a mai umblat pe aici și mai înainte... Acesta s-ar pricepe la tipărirea cărților, dacă l-ar ajuta și bunăvoința Măriei Tale și dacă l-ar lăsa Vodă...”. În aceeași scrisoare aflăm și de Ilie Iorest: „mai este și altul, un moldovean, care vrea să ajungă la Măria Ta prin voievodul Ioan, precum am auzit”.⁶⁵ La 22 septembrie 1640 Geléji înainta lui Rákoczy lista celor 24 de condiții pe care le pusese lui Meletie,⁶⁶ pentru ca peste două zile să-i scrie din nou, comunicîndu-i că l-a examinat, dar a constatat cu regret că nu poate găsi un candidat care să-și schimbe credința. În aceeași scrisoare adăuga că Meletie ar putea să fie hirotonit de mitropolitul Ungrovlahiei.⁶⁷ Dintr-o altă scrisoare, cu data de 26 septembrie 1640, tot a lui Geléji către Rákoczy, deducem că Meletie era candidatul dorit de Matei Basarab, căci în post-scriptum adăuga: „N-aș vrea, milostive Doamne, să se amintească numele voievodului din Țara Românească în alegerea de vlădică, pentru că dacă Măria Sa dă sau recomandă pe cineva, cere de la el recunoștință...”.⁶⁸ La 8 octombrie 1640 îi scria din nou, exprimîndu-și regretul că a fost numit „moldoveanul”. Il informa de o scrisoare a lui Matei Basarab, prin care acesta îi spunea că noul mitropolit nu era dintre binevoitorii lui Rákoczy, adăugînd: „Poate că știind aceasta și Matei Vodă ar fi stăruit mai mult ca să ajungă(=vlădică) călugărul Măriei Sale, mai bine decît moldoveanul”.⁶⁹ Am stăruit mai mult asupra acestei chestiuni spre a se vedea dorința lui Matei Basarab ca pe scaunul Mitropoliei Bălgradului să ajungă un om învățat, care să nu se lase ușor influențat de propaganda calvină.

Ilie Iorest, era de fapt originar din Transilvania, călugărit la Putna, după cum aflăm din scrisoarea de recomandare a vlădicilor moldoveni către țarul Mihail Feodorovici: „Acest arhiereu cu numele Iorest, născut în partea țării ungurești și din copilărie dat și crescut pentru învățătură de carte în țara noastră a Moldovei în mănăstirea Putnei și în aceeași mănăstire fiind postrig și înaintat după oarecare vreme în treapta preoției. Întîmplîndu-se moartea arhiereului care a fost în Țara Ungurească, în Transilvania și prîstăvindu-se din viața aceasta, au rămas creștinii fără arhiereu și fără de păstor, s-au sculat și au cerut de la craiul unguresc Rákoczy Gheorghe să-și

65. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 205—206.

66. *Ibidem*, p. 206—209.

67. *Ibidem*, p. 210.

68. *Ibidem*, p. 212.

69. *Ibidem*, p. 213.

pună arhiereu și le-au dat voie să-și pună pe cine voiesc. Și au ales pe acest Orest de arhiereu și a fost hirotonit de Teofil, mitropolitul Ungro-vlahiei”.⁷⁰

El a continuat legăturile cu Moldova, fiind cercetat în Bălgrad de călugări de la Putna. În Moldova va găsi apoi sprijin și adăpost în timp ce era prigonit de cîrmuitorii calvini ai Transilvaniei, fapte ce le vom relata într-un capitol următor. După călătoria ce a făcut-o în Rusia, ca să strîngă milă în vederea răscumpărării chezașilor săi din Transilvania, a rămas să-și petreacă restul vieții tot în Moldova și se pare că a ajuns chiar episcop la Huși sau la Rădăuți, unde găsim un episcop cu acest nume prin 1654—56, care ar fi fost îngropat la Secu.⁷¹ Nu de mult s-a găsit o însemnare pe un Minei slavon în manuscris pe luna ianuarie, la mănăstirea Putna, avînd cuprinsul: „Să se știe cînd a murit vlădica Iorest, în anul 7186 (1678)”. Iar pe o Psaltire din aceeași mănăstire se află însemnarea: „Ieromonahul Iorest vlet 7133 (1624) noiembrie 8”.⁷² S-ar putea ca prima însemnare să se refere la anul morții mitropolitului, iar a doua să fie făcută de el însuși, pe vremea cînd era tînr ieromonah la mănăstirea Putna.

În 1643, urmașul lui Ilie Iorest, mitropolitul *Simion Ștefan*, s-a dus la hirotonie tot la Tîrgoviște.⁷³

În 1656 a fost ales în scaunul mitropolitan al Bălgradului protopopul Simion Brancovici din Inău. Acesta stătuse un timp în Țara Românească, la unchiul său Longhin, fostul „mitropolit” de Inău (1628—43), retras în mănăstirea Comana. Apoi, fiind ales preot-protopop la Inău, a fost hirotonit de mitropolitul Ștefan la Tîrgoviște, prin mijlocirea unchiului său.⁷⁴ În 1656, după alegerea sa ca mitropolit, a trecut din nou în Țara Românească cu o scrisoare de recomandare de la Gheorghe Rákoczy II către Constantin Șerban Basarab. Aici s-a călugărit sub numele de *Sava*, fiind apoi hirotonit arhiereu, la 14 septembrie 1656, de către mitropolitul Ștefan, unchiul său mitropolitul Longhin, episcopii țării și arhieriei străini aflați în Tîrgoviște. După hirotonie, domnul și mitropolitul Ștefan l-au cinstit cu odăjdii și alte daruri.⁷⁵

La începutul păstoririi lui Sava Brancovici și anume prin anii 1659—62, în pomelnicul Mitropoliei mai apare un mitropolit al Transilvaniei cu numele *Daniil*, care i-a ocupat scaunul în frămîntările politice din acei ani.⁷⁶ El a fost identificat cu acel „Daniil Andrean monahul din țara Pannoniei”, care a tradus din grecește *Indreptarea legii* de la Tîrgoviște din

70. Melchisedec, *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, București, 1890, p. 62—64; Dr. Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, București, 1912, p. 104—106 (AAR—MSI, s. II, t. XXXIV); I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 229—230.

71. D. Dan, *op. cit.*, p. 86; Melchisedec, *Cronica Episcopiei de Huși*, București, 1869, p. 122; Idem, *Cronica Romanului și a Episcopiei*, I, București 1874, p. 229; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 44—45.

72. Pr. Paulin Popescu, *Manuscrisele slavone din mănăstirea Putna*, în BOR, an. LXXX, nr. 1—2, 1962, p. 130, 143.

73. N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 55; Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 201.

74. Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 36—37.

75. *Ibidem*, p. 39—40; V. Mangra, *op. cit.*, p. 50; Silviu Dragomir, *Fragmente din cronică sîrbească a lui George Brancovici*, în AIIN, II, 1923, p. 56—57.

76. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 66—67.

1652. Unul dintre cei patru principii ai Transilvaniei din anii 1658—62 (Francisc Rédey, Acațiu Barsay, Ioan Kemeny și Mihail Apaffi) va fi adus pe Daniil din Țara Românească, în calitate de favorit sau partizan al lor. Păstorirea sa a fost de scurtă durată, neavînd nici un document intern care să-l amintească.⁷⁷ S-ar putea ca el să fie identic cu acel Daniil despre care scriau egumenii Sofronie de la Dobromirna (Soveja) și Teodosie de la Cașin către Mihail Apaffi la 10 noiembrie 1661: „Cinstita poruncă a Măriei Tale, care a venit într-această parte de loc spre noi, de la credincioșii ispravnicii Măriei Tale, înțeles-am de toate ce a fost porunca Măriei Tale și pentru ce. Pentru aceea, foarte am socolit de această treabă cu toți părinții dimpreună, toate slintele mănăstiri cîte se află într-această parte de loc și am aflat pe acest părinte dintre frații noștri, socolind că va fi destoinic și învățat întru toată legea creștinească și întru toate ce sînt în învățăturile Sfintei Biserici învățat. Pentru aceea și noi avînd atîta lipsă pentru un frate, nu ne-am fi îndurat într-alt chip, ci numai văzînd noi cinstita poruncă a Măriei Tale, întru nimica n-am socotit lipsa noastră, ce am căzut împreună cu toate mănăstirile și am rugat pe acest frate, anume popa Daniil. Pentru ac(e)ia și Sfinția Sa, văzînd porunca Măriei Tale și a noastră smerenie, n-au avut ce face, numai ce-au plecat și Sfinția Sa întru tot precum au fost cinstita porunca Măriei Tale și smerenia noastră și iată l-am înstrăinat de țară...”.⁷⁸ Mihail Apaffi a numit pe acest Daniil episcop în Țara Oltului, prin diploma sa din 20 aprilie 1662: „...Fiind noi povățuiți despre viața, învățătura blîndețelor vrednice Sfinției Sale Daniil episcop ... l-am așezat episcop de obște bisericilor românești din țara noastră Ardeal, peste apa Oltului, din partea stăpînirii Sfinției Sale Sava Brancovici, episcopului mai cu mult stăpînitor în țara aceasta a noastră Ardeal...”.⁷⁹ După părerea noastră, este vorba de una și aceeași persoană, adică Daniil a condus o vreme treburile Mitropoliei Bălgradului în locul lui Sava Brancovici, iar după consolidarea stăpînirii principelui Mihail Apaffi și revenirea lui Sava în scaun, lui i s-au limitat drepturile de conducere duhovnicească numai la credincioșii din Țara Oltului.⁸⁰

După părerea unui cercetător mai vechi, vlădica Daniil a trecut apoi în Moldova, iar de aici în Țara Românească, unde a ajuns episcop de Strehaia, între anii 1673—76.⁸¹ Cercetările asupra lui au fost adîncite și completate nu de mult de Pr. Niculae Șerbănescu.⁸² Și acesta arată că după ce-a avut anumite rosturi în Transilvania, a trecut în Moldova, așezîndu-se la schitul Babele, cu hramul Sf. Ioan Bogoslovul, pe apa Putnei, metoh al mănăstirii Soveja (Dobromirna). Aici este atestat de mai multe acte, între care și unul din 12 ianuarie 1668, cînd domnul Moldovei Iliaș Alexandru „s-a milostivit și a miluit pe rugătorul nostru pre Daniil ce au fost mi-

77. St. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 277.

78. N. Iorga *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în BCIR, vol. 2, București, 1916, p. 263—264.

79. *Ibidem*, p. 265; A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 123, nota.

80. Cf. și Ștefan Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 14—15.

81. Al. T. Dumitrescu, *Contribuțiuni la istoriografia românească veche. Despre „Istoria Țării Românești dintru început” și autorul ei Daniil Panoneanul...*, în *Lui Ion Bîanu amintire*, București, 1916, p. 251.

82. Preotul Dr. Niculae I. Șerbănescu, *Despre Episcopia Strehaiei*, în *MO*, an. VI, nr. 9—10, 1954, p. 488—510.

mitropolit la Beligrad în Țara Ungurească și acum îi iaste traiul și petrecania la schit unde iaste hramul Sfeti Ioan Bogoslovul, care iaste a Sfintei mînăstiri a Sovejei, ce iaste zidită de răposatul Matei Vodă (Basarab)...⁸³ Probabil vlădica Daniil se bucura de prietenia lui Grigorie Ghica, viitorul domn al Țării Românești, care în 1661 zidise în Focșani un lăcaș închinat Sfîntului Ioan Botezătorul. Cînd a ocupat tronul în 1672, spre a-l răsplăti pe Daniil, a creat pentru el o Episcopie nouă în părțile Mehedinților, la Strehaia. Aici îl întîlnim în acte între anii 1673—76. O pisanie din mănăstire îl cunoaște ca „străin din Țara Moldovei”. Episcopia a fost desființată apoi de Șerban Cantacuzino în 1679, cînd a numit pe Daniil năstavnîc al ctitoriei sale de la Cotroceni. În 1681 s-a retras în Moldova, la schitul Babele. Spre sfîrșitul anului 1685 apare din nou în București, semnînd în actul alegerii și hirotonirii mitropolitului Varlaam al Bălgradului, ca „Daniil proin ardelean”.⁸⁴ A murit pe la jumătatea anului 1688 în schitul Babele.⁸⁵ Astfel, vlădica Daniil ne-a dat un minunat exemplu asupra felului în care a înțeles el unitatea românească, slujind Biserica și pe credincioșii din toate cele trei țări locuite de români.

În cursul îndelungatei sale arhipăstoriri, Sava Brancovici a fost trimis în mai multe rînduri peste munți, în solie la domnitorii Țării Românești și ai Moldovei de către principii Transilvaniei, lucru ce-l relatează și fratele său Gheorghe în cronica sa.⁸⁶ La 25 aprilie 1670, fiind în Țara Românească, a obținut un hrisov de la domnitorul Antonie Vodă din Popești, prin care acesta, împreună cu vlădicii țării și cu boierii din divan, îi întăreau dania de 6000 de dinari pe care o primiseră și înaintașii săi. Vom vorbi despre ea în ultimul capitol.⁸⁷ În ziua următoare, la 26 aprilie 1670, iscălea un act de judecată împreună cu patriarhul Dosoftei al Ierusalimului și cu mitropolitul Teodosie.⁸⁸

La 2 iulie 1680 a avut loc procesul mitropolitului Sava Brancovici, înscenat de principale Mihail Apaffi și de superintendentul calvin Mihail Töffi. Deși judecătorii săi i-au adus diferite învinuiri, adevăratul motiv al judecării și osîndirii sale a fost statornicia sa în dreapta credință. Samuil Micu, de pildă, arăta că „tot norodul și clerul românesc ca un lucru adevărat ține, cum de la cei bătrîni au luat, că Sava acesta toate întîmplările acestea le-a pățit pentru credință, că s-a împotrivit eresului calvinesc și l-a lepădat și nu a vrut a se uni cu acela”.⁸⁹ Sinodul care l-a judecat pe Sava

83. *Ibidem*, p. 504.

84. Ghenadie Enăceanu, *Condica sfîntă*, București, 1886, p. 63—64.

85. N. Șerbănescu, *Despre Episcopia Strehaiei*, p. 500 urm.

86. S. Dragomir, *Fragmente din cronica lui G. Brancovici*, p. 58. Cînd Doamna Maria, soția lui Grigorie Ghica, fostul domn al Țării Românești, căuta un adăpost în Transilvania, la Racoșul de jos, în iarna anului 1664, mitropolitul Sava a cercețat-o, mîngîind-o în suferința ei. Cf. N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 69. Mai tîrziu, la 20 aprilie 1673, Grigorie Ghica, revenit în scaun, da un act la mîna lui Gheorghe Brancovici, fratele mitropolitului, prin care-l asigura de toată protecția sa. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 330.

87. Ioan Pușcariu, *Orele libere*, Sibiu 1867, p. 27—33; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 322—327; Pomelnicul Mitropoliei Bălgradului scria despre Antonie Vodă: „acesta a făcut hrisov Sfintei Mitropolii”. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 67.

88. *Revista pentru istorie, filologie și arheologie*, XIII, București, 1912, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 358 și Marina Lupaș, *op. cit.*, p. 64.

89. Cf. V. Mangra, *op. cit.*, p. 106.

a hotărît ca el să fie depus din slujba vlădicească și aruncat în temniță. În aceste împrejurări, fratele său Gheorghe a trecut — pe la Hațeg și pasul Vlcan — la Craiova, unde a fost primit, ca un vechi prieten, de marele ban Radu Năsturel. De aici s-a îndreptat spre București, la Șerban Cantacuzino, ca prin acesta să lucreze pentru eliberarea vlădicului din închisoare.⁹⁰ Cronicarul maghiar Mihail Cserei afirma că Șerban Vodă ar fi declarat că pentru a răzbuna întemnițarea și chinuirea mitropolitului Sava, ar fi gata să cheltuiască 500.000 de taleri ca să-l înlăture pe principele Apaffi din scaun.⁹¹

Probabil în urma unei scrisori a lui Șerban Cantacuzino, reprezentantul său la Poartă, viitorul domn Constantin Brîncoveanu, s-a pus în legătură cu refugiații ardeleni Ladislau Csáky și Cristofor Paskó. Aceștia au adresat o scrisoare lui Șerban Vodă, la 21 august 1681, prin care-i făgăduiau că îndată ce vor izbuti să răstoarne pe Apaffi, vor face ca „religiunea ortodoxă, numită îndobște legea românească, să fie stabilită” în Transilvania, „în vechea ei libertate, cu ceremoniile cele obișnuite din vechime”, iar „pe înțeleptul domn mitropolitul Sava care a fost închis fără vină de guvernul tiranic al lui Apaffi”, să-l „restabilească în dregătoria sa cea de mai înainte și să i se reintegreze cinstea defăimată”.⁹² Planul lor nu s-a putut înlăptui, dar, ca să poată duce o politică de apropiere cu Șerban Cantacuzino, principele Apaffi s-a văzut nevoit să elibereze pe Sava din închisoare, poate și la intervenția directă a domnului muntean.⁹³ El nu și-a mai putut relua însă scaunul, — ocupat îndată după judecarea și întemnițarea sa de Iosif Budai și apoi de grecul Ioasaf — ci a murit înainte de 1 mai 1683.

Soborul mare al tuturor protopopilor a ales ca urmaș al lui Sava pe ieromonahul *Iosif Budai* din Pișchinț (Hunedoara)⁹⁴. El a mers apoi la sfîntire în Țara Românească, cu scrisori de recomandare de la Mihail Apaffi. Hirotonirea s-a săvîrșit în august 1680 la București, după ce a mai fost ales o dată, după pravilă, la 23 august 1680, de un sobor arhieresc format din mitropolitul Teodosie și din doi vlădici străini, Ioasaf și Neofit.

Este știut că în 1668 mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei a pus început *Condiciei sfînte* a Mitropoliei, în care aveau să fie înscrise actele de alegere, de sfîntire și înscăunare ale tuturor vlădicilor țării, precum și ale celor din Transilvania. Așa se face că ni s-a păstrat actul de alegere și de hirotonie al lui Iosif, precum și al urmașilor săi pînă la Atanasie Anghel. Actul amintea de înlăturarea lui Sava din scaun și apoi continua: „...alegîndu-l de acolo craiul cu tot svatul țării și cu voia protopopilor și creștinilor pravoslavnici care sînt acolo lăcuiitori pre Kir Iosif ieromonahul a fi

90. S. Dragomir, *Fragmente din cronica lui G. Brancovici*, p. 66—67 și Ștefan Meteș, *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal*, Vălenii de Munte, 1915, p. 23—25.

91. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 270; V. Mangra, *op. cit.*, p. 133.

92. A. Veress, *Documente*, XI, p. 188—189; AFI, p. 652; V. Mangra, *op. cit.*, p. 123 și p. 179—180; Marina Lupas, *op. cit.*, p. 84.

93. *Ibidem*, p. 85.

94. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 300. S-ar putea ca el să fi fost călugărit în vreo mănăstire din Moldova, căci în procesul înscenat mitropolitului Ioasaf în 1682, primul martor, popa Ioan, declara între altele: „eu înainte am locuit în Moldova de unde am venit cu sârmanul domn Iosif Budai înainte de asta cu 2 ani”; *Ibidem*, p. 307.

mitropolit în scaunul acesta, ce iaste mai sus zis, mărturisind a fi om cu credință curată și cu viață sufletească, l-a trimis aici la noi să se hirotonească dup(ă) leage, viind lângă dînsul marturi trimeș(i) den pravoslavnici protopopi doi. Măria Sa, pre(a) luminatul și bunul creștin domnul nostru Io Șerban Voivod împreună cu tot svaltul Măriei Sale și cu noi denpreună, a socotit să-l hirotonească (pe) acest Kir Iosif ieromonah dup(ă) cum l-au ales țara de acol(o) ca să nu rămăe acel scaun văduv și creștinii de acol(o) făr(ă) păstoriu, neputându cel mai denainte să-și dobăndească scaunul, adec(ă) mitropolitul Sava, pentru nenumăratele obiceiuri și tocmeale ce are republica țară(i) Ardealului...⁹⁵ Tot în *Condica sfîntă* ni s-a păstrat și mărturisirea sa de credință, așa cum a fost rostită de mitropolitul Teodosie la hirotonirea sa, legîndu-se la sfîrșit ca: „... întru toată vremea vieții mele să nu gîndesc asupra ei niscare lucrure împotrivă nici într-un chip, ci cu totul să urmez și să mă plec învățăturilor celor bune ale Preasfințitului meu stăpîn și biruitorul a toată țara Ungrovlahiei Kir Teodosie ... și mă făgăduiesc cu mentea, cu dragostea dumniziiască și cu frica lui Dumnezeu, pre sf(i)nte canoane și învăl(ă)țuri să pasc cuvîntătoarea turmă carea și să dă pre mîna mea și cu cătă îm(i) va fi puterea să mă păzesc curat de toate răotăjile nedreapte și vicleane. Dup(ă) aceastea, încă mai mărturisesc și de căte tocmeale ce are scaunul Ungrovlahiei să le păzesc neschimbat întru toată eparhiia mea”.⁹⁶ Se stăruia deci asupra păstrării dogmelor și rînduielilor bisericești ținute în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, desigur împotriva acțiunii prozelitiste calvine.

Șerban Cantacuzino, nemulțumit de înlăturarea din scaun a lui Sava Brancovici, îi scria lui Apaffi la 4 septembrie 1680: „Am primit scrisoarea Măriei Tale și am sfințit de vlădică pe cel care mi l-ați trimis, cu toate că Pravila noastră ortodoxă spune că trebuie examinat din multe lucruri arătate în Pravilă, dar luînd în considerare că creștinii de religiunea noastră din țara Măriei Tale nu pot fi fără păstor, am lăsat la o parte unele examinări și în înțelegere cu Sfîntia Sa mitropolitul l-am sfințit de vlădică, cu toate că nu i-am examinat păcatele lui, după spusele celui alt vlădică(=Sava Brancovici)”.⁹⁷

După moartea lui Iosif Budai, către sfîrșitul anului 1681, Șerban Cantacuzino s-a grăbit să recomande el însuși lui Apaffi un mitropolit de care să fie sigur că va rezista oricăror încercări venite din partea calvinilor. Acesta a fost grecul *Ioasaf*, pe care domnul muntean l-a și trimis în Transilvania. Principele l-a primit la începutul anului 1682, în timp ce era întru-nită Dieta la Făgăraș (17 februarie—14 martie 1682), acceptîndu-l ca mitropolit al românilor transilvăneni și trimițîndu-l apoi cu scrisorile necesare la București, în vederea hirotonirii. Ioasaf a cercetat apoi numeroși preoți și protopopi din Țara Făgărașului, pentru a-și cîștiga încrederea acestora, întrucît fusese numit direct de principe, fără obișnuita alegere din partea soborului.⁹⁸ El a trecut apoi în Țara Românească în vederea hirotonirii. La 1 aprilie 1682 s-a făcut în București alegerea sa de către un sobor de arhierei, urmînd apoi hirotonia în biserica Mitropo-

95. *Condica sfîntă*, p. 55.

96. *Ibidem*, p. 57—58; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 234—236; N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 78—81.

97. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 302.

98. *Ibidem*, p. 303.

liei.⁹⁹ La 14 aprilie 1682 Șerban Cantacuzino îi scria lui Apaffi, cerînd să dea ajutor lui Ioasaf în vederea exercitării drepturilor sale arhieresti: „Am înțeles, din scrisoarea trimisă prin Sigismund Boer, dorința Măriei Tale ca episcopul de acum să se sfințească, ca să fie de Paști acolo la mănăstire. Ne rugăm de Măria Ta să-i dai libertate și putere acestui vlădică, să aibă drept asupra creștinilor de religia noastră și să fie învățătorul și diregătorul tuturor lucrurilor și regulilor lor și toate să alîrne de el”.¹⁰⁰

Nemulțumit de faptul că fusese impus de Apaffi, cîțiva protopopi înscenară un proces mitropolitului Ioasaf, în scopul înlăturării sale din scaun. Soborul de judecată, deschis la 12 iulie 1682, cu audierea mai multor martori — majoritatea învinuindu-l că era grec și că a cumpărat scaunul cu bani — i-a contestat dreptul de vîldicie. El a părăsit totuși pînă la moartea sa, către sfîrșitul anului 1683.¹⁰¹

La începutul anului 1684, soborul preoților și protopopilor a ales ca nou mitropolit pe preotul *Sava din Veștem* (Sibiu). Și acesta a mers la București, pentru o nouă alegere și pentru hirotonie. În actul alegerii sale de la București, mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei scria: „...Smerenia noastră avînd den început grija acei Mitropolii a așaza arhieriei întru chivernisirea și spăsenia acelor creștini de acolo a dat voe arhierilor celor ci să află aici să să strângă în besearică sf(i)nților și de Dumnezeu înecununați și întru apostoli Costandin și Elena ca să aleagă pre cel ce ar fi vreadnic întru chiverniseala Mitropoliei aceia...”. Semnează și el obișnuita mărturisire de credință.¹⁰² Cu prilejul hirotonirii sale, Șerban Cantacuzino i-a dăruit mai multe cărți de slujbă, pe care el le-a împărțit unor biserici din Transilvania.

Murind Sava în vara anului 1685, Șerban Cantacuzino s-a gîndit din nou să trimită în Ardeal un cleric învățat și bun ortodox, care să facă față asaltului calvin. De aceea la 1 septembrie 1685, îi scria lui Apaffi: „Am înțeles că și episcopul ardelean pe care l-am sfințit anul trecut a murit; de aceea, pentruca să nu se mai trimită de acolo cine știe ce om neînvățat, care să nu fie vrednic de episcopie, am aflat și am ales pe Sfinția Sa popa Ieremia, care e om vrednic și învățat, cunoscut și de Măria Ta și dacă-ți va conveni, rog cu prietenie pe Măria Ta să-i dai voie să vină aici să se sfințească”.¹⁰³ Dorința domnului muntean n-a fost îndeplinită, căci soborul preoților și protopopilor a ales pe un preot cu numele Vasile, numit în călugărie *Varlaam*, care a mers apoi la o nouă alegere la București, fiind hirotonit tot acolo.¹⁰⁴ A fost ultimul din cei patru vlădici ardeleni aleși și hirotoniți în cursul domniei lui Șerban Cantacuzino, care, după cum am văzut, a purtat o grijă deosebită Bisericii transilvănene.

În locul său a fost ales în 1692, — deci în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu — *Teofil*, în mirenie Toma Szeremi, din Teiuș.

99. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 237; *Condica sfîntă*, p. 58—61.

100. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 304.

101. Amănunte în *Ibidem*, p. 302—314 și Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 43—61.

102. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 238; *Condica sfîntă*, p. 61—63.

103. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 316.

104. *Condica sfîntă*, p. 63—65.

Și el a fost ales din nou și hirotonit la București, făcând aici obișnuita mărturisire de credință, la 18 septembrie 1692.¹⁰⁵

După moartea sa, în 1697, a urmat alegerea lui *Atanasie Anghel*, cel care avea să pună capăt șirului de mitropoliți ortodocși ai Transilvaniei. A fost ales din nou și hirotonit la București, făcând obișnuita mărturisire de credință împreună cu legămîntul înaintașilor săi: „După acestea, încă mai mărturisesc și de câte locmeale ce are scaunul acesta al Ungrovlahiei să le păzesc neschimbat întru toată eparhiia mea”.¹⁰⁶

Vom arăta pe larg, în alte capitole ale lucrării, ajutorul moral și material de care s-a bucurat *Atanasie Anghel* din partea domnitorului Constantin Brîncoveanu, pentru ca să reziste oricăror încercări ale acțiunilor prozelitiste catolice. Cu toate acestea, el și-a dus pînă la sfîrșit opera de destrămare a păstorișilor săi, punînd capăt Mitropoliei Ardealului și legăturilor ei cu ierarhia din Țara Românească. Acțiunea sa a fost ușurată de faptul că din 1688—1691 Transilvania a fost scoasă de sub suzeranitatea turcească și încorporată în imperiul Habsburgilor catolici.

În 1701, cînd *Atanasie* a fost chemat la Viena, între cele 22 de învinuiri care i s-au adus erau și unele care priveau direct legăturile sale cu Țara Românească. Astfel, era învinuit că întreținea corespondență cu domnul Țării Românești „pe ascuns și în paguba unirii” și că a primit în dar de la acesta un sal (=Merșanii), „fără știrea cardinalului și generalului comandant al Transilvaniei, fără îndoială ca premiu pentru continuarea corespondenței” și că există chiar teama că va fugi în Țara Românească, spre a se așeza pe una din moșiile cîștigate (pct. 19—21).¹⁰⁷

Din aceste motive, cardinalul Colonic și Curtea din Viena au ținut să ia măsuri categorice în vederea ruperii legăturilor cu voievodul și cu mitropolitul din Țara Românească. Astfel, diploma a doua leopoldină, înmînată lui *Atanasie* la 18 martie 1701, prevedea în punctul 6: „Episcopul, pentru îndepărtarea suspiciunii, va evita orice corespondență cu principele Țării Românești, cu orice patriarh și cu acatolicii, iar dacă-l vor silii nevoile sale particulare — nu ale națiunii sau religiei — a le scrie, scrisoarea o va arăta întîi teologului”.¹⁰⁸ Iar în jurămîntul său din 20 martie 1701, *Atanasie* se obliga, prin punctul 6: „De astăzi încolo mă leaped de toată corăspundenția și dătătura în știință prin scrisoare și prieteșugul șișmaticilor, a ereticilor și a craiului sau Vodii Țării Muntenesti, nici o carte de acom înaintea cu aceia respuns nu voi avea. Și nici pre bucureștean, mai mult al mieu arhiepiscop și mitropolit a fi nu-l voi cunoaște... Dară unde va fi lipsă, lui Vod(ă) al Țării Muntenesti sau altul cumva din șișmatici a scrii carte, mai nainte carte oi arăta-o teologului și sfetnicului mieu”.¹⁰⁹

Deci, de acum existența Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei cu reședința la Alba Iulia putea să fie socotită încheiată. În locul ei

105. *Ibidem*, p. 67—69; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 238—239.

106. *Condica sfîntă*, p. 77—79; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 240.

107. Nicolae Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I—II, Oeniponte, 1885, p. 259—262; Prof. Dr. Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și „unirea” în anii 1697—1701*, București, 1949, p. 72—74.

108. T. V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. I, ed. II, p. 51; Șt. Lupșa, *Biserica ardeleană și unirea*, p. 83.

109. *Ibidem*, p. 87.

a apărut o Episcopie greco-catolică, supusă arhiepiscopului romano-catolic de Estergom, avându-și reședința pentru scurtă vreme la Alba Iulia, apoi mutată la Făgăraș și în cele din urmă la Blaj.

Preoții și credincioșii care și-au păstrat vechea lor credință ortodoxă au rămas vreme de 60 de ani fără un cîrmuitor sufletească. Abia în 1761, în urma nenumăratelor plîngerii și memorii ale preoților și credincioșilor ortodocși adresate Curții din Viena, ca să li se dea un episcop, a fost numit ca administrator al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania episcopul sîrb al Budei, Dionisie Novacovici. Lui i-au urmat apoi alți trei vlădici sîrbi, pînă ce, abia în 1810, s-a ajuns la numirea episcopului de neam român Vasile Moga.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea — dar chiar și în a doua jumătate — credincioșii ortodocși transilvăneni s-au bucurat de sprijinul statornic al ierarhilor din Țara Românească și Moldova, care le hirotoneau preoți și antimise, le trimiteau cărți și chiar cuvinte de îmbărbătare. Vom arăta în capitolele următoare toate măsurile luate de autoritățile de stat din Transilvania, în scopul împiedicării acestor legături. Aici vom arăta numai stăruințele depuse pentru a împiedica pe viitor legăturile dintre cîrmuitorii Bisericii transilvănene cu cei ai Bisericilor de peste munți. Insuși faptul că din 1761 pînă în 1796 Biserica Ortodoxă din Transilvania a fost condusă de ierarhi sîrbi, ne arată că și pe această cale s-a încercat o rupere — sau măcar o limitare — a raporturilor ierarhilor transilvăneni cu cei de peste munți, căci ei fiind sîrbi, mai ușor se adresau, atunci cînd se simțea nevoia, vlădicilor de același neam cu ei de la Carloviț. Cu toate acestea, episcopul Dionisie Novacovici a ajuns, îndată după numirea sa, în legătură cu episcopul Grigorie Socoteanu de la Rîmnic. Astfel, după instalarea sa la Brașov, episcopul Grigorie îi trimitea, la 28 decembrie 1761, din Horezu, o scrisoare de felicitare pentru numirea sa în scaunul vlădicesc. După ce se scuza că nu i-a scris pînă atunci, din pricină că fusese plecat la București, îi adresa aceste cuvinte: „Dumnezeu, cel ce te-au ales și te-au rînduit și te-au pus păstor norodului său, să păzească pe Frăția Ta cu întreagă sănătate, cu lină pace și îndelungată viață, a păstori cuvîntătoarea turmă ce ți s-au încredințat și a o păzi nevătămată și netulburată de viscoalele acestui veac și fără de scădere și lipsă a aduce înaintea lui Hristos începătorului păstorilor...”. În continuare, îl înștiința că a tipărit vreo 500 de exemplare din *Viețile și slujba sfinților sîrbi* pentru episcopul Sinesie al Aradului, din care îi trimitea și lui Dionisie două exemplare. Il ruga apoi să intervină la generalul comandant din Sibiu, să îngăduie trimiterea acelor cărți, pe la vama de la Boița (Turnu Roșu), la episcopul Sinesie. În încheierea scrisorii, îl ruga să nu-i ia în nume de rău faptul că a hirotont ca diacon și preot pe tînărul Iacob, fiul preotului din Rășinari, neștiind de numirea sa ca episcop în Transilvania.¹¹⁰

Nu cunoaștem răspunsul episcopului Dionisie. În orice caz, legăturile dintre ei au continuat, căci la 1 ianuarie 1763, episcopul Grigorie îi scria pentru a doua oară, felicitîndu-l de Anul Nou și rugîndu-l să primească în slujba sa pe ieromonahul transilvănean Nicodim, unul din

frunțașii mișcării antiunioniste.¹¹¹ Dionisie i-a răspuns abia la 9 iulie 1763, arătându-i că nu-l poate primi pe Nicodim, întrucât fusese amestecat în tulburările produse de răscoala lui Sofronie.¹¹²

Printr-o a treia scrisoare, fără dată, episcopul Grigorie îl întreabă de sănătate, rugându-l să pună în vedere secretarului său, Vasile Miroliub, să-i trimită banii pentru cele câteva cărți bisericești pe care i le-a trimis. Ii arată că a trimis un om anume în „lăzăret” (Turnu Roșu), „de așteaptă acolo să ia bani(i) și să ni-i aducă, că foarte ne sînt trebuincioși”.¹¹³

După moartea lui Dionisie Novacovici (1767), care-și avusese reședința în Rășinari, protopopii ortodocși au cerut un loc potrivit pentru reședință, mai în centrul Transilvaniei. Consilierul aulic Cserey cerea, în 1767, să se dea românilor ortodocși un vicar, care să nu atîrne nici de mitropolitul muntean, nici de cel moldovean și nici de cel din Carloviț.¹¹⁴ În anul următor el propunea să li se dea un episcop, dar să nu fie hirotonit nici în Muntenia, nici în Moldova.¹¹⁵ Guvernul transilvan cerea ca reședința vlădicească să rămînă și pe mai departe în Rășinari, neputîndu-se îngădui ca episcopul unei religii „tolerate” să stea în Sibiu, unde-și avea reședința episcopul catolic Anton Bajtay, care pe atunci era în fruntea Guvernului Transilvaniei. Dar contele Carol de Brenner, în calitate de raportor al Cancelariei aulice din Viena, a reușit să determine Curtea vieneză să fixeze reședința la Sibiu. El arăta în raportul său că în Sibiu, episcopul ortodox ar putea să fie supravegheat cu ușurință de Guvern și de catolici și nu era nici „prea aproape de granița Țării Românești sau a Moldovei”, prin aceasta fiind „ferit de orice corespondență cu coreligionarii săi din aceste țări, precum și de alte tendințe vătămătoare pentru sfînta unire și pentru liniștea publică”.¹¹⁶

La 21 martie 1781, deci după plecarea din Transilvania a celui de-al doilea episcop sîrb, Sofronie Chirilovici, împăratul Iosif II întreba Cancelaria și Guvernul de aici dacă se simțea nevoia numirii unui nou episcop pentru românii „schismatici”. La 9 noiembrie 1781 episcopul catolic, contele Ignățiu Battyan, a înaintat împăratului un memoriu, prin care stăruia să nu se creieze un asemenea episcopat. În punctul 6 din memoriul său, cerea să se continue propagarea uniației, căci ea era necesară și pentru ruperea legăturilor cu românii de peste Carpați.¹¹⁷

Curtea din Viena a găsit totuși mijlocul potrivit pentru ruperea legăturilor ierarhice cu țările române. Astfel, prin decretul împărătesc din 30 septembrie și 9 octombrie 1783, o dată cu numirea noului episcop

111. *Ibidem*, IV, p. 90—91.

112. *Ibidem*, IV, p. 81.

113. *Ibidem* IV, p. 91—92. Se cunoaște și o scrisoare a lui Dionisie Novacovici către mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, în chestiunea neplătirii unor bani, pe care jupînul Duma cel tînăr i-a împrumutat în 1744 de la un sas din Sibiu, punîndu-se chezași mai mulți companiști sibieni. Ruga să intervină pentru plățirea datoriei. *Ibidem*, XIII, p. 243.

114. I. Matei, *Vacanțele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1922, p. 78.

115. *Ibidem*, p. 83 și 94.

116. I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal*, Cluj, 1928, p. 18—19.

117. Idem, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni, 1780—1792*, în AAR—MSI, s. II, t. XXXVII, București, 1915, p. 611 și 655.

Ghedeon Nichitici, Episcopia Ortodoxă română din Sibiu a fost supusă în chestiunile spirituale și dogmatice Mitropoliei Ortodoxe sârbe din Carloviț. În același an și Episcopia românească a Bucovinei a fost supusă Mitropoliei de Carloviț. La 8 decembrie 1786, printr-o rezoluție imperială, amîndouă aceste eparhii românești au fost puse sub jurisdicția Mitropoliei din Carloviț și în problemele administrative.¹¹⁸ Astfel, Episcopia Ortodoxă română a Transilvaniei a ajuns sufragana Mitropoliei Ortodoxe sârbe din Carloviț. Ea a rămas în această situație și după 1810, cînd scaunul vlădicesc din Sibiu a fost ocupat de românul Vasile Moga, pînă în 1864, cînd a avut loc restaurarea vechii Mitropolii Ortodoxe a Transilvaniei, sub Andrei Șaguna.

În încheierea acestui subcapitol, amintim că uneori jurisdicția episcopilor de Rîmnic se întindea și asupra Banatului sudic. Numai așa se poate explica titulatura episcopului Ignatie Sîrbul, din 21 august 1646: „Arhiepiscop al Rîmnicului și al Mehadiiei toată”.¹¹⁹ Pr. Gh. Cotoșman crede că se intitula așa, în virtutea drepturilor istorice pe care le-ar fi avut Rîmnicul asupra unei Episcopii a Mehadiiei, care ar fi existat încă din secolul VI.¹²⁰

La 29 noiembrie 1719, în timpul ocupației Olteniei de austrieci, episcopul Damaschin al Rîmnicului și egumenii principalelor mănăstiri din Oltenia scriau generalului comandant Wallis din Sibiu să i se dea rangul de mitropolit, precum și un teritoriu mai extins, de care s-a ținut o dată și episcopul Mehadiiei, după cum afirmau ei în memoriu.¹²¹

În *Catavasierul* tipărit de episcopul Inochentie la Rîmnic, în 1734, el era numit: „episcopul Rîmnicului și exarhul Severinului și a toată Mehadiia și altor părți poruncitoriu”.¹²²

Faptul că Banatul a intrat foarte ușor în sfera de influență a ierarhiei sîrbești, datorită împrejurărilor politice, a făcut ca să nu mai avem alte știri despre această dependență a Banatului sudic de Episcopia Rîmnicului.

Despre legăturile ierarhice ale credincioșilor din Brașov și Țara Birsei cu Mitropolia Ungrovlahiei și cu Episcopia Rîmnicului, existente în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, vom vorbi în capitolul următor.

2. LEGĂTURILE EPISCOPIILOR DE VAD ȘI MARAMUREȘ CU VLĂDICII ȘI DOMNII DIN MOLDOVA

În cursul secolelor, locuitorii Moldovei și românii din Transilvania, avînd aceeași limbă și lege, au trăit într-un viu și permanent contact. Păstorii de aici cercetau an de an cu turmele lor pămîntul Moldovei în-

118. Dr. Ilarion Pușcariu, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 1—2 (anexe).

119. Dr. Gheorghe Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 227; Coriolan I. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cerna din Băile Herculane și Cronica Mehadiiei*, Tr. Severin, 1924, p. 30.

120. Prot. Dr. Gheorghe Cotoșman, *Episcopia Mehadiiei din Banatul Severinului*, Timișoara, 1943, p. 25.

121. *Ibidem*, p. 26; Gh. Popovici, *op. cit.*, p. 227; N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 53—54.

122. BRV, II, p. 49.

vecinate, iar moldovenii, la rîndul lor, cercetau adeseori Transilvania, îndeosebi Bistrița, de unde-și cumpărau toate produsele meșteșugărești de care aveau nevoie. Influența Moldovei vecine a fost și mai puternică de la sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd stăpînirea moldovenească s-a întins și asupra unor ținuturi din Transilvania.¹²³ Legăturile dintre cele două țări s-au arătat și pe plan bisericesc, prin venirea unor vlădici moldoveni în Transilvania, prin tineri de aici trimiși la învățătură sau călugăriți în mănăstirile din Moldova, prin cărțile bisericești tipărite în Moldova și răspîndite apoi în toată Transilvania, prin dascălii și copiiștii moldoveni stabiliți aici.

Un studiu mai nou a arătat că la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor ar fi existat în Feleac, nu o Episcopie cum s-a crezut pînă acum, ci o Mitropolie. Autorul caută să dovedească faptul că însuși Ștefan cel Mare ar fi cerut lui Matei Corvinul ridicarea Episcopiei Feleacului la rangul de Arhiepiscopie, care ar fi avut ca sufragana Episcopia Vadului.¹²⁴ Nu intră în tema noastră discutarea acestei păreri, care totuși nu are temeiuri serioase de susținere. Ea a fost combătută de prof. Ștefan Lupșa, care a rămas însă și pe mai departe la vechea sa părere, a mutării scaunului mitropolitan de la Severin în Transilvania.¹²⁵

Prima Episcopie Ortodoxă din Transilvania despre care avem dovezi că a fost înființată de un domn moldovean a fost cea de la Vad. Majoritatea cercetătorilor au afirmat că își datorează existența lui Ștefan cel Mare.¹²⁶ Ei s-au bazat pe următoarele argumente: domnul moldovean a primit pe la 1490 cele două feude transilvănene, Ciceul și Cetatea de Baltă, satul Vad făcînd parte din cele 60 de sate (din care 50 erau românești) aparținătoare cetății Ciceu. În 1553 făcîndu-se o conscripție a domeniului Ciceu, se arăta că Episcopia Vadului avea și două posesiuni (Vadul și Slatina) pe care voievozii moldoveni le dăruiseră mănăstirii „din vechime”, pe lîngă alte două sate dăruite de Petru Rareș (Bogata românească și Bogata ungurească). Un alt argument era și acela că domnul moldovean avea nevoie în feudele sale din Transilvania nu numai de un sprijin militar-politic, ci și de unul bisericesc. Dovezi sigure despre existența unor episcopi de Vad nu avem însă decît din prima jumătate a secolului al XVI-lea, adică din timpul domniei lui Petru Rareș, care de asemenea stăpînea Ciceul, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna și Ungurașul. Din această pricină, unii cercetători ar fi înclinați să-l considere pe Petru Rareș drept întemeietor al Episcopiei de Vad.¹²⁷ Indiferent care ar fi întemeietorul ei,

123. Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, passim.

124. Prof. Dr. Victor Popa, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei în secolul al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova*, în MB, an. VIII, nr. 7—9, 1958, p. 411.

125. Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul al XVI*, p. 573—75.

126. N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 5; Ștefan Meteș, *Înființarea Episcopiei de Vad*, în RO, an. I, nr. 1, 1912, p. 16; Idem, *Istoria Bisericii*, p. 69; Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei*, Dej (1927), p. 20; Șt. Pascu, *Un vlădică român necunoscut: Marcu al Vadului (1557)*, în ST, an. VIII, nr. 3—4, 1956, p. 251; V. Popa, *op. cit.*, p. 397—398.

127. Acest lucru pare că reiese și la Gh. I. Moisesescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *op. cit.*, I, p. 353.

Ștefan cel Mare sau Petru Rareș, cert este că Episcopia Vadului a fost întemeiată de un domn moldovean în una din feudele sale de aici.

Episcopia Vadului cuprindea toate satele și orașele din ținuturile pe care le stăpîniseră domnii moldoveni: cele 60 de sate care aparțineau Ciceului, posesiunea cetății Unguraș, cîștigată de Petru Rareș în 1529, de care aparțineau 24 de sate situate între Bistrița și Gherla, precum și Bistrița, care avea peste 50 de sate românești.¹²⁸

Primul episcop de Vad, despre care avem știri sigure, a fost *Anastase*. El sigur a fost moldovean și om de încredere al lui Petru Rareș, căci în octombrie 1529 conducea trupele acestuia împotriva bistrițenilor, cu care a încheiat apoi un armistițiu, semnat la 11 octombrie 1529 de el, de pîrcălabii Mișu și Simion Dracșin din Ciceu și de vistiernicul Tomșa.¹²⁹ În timpul păstoririi sale, Petru Rareș a făcut Episcopiei Vadului o danie de două moșii, — Bogala românească și ungurească, — lucru ce-l cunoaștem din conscripția domeniului Ciceu, făcută în anul 1553.¹³⁰ După părerea unor istorici, biserica din Vad ar fi fost clădită tot de Petru Rareș și nu de Ștefan cel Mare, lucru ce-l vom arăta în ultimul capitol.

Cu tot sprijinul pe care i-l acordase domnul moldovean, episcopul Anastasie uneltea în 1538 împotriva binefăcătorului său, adăpostit atunci în cetatea Ciceu, spre a-l da în mîna lui Ștefan Lăcustă, care-i ocupase scaunul domnesc. Acesta îi scria lui Anastasie, la 11 octombrie 1538, din Roman: „...Scriem rugătorului nostru, lui kir Anastasie episcopul de Vad: cartea ce-ai trimis-o panului Mihul Părcălabul, apoi noi bine am înțeles-o. Drept aceia te rugăm pe Sfinția Ta ca să te silești foarte mult și să conjuri pe Simion pîrcălabul căci vreau a-l milui cu oarecare boierie, acela să poftască la noi îndată, ca să ne facă nouă slujbă cu acest Petru voevod și pe Sfinția Ta încă am să te miluesc, precum ai să vezi Sfinția Ta”.¹³¹ Despre acest complot, în care era amestecat și episcopul Anastasie, vorbea și cronicarul Grigorie Ureche: „Simion Părcălabul, carele îl pusese Pătru Vodă mai denainte vreamă tocmitoriu și socotitoriu și judecătoriu cetății aceia, dimpreună și cu vlădica Anastasie, gîndind la inima lor rău asupra domnului său Pătru Vodă, au sfătuit dimpreună ca să prinză pe Pătru Vodă și să-l ucigă și capul lui să-l trimită la Ștefan Vodă ... prinzînd de veste Pătru Vodă și înțelegînd acesta sfatu, că vor să-l ucigă, silit-au cu meșterșug, de i-au scos din cetate și i-au gonit Pătru Vodă pentru aceasta”.¹³² Probabil, după ce a fost alungat de Petru Rareș, se va fi îndreptat spre Moldova, unde domnea acum Ștefan Lăcustă. El se va fi stabilit în mănăstirea Putna, unde poate că-și avea metania. Acestei mă-

128. Ștefan Meteș, *Primii episcopi ai Vadului*, în RO, an. I, nr. 3—4, 1912—1913, p. 66.

129. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 337. Desigur tot din Moldova va fi venit și episcopul Ilarion, întîlnit în două acte, din 29 septembrie 1523 și 14 februarie 1533, ca șezînd la mănăstirea de la Hordou, în feuda Bistriței. *Ibidem*. XV, 1, p. 271 și 366.

130. *Ibidem*, II, 5, p. 151—152 și *Trans.*, an. VII, 1874, nr. 10, p. 155.

131. N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, vol. I, București, 1899, p. 112—113; St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 169—170.

132. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 157.

năstiri i-a dăruit acum, în două rînduri, cîte 100 de galbeni ungurești, pentru a i se face cîte două pomeniri pe an, prima danie sub egumenul Silvan (1528—38), iar a doua sub noul egumen Arsenie, la 13 iunie 1539.¹³³ Probabil își va fi reluat scaunul în 1541, la venirea în domnie a fostului său protector Petru Rareș, care iertase pe toți boierii trădători, căci abia în 1546 întîlnim un nou episcop la Vad.

La 19 iulie 1546 Petru Rareș înștiința pe bistrițeni de alegerea noului episcop de Vad, *Tarasie*, cerind să-i acorde sprijinul lor. Din moment ce în scrisoarea domnului moldovean se spunea: „am ales pe acest episcop al nostru cu numele Tarasie la Episcopia de Vad“, trebuie să vedem că în Moldova avusese loc o alegere a episcopului de Vad în sobor.¹³⁴ Tarasie a păstorit numai vreo 4 ani, căci la 5 ianuarie 1550, Iliăș Vodă, fiul turcit al lui Petru Rareș, scria bistrițenilor că a trimis ca episcop la Vad pe unul cu numele *Gheorghe*, rugindu-i să-i dea scrisori către credincioșii ortodocși din ținutul Bistriței, ca să-i dea veniturile episcopoești și să asculte de dînsul.¹³⁵

Din moment ce acești vlădici veneau cu scrisori de numire din partea domnilor moldoveni, era firesc ca ei să fi fost hirotoniți de către mitropoliții Sucevei din acel timp, mai ales că acum nu mai întîlnim documentar alți vlădici în Transilvania.

Un document, descoperit nu de mult, întregește șirul episcopilor de Vad cu unul necunoscut pînă acum, anume *Marcu*. El a fost numit la începutul anului 1557, de către Petru Petrovici, consilierul principelui Ioan Sigismund Zápolya, numire confirmată apoi și de principesa Isabella Zápolya. Prin actul de confirmare se porunceau slujbașilor și nobililor țării să recunoască numirea, iar călugărilor și preoților, precum și cnezilor și credincioșilor români din acea eparhie să asculte de noul episcop și să-i dea, potrivit vechiului obicei, -veniturile care i se cuveneau.¹³⁶

Faptul că în anul 1557 a fost numit și episcopul Hristofor al Geoagiului, a făcut pe istoricul Șt. Pascu să creadă că numirea lor a avut loc la intervenția domnilor români Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu, cu ajutorul cărora au fost readuși și înscăunați la Cluj principele Ioan Sigismund și mama sa Isabella, la sfîrșitul lunii octombrie 1556. Poate tot datorită influenței lor, Dieta întrunită la Turda, în 1557, a hotărît ca „fiecare să urmeze credința ce-i place, cu ritul nou sau vechi ... dar fără a nedreptăți pe alții“.¹³⁷

Abia în anul 1574 întîlnim un nou episcop la Vad și anume pe *Eftimie*, despre care am vorbit mai sus.

În 1576 Sigismund Báthory a numit în locul său pe noul episcop *Spiridon*, venit probabil tot din Moldova, unde va fi fost hirotonit.¹³⁸ Acesta

133. Academia R.P.R., *Documente, A, veacul XVI*, vol. I (1501—1550), p. 392; Pr. Paulin Popescu, *op. cit.*, p. 113.

134. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 453; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 21.

135. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 476; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 21—22.

136. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 250—254.

137. *Ibidem*, p. 252.

138. A. Bunea. *Vechile Episcopii*, p. 57.

a păstorit timp îndelungat, căci abia în ultimii ani ai secolului al XVI-lea Mihai Viteazul, sau Ștefan Răzvan domnul Moldovei, a trimis un nou episcop, în persoana lui *Ioan Cernea*. Acesta și-a pierdut scaunul după căderea lui Mihai, urmînd din nou un episcop cu numele *Spiridon*, care ar putea să fie cel de mai înainte. Ioan Cernea se crede că ar fi fost episcopul despre care vorbește cronicarul Ștefan Szamosközy că a căzut la asediul Sătmarului din 1605.¹³⁹ La 21 februarie 1615 principele Gabriel Bethlen numea ca episcop de Vad pe *Teofil*, venit din mănăstirea Prislop.¹⁴⁰ Urmașul său pare să fie *Augustin*, care ar putea să fie moldovean. Deducem acest lucru din faptul că un act de numire al unui episcop român, păstrat numai fragmentar, fără să se poată vedea numele celui numit, arăta că episcopul Augustin părăsise mănăstirea Vad, precum și bisericile românești din comitatele Ciuj, Dobîca, Solnocul din lăuntru și de mijloc, Crasna, Bihor, Maramureș și districtul Chioar, peste care avusese jurisdicția și se retrăsese în Moldova.¹⁴¹ Poate că episcopul nou numit a fost *Eftimie*, a cărui numire era confirmată de principele Gabriel Bethlen la 1 iunie 1623.¹⁴² Cu acesta s-a și încheiat șirul episcopilor Vadului, căci la 4 decembrie 1628 mitropolitul Ghenadie II se intitula „mitropolit în scaunul Bălgradului și al Vadului și al Oradiei Mari și Sacmarului și a toată țara Ardealului și celelalte”.

În stadiul actual al cercetărilor, nu putem ști care dintre aceștia vor fi fost hirotoniți în Moldova. Credem că acum nu mai poate fi vorba de o jurisdicție a Mitropoliei din Suceava asupra Episcopiei de Vad, nu atît pentru faptul că exista un mitropolit ortodox la Bălgrad, cu care episcopii de Vad puteau să intre ușor în legătură, ci mai cu seamă pentru faptul că domnii moldoveni au pierdut feudele menționate din Transilvania pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Ținînd însă seama de faptul că la hirotonirea unui episcop e nevoie de cel puțin doi arhierei hirotonisitori, s-ar putea totuși ca ei să fi mers la Suceava, căci acolo, pe lângă mitropolit, puteau să fie ușor chemați episcopii sufragani din Roman, Rădăuți, iar din 1595--1599 și cel de la noua episcopie de Huși.¹⁴³

Cu toate că în al treilea deceniu al secolului al XVII-lea nu mai avem știri despre Episcopia de Vad, totuși, cam în același timp, întîlnim un alt episcop moldovean venit în Transilvania. Este vorba de episcopul *Benedict* așezat în satul Budișor (azi Buduș), în părțile Bistriței, poate cu gîndul de a ocupa scaunul de Vad. De aici a trimis, la 4 mai 1631, pe diacul său Teodor la mănăstirea Sucevița „pentru oarecari treburi sufletești”, ducînd mănăstirii și un cal.¹⁴⁴ S-ar putea ca acesta să fie diacul Toader din Feldru,

139. Ioachim Crăciun, *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Virșefului și Sava al Inăului la cronicarul ardelean Ștefan Szamosközy*, în *Inchinare lui N. Iorga*, p. 125.

140. N. Dobrescu. *Fragmente*, p. 19—22.

141. *Ibidem*, p. 22—23.

142. *Ibidem*, p. 23—25.

143. Despre Episcopia Vadului vezi A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 15—27; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 68—73 și 87—90; Idem, *Înființarea Episcopiei de Vad*, în RO, an. I, nr. 1, 1912, p. 16—22; *Primii episcopi ai Vadului*, în nr. 3—4, 1912—13, p. 80—86; *Încetarea Episcopiei de Vad pe vremea Reformei*, nr. 5—6, 1913, p. 156—159 și *Reînființarea Episcopiei de Vad*, nr. 7—8, 1913, p. 227—242.

144. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 982; N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 35.

despre care vom vorbi într-un capitol următor. După părerea unui cercetător, Benedict ar fi identic cu episcopul Romanului cu acest nume, întâlnit în două documente din 23 august 1631 și 23 ianuarie 1634.¹⁴⁵

*

O seamă dintre vlădicii Bălgradului își întindeau jurisdicția și asupra Maramureșului, de aceea nu mai stăruim asupra lor. Tot așa și unii din episcopii Vadului: Spiridon, Teofil, Augustin și Eftimie în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Încă de la începutul secolului al XVII-lea întâlnim o seamă de episcopi care aveau sub păstoria lor numai pe credincioșii maramureșeni, ei avându-și reședința fie la mănăstirea Peri, fie în Muncaci, fie în alte mănăstiri. Cei mai mulți dintre ei veneau din Moldova — sau erau transilvăneni călugăriți acolo — unde erau hirotoniți ca arhierei.¹⁴⁶ Cunoaștem o serie de intervenții ale domnilor moldoveni pentru numirea unor protejați ai lor ca episcopi în Maramureș sau Muncaci, de către principii Transilvaniei. Ei se schimbau foarte des; după bunul plac al principilor sau al stăpînitorilor. Astfel, Mihai Viteazul trimisese ca episcop în Muncaci pe egumenul *Serghie de la Tismana*. Despre așezarea sa ca episcop la Muncaci ne vorbesc două documente de la începutul secolului al XVII-lea. În primul se spunea: „luat-au Mihai Voevod pe părintele arhimandritul Serghie de aici de la Tismana, de l-au pus episcop în Sfînta Episcopie ce se chiamă Muncaci”. Al doilea vorbea de „părintele arhiereu Serghie, care a fost arhiereu la Muncaci și la Maramureș așezat de răposatul Mihail Voevod, cînd a fost domn în pămîntul Ardealului”.¹⁴⁷ Explicația numirii lui Serghie ar fi următoarea: episcopii de Muncaci se hirotoneau de regulă în Polonia, dar după unirea rutenilor de aici cu Roma (Brest 1595), ei mergeau la hirotonie la Kiev sau la Suceava. În 1596 Sigismund Rákóczy, stăpînul cetății Muncaci, trimitea pe noul episcop Ladislau de Ardanhazi pentru sfințire la mitropolitul Gheorghe Movilă, la Suceava. Observînd însă că noul episcop Ladislau a înclinat spre unirea cu Roma, Rákóczy îl scoase din scaun, aruncîndu-l în temniță, iar în locul său caută un ortodox, care să facă și unele concesiuni calvinismului. Acesta a fost egumenul Serghie de la Tismana. El era în Transilvania încă înainte de 24 august 1597, căci la acea dată Sigismund Báthory îi da voie să treacă în Muntenia, poate pentru hirotonie. În curînd s-a întors, ajungînd către sfîrșitul anului 1597 episcop de Muncaci, cu reședința în mănăstirea Peri.¹⁴⁸ Despre păstoria sa la Muncaci ne vorbește el însuși într-o scrisoare, cu data de 24 noiembrie 1604, către căpi-

145. Arhim. Dionisie I. Udișteanu, *Un episcop de Roman necunoscut*, în ST, an. VIII, nr. 7—8, 1956, p. 532.

146. Vlădicii maramureșeni mergeau adeseori în Moldova. Astfel, la 2 iunie 1600, arhiepiscopul Nectarie al Ohridei și Dionisie Rally al Tîrnovei, împreună cu cîțiva ierarhi greci și cu episcopii Petronie al Muncaciului și cu Efrem din Habrul (în Maramureș), hotărăsc în sinod, la Iași, înlăturarea din scaun a mitropolitului Gheorghe Movilă și a episcopilor moldoveni fugiți cu Ieremia Movilă în Polonia (Petronie și Efrem iscălesc în slavonește). Academia R.P.R., *Documente, A, veacul XVI*, vol. IV (1591—1600), p. 291—292.

147. Gr. Tocilescu, în *Columna lui Traian*, pe 1874, p. 237—238, după N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XII, București, 1906, p. XLV.

148. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 181—182.

tanul Toma Kendy, care asedia cetatea Hust: „Știu că Dv. vă amintiți de cînd locuiam lingă moșia Dv., mănăstirea Tismana, unde am fost conducătorul călugărilor. Încă în acel timp mi-ați arătat bunăvoința Dv. Plecînd de acolo în voia lui Dumnezeu, principii mi-au dat Episcopia din Muncaci, mănăstirea Peri de lingă Cîmpulung în Maramureș, Habra de lingă Baia Mare, ținutul Chioarului și acum sînt, din voia lor, episcopul călugărilor și preoților ruși, români, ruteni și sirbi din acele părți”.¹⁴⁹

Principele Ștefan Bocskay a secularizat în acest timp moșiile mănăstirii Peri, punînd-o sub dependența cetății Hust. A intervenit însă domnul Simion Movilă al Moldovei, încît la 9 martie 1607, mănăstirea Peri a fost restituită episcopului Serghie, cu toate moșiile care-i aparțineau, cu condiția să asculte de căpetenia cetății.¹⁵⁰

În curînd el s-a retras în Polonia, poate și din pricina faptului că se urmărea unirea Muncaciului și Maramureșului cu Roma, fiind chemat ca episcop unitul *Alanasie din Przemyśl*, din Polonia.¹⁵¹ După ce a pibegit prin Polonia, Serghie a trecut în Moldova, chemat de Radu Mihnea, iar de aici în Țara Românească, unde Alexandru Coconul i-a dăruit din nou egumenia mănăstirii Tismana.¹⁵² Astfel, acest Serghie, păstorul sufletesc al românilor ortodocși din Maramureș, se bucurase în permanență de sprijinul mai multor domni din Țara Românească și Moldova.

Și alți episcopi din Muncaci și Maramureș au fost în legături cu domnii și vlădicii din Moldova. Astfel, la 30 august 1608, domnul Constantin Movilă scria din Iași principelui Gabriel Báthory: „La rugămîntea creștinilor de legea noastră din Maramureș de a le trimite acolo un episcop din țara noastră, pentru că înainte, în timpul principilor de pioasă memorie, episcopii se duceau de aici, am trimis în Maramureș potrivit cererilor lor, un om cu viață cuvioasă, să fie creștinilor de acolo dregătorul, conducătorul și învățătorul lor. Rugăm pe Măria Ta, stăpînul locului, vecinul și prietenul nostru, să dea scrisorile de aprobare pentru acel episcop, ca să nu fie neliniștit, ci stabil și să i se dea cîntărea cuvenită din partea tuturor: să administreze venitul acelei episcopii, fără amestecul altora, să observe obiceiurile și regulile de mai înainte și se va ruga pentru Măria Ta”.¹⁵³ Numele acestui episcop era *Silovon*, lucru ce-l aflăm dintr-o scrisoare a aceluiasi Constantin Movilă către Francisc Magocsi, căpitanul cetății Muncaci, din 24 iunie 1609, prin care-l informa că a aflat că Valentin Homonnai „a conferit și a cedat mănăstirea și locul care ține de Episcopia ținutului Măriei Tale de la Muncaci părintelui episcop Silovon, după cum le-au stăpînit episcopii de odinioară în zilele înaintașilor Măriei Tale de fericită pomenire, să fie Sfinția Sa pentru creștinii de acolo care sînt în legea

149. *Ibidem*, p. 226.

150. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. LXV; Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 120. Actul (cu data greșită 1657 în loc de 1607) e și la Preotul Dr. Alexandru Cziple, *Documente privitoare la Episcopia de Maramureș*, în AAR—MSI, s. II, t. XXXXVIII, 1915—16, București, 1916, p. 288—289.

151. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. LXVI; Al. Filipașcu, *op. cit.* p. 121.

152. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. XVI; Academia R.S.R., *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXI, București, 1965, p. 88—91.

153. *Columna lui Traian pe 1874*, p. 132, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 335.

și credința noastră grecească, înainte mergător, învățător și sfătuitor purtător de grijă...". Îl ruga apoi să poruncească credincioșilor ortodocși, încredințați păstoririi lui Silovon, să-l asculte întru toate. În sfârșit, îl ruga ca el însuși să fie „cu toată milostivirea față de părintele episcop Silovon...”.¹⁵⁴ Probabil acest Silovon fusese urmașul lui Serghie de la Tismana.

La 19 august 1614, Ștefan Tomșa scria din Iași căpitanului Andrei Doczy, că fiind un obicei străvechi ca neamurile de lege grecească din Ungaria să aibă vlădici veniți din Moldova, așteaptă consimțământul său, pentru ca să poată trimite acum pe unul, potrivit rugăminții credincioșilor de acolo.¹⁵⁵

La 7 mai 1619 e amintit ca „episcop român în Maramureș” *Spiridon*, care mergea atunci în Moldova. Înainte de a trece munții, el a lăsat la un oarecare Drăgan din Bîrgăul de sus (Bistrița) un palos și o tundră în valoare de 1 florin și 48 de florini bani gata, iar la popa Tămaș din Năsăud o carte, care putea să valoreze 32 de florini și alte unelte în valoare de 25 de florini. Întorcându-se din Moldova, își reclama lucrurile, din care n-a mai primit însă decît 14 florini. De aceea intervenea la principele Gabriel Bethlen, care, la 7 mai 1619, scria judei din Bistrița să scoată banii și lucrurile vlădicului de la cei doi.¹⁵⁶ S-ar putea ca el să fie identic cu episcopul Spiridon de Vad amintit după Ioan Cernea.

La 2 august 1620, principele Gabriel Bethlen numea ca episcop al Muncaciului pe un grec din Macedonia, cu numele *Ieremia*, cu jurisdicție și asupra comitatului Maramureș. Era fiu de preot, crescut într-o mănăstire din muntele Athos, hirotonit diacon de mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei, apoi mitropolit al Pelagoniei și Perlapului vreme de 20 de ani. Din pricina asupririi turcești, s-a refugiat în Țara Românească, în timpul lui Mihai Viteazul. De aci, sub Radu Șerban, a trecut în Transilvania, cîștigînd bunăvoința principelui Bethlen, care l-a numit episcop în Muncaci, unde n-a păstorit nici un an. A plecat de aici în Rusia, apoi în patria sa, pierzîndu-i-se urma.¹⁵⁷

La 16 octombrie 1633 principele Gheorghe Rákóczy I a îngăduit lui *Vasile Tarasovici*, ales episcop, să meargă în Moldova, ca să fie hirotonit. Acesta a păstorit în Muncaci și Maramureș pînă la sfîrșitul anului 1640, cînd a fost arestat și lipsit de drepturile sale vlădicești.¹⁵⁸

La 12 aprilie 1650 Gheorghe Rákóczy II numea ca episcop al Maramureșului, cu jurisdicție asupra comitatelor Maramureș, Solnocul din Iăuntru și de mijloc, Sătmar și districtului Chioar, pe *Savul sau Sava*, căruia i-a impus și 7 condiții calvine.¹⁵⁹ El venise din Moldova, unde trimitea în

154. A. Veress, *Documente*, VIII, p. 67—68.

155. *Ibidem*, IX, p. 24—25. S-ar putea ca acum să-l fi trimis pe vlădica Dosoftei, de care am vorbit mai sus, care se întitula „vlădică și în Ardeal și Maramureș”.

156. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 878.

157. S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia*, p. 7; N. Șerbănescu, crede că acest Ieremia ar fi condus și treburile Mitropoliei Ungrovlahiei prin anii 1602—3, după moartea lui Eftimie pînă la alegerea lui Luca din Cipru. Din aceste motive numele său va fi fost trecut în unele pomelnice ale Mitropoliei Ungrovlahiei. N. Șerbănescu, *Mitropolia Ungrovlahiei*, p. 758, n. 323.

158. St. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 228.

159. N. Dobrescu, *Fragmente*, p. 31—33.

mai 1650 pe popa Nicolae cu alți însoțitori, ca să-i aducă cele rămase acolo, iertându-li-se vama la Bistrița.¹⁶⁰ El n-a păstorit decît vreun an, din pricina neînțelegerilor avute cu principele, probabil pentru nerespectarea celor 7 condiții calvine. De aceea a fost nevoit să se reîntoarcă în Moldova, lucru ce-l aflăm dintr-o scrisoare a lui Gheorghe Rákóczy II către bistrițeni, din 17 iunie 1651.¹⁶¹

La 14 iunie 1651 mitropolitul Simion Ștefan hirotonea la Bălgrad ca episcop unit al Muncaciului pe *Petru Partenie*. Alături de el au mai slujit doi episcopi, pe care unii istorici mai vechi i-au socotit a fi din Moldova: Sava și Grigorie.¹⁶² N-ar fi exclus ca Sava să fie cel de care am vorbit mai sus.

Ca episcopi ortodocși au păstorit în acel timp *Ioanichie Zăican* în Muncaci și *Mihail Molodeț* în Maramureș, amîndoi hirotoniți de mitropolitul Varlaam al Moldovei.¹⁶³ Poate despre aceștia vorbea arhidiaconul Pavel din Alep, cînd scria că mitropolitul Moldovei, pe lîngă cei trei sufragani din țara sa, „mai are sub sine alți doi episcopi în Țara Ungurească. Acestor episcopi le sînt supuși 800 de preoți”.¹⁶⁴ La 18 martie 1664 Sofia Báthory, văduva lui Gheorghe Rákóczy și fiul ei Francisc Rákóczy, aduceau la cunoștința episcopului Petru Partenie, că la dorința lui Constantin Șerban Basarab, fostul domn al Țării Românești și al Moldovei, aflat în pribegie la Muncaci, unde a zidit și o biserică, orînduiau ca toți supușii lor de lege grecească să fie trecuți sub oblăduirea sa duhovnicească, dîndu-i și mănăstirea din Muncaci, cu îndatorirea de a o păstra în bună stare.¹⁶⁵

Mult mai tîrziu, în 1686, mitropolitul Dosoftei al Moldovei sfințea ca episcop de Muncaci pe *Metodie Racovețchi*.¹⁶⁶

La începutul anului 1690 a ajuns episcop al Maramureșului *Iosif Stoica*, hirotonit și el în Moldova, luptător împotriva uniației.¹⁶⁷

În vremea mișcării lui Francisc Rákóczy și a curuților săi împotriva stăpînirii austriace, mișcare ce s-a bucurat de mult sprijin din partea românilor transilvăneni, precum și din partea domnilor din țările române, s-a ivit și un cleric care l-a sprijinit și care ar fi avut un rol însemnat în viața Bisericii noastre, dacă mișcarea ar fi izbutit. Este vorba de *Ioan Țirca*, intrat în monahism sub numele de Iov. Prin 1706 el era în Moldova, desigur în vederea hirotonirii sale ca arhiereu. De aici îi adresa o scrisoare lui Francisc Rákóczy, la 20 iulie 1706, oferindu-i serviciile sale: „Mări(i) Tal(e) după Dumnăzău mă-nchin și mă rog să nu fii uitat de m(i)la Mării Tale, că sîntu pribeag în Țara Moldovii. Acum, cum mi-i porunci Măriia

160. Hurmuzaki, *Documente*. XV, 2, p. 1185.

161. *Ibidem*, XV, 2, p. 1199.

162. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 184—185; A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 100—101.

163. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 349.

164. E. Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 76.

165. A. Veress, *Documente*, XI, p. 45—48.

166. *Arhiva românească*, I, ed. II, Iași, 1860, p. 11—13, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 349, n. 2.

167. N. Iorga, *Ceva despre episcopul maramureșan Iosif Stoica*, București, 1914, p. 153—154 (AAR—MSI, s. II, t. XXXVI).

Ta, gata sînt să slujăscu Mării Tal(e)... A Mării Tal(e) smerit și plecat: Țirca Ion cu voe Mării Tale(e) Ardialului episcop românilor".¹⁶⁸

În 1707 episcopul-unit Atanasie Anghel a fost alungat din Alba Iulia de către curuții lui Rákóczy, refugiindu-se cu imperialii la Sibiu, iar în vechiul scaun mitropolitan a fost așezat Țirca. Cît a stat în Alba Iulia, a izbutit să cîștige de partea sa chiar și pe oamenii cei mai apropiați ai lui Atanasie. Dar, fiind înfrinți curuții, Iov Țirca a fost nevoit să se refugieze în Muramureș, ajungînd episcop în locul lui Iosif Stoica.¹⁶⁹ Nici aici n-a putut să stea mult timp, fiind nevoit să se retragă. În locul lui a ajuns episcop protopopul Ștefan de Petrova, călugărit sub numele de *Serafim*, hirotonit în Moldova.¹⁷⁰ Încă din 1717 calvinii au sprijinit activitatea lui *Dositei Teodorovici*, sfîntit în Moldova și stabilit la mănăstirea Uglea. În 1733 a plecat iar în Moldova, ducînd cu sine și documentele vechi ale mănăstirilor, dar în curînd s-a reîntors la Uglea, unde a și murit în vara anului 1735.¹⁷¹ Au urmat apoi o seamă de vlădici ruteni care au contribuit mult la răspîndirea uniției în Muramureș și care n-au avut nici o legătură cu Moldova.¹⁷²

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

168. Idem, *Studii și documente*, IV, p. 72.

169. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 74—75.

170. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. LIII; Al. Cziple, op. cit., p. 274, și Al. Filipașcu, op. cit., p. 137.

171. A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 106; Al. Cziple, op. cit., p. 276 și Al. Filipașcu, op. cit., p. 106.

172. Despre legăturile bisericești ale Maramureșului cu Moldova de Nord, vezi și S. Reli, *Vechea Episcopie a Maramureșului și legăturile ei cu Bucovina*, în *Canadela*, an. XLVIII, 1937, p. 185—205; Idem, *Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremile trecute*, Cernăuți, 1938, 254 p.

CAPITOLUL II

CONTRIBUȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI LA APĂRAREA ORTODOXIEI ÎN TRANSILVANIA

1. ACȚIUNEA DE COMBĂTERE A PROZELITISMULUI CALVIN

În secolul al XVII-lea a început în țările române o acțiune de apărare a Ortodoxiei, mai întâi împotriva calvinismului, care prinsese rădăcini în Transilvania și apoi împotriva catolicismului. Aceasta s-a făcut și printr-o serie de tipărituri în Țara Românească și Moldova, unele în românește, dar foarte multe în grecește.

Ca o acțiune oarecum indirectă de ajutorare a Bisericii Ortodoxe transilvănene împotriva catolicismului, trebuie să fie socotită și convocarea Sinodului de la Iași, din 15 septembrie—27 octombrie 1642, în care s-a aprobat *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă. Lucrarea învățatului mitropolit al Kievului avea menirea de a expune învățătura ortodoxă, ca o pavyă împotriva învățăturilor catolice și protestante.¹⁷³

O acțiune hotărâtă și directă de condamnare a calvinismului a venit tot din partea Moldovei, mai precis din partea mitropolitului Varlaam. Acțiunea sa a fost determinată de apariția *Catehismului calvinesc de la Bălgrad* în 1640. Acesta apăruse „cu voia și cu porunca” principelui Gheorghe Rákóczy I. În foaia de titlu se menționa și faptul că „s-au întors din limba diecească și slovenească pe limba românească, cu sfatul și îndemnarea și cu cheltuiala domniei lui Ciulai Gheorghe, păstoriul sufletesc al Mării Sale”.¹⁷⁴

Stăpînitorii de atunci ai Transilvaniei au răspîndit acest Catehism în cercuri largi, pentru a face cunoscută legea calvină, în vederea cîștigării a cît mai mulți credincioși. Afirmatia că s-a tradus din limba „diecească și slovenească” era o amăgire, menită să înșele pe preoți și pe credincioși, întrucît se știa că pentru ei izvoarele curate ale Ortodoxiei erau în limba slavă. Catehismul cuprinde cele 10 porunci, Tatăl nostru și Simbolul credinței, toate tîlcuite și lămurite prin întrebări și răspunsuri, din punct de vedere al învățăturii calvine.¹⁷⁵

173. Asupra Sinodului de la Iași, vezi: Pr. Dr. Teodor Bodogae, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani. Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943, IV+153 p.; Prof. Dr. M. Sesan, *În amintirea soborului de la Iași*, în *Candela*, an. LIII—LIV, 1942—43, p. 154—161.

174. N. Drăgan, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei*, în *AIIN*, III, 1924—25, Cluj, 1926, p. 250.

175. Catehismul nu s-a bucurat însă de o prea mare răspîndire, căci preoții români nu l-au primit. În 1648 a apărut în Bălgrad o nouă ediție, de data aceasta cu litere latine și ortografie ungurească. Traducerea din ungurește a făcut-o predicatorul calvin din Lugoj, Ștefan Fogarasi, dedicîndu-o lui Acațiu Barcsay, pe atunci comite de Severin.

Un exemplar din Catehism a ajuns în mîna învățatului boier muntean Udriște Năsturel, la care l-a aflat apoi, în 1644 sau 1645, mitropolitul Varlaam al Moldovei, care avusese în Țirgoviște misiunea să împace pe Matei Basarab cu Vasile Lupu. Citindu-l și văzînd că era „plin de otravî de moarte sufletească“, mitropolitul moldovean a socotit ca o înaltă datorie a sa să convoace un sobor al arhierilor din amîndouă țările, spre a lua atitudine împotriva Catehismului. Sinodul a avut loc în anul 1644 (după Melhisedec) sau 1645 (după Samuil Micu). Despre existența lui nu avem date decît din lucrarea *Scutul Catehismușului* care va apare la Alba Iulia în 1656. La sinod au participat ierarhii din Moldova: mitropolitul Varlaam, episcopii Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuților și Ghedeon al Hușilor și cei din Țara Românească: mitropolitul Teofil, episcopii Ignatie al Rîmnicului și Ștefan al Buzăului. Nu se poate preciza unde s-a întrunit: la Iași, unde era reședința domnească, sau la Suceava, unde era reședința mitropolitului. În acest sobor s-a formulat — mai precis spus, s-a aprobat — un *Răspuns la Catehismul calvinesc*, întocmit de mitropolitul Varlaam.¹⁷⁶ Răspunsul a apărut în 1645,¹⁷⁷ avînd o predoslovie și o combatere a învățăturii calvine, în 30 de foi.

Predoslovie are o deosebită însemnătate. În primele ei rînduri apare și ideea de unitate națională, căci mitropolitul se adresa „cătrecreștinii din Ardeal și cătărălți creștini toți carii sîntu pravoslavnici. Credincioși pravoslavnici și adevărați fii sfintei a noastre Beseareci apostolești, iubiți creștini și cu noi de un neam rumâni, pretutindirea tuturor, ce să aflî în părțile Ardealului și și într-alte țări pretutindirea, ce sînteți cu noi într-o credință...“. Amintind apoi de îndatorirea sa de păstor sufletească de a veghea la păstrarea dreptei credințe, mitropolitul moldovean scria că la citirea acestei cărți sufletul i-a fost cuprins „de mare grijă și multă scîrbă“ și de aceea „îndată am chemat și am strîns săbor dintr-amîndouă părțile și din Țara Rumânească și din Țara Moldovei“. În continuare arăta că a socotit de datoria lui „să fac răspunsu și să arăt strîmbătura și tîlcu cel rău al lor, ce tîlcuescu rău și strîmbadză Scriptura Sfîntî ș-aciașta nu că doară prepuu ceva întru făpturile ceale pravoslavnice a creștinătății voastre, că știu foarte bine și sîntu adevărit cum credința voastră ci-ați apucat voi dintîiu și d-nceput, nici unul din voi cărțile ceale ereticești și dascăliia și învățatura lor în număr nu le socotiți, ce numai pentru să ariț întunearecul și neînțeleageria lor ce au întru Scriptura Sfîntî, caria o tîlcuescu pre voia și pre volnicia lor cum vor...“. Continua apoi cu îndemnuri pîrintești pentru păstrarea dreptei credințe.¹⁷⁸

Combaterea o făcea citînd mai întîi articolul calvinesc cu explicarea lui de către calvini, apoi dezvoltînd tîlcuirea ortodoxă. Cu toate că nu a

176. Melchisedec, *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul*, p. 69.

177. Autorii BRV, bazați pe disertația lui V. Popp, arată că s-a tipărit la Iași (BRV, I, p. 150). Mai nou s-a afirmat că s-a tipărit „probabil la mănăstirea Dealu“. Cf. *Istoria literaturii române*, Ed. Academiei R.P.R., vol. I, București, 1964, p. 359.

178. Textul predosloviei (fragmentar) la G. Șincai, *Chronica românilor*, ed. II, tom. III, București, 1886, p. 70—71; BRV, I, p. 150—151; în întregime în BRV, IV, p. 191—193; p. 245—250; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 231—235; Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, 1508—1647, București, 1938, p. 115—123.

combătut decît „glavele“ 4, 9, 10, 12, 36 și 54, totuși n-a rămas nimic ne-combătut din principiile fundamentale ale doctrinei calvine. El combătea aceste învățături numai cu citate din Sfînta Scriptură, deci folosea propriile arme ale calvinilor.¹⁷⁹ Răspunsul lui Varlaam se ocupa cu următoarele probleme:

1. Despre Sfînta Scriptură, arătînd că nu este singurul izvor al revelației.

2. Despre credință și faptele bune, arătînd că amîndouă sînt necesare mîntuirii.

3. Despre predestinație, arătînd că omul poate face binele sau răul, că mîntuirea nu vine numai din voia absolută a lui Dumnezeu, ci și din voința omului.

4. Despre împăcarea cu Dumnezeu și răscumpărarea omenirii prin patimile și moartea lui Hristos. Pentru mîntuire nu ajunge numai credința, ci se cere și o viață trăită după învățătura Lui.

5—6. Despre Biserică, dezvoltînd învățătura ortodoxă despre atribuțiile Ei. Vorbea apoi despre Biserică ca depozitară a mijloacelor duhovnicești rînduite de Hristos și de apostoli pentru mîntuirea oamenilor, între care sînt cele 7 Taine. Vorbea apoi despre posturi.

7. Despre cinstirea și închinarea la sfinți și icoane, apărîndu-le împotriva atacurilor calvine.¹⁸⁰

Răspunsul lui Varlaam are o însemnătate deosebită nu numai prin faptul că este o lucrare originală și temeinică, dar și pentru faptul că ne arată că Bisericile Ortodoxe din cele două țări românești erau conștiente de rolul ce le revenea în acțiunea de susținere a unității sufletești a poporului român, unitate care era atunci amenințată de calvinism.

Calvinii au răspuns la broșura mitropolitului moldovean abia peste 11 ani, în 1656, cînd au tipărit: *Scutul Catehismului cu răspuns den Scrătura Svîntă, împotriva răspunsului a doao țări fără Scriptură Svîntă*.¹⁸¹

Mitropolitul Varlaam combătuse în mod indirect unele învățături catolice și protestante chiar și în *Cazania* sa din 1643. Astfel în *Cazania* din Duminică III din post scria: „Să ne închinăm crucei ... pe eretici să-i procețim, pe iudei să-i ocărîm, pe păgîni să-i batjocorim, că ne rîd pe noi că ne închinăm lemnului și aurului și argintului. Căci noi acelora lucruri nu ne închinăm, ci chipul crucii cinstim, gîndind la Hristos cel răstignit“. Iar în *Cazania* din Duminică XXII după Rusalii făcea aluzie la învățătura despre purgator: „aicea se rușinează cei ce zic că muncile au sfîrșit și să iasă neșchine din iad și să meargă întru împărăția cerului“.¹⁸²

Tot ca o lucrare de combatere a calvinismului, cu alte cuvinte de apărare a Ortodoxiei transilvănene, este și cartea sa despre *Cele șapte Taine*, apărută la Iași în 1644. Ea cuprinde, în 339 pagini, tîlcuirea Tainelor, rîn-

179. N. Chițescu, *Trei sute de ani de la „Răspunsul la Catehismul calvinesc“ al lui Varlaam al Moldovei* (1645—1945), în BOR, an. LXIII, nr. 11—12, 1945, p. 625.

180. Melchisedec, *Biserica Ortodoxă în lupta cu protestantismul*, p. 73—75. Pentru răspuns vezi și Pr. T. Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, în MMS, an. XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 775—790; Pr. Niculae Șerbănescu, *La trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în BOR, an. LXXV, nr. 10, 1957, p. 1029—1031.

181. Georgiu Barițiu, *Catehismul calvinesc impus clerului și poporului românesc, sub domnia principilor Georgiu Rakoczi I și II*, Sibiu, 1879, IV+ 140 p.

182. După T. Bodogae, *Mitropolitul Varlaam*, p. 780—781.

duiala după care se săvârșesc și canoanele slatornicite de Sinoadele ecumenice asupra lor. Prefața, semnată de mitropolitul Varlaam, arăta însemnătatea Sfintelor Taine și originea lor de la Mântuitorul și Sfinții Apostoli.¹⁸³ Menită să apere temeiurile credinței noastre ortodoxe împotriva calvinilor, această carte a pătruns și în Transilvania, unde s-a răspândit și prin manuscrise.¹⁸⁴

Evangelhia învățătoare de la Govora, din 1642, de asemenea se părea că avea rostul de a contrabalansa acțiunea prozelitistă calvină, căci în prefața Udriște Năsturel spunea: „Și nemică numai mila rudei mele creștinilor m-au îndemnatu spre aciasta, că văzuiu în neamul nostru mulți unii ca accia oameni de amândoa ceatele, proști și suftelești, carii pentru ne(cu-vi)ință se deparlară cu învățături striine și cu proastă și scurtă mintea lor răzlușindu-se den credința adevărată potrivită Besearecii lui Dumnezeu cu ereticii împreunându-se... Dereptu aciasta eu cu răvne poftiui pentru frații miei și cugetai să scoț aciastă sfintă carte ce se chiamă *Evangelhie învățătoare* tălcuită, să fie propovedanie creștinătății noastre, a sfintei Biseareci a Răsăritului...”¹⁸⁵

Un ajutor direct dat credincioșilor ortodocși din Transilvania în vremea propagandei calvine a venit tot din partea Moldovei, prin conducătorii ei și prin vlădicii de acolo. Este vorba de ajutorul pe care l-au dat mitropolitului Ilie Iorest, întemnițat și prigonit de conducătorii calvini. Am văzut, în primul capitol al lucrării, împrejurările în care a ajuns în fruntea Mitropoliei Bălgradului, recomandat de Vasile Lupu pentru această înaltă misiune, desigur cu scopul de-a apăra dreapta credință ortodoxă, atacată acum de cîrmuitorii Bisericii calvine. Dar după cîțiva ani de păstorie, a început și prigonirea sa pentru credința ortodoxă. Ea va fi început și pentru faptul că tocmai atunci se ținuse Sinodul de la Iași, care atacase și principiile calvine, iar Vasile Lupu propusese sultanului cucerirea Transilvaniei și scoaterea lui Rákóczy din domnie. Adevărata prigonire i-a venit însă din pricină că n-a îndeplinit dorințele calvinilor, ci a rămas credincios Bisericii strămoșești. El a fost întemnițat timp de 9 luni, fiind eliberat numai cu garanția a 24 de chezași, că va plăti ca răscumpărare 1000 de taleri pentru vistieria crăiască.

În noiembrie 1643 a scăpat din temniță și a plecat în Moldova, stabilindu-se la metania sa, la Putna, unde a stat pînă în iunie 1645. Atunci a plecat în Rusia, pentru ca să adune banii trebuitori în vederea răscumpărării chezașilor. Avea asupra sa o scrisoare de recomandare către țarul Mihail Feodorovici, dată în Suceava la 2 iunie 1645, de ierarhii moldoveni: mitropolitul Varlaam cu episcopii Anastasie al Romanului, Ștefan al Rădăuților și Ghedeon al Hușilor, avînd și sigiliile egumenilor mănăstirilor Putna, Moldovița, Slatina și Bistrița. În scrisoarea vlădicilor moldoveni, după ce arătau pe scurt viața mitropolitului Ilie Iorest, așa cum am văzut mai sus, relatau și suferințele pe care le îndurase din partea cîrmuitorilor calvini ai Transilvaniei: „Pe urmă, dacă au trecut trei ani, a sculat diavolul care urăște cele bune, pe popa cel mare al craiului, anume Gheorghe Ciulai,

183. BRV, I, p. 147—150.

184. Cf. Dr. Valeriu Seni, *Un manuscris din secolul al XVII-lea, în Trans.*, an. LXI, 1910, p. 14—16.

185. BRV, I, p. 121.

care se află în eresul luteran (sic), în care sîni și craiul și toți ungurii și l-a clevelit pe Iorest, arhiereul creștinilor români, la craiul Rákóczy Gheorghe. Și a adus mărturii mincinoase și i-a făcut mare nedreptate și tot ce a avut a luat de la el și l-au legat și l-au închis în temniță, nouă luni a pățit, fiind izgonit, și cu el o mulțime de preoți creștini, nu pentru altă vină decît pentru credința creștină, voind să-i convertească la luteranism (= calvinism)". Cereau apoi mila țarului pentru mitropolitul Iorest, pentru a-și putea răscumpăra cei 24 de chezași.¹⁸⁶ Domnitorul Vasile Lupu i-a dat un pașaport, la 20 iunie 1645, în care arăta printre altele: "...facem cunoscut că prea cinstitul Iorest merge pentru a cere milostenie în țara țarului din Moscova și voi să-l primiți prelungindu-i de bună voie și fără temere, ca pe un călugăr binecredincios și întru toate credincios".¹⁸⁷ Primit și miluit de țar, la 26 august 1645, el și-a putut apoi răscumpăra chezașii din Transilvania.

Am arătat în primul capitol al lucrării că mitropolitul Sava Brancovici se bucurase de sprijinul domnitorului muntean Șerban Cantacuzino, în împrejurările nefericite ale înlăturării din scaunul vlădicesc și ale întemnițării sale. Atitudinea domnului Țării Românești trebuie socotită tot ca o ajutorare a Bisericii transilvănene împotriva acțiunii prozelitiste calvine, patronată de principele Mihail Apaffi. În vederea apărării tezaurului de credință ortodoxă, Șerban Cantacuzino s-a străduit să trimită în Transilvania ierarhi vrednici și buni ortodocși, care să reziste oricăror încercări prozelitiste calvine, cum a fost grecul Ioasaf (1682—83) sau călugărul Ieremia, pe care a încercat să-l trimită în 1685. În același scop, al păstrării dreptei credințe, urmașii lui Sava Brancovici în scaunul mitropolitan al Bălgradului semnav în *Condica sfîntă* acea mărturisire de credință prin care se legau, între altele, ca să păstreze întreaga învățătură ortodoxă.

Acțiunea prozelitistă calvină printre românii transilvăneni a încetat în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, o dată cu trecerea Principatului în stăpînirea Habsburgilor catolici.

2. ACȚIUNEA DE COMBATERE A PROZELITISMULUI CATOLIC

O dată cu trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Habsburgilor, primejdia catolicismului devenea tot mai evidentă pentru domnii și vlădicii de peste munți, cît și pentru arhieriei greci care se aflau atunci îndeosebi la Curtea lui Constantin Brîncoveanu.

Lupta de apărare a Ortodoxiei transilvănene împotriva acțiunii prozelitiste catolice a fost dusă, în primul rînd, de Mitropolia Ungrovlahiei. Ea avea să fie susținută cu toată energia, datorită pe de o parte sprijinului generos al lui Brîncoveanu, iar pe de alta, iubirii părintești a mitropoliților Teodosie și Antim Ivireanul.

Ca o primă lucrare tipărită în vederea combaterii propagandei calvine și catolice, poate fi socotită *Pravoslavnică Mărturisire* a mitropolitului Petru Movilă, apărută la Buzău în 1691, în traducerea românească a lui Radu Greceanu.¹⁸⁸

186. Vezi supra, n. 70.

187. S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia*, p. 107.

188. BRV, I, p. 321—324. Această lucrare s-a tipărit apoi și în grecește la

Lucrări de combatere a catolicismului s-au tipărit în primul rînd în grecește, la Iași și București. Încă din 1682 s-a tipărit la Iași lucrarea patriarhului Nectarie al Ierusalimului: *Întîmpinare în contra primatului papei*.¹⁸⁹ În 1690 s-a tipărit, tot în grecește, la București, cu cheltuiala lui Brîncoveanu, lucrarea învățatului ieromonah Maxim Peloponezianul intitulată *Manual contra schismei papistașilor*. Pe copertă era făcută mențiunea că urma să fie împărțite în dar credincioșilor ortodocși.¹⁹⁰

În 1694 s-a tipărit la Iași lucrarea diaconului Ioan Eugenicos cu titlul: *Cuvînt de combatere a nelegiuirii și mincinoasei hotărîri compuse în Florența la sinodul cel ținut de latini*, corectată și împărțită pe capitole de patriarhul Dosoftei al Ierusalimului.¹⁹¹ Între 1692—94 a apărut la Iași *Tomul împăcării*, care cuprinde lucrările mai multor teologi răsăriteni împotriva catolicilor.¹⁹² În 1698 s-a tipărit tot acolo *Tomul iubirii împotriva latinilor*. Lucrarea cuprindea 25 de scrieri din diferite timpuri împotriva catolicilor.¹⁹³

În 1705 a apărut la Rîmnic *Tomul bucuriei*, care cuprindea 5 lucrări împotriva catolicilor.¹⁹⁴ Prefața acestui al treilea tom avea aluzii directe la slările din Transilvania: „...la Beciu, adică la Viena, unde este scaunul împăratului nemților, este cardinal un oarecare Kolonitz, care a scris din Viena ca sîrbii, vlahii și grecii care sînt în Ungăria, Ardelia (=Ardeal), Sîrbia și Horvația (=Croatia) să citească simbolul cu adaus, să primească azimile, să mărturisească purgatoriul și pe papa Romei să-l proclame infailibil și atotputernic, păstor peste toată Biserica. Același scrie în această epistolă că orientalii în schisma cea mai nepioasă și pe noi ortodocșii ne numesc cei mai nepioși...”¹⁹⁵

Tot în scop de apărare a credinței ortodoxe se publicase la București, în 1703, lucrarea lui Sevastos Trapezuntiul Chimenitul: *Învățătură dogmatică a preasfintei Biserici răsăritene și universale*, care cuprindea, în mare, trei probleme controversate: 1. cînd se prefac sfintele în Trupul și Sîngele lui Hristos; 2. Născătoarea de Dumnezeu a fost supusă păcatului strămoșesc; 3. miridele nu se prefac în Trupul și Sîngele Domnului.¹⁹⁶

Ceva mai tîrziu, în 1710, s-a tipărit la Tîrgoviște *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenu, care cuprindea, printre altele și tratatul patriarhului Fotie despre purcederea Sf. Duh,¹⁹⁷ iar în 1715 s-a tipărit la Iași lucrarea Sf. Ioan Damaschinul: *Arătarea credinței ortodoxe*.¹⁹⁸

Snagov, în 1699; *Ibidem*, I, p. 378—389 și Niculae I. Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf*, în BOR, an. LXXIV, nr. 8—9, 1956, p. 711—712.

189. BRV, I, p. 250—258.

190. *Ibidem*, I, p. 297—298.

191. *Ibidem*, I, p. 338.

192. *Ibidem*, I, p. 338—339 și Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările românești*, Cernăuți, 1929, p. 51—52.

193. BRV, I, p. 369 și D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 56.

194. BRV, I, p. 463—466; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 66; N. Șerbănescu, *Antim Ivireanul*, p. 727—728.

195. BRV, I, p. 465.

196. *Ibidem*, I, p. 450—451.

197. *Ibidem*, I, p. 482—483.

198. *Ibidem*, I, p. 501. Pentru toate aceste lucrări să se vadă și Diac. asist. I. Rămureanu (*Antim Ivireanul*) luptător pentru Ortodoxie, în BOR, an. LXXIV, nr. 8—9, 1956, p. 832—836 și D. Stăniloae, *op. cit.*, *pasim*.

Fiind deci pregătit terenul pentru tipăriți de asemenea natură, s-a simțit nevoia publicării unor astfel de lucrări și în românește, în perioada în care începuse în Transilvania propaganda pentru unirea cu Roma. Așa se explică apariția *Manualului contra schismei papistașilor* a lui Maxim Peloponezianul, în traducere românească. Manualul s-a tipărit în 1699 la Snagov, de ieromonahul Antim Ivireanul și cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu, sub titlul: *Carte sau lumină cu dreapte dovediri din dogmele Bisearicii Răsăritului asupra desghinării papistașilor, descoperite și așezate de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponezianul*. Lucrarea se ocupa de primatul papal, — căruia i s-a dat o extindere mult mai mare în comparație cu celelalte puncte, — purcederea Sf. Duh, purgatoriul, azimele și prefacerea Sf. Daruri.¹⁹⁹ S-a răspândit mult și în Transilvania, dovadă fiind faptul că tocmai în 1765 episcopul unit Atanasie Rednic se mai plîngea, într-o cerere adresată Mariei Tereza, că ortodocșii fac agitație și prin „o carte plină de calomnii contra religiei catolice ce o răspîndeau în popor. Era această carte scrisă de un călugăr grecesc Maxim de Peloponez și tradusă în Muntenia și de acolo transportată în Ardeal”.²⁰⁰ Un exemplar din această lucrare a fost descoperit la biserica din Aldea, lângă Odorhei.²⁰¹

După moartea mitropolitului Teofil (după 12 iulie 1697), candidatul pentru ocuparea scaunului mitropolitan din Bălgrad s-a ivit în persoana lui Atanasie Anghel. El a izbutit să-și câștige favoarea guvernatorului Gheorghe Bánffy și apoi a plecat în Țara Românească, pentru ca să primească acolo, după vechiul obicei, darul arhieriei. Se vede însă că la Curtea lui Brîncoveanu se știa de intențiile catolicilor de-a atrage pe români și că noul candidat nu prezenta destulă garanție. A fost hirotonit abia la 22 ianuarie 1698.²⁰² Spre a preveni o eventuală cădere a noului „episcop” de la „sfînta Episcopie a Ardealului”, cum i se spunea în actul de hirotonie, patriarhul Dosoftei al Ierusalimului și mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei i-au dat o mărturisire de credință ortodoxă foarte amănunțită, care avea rostul să-l întărească în dreapta credință. În această mărturisire i se atrăgea atenția îndeosebi asupra acelor puncte care erau atacate de calvini sau de catolici. Iată principalele prevederi ale instrucțiunii: 1. Să păzească toate canoanele și hotărârile Sinoadelor și ale Sfinților Părinți. 4. Sf. Scriptură să fie tilcuită în Cazanie așa „precum o au tilcuit și o au tălmăcit Sfinții Părinți”. 6. Evanghelia să se citească slavonește sau românește „precum s-au tipărit în zilele blag(oc)estivului Domn Io Costandin Basarab Voevod a toată Ungrovlahia”. 7. „...Ceale șapte Taine ale săborniceștii Beseareci să se slujească și să se săvîrșească după orînduiala S(fintei) Beseareci și după învățătura și închipuirea Sfinților Părinți...”. 8—9 Îndată după botez, pruncul să fie uns cu Sf. Mir și împărtășit. 10. La Sf. Liturghie „să se aducă pîine de grîu curat și dospită și vin cu apă amestecat...”. Să învețe că „prefacerea se face cu cuvintele ceale domnești prin rugăciunea și blagoslo-

199. BRV, I, p. 370—372; Dr. I. Mateiu, *O carte din 1699 contra desbinării religioase*, în RT, an. XXVIII, nr. 7—8, 1938, p. 298—302.

200. Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 225.

201. I. Matei, *O carte din 1699*, p. 301.

202. *Condica sfîntă*, p. 77—78.

venia preotului și cumcă toți pravoslavnicii, atîta preoți cît și mireni, priceștuindu-se cu dum(ne)zeștile Taine să priceștuesc dintru amîndoaă feliurile asemenea cum ar fi din pine și din vin, adecăte din Trup și din Sînge".

11. La taina preoției să primească numai pe cei necăsătoriți sau căsătoriți o singură dată. 14. Credincioșii să se spovedească și împărlășească de patru ori pe an, sau cel puțin odată. 15. Sf. Maslu să se facă de cel puțin doi preoți. 16. Inmormîntările să se facă cu „cîntările, slujbele, cazaniile și alte ce sînt tocmile și orînduite de săborniceasca Besearecă și asemenea să se facă pomeanele și liturghiile și milele pentru cea ce pre nădeajde de viață veacinică au răposat părinți(i) și frații noștri..." (se ridicau deci împotriva calvinilor, care nu admiteau cultul morților). 17. „Sfintele icoane nu sînt pe la beseareci numai spre podoabă, ci spre cinstre, precum cel de a toată lumea s(fîntul) al șeaptelea săbor zice la hotărîrea lui și la aceastea sărutare și închinăciune cu cinstre să se dea, nu cea după credința noastră adevărată închinăciune care se cuvine numai la d(umne) zeiasca fire, ci în ce chip se dă cinstea la închipuirea cinstitei și de viață făcătoarei cruci și sfintelor Evanghelii și la alte sf. podoabe". 18. Sfinții apostoli, prooroci și mucenici sînt „mijlocii și solitori" ai noștri către Mîntuitorul. 19. Arăta că „temeiul spăseniei noastre este pravosl(avnica) credință" la care se adaugă „bunele fapte, făr(ă) de care credința este moartă". 20. Li cerea să convoace de două ori pe an soborul. Chestiunile care nu puteau fi rezolvate aici, trebuiau aduse la cunoștința mitropolitului Ungrovlahiei. 21. „Ca să nu lungim vorba, poruncim arhieriei tale să păzești dogmele, tainele și năravurile Bisericii Răsăritului neclintit", așa după cum le învață Sf. Scriptură, iar mai pe scurt *Pravoslavnică Mărturisire*, tipărită și în traducere românească. 22. Îndruma pe noul mitropolit să se păzească de simonie și de alte fapte care l-ar face nevrednic de slujba arhierască.²⁰³

Ca și înaintașii săi, Atanasie a primit din partea lui Constantin Brîncoveanu numeroase daruri: cărți, un rînd de odăjdii vlădicești, un sacos cu fir de aur și o pereche de mănuși cu mărgăritare, pe lîngă dania de 6000 de dinari, care să fie Mitropoliei „de întărire și ajutor". La 15 iunie 1700 i-a dăruit moșia Merișani din Argeș.²⁰⁴

Cu toate acestea, Atanasie și-a continuat lucrarea de destrămare a Bisericii românești, uitînd de solemnele și formalele făgăduințe pe care le făcuse la București.²⁰⁵ Lucrul acesta este relatat într-o scrisoare a mitropolitului Teodosie către patriarhul Adrian al Moscovei, din 8 noiembrie 1700, prin care se plîngea de propaganda catolică, cerînd ajutor și mîngiere din partea patriarhului și a țarului. El scria printre altele: "...și nu atît din partea păgînilor necurați întîmpină sfintele lucruri bisericești greutate (căci ei chinuiesc și necăjesc foarte mult neamul creștinesc în privința politică și națională), cît din partea papistașilor se fac din toate ținuturile lor mari siluiri, mari ispîte și mari prigoniri, ca să-i convertească la sine, la duș-

203. Mărturisirea publică de A. Tr. Laurian, op. cit., în *MID*, III, p. 266—277; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 240—251; *Condica sfîntă*, p. 80—87; Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei*, Sibiu 1870, p. 91—98.

204. *AFI*, p. 453—455.

205. Asupra unirii religioase din 1698—1701 vezi studiile mai noi: Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în *SMIM*, vol. III, 1959, p. 323—339; Idem, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în *BOR*, an LXXX, nr. 9—10, 1962, p. 863—937.

manii dumnezeieştii Biserici răsăritene; că cu multă durere în inimă şi amărăciune a sufletelor noastre şi a tot poporul ortodox auzim şi înţelegem că sfiniele biserici din Ardeal şi altor ortodocşi care trăiesc în Ungaria de sus li se fac multe nespuse cruzimi şi cu toată înşelăciunea şi viclenia iezuiţii şi alţii care se numesc „baraţi“, ca lupii răpitori ascunşi în piele de oaie se întrec fără de încetare şi fără de odihnă a amăgi şi a seduce poporul şi adevărata turmă ortodoxă a lui Hristos; şi se duc şi amăgesc pe mulţi nepulincioşi şi neştiutori cu invenţia lor de un cuvânt înşelător şi nefolositor, care după nume îl numesc unic, ducind orb pe orb de mînă ca amîndoi să cadă într-o groapă, potrivit cuvintelor nemincinoase ale Domnului Hristos...”²⁰⁶

În aceste împrejurări, a căutat să vie în ajutorul românilor transilvăneni şi Constantin Brîncoveanu. Fostul preot de la biserica Sf. Nicolae, apoi dascăl şi gociman Ion Corbea, călugărit la sfîrşitul vieţii în mănăstirea Sinaia, sub numele de Iosif, avusese trei fii, David, Teodor şi Matei, trecuţi cu el în Ţara Românească atunci cînd s-a călugărit. Primii doi au ajuns în curînd în slujbă la Curtea lui Brîncoveanu, devenind oamenii lui de încredere. David era în 1693 ceauş spătăresc, iar Teodor secretar pentru corespondenţa în limba latină. David fusese trimis de mai multe ori în solii diplomatice, mai ales la Moscova. Mai tîrziu, amîndoi fraţii mai mari au trecut în slujba ţarului Petru cel Mare al Rusiei.

În 1702 David Corbea a fost trimis de Brîncoveanu la Moscova, în fruntea unei delegaţii, din care făcea parte şi fratele său mai mic, Matei. El a prezentat acum cancelarului rus Feodor Golovin o scrisoare, în 34 de puncte întocmită de fratele său Teodor, secretarul domnesc, în urma unei consfătuiri secrete între Constantin Brîncoveanu, patriarhul Dosoftei al Ierusalimului şi fraţii Constantin şi Mihai Cantacuzino. Era vorba de o colaborare politică secretă româno-rusă. În unele puncte se cerea şi ajutorul ţarului pentru ortodocşii din Transilvania, contra prigonirilor catolice, lucru ce ne arată că Brîncoveanu nu uitase nici cu acest prilej de credincioşii transilvăneni. De pildă, în punctul 26, după ce a arătat că unirea se impune cu forţa, se scria: „De aceea roagă pe Maiestatea Sa ţarul să binevoiască a scrie împăratului să le lase credinţa lor în care au trăit de veacuri sub domnia turcilor, în credinţa lor nesguduită“. Iar punctele următoare aveau acest cuprins: 27. „Deşi episcopul din Transilvania şi mulţi popi au primit unirea, totuşi mulţi preoţi ortodocşi roagă cu lacrimi pe M. S. ţarul să binevoiască a scrie împărtului, ca el să le acorde dreptul de a trăi în credinţa lor şi de a le permite să-şi aleagă un episcop la Mitropolia din Bălgrad, care a fost fondată de strămoşii ţarilor moscoviţi (sic) şi ai domnilor români, astfel ca cei trecuţi la uniţi să se ducă la episcopul unit, iar cei ortodocşi să meargă la cel ortodox“. 28. „Biserica din Braşov, care a fost întemeiată de strămoşii ţarilor moscoviţi (sic) şi de domnii români, să rămîie şi mai departe în Ortodoxie; dar ea are contra ei mulţi duşmani calomniatori, pentru aceasta roagă cu lacrimi pe M. S. ţarul să binevoiască a scrie împăratului ca ea să rămîie independentă de episcopul unit şi iezuiţii săi şi nimeni să nu se poată atinge de ea şi să-i dea protopop învestit cu drepturi“. 29. „În oraşul Făgăraş asemenea este o biserică orto-

206. Idem, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia*, p. 71—74.

doxă fondată de domnul meu" (= al Țării Românești). Roagă pe țar să intervină la împăratul din Viena pentru aceste două biserici ctitorite de Brîncoveanu, ca să aibă îngăduința să trăiască așa cum voiesc.²⁰⁷ Imprejurările politice însă nu au făcut cu puțință punerea în aplicare a prevederilor acestui tratat.

În primăvara anului 1702 lordul William Paget, ambasadorul englez la Poarta otomană, irecea prin Țara Românească, spre Viena. Ajuns acolo, a prezentat împăratului Leopold două scrisori, una de la patriarhul ecumenic Calinic, a doua de la Constantin Brîncoveanu. Patriarhul cerea să se pună un nou vlădică ortodox în locul lui Atanasie, iar Brîncoveanu ruga pe împărat ca românii ortodocși din Transilvania să nu mai fie siliți să îmbrățișeze unirea. La aceasta, împăratul a răspuns: „Prințul acela, care e un om de treabă, de ce se îngrijește ce hotărîri ia împăratul în afaceri religioase în țara lui, cînd împăratul nu l-a întrebât pînă acum pe dînsul ce face el, domnul Valahiei, în aceste trebi acasă la dînsul“?²⁰⁸

Mitropolitul Teodosie, cum era și firesc, a făcut cunoscută Patriarhiei ecumenice căderea lui Atanasie. Patriarhul ecumenic Calinic, împreună cu sinodul său, l-au anatematizat în ședința sinodală din 5 august 1701.²⁰⁹ Dar mitropolitul Teodosie, căruia i s-a comunicat sentința, n-a trimis-o îndată lui Atanasie, nădăjduind că se va întoarce la Ortodoxie. Abia cînd n-a mai fost nici o nădejde pentru întoarcerea lui, mitropolitul Teodosie i-a răspuns la o scrisoare a sa prin care-i ceruse cărți de slujbă și alte lucruri. La acest răspuns, cu data de 3 mai 1702, mitropolitul muntean a alăturat și sentința patriarhală de anatematizare. Mitropolitul îi arăta că a așteptat de mult timp prilejul de a-i scrie despre faptele sale necugetate, muștrîndu-l îndeosebi pentru cea de a doua hirotonie, care, în realitate, a fost o „comedie“, prin care a intrat „pe căile întunecului, părăsind lumina adevărului“. Îi arăta că îi scrie acestea „din adîncul inimii, cu lacrimi, pe care odată cu mine le-au vărsat mulți fii ai Bisericii Ortodoxe din pricina necinstei ce ne-ai făcut. Căci multe suflete ai dus în adîncul necinstei și în locul pierzării“. Îi spunea apoi că i-ar trimite Octoihul (tipărit la Buzău în 1700), „dar nu este nici voința Prea Înălțatului Domn al Țării Românești nici a noastră ca să ne mai scri sau să trimiți aici, de vreme ce te-ai făcut uniat și ai mare legătură cu aceia care sînt potrivnici dogmelor noastre...“. În partea finală îi scria: „Îți spun să-ți deschizi ochii și să părăsești ce-ai început și atunci cînd vom vedea statornicia ta fiiască față de Biserica Ortodoxă, fără vâl fățarnic, îți vom trimite nu numai Octoihul, ci și Triodul și Penticostarul (=Buzău 1700 și 1701 n.n.), în sfîrșit îți vom trimite tot ce vei cere. Scri ca să spun Prea Înălțatului Domn al Țării Românești să-ți tri-

207. Ștefan Meteș, *Din relațiile noastre cu Rusia, Frații David și Teodor Corbea din Brașov în slujba poporului român ca luptători contra unirii cu Roma, ca diplomați și scriitori*, în MA, an. V, nr. 11—12, 1960, p. 847—848. David Corbea afirma că Mitropolia Bălgradului și biserica Sf. Nicolae din Șchei ar fi întemeiate de țari, probabil ca să cîștige bunăvoința țarilor și mitropoliților ruși.

208. N. Nilles, *op. cit.*, p. 354—355; S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 69. Asupra sprijinului dat de Constantin Brîncoveanu credincioșilor transilvăneni de a-și păstra dreapta credință, vezi studiul Pr. Prof. I. Rămureanu, *Constantin Brîncoveanu sprijinitor al Ortodoxiei*, în BOR, an LXXXII, nr. 9—10, 1964, p. 920—923.

209. Vezi actul de anatematizare la Sterie Stinghe, *Istoria besearecei Scheilor Brașovului (manuscript de la Radu Tempea)*, Brașov, 1899, p. 37—40; scrisoarea patriarhului Calinic II către transilvăneni la N. Nilles, *op. cit.*, p. 348—351.

mită Triodul și Penticostarul și alte cărți. Am vorbit cu Prea Înălțatul Domn care nu vrea să-ți trimită nimic, de vreme ce te vede atît de neascultător... Imi mai scrii de niște bani ce avea să mi-i dea episcopul Teofil. Să ști că aș avea mai mare bucurie dacă te-ai întoarce la Biserica Ortodoxă și te-ai face fiul ei ascultător, cum ai fost la început, decît dacă mi s-ar plăti banii. Ce-mi folosesc banii tăi, dacă pierzi alîtea suflete? Ce-ți folosește ție toată cînslea ce ai dobîndit-o din trufie, dacă ai căzut în afurisanie și în anatemia? Iată îți alătur în această scrisoare hotărîrea tuturor patriarhilor și mitropoliților, care aruncă pe capul său afurisia și anatemia, ca să fii și să rămîi cu trupul și cu sufletul veșnic anatema, dacă nu te vei întoarce la sînta maică Biserica Ortodoxă”.²¹⁰

Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului de asemenea îi scrisese lui Atanasie încă din noiembrie 1701, muștrîndu-l în cuvinte aspre pentru lepădarea de credință.²¹¹ La 3 iulie 1702, el a adresat, împreună cu mitropolitul Teodosie, o scrisoare creștinilor ortodocși din Brașov, Sibiu și din alte părți ale Transilvaniei, prin care-i înștiințau că au anatematizat „pe mincinosul mitropolit și vînzător de credință și noul Iuda, Atanasie”. Ii îndemnau ca „sfințenie să nu cereți de la el, căci toată a lui Hristos Biserică îl are afurisit și anatematizat, împreună cu preoții aceia cari i se vor pleca lui, căci sunt anatematizați și lepădați de toată sînta a lui Hristos Biserică”. Dacă se va întîmpla ca un ortodox să sărute mîna „mincinosului” Atanasie, „acela să cunoască ca și cum ar săruta mîna unui birău sau a unui cadiu sau a unui calvin”. Ii rugau apoi să nu blasteme pe cei trecuți la uniți, ci dimpotrivă: „să suspinați și să plîngeți pentru pierzarea sufletelor lor”, căutînd să-i întorcă la dreapta credință, pe care toți erau datori să o păstreze.²¹²

În anii care au urmat și apoi în tot cursul secolului al XVIII-lea, ajutorul dat de țările române credincioșilor ortodocși din Transilvania în acțiunea de combatere a prozelitismului catolic și de apărare a credinței ortodoxe, s-a manifestat în diferite forme: prin răspîndirea de cărți bisericești tipărite în Țara Românească și Moldova, prin hirotonia de preoți peste munți, prin venirea unor dascăli sau copişti în Transilvania, prin oferirea de ajutoare materiale etc., lucruri pe care le vom reliefa mai jos.

O acțiune directă de combatere a propagandei uniate în Transilvania din partea Țării Românești și a Moldovei în secolul al XVIII-lea nu mai era cu putință. Aceasta, pe de o parte datorită faptului că un asemenea lucru n-ar fi acceptat noua stăpînire habsburgică din Transilvania, pe de alta, pentru că noii domnitori fanarioți din Moldova și Țara Românească nu mai acordau aceeași atenție Bisericii Ortodoxe din Transilvania ca domnitorii din veacurile anterioare, ci atenția lor, pe plan bisericesc, se îndrepta spre Locurile sînte ale credincioșilor de neam grec. Însuși faptul că în secolul al XVIII-lea au ajuns pe scaunele vlădicești din Moldova și Țara Ro-

210. *Ibidem*, p. 344—348; tradusă în românește de Preotul Niculae M. Popescu, *In Alba Iulia odinioară (1698) și acum (1948)*, în BOR, an. LXVI, nr. 11—12, 1948, p. 617—620.

211. Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, p. 342—344; tot atunci i-a scris și lui Ștefan Raț, cel mai de seamă promotor mirean al unirii, amenințîndu-l cu afurisia. *Ibidem*, p. 340—342.

212. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 34—37.

mânească mulți ierarhi greci, a contribuit la o slăbire a legăturilor bisericești dintre cele trei țări române. Totuși, au fost ierarhi — chiar și greci — care au ajutat cu cuvîntul și cu fapta Biserica Ortodoxă din Transilvania, așa cum vom vedea mai jos.

3. AJUTORUL DAT CREDINCIOȘILOR ȘCHELENI PENTRU PĂSTRAREA ORTODOXIEI

Este știut că apărătorii cei mai dirji ai dreptei credințe, în timpul propagandei pentru unirea cu Roma, au fost preoții și credincioșii din Șcheii Brașovului. Vom stăruii, în cele ce urmează, asupra raporturilor de dependență a Bisericii din Brașov și Țara Bîrsei față de Mitropolia din București și față de Episcopia de Rîmnice, după ce a încetat existența Mitropoliei Bălgradului.

Constantin Brîncoveanu și mitropolitul Teodosie au aflat de îndată de ținerea soborului de unire al protopopilor din 7 octombrie 1698, lucru ce ni-l relatează cronica lui Radu Tempea. Cineva pîrise pe preoții bisericii Sf. Nicolae că ar fi luat parte la acel sobor. Îndată mitropolitul Teodosie le-a trimis „o carte cu mare și înfricoșată afurisanie, ca și de preoție să fie oprit, care s-au celit într-aurul tuturor în mijlocul bisericii asupra celor trei preoți, anume: prot(opopul) Siicu, pop(a) Văsii i pop(a) Florea ... de care lucru ei neștiindu-să vinovați și amestecați la unirea celui nevlădică, cu dragoste o au primit”. În aceste împrejurări s-a convocat un „sobor” la Brașov, care a constatat că acei preoți nu erau uniți cu „dogmele celui nevlădică”. S-au adresat scrisori mitropolitului Teodosie, lui Constantin Brîncoveanu și boierilor Constantin Cantacuzino stolnicul și Mihai Cantacuzino spătarul, înștiințându-i pe toate și rugîndu-i să ierte pe preoți, care, de fapt, nu erau vinovați. Vlădica le-a trimis binecuvîntarea de-a sluji cele preoțești pînă la Paștile anului 1699, iar după ziua Învierii urmau să fie din nou opriți de a sluji cele preoțești, pînă își vor dovedi nevinovăția. Într-adevăr, după Paști, cei trei slujitori: protopopul Vasile Hoban, preoții Vasile Grid și Florea Băran, gocimanii (epitropii) Stoica Postăvarul și Petru, fiul preotului Petru și jurații Radu Șoanu, Dumitru Brăilă și Dan Căzan s-au dus la București, spre a se prezenta mitropolitului și domnului. Înfățișîndu-se la mitropolit și făcîndu-i cunoscute toate cele petrecute, precum și nevinovăția lor, acesta s-a bucurat „văzînd dreptatea lor, dîndu-le blagoslovenie și multe învățături sufletești”. Au cercetat apoi și pe cei doi boieri amintiți mai sus, „arătînd și cătră dumnealor tot adevărul și toate întîmplările, de care dumnealor foarte cu cuvinte de întărire și cu folos sufletesc le-au arătat, aducîndu-le aminte în multe chipuri cum au fost și mai înainte răzvrătiri între limbile cele tirane și mai multe învățături aducîndu-le, mai virtos dumnealui stolnicul, ca un învățat și filozof ce era”. La 30 aprilie 1699 au fost primiți de Brîncoveanu, înfățișîndu-i „toate întîmplările și mestecăturile ce au fost scornit acel necuvios vlădică Atanasie”. Convingîndu-se că scrisorile au fost trimise numai din ură și cu gînd rău, „învățîndu-i și Măria Sa Vodă de ajuns și întărîndu-i cu cuvintele și-au luat ziua bună de la Măria Sa și luînd blagoslovenie de la părintele Theodosie și carte s-au întors în Brașov”.²¹³

213. R. Tempea, *op. cit.*, p. 22—24. Mitropolitul Teodosie intervenise în două rînduri la domn pentru niște preoți și credincioși din Șcheii Brașov în unele probleme materiale. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1472 și 1524.

În cursul anului 1701 preoții și gociimanii din Brașov s-au înfățișat la București, dînd declarație în scris că vreau să atîrne „în cele sufletești” de mitropolitul Teodosie. Sub urmașii săi, Antim, Mitrofan și Daniil, au continuat aceste legături, pe care a trebuit să le tolereze și regimul catolic din Transilvania.²¹⁴

La 25 iunie 1701, cu prilejul instalării lui Atanasie ca episcop unit la Bălgrad, brașovenii au fost aceia care au protestat cu hotărîre împotriva acestui act, declarînd: „gata sîntem singele să ni se verse decît legea părinților noștri să pierdem”.²¹⁵ Ei au informat de îndată și pe Constantin Brîncoveanu, care, la 5 iulie 1701, le-a trimis o lungă scrisoare de îmbărbătare, din care desprindem următoarele: „.... cît despre dumnealui piscupul de acii din Ardeal, în ce fealiu s-au purtat și ce au făcut, am cunoscut din scrisoarea-v(ă), de care bună nădejde am avut și încredințat sântem că Dumnezeu unora ca acestora, carii ocărăscu și nu cinstescu leagea întru care s-au pomenit și înaintea lui Dumnezeu s-au făgăduit, cu degrab le va răsplăti că de multe ori aciasta am văzut, că cel ce-și lasă leagea sa și pofteaște alta, iau plată de la dreptul judecător Dumnezău...”. În continuare îi laudă pentru statornicia lor de a păstra „curată leagea cea pravoslavnică”, rugînd pe Dumnezeu să-l întărească și pe viitor în păzirea credinței strămoșești. Îi încuraja apoi scriindu-le că „și de la Curtea împărătească de la Beci avem știre că dumnealui piscupul n-are voie împărătească să facă si!ă oamenilor, fără că numai cei ce vor vrea de voia lor. Deci nu gîndim, nici socotim că să va tînde dumnealui mai mult den cătu-i iaste porunca și ales că la acea besearecă sântem și noi cti!ori, de vreme ce iastă făcută de răposatii domni ai acești(i) țări, ce trebuiaște să păzească și să urmeze legea carea au ținut până acum și noi iarăși cu ceaia ce va fi de pre partea noastră a v(ă) păzi și a v(ă) ajuta, cu ceaia ce să va putea, nu vom lipsi”. Lăuda apoi stăruința făgărășenilor în dreapta credință scriînd: „Înțeles-am că și părinții de la Făgăraș și alți creștini pravoslavnici, iarăși asemenea nimic nu s-au lunecat cu firea, ce ș-au păzit cinstea legii sale, care și de aceasta mult ne-am bucurat, măcar că așa li s-au căzut a și face de vreme ce noi acea sfântă besearecă o am rădicat și o am făcut cu acea nădeajde că o închinăm preosfințitei săborniceștii a Răsăritului Beseareci și căt va fi prân putință preoții și creștinii lăcuiitori de acolo de aceea pravoslavie să nu să lipsească și noi iar zicem, cu aceaia ce ne va fi prin putință a-i ajuta și a-i păzi nu vom lipsi...”.²¹⁶

Credincioșii ortodocși din Țara Bîrsei, avînd în frunte pe protopopul din Schei, au păstrat și pe mai departe legăturile ierarhice cu mitropolitul Țării Românești, după cum ne informează și cronica lui Radu Tempea: „După vreme ce s-a unit Atanasie cu popii Ardealului și au rămas Țara Bîrsei și Făgărașul neunit, cîți au trebuit nu s-au mai preoțit la Atanasie, ce s-au preoțit tot în Țara Muntenească, numai da și lui Atanasie ceva cînste și dăjdiile, iar de alte au fost în pace”.²¹⁷

214. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 113; Cf. și S. Stinghe, *Documente*, I, p. 42, 44.

215. *Ibidem*, I, p. 25—28.

216. *Ibidem*, I, p. 15—16

217. R. Tempea, *op. cit.*, p. 44.

Cunoaştem mai multe scrisori ale mitropoliţilor Teodosie, Antim şi Daniil adresate credincioşilor braşoveni. Astfel, de la mitropolitul Teodosie cunoaştem două scrisori adresate protopopului Vasile, privitoare la două hirotoniri. Prin scrisoarea din 21 iulie 1701 îl anunţa că a hirotonit pe grămaticul Petcu pentru biserica din Satulung. În partea finală a scrisorii îi întărea în credinţă prin cuvintele: „nemic să nu vă temeţi de faptele şi lucrurile aceluia diavol Atanasie”.²¹⁸ La 18 septembrie 1706 îi trimitea o nouă scrisoare, prin care-l anunţa că a hirotonit preot pe fratele său Oprea.²¹⁹

Urmaşul lui Teodosie, mitropolitul Antim Ivireanul, a purtat aceeaşi grijă părintească românilor ortodocşi din Şcheiul Braşovului. În 1708, după alegerea şi înscăunarea sa, credincioşii şcheieni au fost împiedicaţi de felurile împrejurări să-şi trimită delegaţi care să primească binecuvântare şi învăţătură. La 2 decembrie 1708 le scria că de la moartea lui Teodosie, fiind ocupat cu multele sale îndatoriri pastorale, „n-am avut vreme ca să vă scriu odată şi să vă trimitem şi ceva învăţătură după datoria ce avem, de vreme ce şi acea sfântă besearecă se află supt purtarea noastră de grijă, mai vârtos de la anul 1701, de când s-au făcut unie în ţara Ardealului şi v-aţi legat cu zapis stăpânitorilor ţărâi aceştia...”. Arăta că era datoria lui să le dea „învăţătură la ceale sufleteşti”, îndemnându-i „ca de pururea staţ(i) nemişcaţ(i) la acelia ce sânt poruncite de sfintele săboară...”. În partea finală le cerea: „să veniţi în toţi anii câte unul sau câte doi, după legătura ce aţi făcut, ca să vă învăţăm cele ce se cuvin”, să aleagă un nou gociman „om de ispravă şi cu frica lui Dumnezeu” şi să caute să-şi încaseze dobânzile banilor pe care-i împrumutaseră.²²⁰

La 3 august 1709 Antim le scria din nou, muştrindu-i pentru faptul că la prima sa scrisoare n-au răspuns nimic. Le cerea să-i trimită veşti, „să ştim cum va trebui a îndrepta treaba şi ocîrmuirea datoriei noastre cei duhovniceşti...”.²²¹ În cele din urmă, s-a prezentat la el o delegaţie, formată din popa Cîrstea şi Dumătru Albăţ, care i-au arătat pricinile pentru care n-au putut să vină pînă atunci. Prin scrisoarea din 20 octombrie 1709 le făcea cunoscut că a primit pe trimişii lor şi că îi ierta pentru întîrziere. În încheiere le cerea: „de acum înainte să cercetaţi mai adese pe maica voastră cea sufletească”, adică Mitropolia din Bucureşti.²²²

Cam în aceeaşi vreme le scria şi spătarul Mihai Cantacuzino, la 9 decembrie 1708, înştiinţînd pe preoţi şi soborul bisericii că şi-a trimis un reprezentant, care să asiste la alegerea unui nou năstavnîc, în locul răposatului Gheorghe Vătafu.²²³ La 7 februarie 1709 le scria din nou, ca răspuns la două scrisori ale preoţilor şi năstavnîcilor bisericii. Se scuza, arătînd că motivul pentru care nu le-a răspuns, nu provine din vreo nemulţumire faţă de „soborul” care a ales pe noul gociman, ci pentru faptul că a aşteptat mereu ca acesta să vină şi să aducă „catastişele” bisericii. Le amintea apoi de „odăjdiile sfintei beseareci ce aţi trimis ca să se ridice de aici şi să se aducă acolo”. Deşi ar trebui să fie duse la Braşov, el socotea că nu e timpul

218. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 13—14.

219. *Ibidem*, I, p. 38.

220. *Ibidem*, I, p. 43—45.

221. *Ibidem*, I, p. 41—43.

222. *Ibidem*, I, p. 47—49.

223. *Ibidem*, I, p. 46—47.

oportun, mai ales că era iarnă.²²⁴ Se vede că pentru mai multă siguranță, poate de teama uniților sau a curuților, au trimis odăjdile pentru păstrare la București și acum cereau să le fie înapoiate.

Printr-o altă scrisoare, din 15 februarie 1713, mitropolitul Antim Ivi-reanu îi anunța că le-a hirotonit pe cei doi candidați trimiși, un preot și un diacon. Continua apoi: „iar pentru supărarea ce aveți de către vlădica de acii și de către ceilalți papistași, să mai fie îngăduială că peste puțin-tele zile vă vom trimite altă scrisoare, întru carea pre larg vă vom scrie pentru toate lucrurile ce veți face. Și vă vom trimite și cartea aceea ce am pus de a o face cu carea să vă puteți apăra...”.²²⁵ Într-o nouă scrisoare, cu data de 17 mai 1713, le spunea că a hirotonit pe alți doi grămăticii brașoveni, pe unul preot și pe altul diacon. În aceeași scrisoare îi înștiința că le-a trimis Sf. Mir, apoi continua: „și când vă va lipsi ori mir, ori alte trebi ce ați avea, să avem știre că vă vom face după pohta voastră. Pentru niște cărțuții ce ne pohtiți să vă trimitem pentru supărarea ce aveți de papistași, n-am putut să le isprăvim, ci va mai fi îngăduială pînă va trece praznicul Sfîntului Constantin și după aceea vom sta cu tot dinadinsul de vom isprăvi și vă vom trimite”.²²⁶ Nu știm de ce cărțuții vorbește mitropolitul Antim. Probabil intenționa să tipărească vreo broșură în vederea combaterii uniației și a învățăturilor catolice.

Ultima scrisoare a lui Antim către șcheieni datează din 18 noiembrie 1715, prin care primea rugămintea preoților pentru o iertare, dîndu-le bine-cuvîntarea de a săvîrși orice slujbe.²²⁷

Mitropolitul Daniil de asemenea a trimis mai multe scrisori de îmbărbătare credincioșilor din Șchei. Cea mai impresionantă este cea din 29 august 1720, ca răspuns la o scrisoare a lor trimisă prin preotul Radu Tempea. Din ea aflăm că scriseseră și domnitorului Nicolae Mavrocordat. Mitropolitul a prezentat scrisoarea domnului, informîndu-i acum pe șcheieni că „vi s-au isprăvit trebile precum veți vedea și răspunsul de la Măria Sa Vodă”. În continuare le arăta că știindu-i „supt a smereniei noastre purtare de grijă, nici acum nu lipsim a vă mîngăia cu cuvîntul de învățătură, vîzîndu-vă că sînteți în mijlocul celor de alte neamuri, carii cu răzvrătirea sînt împotrivă și voao și credinții”. Le cerea să păzească „făr de tulburare și făr de nici o amestecare” credința și faptele bune. Își exprima apoi teama că fiind în Transilvania „mulți lupi a multor eresuri și dăjghinari, îmbrăcați în piei de oaie și pentru aceasta mă tem, ca nu cumva prin nepriceperea minții voastre și prin neînvățătura răspunsului Sfintelor Scripturi să vă arătați luptători neputincioși și străini ostași ai lui Hristos”. Îi îndemna apoi: „...voi iubiții mei fii, vedeți să nu vă înșelați, ca fiii periciunii, nici

224. *Ibidem*, I, p. 39—41.

225. *Ibidem*, I, p. 49—50 și Gherasim Timuș, *Acte relative la istoria Bisericii române*, în *BOR*, an. XI, nr. 12, 1888, p. 1034.

226. *Ibidem*, p. 1033 și S. Stinghe, *Documente*, I, p. 50—51.

227. *Ibidem*, I, p. 52. Se vede că numele mitropolitului Antim era cunoscut și în alte părți ale Transilvaniei, căci, prin 1710, cînd s-a dus în Bihor vicarul catolic Mihai Kebel să cîștige credincioși ortodocși la catolicism, aceștia i-au răspuns că mai întîi să aducă scrisori de la mitropolitul Antim din Țara Românească dacă acceptă și atunci ei se vor supune episcopului catolic și vicarului său Kebel. Cf. N. Firu, *Biserica Ortodoxă Română din Bihor în luptă cu unirea (1700—1750)*, Caransebeș, 1913, p. 47.

să vă asemenați lor, nici să umblați pe căile lor, că sântu aducătoare de rău și surpăcioase în prăpăstiile iadului, ci umblați în calea Domnului, care duce la viața cea de veaci. Aduceți-vă aminte pururea dă cuvîntul fericitului Pavel care zice că măcar și înger din cer va binevesti voao, afară dă-n ce am vestit voao, anathema să fie. Nu ascultareți glasul streinilor, ci al maicii voastre, a sfintei lui Hristos Bisearici a Răsăritului, glasul cei dulce și mintuitoriu, carele v-au născut și v-au hrănit cu hrana cerească a dumnezeștilor așezămînturi”.²²⁸

La 1 septembrie 1721 mitropolitul Daniil scria preotului Radu Tempea în chestiunea unei tipografii. Reieșea că un ieromonah cu numele Dionisie (probabil cel ce tipărise *Octoiul* din 1720), lăsase la popa Ioan din Făgăraș (care tipărise *Liturghierul* de la Rîmnic din 1733), o tipografie, probabil din încredințarea lui Antim Ivircanul („că tipografia n-a fost nici a lui Antim, nici a lui Dionisie, ci a fost a domnului și a țării și a Mitropoliei”). Il ruga să o scoată de la acest preot și să i-o trimită. Nu știm ce rezultat va fi avut intervenția sa. În aceeași scrisoare îi spunea că nu i-a putut îndeplini întocmai rugămintea de a-i trimite 12 Molitvelnice și 2 Octoihuri, căci, neavînd Octoihuri, i-a trimis 14 Molitvelnice tipărite atunci.²²⁹

Un fiu al protopopului Vasile Grid, anume Jipa, trecînd la uniți, a fost numit de aceștia protopop peste Țara Bîrsei. Mitropolitul Daniil, la 25 octombrie 1723, „au trimis grea și groaznică afurisenie Jepei și casei lui și altor creștini, cari vor intra în casa lui sau vor ședea să mănînce sau să bea cu el”.²³⁰ A stat sub blestem vreme de 5 ani, pînă ce, în 1728, s-a hotărît să se întoarcă la legea strămoșească, înfățișîndu-se la mitropolitul Daniil, care „destule certări dîndu-i, și spunînd el ce va fi spus, l-au iertat”. Mitropolitul i-a dat și o „carte de credință”, cu data de 1 septembrie 1728, prin care arăta că l-a iertat, cerînd și brașovenilor să-l primească tot ca un fiu al Bisericii Ortodoxe.²³¹

Legăturile bisericești dintre credincioșii brașoveni și Mitropolia Ungro-vlahiei au încetat pentru un timp. Acest lucru s-a petrecut în timpul ocupației Olteniei de austrieci. Am văzut și în capitolele anterioare că o grijă permanentă a stăpînitorilor Transilvaniei din secolul al XVIII-lea a fost și aceea de a rupe legăturile dintre credincioșii ortodocși și Mitropoliile și Episcopiile de peste munți. Acest lucru trebuia să-l facă în primul rînd cu credincioșii scheieni rămași ortodocși și care erau în strînse legături cu Mitropolia din București. Prilejul s-a ivit după 1718, cînd, prin pacea de la Pasaroviț, Oltenia a fost alipită la Austria. Episcopia Rîmnicului a fost pusă sub jurisdicția canonică a Mitropoliei din Belgradul sîrbesc. De aceea, un mijloc potrivit de a rupe legăturile credincioșilor din Schei cu Mitropolia din București, a fost acela de a-i pune sub jurisdicția Episcopiei de Rîmnic, aflată acum în granițele imperiului austriac.

Încă din februarie 1724 generalul Königsehr din Sibiu poruncise ca preoții ortodocși din Brașov „să nu mai pomenească pe nice un vlădică din carii sînt în țara turcului ... nici să mai asculte de ei, nici de afurisania

228. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 57—60.

229. *Ibidem*, I, p. 64—66. Molitvelnicele s-au tipărit în 1722, semn că scrisoarea era din 1 sept. 1722 (7231).

230. R. Tempea, *op. cit.*, p. 71.

231. *Ibidem*, p. 76—78.

lor".²³² Comunicându-li-se acest ordin, preoții șcheieni s-au împotrivit, răspunzând generalului Tige din Brașov că „pe vlădica din Țara Românească îl pomenim și-l vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagovestenie de acolo am primit și vom primi și poruncile legii cele sufletești vom să ascultăm cum și pînă acum; de legăturile și de afurisenia arhierelor de la carii ne-am hirotonit ne temem”.²³³

În vremea acestor frămîntări, credincioșii șcheieni au găsit sprijin și la banul Olteniei, Gheorghe Cantacuzino. La 12 martie 1724 el răspundea, din Sibiu, la o scrisoare a șcheienilor, făgăduindu-le că atît cît îi va fi cu putință „nu voi lipsi a nu face rugăciune și a nu fi de ajutor cu folos, după datoria mea”.²³⁴ De fapt a și intervenit pentru ei, la generalul Tige, lucru de care-i înștiința printr-o scrisoare trimisă din Sibiu, la 28 ianuarie 1726. În aceeași scrisoare, îi îndemna să trăiască în pace și bună înțelegere, căci a auzit de neorînduiri ce-au fost la ei.²³⁵ Printr-o scrisoare, cu data de 13 iulie 1726, îi înștiința că a intervenit din nou la generalul din Sibiu, sfătuindu-i să meargă la acesta și să-și spună necazurile.²³⁶

La scurt timp după intervenția din martie 1724 a banului Gheorghe Cantacuzino, generalul Tige a chemat din nou pe preoții șcheieni, poruncindu-le: „de vreme ce nu vreți să vă uniți să vă fie vlădica cel unit al Ardealului vlădică, voi să căutați să mergeți acolo la vlădica al Rîmnicului să vă plecați, să fiți ascultători de acolo, de vreme ce e o lege cu voi și iaste și acela în țara împăratului vostru și veți avea pace în lucrul legii, iară de nu veți face așa, vă vom rîndui să fiți iară supt ascultarea vlădicii lui Ioan cel unit al Ardealului”. Preoții „au făgăduit să fie așa, numai să avem pace cu vlădica celor uniți(i)”.²³⁷

În astfel de împrejurări, brașovenii trimit o scrisoare episcopului Damaschin al Rîmnicului ca să-i lămurească în această problemă. Episcopul le-a răspuns că și lui i s-a poruncit să ia sub oblăduirea sa pe credincioșii din Țara Bîrsei. Șcheienii se temeau însă să nu înceapă și acolo propaganda pentru unirea cu Roma, fiind acum sub aceeași cîrmuire a Habsburgilor catolici, fapt pentru care nici n-au luat o atitudine hotărîtă în acest sens.²³⁸

În acest timp, ei au început totuși să întrețină legături cu episcopii de Rîmnic. Astfel, la 12 iulie 1727, Ștefan, „ipopsifiosul” de Rîmnic, răspundea la o scrisoare a lor, trimisă prin popa Statie (Eustatie) Grid, arătîndu-le că a primit și el instrucțiuni ca pe viitor să-i aibe sub cîrmuirea sa duhovnicească, el însuși fiind subordonat mitropolitului Moise Petrovici al Belgradului. Îi îndemna apoi să rămîna statornici în dreapta credință și „să nu vă înșelați cu învățături streine și cu poftă omenești...”.²³⁹

232. *Ibidem*, p. 79.

233. *Ibidem*, p. 80—81.

234. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 90.

235. *Ibidem*, I, p. 134—135.

236. *Ibidem*, I, p. 136—137.

237. R. Tempea, *op. cit.*, p. 81.

238. *Ibidem*, p. 81—82.

239. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 140—143.

Abia la 20 ianuarie 1728 generalul Tige din Sibiu le-a dat o „carte“ în sensul că vor fi sub jurisdicția episcopului de Rîmnic.²⁴⁰ În urma acestui fapt, șcheienii trimit la noul episcop Inochentie al Rîmnicului pe popa Radu Tempea „să vadă cum stau lucrurile pe acolo“. El s-a convins „că stau tot pe așezămîntul cel vechiu al legii grecești“. De aceea, la 1 ianuarie 1729, protopopul Florea Băran și gocimani Tănase și Radu Toma s-au dus la Sibiu, unde au înîlnit pe episcopul Inochentie „și înaintea tuturor s-au spus de generalul cum că de acum pe Sfinția Sa episcopul Rîmnicului să-l avem vlădică și Sfinția Sa să poarte noao de grijă“.²⁴¹

La 15 iulie 1728, episcopul Inochentie trimitea pe preotul Gheorghe să strîngă ploconul vlădicesc de la preoții din Brașov și din alle 10 parohii din Țara Birsei. Fiecare preot da un taler împărătesc, iar cei care dădeau dajdie cu satul (ca în Tohan și Zîrnești), numai o jumătate de taler. În plus, fiecare sat mai dădea cîte o vadră de vin, o găleată de ovăz și un caș (pe care le plăteau cu doi florini).²⁴²

Așa au ajuns credincioșii ortodocși din Brașov și Țara Birsei sub jurisdicția canonică a episcopului de Rîmnic, deși ei și-au exprimat de mai multe ori dorința de a rămîne sub jurisdicția Mitropoliei din București,²⁴³ fie că se temeau de o eventuală propagandă unită în Oltenia, fie că distanța pînă la Rîmnic era mai mare decît pînă la București.

Episcopul Inochentie a avut în cursul păstoriei sale multe neajunsuri din partea șcheienilor, provocate de ambițiile preotului Teodor Băran care dorea să ajungă protopop. La 18 noiembrie 1731 le scria că: „de multe ori am dorit să putem veni și noi într-acolo către cinstea voastră... În anul acesta am mers și noi pînă la grof Wallis și am socotit să venim și pe la dumneavoastră“. Le cerea „să mă înștiințați despre toate, ca fiii către părintele său“.²⁴⁴

Cineva dintre credincioșii brașoveni pîrîse pe protopopul Florea Băran la episcopul Inochentie, aducîndu-i mai multe învinuiri în ce privește îndeplinirea îndatoririlor sale pastorale. De aceea episcopul Inochentie, fără ca să țină seama de vechile rînduieli ale bisericii, a numit pe preotul Eustatie Grid ca „ispravnic“, pe lîngă bătrînul protopop Florea Băran.²⁴⁵ Cronica lui Radu Tempea ne spune că episcopul, printr-un ieromonah Vartolomeu, chemase la sine pe popa Statie, sub pretextul de a-i da în seamă niște cărți de ritual. Probabil că atunci i-a făcut propunerea de a-l designa ca ispravnic pe lîngă protopopul Florea.²⁴⁶ Numirea acestuia a produs nemulțumiri printre preoții și credincioșii șcheieni. De aceea ei au adresat episcopului o scrisoare, rugîndu-l să nu-l înlătore din protopopie pe popa Florea, iar dacă vrea să-i dea un ajutor, atunci să numească pe unul din preoții mai în vîrstă.²⁴⁷ Episcopul le-a răspuns numai la 14 iulie 1732, scuizîndu-se oarecum că n-a știut obiceiurile bisericii lor, ca „fieștecăre dintre preoții de

240. R. Tempea, *op. cit.*, p. 85. Cartea a fost aprobată și de generalul Wallis din Sibiu la 12 mai 1730. Cf. *Ibidem*, p. 86.

241. *Ibidem*, p. 87—88.

242. *Ibidem*, p. 88.

243. Cf. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 68, 112.

244. *Ibidem*, I, p. 149—151.

245. *Ibidem*, I, p. 100—101.

246. R. Tempea, *op. cit.*, p. 101—102.

247. *Ibidem*, p. 102.

acolo să nu se sue altul mai sus în treaptă, nici să iasă mai înainte celui mai vechi cu cinstea". La dorința lor, el acceptă ca cinstea de ispravnic să se dea preotului Radu Tempea Cronicarul, lucru pe care-l rugase însuși popa Statie Grid. Cereă în continuare ca acești doi preoți, împreună cu unul sau doi gocimani, să meargă la Sibiu, unde se va duce și el, ca să se sfătuiască „pentru mai bunul așezământ al besearecei și așa, cu acea venire, vom așeza lucru(l) cum va fi mai bine, cu bună rînduială”.²⁴⁸

Abia s-a potolit acest incident și au început altele. La 29 octombrie 1732 preotul Teodor Băran, fiul protopopului Florea, a declarat în fața preoților, gocimanilor și juraților că episcopul Rîmnicului „iaste unit și nu se cade să-l mai pomenim, ce să pomenim pe mitropolitul Ungrovlahiei”.²⁴⁹ Stăruind în atitudinea sa și producind multă agitație printre preoți și credincioși, brașovenii au scris mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, la 7 noiembrie 1732, cerîndu-i sfatul și arătîndu-i că popa Teodor „a făcut blăstăm asupra noastră, ca și cum am fi uniți, căci pomenim pe episcopul Rîmnicului, măcar că nici pe Sfinția Ta nu Te uităm...”. În continuare, făgăduiau că „de vom afla cu adevărat cum Rîmnicul să fie plecat spre unire, cu adevărat de tot ne vom depărta. Ne rugăm ca Sfinția Ta, ca tată sufletească să ne dai învățătură”.²⁵⁰ Mitropolitul le-a răspuns la 1 decembrie 1732, îndemnîndu-i: „ca pe niște iubiți fii sufletești să vă aveți întru dragoste și să vă iubiți unul pe altul”.²⁵¹

În același timp, ei au trimis o delegație, formată din Eustatie Grid și jurații Radu Duma și Enache Stama, la episcopul Inochentie și la banul Gheorghe Cantacuzino din Craiova, spre a le relata cele întîmplătoare.²⁵²

Auzind despre acestea, episcopul Inochentie le-a scris plin de mîhnire, la 10 decembrie 1732, arătîndu-le că „pe popa Todor, pentru că a făcut alîta tulburare între norod, arătîndu-se cu alîta împotrivire asupra noastră, l-am oprit de tot darul preoției”. Ii ruga să nu creadă că el ar fi unit, căci „de una de aceea să ne ferească Dumnezeu, că noi pentru pravoslavnica credință a sfintei Biserici a Răsăritului sîntem gata și spre vărsare de sînge să fim dați...”.²⁵³

Cilîndu-se actul de caterisire chiar în biserică, la 15 decembrie 1732, popa Teodor a fugit peste munți, urmîndu-i apoi și soția sa cu trei copii, ajulată fiind de preotul Matei din Turcheș, care apoi, de teama urmărilor, a trecut și el peste munți.²⁵⁴ Peste cîteva luni însă, episcopul Inochentie l-a iertat, prin mijlocirea lui Grigorie II Ghica, domnul Țării Românești, dînd, la 1 iulie 1733 „un zăpis de mare tărîe la preot(i) și la orășani, cum că nu se va mai scula asupra nimănui cu nice o gilceavă, iar nepăzînd făgăduința, să fie lipsit de la besearecă”.²⁵⁵

248. *Ibidem*, p. 103—105.

249. *Ibidem*, p. 111.

250. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 164—166.

251. *Ibidem*, I, p. 166—168.

252. R. Tempea, *op. cit.*, p. 114.

253. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 151—153.

254. R. Tempea, *op. cit.*, p. 114—115, 118.

255. *Ibidem*, p. 119, 143—147 și S. Stinghe, *Documente*, I, p. 195—196. La 26 noiembrie 1736 mitropolitul Belgradului, Vichentie Ioanovici, a suspendat pe popa Teodor de la orice slujbă bisericească (*Ibidem*, I, p. 193—197), pentru ca în 1740, după multe intervenții la patriarhul Arsenie al Carlovițului, la mitropoliții Ștefan și Neofit și la Constantin Mavrocordat, să poată iarăși sluji la biserică. R. Tempea, *op. cit.*, p. 155—157.

Episcopul Inochentie a mai trimis și alte scrisori în perioada acestor frământări, precum și în anii care au urmat. Astfel, la 9 februarie 1733, îi scria protopopului Florea să îndemne pe credincioși să se spovedească și să se împărtășească, precum și să strângă restanțele ploconului vlădicesc.²⁵⁶ La 28 martie 1733 îi scria din nou, ca să se prezinte la soborul mare al protopopilor convocat pe ziua de 17 mai și să aducă toate restanțele, iar câte un florin să strângă pentru Sfântul Mir.²⁵⁷

La 3 aprilie 1734 da voie protopopului Florea să sfințească, împreună cu preoții de la biserica Sf. Nicolae, noul paraclis cu hramul Buna-vestire — ca răspuns la invitația lor de a-l sfinți — el trimițând numai antimisul cu sfintele moaște. Le scria că ar fi avut și el dorința de a merge la Brașov, „avind datoria pentru sufletele creștinilor“, dar n-a putut, fiind bolnav.²⁵⁸

Episcopul Inochentie a făcut și câteva hirotoniri pentru biserica Sf. Nicolae. Astfel, la 13 iunie 1733 a hirotonit pe dascălul Ion, fiul popii Ion Leu din Tîrlungeni.²⁵⁹ În august 1734 a hirotonit pe dascălul Vasile, fiul protopopului Florea, deci fratele lui Teodor Băran, dar pentru biserica din Făgăraș. Văzîndu-se hirotonit preot, a încercat, cu ajutorul sașilor brașoveni, să rămînă la biserica Sf. Nicolae.²⁶⁰ Preoții și gocimanii s-au plîns atunci episcopului Inochentie. Acesta le-a răspuns la 21 septembrie 1734, spunîndu-le că a oprit de la cele sfinte pe popa Vasile pînă ce nu va merge la parohia pentru care a fost hirotonit.²⁶¹

La 25 ianuarie 1733 a venit la Brașov episcopul Inochentie Micu, în nădejdea că va putea să cîștige credincioșii pentru uniație, dar nu i s-a dat voie nici măcar să slujească Sf. Liturghie în biserica Sf. Nicolae. În convorbirea pe care a avut-o cu preoții și cu cîțiva credincioși, le-a comunicat că era ordin de la generalul comandant Wallis să nu mai îngăduie lui Inochentie al Rîmnicului să-și întindă jurisdicția asupra Țării Birsei, care va trece asupra sa. Credincioșii șcheieni s-au împotrivit și chestiunea a rămas nerezolvată, urmînd să aștepte pînă după Paști, cînd episcopul Rîmnicului era chemat la Sibiu unde trebuiau să meargă și Inochentie Micu și delegații șcheienilor, ca să vadă ce vor face.²⁶² Credincioșii șcheieni s-au plîns atunci lui Grigorie II Ghica domnul Moldovei și lui Constantin Mavrocordat al Munteniei — căruia i-au trimis scrisoarea prin mitropolitul Ștefan — rugîndu-i să intervină pentru ei la generalul comandant Wallis, ca să nu se mai amestece nimeni în afacerile lor bisericești. Grigorie Ghica le-a răspuns la 24 februarie, scriîndu-le: „ca niște drepti pravoslavnici, așa se cade să vă siliți a vă ținea pravoslavia în temeiul strămoșilor noștri neștirbat. Noi n-am trecut rugămintea voastră, ci cu cît ne-a dat mîna v-am dat mîngăere și ajutor“. Le-a dat și o scrisoare către generalul Wallis, „poftîndu-l să facă dragoste megieșii pentru voia noastră și să vă sprijinasche ... că dumnealui fiind om înțelept și prie-

256. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 153—154.

257. *Ibidem*, I, p. 160—161.

258. *Ibidem*, I, p. 168—169.

259. R. Tempea, *op. cit.*, p. 119.

260. *Ibidem*, p. 124.

261. *Ibidem*, p. 125—126; S. Stinghe, *Documente*, I, p. 170—171.

262. R. Tempea, *op. cit.*, p. 117—118.

tenul nostru va face pofta noastră și va sprijini și va da liniște tulburări(i) voastre“. Le cerea în continuare: „și voi precum pînă acum, așa și de acum înainte, tot așa să vă țineți(i) tari în credința pravoslavii cu nescăzută stare“, îndemnîndu-i ca, în caz de nevoie, să-i ceară sprijinul.²⁶³ Generalul Wallis i-a răspuns la 27 aprilie, arătîndu-i să nu știuse nimic despre necazurile credincioșilor șcheieni, dar de acum înainte, se va interesa „de slobozenia credinței lor și obiceiurile lor...“.²⁶⁴

La 27 februarie 1733 le răspundea și Constantin Mavrocordat, pe atunci domn în Țara Românească, înștiințîndu-i că a scris generalului comandant din Sibiu în privința necazurilor lor. Le da și aceste frumoase îndemnuri pentru păstrarea credinței ortodoxe: „și de vreme ce pînă acum sînteți(i) stătători întru pravoslavnică credință, bine faceți, și și de acum încă vă nevoiți și cât puteți să luptați, ținîndu-vă de dogmele prahoslaviei, rugîndu-vă lui Dumnezeu să vă fie într-ajutori spre întărirea credinței...“.²⁶⁵ Cronica lui Radu Tempea ne spune că generalul Wallis a dat dispoziții lui Inochentie Micu ca pe viitor să-și vadă numai de credincioșii uniți, iar ortodocșilor să le dea pace.²⁶⁶

Neînțelegerile și nemulțumirile au continuat și în anii următori, încît noul episcop al Rîmnicului, Climent, a fost nevoit să intervină pentru apăsarea lor. La 26 aprilie 1736, pe cînd era numai „ipopsifios“, scria credincioșilor din Șchei, muștrîndu-i că nu i s-au adresat încă de cînd a fost întărit în scaunul vlădicesc al Rîmnicului. Își arăta apoi mirarea că episcopul sîrb Nicanor al Cruședolului făcuse o vizită canonică în Țara Birsei, de vreme ce ea era acum sub jurisdicția sa. Scrisoarea le-a fost trimisă prin eclesiarhul său, popa Ioan Făgărășanul, deci tot un transilvănean.²⁶⁷ Brașovenii i-au răspuns prin acest eclesiarh. Episcopul Climent le-a scris acum a doua oară, din Craiova, la 28 mai 1736, informîndu-i că le-a primit scrisoarea și știrile trimise. Le făgăduia că va scrie sașilor din Brașov, fostului protopop Florea Băran și fiului său Teodor, numit protopop de către sași, ca „mai mult să nu se mai amestece la nici unele ale protopopiei“. Din scrisoare reieșea că episcopul avea dorința de a-și cerceta fiii duhovnicești din Brașov.²⁶⁸

La 8 iunie 1736 scria din Rîmnic preotului Radu Tempea, încredințîndu-l să îndeplinească slujba de protopop în locul lui Teodor Băran, omul sașilor.²⁶⁹ La 28 mai 1737 scria din Craiova fostului protopop Florea Băran, muștrîndu-l că și-a reținut 78 de florini din plata dajdiilor ce se cu-

263. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 155—156. La 12 martie 1733 episcopul Inochentie înștiința pe preoți, gocimani și jurați de intervenția făcută de Gr. Ghica pe lângă generalul Wallis. *Ibidem*, I, p. 159—160.

264. *Ibidem*, I, p. 162. Tot la intervenția lui Grigorie Ghica, generalul Wallis a îngăduit șcheienilor să-și facă un paraclis. Cf. R. Tempea, *op. cit.*, p. 121—122. Despre daniile bănești ale lui Grigorie Ghica și Constantin Mavrocordat pentru biserica Sf. Nicolae, vezi ultimul capitol al lucrării de față.

265. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 156—157. Mitropolitul Ștefan de asemenea îi anunța, la 1 martie 1733, de intervenția lui Constantin Mavrocordat. *Ibidem*, I, p. 157—158.

266. R. Tempea, *op. cit.*, p. 119.

267. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 182—183.

268. *Ibidem*, I, p. 187—188.

269. *Ibidem*, I, p. 192—193.

veneau episcopului de Rîmnic, cerînd să-i fie trimiși.²⁷⁰ În aceeași zi îi scria și popii Teodor, certîndu-l că s-a așezat protopop în locul tatălui său cu ajutorul sașilor și punîndu-i în vedere să nu mai facă neorînduieli, întrucît el a numit ca protopop pe Radu Tempea.²⁷¹

La 28 septembrie 1737 scria din nou protopopului Radu Tempea și unui jupîn cu numele Mogoș, pe care-i muștra pentru faptul că nu-l informau despre situația lor, așa după cum s-au înțeles la Sibiu.²⁷² De sigur se întîlniseră în Sibiu cînd fusese Climent aici pentru a depune jurămîntul în fața generalului Wallis. La numai o zi, adică la 29 septembrie 1737, încunoștința pe protopopul Radu și pe jupînul Mogoș că a primit informațiile trimise și le da sfaturi cum să lucreze pe viitor la Viena în afacerile obștei românești din Brașov. Le cerea apoi ca „fără de zăbavă să avem înștiințare cu amănuntul ca și noi să vă putem da mîină de ajutor...”²⁷³

Cu acestea se încheie corespondența dintre episcopul Climent și românii din Șcheii Brașovului, ea fiind întreruptă de războiul turco-austriac ce izbucnise tocmai atunci. În 1739, după încheierea păcii de la Belgrad și realipirea Olteniei la Țara Românească, a încetat și jurisdicția Episcopiei Rîmnicului asupra românilor din Șcheii și Țara Bîrsei.

Mult mai tîrziu, episcopul Grigorie Socoteanu al Rîmnicului adresa credincioșilor ortodocși transilvăneni, în primul rînd celor din Șcheii, o pastorală, prin care-i încuraja să rămîină statornici în dreapta credință. Fusese trimisă prin 1761, probabil înainte de numirea lui Dionisie Novacovici ca episcop ortodox al Transilvaniei. Ea începea prin cuvintele: „Bunii mei creștini și adevărați fii ai Sfintei Biserici a Răsăritului! Vecini ardeledenii!”. Arăta în această pastorală, că „între cei îndemnați de diavolul de a strica Biserica lui Hristos și a îneca pe oameni și a le pierde sufletele”, trebuiesc numărați Atanasie, Ioan Patochie (sic), și Petru Pavel Aron, acesta, „urmînd întru toate vlădicăi Satanasie și lui Potopitu (sic)”. După ce arăta toate necazurile pe care le-a făcut cel din urmă ortodocșilor, îi îndemna: „Ci bunii mei creștini, orice rău, orice dosadă, orice scîrbă, orice închisoare ați pătîmi, stați în dreapta credință pînă la vîrsarea singelui... Iar care nu vă veți fi unit pînă acum, vă învățăm și ne rugăm lui Hristos să nu vă abateți la răzvrătiri și la nebunii mincinoase, că papa și Dumnezeuul lor, întru carele cred ei ca și noi în Hristos, au călcat pravila și au stricat hotărările Sfințelor Soboare și a făcut el lege cum i-a plăcut”.²⁷⁴

Cu acestea, se încheie șirul informațiilor pe care le cunoaștem pînă acum, asupra legăturilor pe care le-au avut credincioșii șcheieni cu vlădicii și domnii de peste munți. Reiese limpede că ei s-au bucurat de un sprijin deosebit din partea acestora în tot cursul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, cînd Biserica Ortodoxă din Transilvania a rămas fără un cîrmuitor sufletească.

270. Candid C. Mușlea, *Istoria bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. II, Brașov, 1946, anexa XI, p. 398.

271. *Ibidem*, II, anexa XII, p. 398—399.

272. S. Stinghe, *Documente*, V, p. 90—91.

273. *Ibidem*, V, p. 95—96.

274. C. Mușlea, *op. cit.*, II, p. 45; Pentru legăturile șcheienilor cu țările române să se vadă și Șt. Meteș, *Relațiile Bisericii*, p. 9—44 și C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 131—138; informații sumare la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriace (1716—1739)*, București, 1906, p. 55—56, 110—111.

4. HIROTONII DE PREOȚI TRANSILVĂNENI PESTE MUNȚI

Sprîjinul pe care l-au dat vlădicii din Moldova și Țara Românească credincioșilor ortodocși din Transilvania, care au rămas statornici în dreapta credință, se poate vedea și din faptul că numeroși tineri transilvăneni au primit taina preoției de la aceștia. Pînă la 1700 nu cunoaștem decît cazuri sporadice de hirotonii de preoți transilvăneni în Țara Românească și Moldova. Era și firesc ca ei să fie hirotoniți de către mitropolii Bălgradului sau de episcopii de Vad și Maramureș, iar cei din părțile de apus de vlădicii din părțile Aradului și din Banat. Vor fi fost însă și cazuri izolate cînd candidații transilvăneni la preoție vor fi primit această taină și peste munți, dacă nu de la ierarhii țării — care nu se vor fi amestecat în treburile eparhiilor transilvănene — atunci desigur de la numeroșii arhieriei greci în trecere pe la noi și care vor fi hirotonit pentru bani și „ungureni“.

Este însă un lucru atestat de numeroase mărturii, că după unirea unei părți a românilor transilvăneni cu Biserica Romei și după încetarea șirului de vlădici ortodocși, cei care doreau să intre în cler erau hirotoniți de mitropolii și episcopii ortodocși de peste munți. Numeroși tineri mergeau însă la hirotonie și la Arad, unde se înființase acum o Episcopie Ortodoxă sîrbă, iar cei din Banat erau hirotoniți fie la Caransebeș, fie de diferiți vlădici sîrbi. Cei din părțile Bihorului, dar și unii din centrul Transilvaniei, mergeau la episcopii sîrbi din Buda. Deci, peste munți mergeau toți cei din ținuturile mărginașe ale Transilvaniei: cei din Hunedoara, Alba, Sibiu, Făgăraș și Brașov în Țara Românească, iar cei din părțile Bistriței și din Maramureș în Moldova.

Vom da în cele ce urmează cîteva nume de preoți hirotoniți în țările române, fără ca prin aceasta să ne gîndim că am dat lista completă a lor, ci doar o mică parte, pe baza datelor păstrate. Hirotoniile peste munți au crescut ca număr pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, pentru ca ele să scadă din 1761, cînd a fost numit primul episcop sîrb pentru credincioșii ortodocși din Transilvania. Nu avem date numeroase asupra hirotoniilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ele au fost desigur tot așa de numeroase, mai ales în vremea lui Atanasie și în anii imediat următori, cînd nu aveau episcop nici uniții, prin întîrzierea numirii lui Patlachî și apoi după plecarea lui Inochentie Micu din Transilvania. Vom observa că numărul preoților hirotoniți în Țara Românească este cu mult mai mare decît al celor hirotoniți în Moldova, lucru explicabil, prin faptul că satele din părțile Sibiului, Făgărașului și Brașovului au stăruit mai mult în păstrarea Ortodoxiei. Pe de altă parte și Rîmnicul, unde se făceau de regulă hirotoniile, era mai apropiat de Transilvania decît reședințele vlădicești din Moldova.

Între preoții sfințiți în Țara Românească în secolul al XVII-lea amintim pe Sava Brancovici, hirotonit ca preot-protopop al Inăului de către mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, la Tîrgoviște. Va fi venit aici pentru faptul că unchiul său, mitropolitul Longhin, era retras pe atunci la mă-

năstirea Comana și el va fi mijlocit pe lângă mitropolitul Ștefan pentru hiretonia nepotului său.²⁷⁵

Cunoaștem și numele a doi preoți șcheieni hiretoniți în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cronica lui Radu Tempea ne spune că doi fii de preoți și anume Vilcu, fiul preotului Gheorghe (1640—59) și Vasile, fiul protopopului Vasile Hoban (1654—80), au mers la mitropolitul Ghenadie la Bălgrad să se preotească. Acesta, văzându-i tineri și nepregătiți, „datu-le-au multă cerlare și n-au vrut să-i preotească...”. S-au dus atunci la mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, dar nici acesta n-a voit să-i hiretonească. În cele din urmă, au fost hiretoniți de episcopul Serafim al Buzăului, la 1661.²⁷⁶

Un preot, cu numele Cindea, a fost sfințit de Varlaam al Rîmnicului în 1671—72, în zilele lui Antonie Vodă din Popești.²⁷⁷

Indată după trecerea lui Atanasie la uniație, candidații de preoție din Șchei au fost hiretoniți numai în Țara Românească. Astfel, la 21 iulie 1701 mitropolitul Teodosie răspundea la o scrisoare a protopopului Vasile Grid din Șchei (1686—1717), că a hiretonit pe grămaticul Petcu pentru biserica din Satulung, pe care l-a mai ținut câteva zile la Mitropolie, ca să învețe întreaga rânduială a slujbelor.²⁷⁸ La 18 septembrie 1706, tot mitropolitul Teodosie scria protopopului Vasile Grid că a sfințit pe fratele său Oprea ca diacon și preot. Adăuga însă, că l-a pus „sub groaznică alurisenie și sub mare blestem ca să-și păzească credința pravoslavnică neclătită și să întărească și pe alții cu învățătura, să nu se dăhame și să alunece din credință...”.²⁷⁹

La 26 ianuarie 1713, murind preotul Radu Tempea I, șcheienii trimit la București, spre a fi hiretonit ca preot, pe diaconul Ion al popii Petru Căraușu, care slujise cîțiva ani ca dascăl și doi ani ca diacon. O dată cu el a fost trimis și un grămatic — al cărui nume nu-l cunoaștem — spre a fi hiretonit diacon. Se pare că acesta a fost Teodor Băran, fiul protopopului Florea, care a fost hiretonit apoi preot în 1717 și care, mai tîrziu, a provocat atîtea neorînduieli în rîndul credincioșilor din Șchei. Au fost hiretoniți de mitropolitul Antim Ivireanul, care a trimis cu acest prilej și o scrisoare către credincioșii din Șchei.²⁸⁰ În același an mitropolitul Antim a hiretonit ca diacon pe Radu Tempea II, care mai tîrziu va scrie și cronica bisericii din Șchei.²⁸¹ Peste trei ani și anume la 19 februarie 1716, la Duminica Ortodoxiei, Radu Tempea Cronicarul a fost hiretonit preot, tot de către mitropolitul Antim, slujind la biserica din Șchei ca

275. S. Dragomir, *Fragmente din cronica lui Gh. Brancovici*, p. 55; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 37.

276. R. Tempea, *op. cit.*, p. 10.

277. N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 125.

278. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 13—14. Acesta a ajuns în 1718 preot în Șchei, slujind pînă la moartea sa, în 25 iunie 1721, Cf. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 153.

279. S. Stinghe, *op. cit.*, I, p. 38.

280. *Ibidem*, I, p. 49—50; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 153—154.

281. R. Tempea, *op. cit.*, p. 44—45. Într-o scrisoare a mitropolitului Antim către șcheieni, din 17 mai 1713, amintea că a hiretonit doi grămătic, unul preot, altul diacon. Probabil cel hiretonit diacon a fost Radu Tempea. Cf. S. Stinghe, *op. cit.*, I, p. 50—51.

preot, pînă în 1735 și apoi ca protopop, pînă la moartea sa, în 14 mai 1742.²⁸²

Preotul Eustatie Grid a fost hirotonit tot la București în 1721, păstorind pe credincioșii din Șchei ca preot și protopop pînă în 1767. La 11 februarie 1722 a fost hirotonit la București, ca diacon, Gheorghe Băran, fiul protopopului Florea, „cam fără voia orășenilor, mai în silă”, slujind pînă la moartea sa.²⁸³

Dascălul Ioan Leu, fiul preotului Ioan Leu din Tîrlungeni, ales ca preot la biserica Sf. Nicolae la Rusaliile (13 mai) anului 1733, a fost trimis la Rînnic, fiind hirotonit de episcopul Inochentie, la 13 iunie.²⁸⁴ Vasile Băran, al treilea fiu al protopopului Florea, a fost hirotonit în august 1734, tot de episcopul Inochentie, dar pentru biserica din Făgăraș.²⁸⁵ În decembrie 1740 a fost hirotonit diacon, iar în 9 iulie 1741 preot, în București, dascălul Necula Cîmpulungeanu, care slujise 7 ani ca dascăl, tot la biserica Sf. Nicolae din Șchei.²⁸⁶

Desigur hirotoniile peste munți în prima jumătate a secolului al XVIII-lea au fost mult mai numeroase, dar nu avem date asupra lor. Numai așa se explică măsurile pe care s-a străduit să le ia cîrmuirea de atunci a Transilvaniei spre a împiedica asemenea hirotonii. Astfel, guvernatorul țării, contele Sigismund Kornis, a dat, la 17 septembrie 1728, un ordin către comitatele și scaunele transilvănene, împotriva preoților care erau sfințiți de vlădicii ortodocși din cele două țări române, din Banat sau din Maramureș. El porunea ca preoții care n-ar avea „atestate” de la Atanasie Anghel, de la Ioan Patachi sau de la vreun alt episcop unit, „îndată să plătească contribuție, să suporte toate sarcinile, ba să presteze robota domnilor săi de pămînt”.²⁸⁷ Sinoadele unite din 1725 și 1728 de asemenea au luat măsuri împotriva acestor preoți.²⁸⁸

În 1744, cu prilejul venirii lui Visarion Sarai, s-a cerut clerului unit să-și dea părerea asupra mișcării antiunioniste. În raportul pe care l-au înaintat, reprezentanții clerului unit arătau că vinovații principali erau călugărul Visarion și preoții veniți de peste munți. Pentru curmarea răului, în același raport se cerea, printre altele: „să nu se permită intrarea nici unui preot din afară în Transilvania, iar aceia dintre românii ardeleni care ar vrea să treacă prin vreun pas în Moldova ori în Țara Românească, să se examineze strict că oare nu pentru hirotonie fac drumul. Dacă într-adevăr s-ar dovedi aceasta, să se predea celui mai apropiat jude, ca să-l ducă în temniță să se pedepsească”. Urmau apoi alte 4 propuneri. Statul catolic a recomandat memoriul împărătesei, iar la 6 decembrie 1744 a adăugat și din partea sa alte cîteva propuneri în această chestiune.²⁸⁹

282. R. Tempea, *op. cit.*, p. 45; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 155.

283. R. Tempea, *op. cit.*, p. 56; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 160.

284. R. Tempea, *op. cit.*, p. 119; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 188.

285. R. Tempea, *op. cit.*, p. 124—125; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 202—204.

286. *Ibidem*, p. 235.

287. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 112 și anexa 16, p. 22—23.

288. Ioan M. Moldovan, *Acte sinodale*, II, Blaj, 1872, p. 110.

289. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 147—149.

La 6 aprilie 1745 guvernatorul Transilvaniei, contele Haller, ordona subalternilor săi să nu admită pe preoții veniți din țări străine.²⁹⁰ La 9 aprilie 1745 tot contele Haller ordona ca preoții hirotoniți peste munți „să fie considerați nu altminteri decât țărani contribuenți și să fie tratați ca atare, atât de autorități, cât și de către domnii de pământ”.²⁹¹

În iarna anilor 1745—46, Biserica unită din Transilvania a fost cercetată de episcopul Manuil Olsavszki. În raportul pe care l-a înaintat împărătesei, el cerea, printre altele, să fie rugat patriarhul de Constantinopol să interzică vlădicilor din Țara Românească și Moldova să mai hirotonească preoți din Transilvania. Cancelaria aulică și Maria Tereza n-au găsit însă potrivită o astfel de intervenție.²⁹²

La 15 aprilie 1746 Maria Tereza a numit 4 așa ziși „protectori” ai unirii, înzestrați cu depline puteri, care să lucreze pentru promovarea intereselor uniației. La 20 iunie 1746 Guvernul transilvan a întocmit pentru ei o „instrucție” în 15 puncte, prin care se urmărea refacerea Bisericii unite. Punctul 4 din „instrucție” cerea ca orice candidat la hirotonie să fie oprit să treacă granița, funcționarii de la vamă fiind îndatorați să-i aresteze și să raporteze statului catolic. Preoții ortodocși, care fuseseră hirotoniți peste munți, urmau să fie arestați de autoritățile locale și închiși. Parohiile care ar primi preoți hirotoniți în afara Transilvaniei și le-ar acorda beneficiile parohiale, spre paguba preoților uniți, urmau să fie amendate cu 40 florini. Preoții astfel hirotoniți, vor fi și ei obligați să plătească o asemenea amendă și „supuși întocmai ca laicii și contribuenții la toate sarcinile, fără de nici o excepție”.²⁹³

La 18 iunie 1747, împărăteasa Maria Tereza, printr-un ordin adresat guvernatorului Transilvaniei, cerea, printre altele, să se ia măsuri împotriva călugărilor și „agitatorilor” ortodocși. Se amintea acum și de un „pseudo-episcop” la Prislop, care trebuia să fie prins și judecat, întrucât îndemnașe poporul să se împotrivească unirii.²⁹⁴ N-ar fi exclus ca el să fi venit de peste munți.

Cu toate aceste măsuri, hirotoniile peste munți au continuat și în anii următori. Amintim în primul rând pe o seamă de luptători împotriva uniației. Un raport, din 6 septembrie 1750, al guvernatorului și consilierilor catolici ai Transilvaniei către împărăteasa Maria Tereza, arăta că un preot sfințit de curînd în Valahia, însoțit de țăranul Bucur Sas și de judele din Gales (Sibiu), umbla prin satele din scaunul Săliștei, vînzînd cărți aduse din București și arătînd poporului scrisoarea țarinei Elisabeta a Rusiei către ambasadorul ei din Viena în favorul românilor ortodocși din Transilvania și hrisovul lui Grigorie II Ghica, prin care se acorda românilor transilvăneni dreptul de a se așeza în Țara Românească. Același raport arăta că românii ortodocși „nu doresc nimic mai mult decât dospitura vecinilor schismatici din Muntenia și Moldova”.²⁹⁵

290. *Ibidem*, I, anexa 32, p. 40—42.

291. *Ibidem*, II, p. 289 și I, anexa 33, p. 43—44.

292. *Ibidem*, I, p. 167, 171.

293. *Ibidem*, II, p. 289—291 și I anexa 40, p. 52—58.

294. *Ibidem*, I, anexa 41, p. 58—62.

295. *Ibidem*, I, p. 199 și anexa 61, p. 89—90.

Un cunoscut luptător împotriva uniației, popa Cosma din Deal, lînga Sebeș, fusese hirotonit de mitropolitul Neofit Cretanul în 1745. Așezîndu-se ca preot în satul său, la 30 noiembrie 1745, îndată „mi-a luat Dăia-nul (=protopopul unit Avram Pop din Daia n.n.) 20 de vedre de vin pentru că m-am făcut popă de legea grecească”, punîndu-l apoi și la alte amenzi, cum declară el însuși în 1755.²⁹⁶

Țăranul Moise Măcinic din Sibiel, a fost rugat de credincioșii din sat să plece în Țara Românească pentru a primi darul preoției. Împreună cu alți trei credincioși au trecut pe la Brașov unde și-au făcut rost de un pașaport, sub cuvînt că trec în țară ca „negustori de porci”. Ajunși în București, au fost hirotoniți de mitropolitul Neofit Cretanul, în 1746. Întors acasă, s-a așezat ca preot în satul său, din care fuseseră alungați preoții uniți. Auzind vicarul Petru Pavel Aron că în Sibiel slujea un preot „de peste gard”, a făcut arătare împotriva lui. A fost arestat și aruncat în temnița din Sibiu, unde a zăcut 17 luni, numai pentru vina de-a fi fost hirotonit la București. În 1750, fiind plecat la Viena în cauza credincioșilor transilvăneni, a fost aruncat în temnița din Kufstein, împreună cu țăranul Oprea Miclăuș din Săliște, de unde n-au mai scăpat nici-o dată.²⁹⁷

Tot mitropolitul Neofit a hirotonit, la 14 aprilie 1753, pe preotul „Kir Ioan ot Săliște”, care ar putea să fie preotul și protopopul Ioan din Săliște, al cărui nume se întilnește mereu în frămîntările antiunioniste din anii 1759—61.²⁹⁸

Protopopul Ioan din Sadu (Sibiu) de asemenea a fost hirotonit la București, prin 1756—57, probabil de mitropolitul Filaret care păstorea pe atunci, după ce stătuse șase luni la învățătură la mănăstirea Cozia, împreună cu un văr al său cu numele Mihai. După ce a slujit doi ani ca preot în Sadu, episcopul unit Petru Pavel Aron a pus să-l aresteze și într-o zi de tîrg l-a tuns el însuși în piața Sibiului. De același tratament au fost învredniciți atunci și alți cîțiva preoți ortodocși, desigur tot pentru vina de a fi fost hirotoniți în Țara Românească.²⁹⁹

Cunoscutul luptător împotriva uniației, canonizat în 1955, Sofronie de la Cioara, de asemenea a fost hirotonit în Țara Românească.³⁰⁰

296. *Ibidem*, II, p. 36 și I, anexa 92, p. 150.

297. I. Lupaș, *Doi precursori ai lui Horia în audiență la Curtea împărătească din Viena în Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945—46, p. 118 și Idem, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 247.

Amintim aici că sub mitropolitul Neofit Cretanul, la 11 decembrie 1748, s-au dat anumite dispoziții referitoare la taxele care urmau să fie plătite de candidații la hirotonie. Între ele era și o „rînduială la hirotonia străinilor ungureni”, dovadă că aceștia erau destul de numeroși. Ei erau obligați să plătească taxe mai reduse decît candidații din Țara Românească. Cf. C. Erbiceanu, *Documente privitoare la istoria bisericească și politică a românilor*, în *BOR*, an. XXII, 1899—1900, p. 140.

298. I. Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 249, n. 1 și 251.

299. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, II, p. 164. Cunoaștem și alte cazuri cînd preoții ortodocși au avut de suferit pentru simplul motiv să au fost hirotoniți peste munți. De pildă, în 1745 soldații au arestat trei tineri din comitatul Hunedoara, care veneau de la hirotonie din Țara Românească, închizîndu-i în cetatea Dovei. S-au răscurat însă trei sate și atacînd pe soldați, au izbutit să elibereze doi preoți. *Ibidem*, I, p. 180.

300. *Ibidem*, II, p. 152.

Ieromonahul Nicodim fusese hirotonit la Rîmnic de către episcopul Grigorie Socoteanu, lucru pe care-l relatează însuși episcopul: „...și vînd cătră noi încă mai denainte, fiind mirean, l-am călugărit aici la Episcopie, făcîndu-l diacon și preot”.³⁰¹

Cunoaștem și un alt preot transilvănean hirotonit de episcopul Grigorie Socoteanu. Este tînărul Iacob, fiul preotului Man din Rășinari. Despre acesta scria episcopul Grigorie colegului său de la Sibiu, Dionisie Novacovici, la 28 decembrie 1761, că îl cunoscuse încă de cînd era copil, în casa tatălui său din Rășinari în care se refugiase și Grigorie, timp de jumătate de an, din pricina unei răzmerițe în Țara Românească (probabil în cursul războiului turco-austriac din 1736—39). După ce a ajuns episcop, l-a învățat carte la Episcopie, apoi s-a întors în Rășinari, unde s-a căsătorit. În primăvara anului 1761 ajungînd iar în Rîmnic, episcopul Grigorie l-a hirotonit diacon și preot, neștiind de numirea lui Dionisie Novacovici ca episcop. Acum, îi cerea iertare pentru hirotonia făcută, rugîndu-l: „să fie cu a Frăției Tale voie și blagoslovenie și pre acest sărac preot, pentru dragostea noastră cea frățească, să-l aibi întru cunoștință ca pre un adevărat preot”.³⁰² Din scrisoarea episcopului Grigorie reies limpede raporturile care existau între preoții transilvăneni și clerul de dincolo.

Amintim aici că și alți preoți rășinari fuseseră hirotoniți în Țara Românească. Astfel, episcopul Climent al Rîmnicului hirotonise în 1740 pe protopopul Coman Birsan, mitropolitul Neofit Cretanul primise la Ortodoxie pe diaconul Constantin în 1741 și hirotonise pe popa Neagoe Cazan în 1743, mitropolitul Grigorie de la Coltea pe popa Isaia Miț în 1760, episcopul Grigorie al Rîmnicului pe popa Axentie Popovici în 1761, pentru filia Rîusadului, iar episcopul Partenie al Rîmnicului pe Sava Popovici în 1768.³⁰³

Dar și din părțile Maramureșului și Bistriței întîlnim preoți hirotoniți în Țara Românească și în Moldova. Cercetînd cîteva liste de preoți hirotoniți peste munți, vom constata că ei au primit taina preoției în tot cursul secolului al XVIII-lea și în diferite centre vlădicești. Astfel, din protopopiatul Năsăud se hirotoniseră în Moldova pînă în 1733 următorii preoți: Dumitru Herța din Mocod, hirotonit la Suceava de mitropolitul Ghedeon, Flore Zinvel și Ioan Cute din Zagra, hirotoniți de episcopul Gheorghe al Romanului, Vasile Gălan din Năsăud și Constantin Rus din Sîngeorz, hirotoniți de episcopul Calistrat (Calistru) al Rădăuților.³⁰⁴

301. *Ibidem*, I, anexa 109, p. 167; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 90—91.

302. *Ibidem*, IV, p. 88—89. Acest Iacob, fiu al preotului Man din Rășinari, se căsătorise la 3 noiembrie 1754 cu fata preotului Stan din Sadu, după cum arată o însemnare pe o Cazană a lui Teofilact, ms, din sec. XVI: „Și m-au cununat dascălul Grigorie, zugravul Rănitie întru sf(în)ta mănăstire a Sărăcineștilor...”. *Ibidem*, XIII, p. 155.

303. Prot. Emilian Cioran, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Omagiu N. Bălan I*, p. 331.

304. Virgil Sotropa, *Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733, privitoare la preoții români din Valea Someșului*, în *AIIN*, Cluj, II, 1923, p. 265—269. Mult mai tîrziu, în 1758—59, întîlnim trei candidați „ungureni” hirotoniți de episcopul Dositei Herescu al Rădăuților. Cf. Tit Simedrea, *Catastivul de hirotonii al Episcopiei Rădăuților pe anii 1757—1732*, Cernăuți, 1943, p. 25.

Preotul Filip Opriș din Căienii Maramureșului (Călinești josani) fusese hirotonit de mitropolitul Antonie la Iași, în 1733.³⁰⁵

Și în părțile Bihorului întâlnim preoți hirotoniți în țările române. Astfel, în două vizitații canonice făcute de Meletie Covaci, episcopul unit de la Oradea, a găsit mai mulți preoți hirotoniți peste munți. În vizitația din 1750 a aflat patru preoți hirotoniți în Moldova și unul în București, iar în a doua a aflat doi preoți hirotoniți la București și unul la Râmnic.³⁰⁶

Dintr-o conscripție din anul 1767, făcută de episcopul Atanasie Rednic, cunoaștem numele a foarte mulți preoți din protopopiatul Gurghiului care au fost hirotoniți peste munți. În cele 47 de parohii ale protopopiatului erau 56 de preoți, dintre care 37 hirotoniți în Moldova, 5 la București, 2 la Oradea, 2 la Muncaci, 1 la Timișoara și 1 în Maramureș.³⁰⁷

Cu prilejul vizitației canonice făcută de același episcop în Țara Făgărașului, din decembrie 1768 până în februarie 1769, a aflat un număr de 33 de preoți hirotoniți în Muntenia și 3 în Moldova.³⁰⁸

O listă din 29 martie 1776 cu preoții din satele brănene și săcelene, ne înfățișează numeroși preoți hirotoniți peste munți, cu indicarea anului, a locului și a arhiereului hirotonisitor. Din 40 de preoți, 18 erau hirotoniți la București de mitropoliții Neofit Cretanul și Filaret Mihalitzis, 2 la Buzău, de episcopii Metodie și Rafail, 3 la Giurgiu, de un mitropolit Serafim și un episcop Climent (probabil străini, dacă nu cumva e vorba de Climent al Râmnicului) și 3 la Roman, de episcopul Ghedeon.³⁰⁹

Hirotoniile peste munți au continuat sporadic și după 1761, anul nămirii primului episcop ortodox sîrb în Transilvania. Acest lucru se poate constata din conscripția Bisericii Ortodoxe din Transilvania, făcută în 1805. Comisia însărcinată cu această lucrare a întocmit lista tuturor parohiilor, cu numele preotului, cu indicarea locului și a datei hirotoniei. Deși mulți dintre preoții hirotoniți în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în țările române vor fi murit, totuși în 1805, din 1295 de preoți, 95 fuseseră hirotoniți în Țara Românească și 3 în Moldova. Toți cei hirotoniți în Țara Românească erau din părțile de miazăzi ale Transilvaniei (Hunedoara, Munții Apuseni, Sibiu, Făgăraș, Brașov). Majoritatea au fost hirotoniți în deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea.³¹⁰

305. Ioan Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 67.

306. Ștefan Tășiedanu, *Unitrea Bihorului din 1737*, în CCr., an. V, 1915, p. 334, 337, 338 și 373.

307. Nicolae Albu, *Petru Maior. Date noi privitoare la viața și activitatea sa*, în MA, an. IX, nr. 6—8, 1964, p. 435—436.

308. Z. Picișanu, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în CCr., an. XVI, nr. 2, 1936, p. 94—99.

309. Preot I. Ludu, *Preoți seceleni și brăneni acum 176 de ani*, în TR, an. 101, nr. 9—10, 1953, p. 3—4.

310. Conscripția a fost publicată de Eugen Gagy de Etéd, *Documente istorice. Regulatio Dioecesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în Trans., an. XLII, Sibiu, 1911, nr. 1, p. 38—61, nr. 2, p. 147, 171 și nr. 3, p. 265—294. A fost apoi publicată de Matei Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, 184, p. Lista celor hirotoniți în țările române a fost publicată și de Ștefan Meteș, *Relațiile Bisericii*, p. 51—52 și 63—66, dar în ordine cronologică, după anii hirotoniei. După el o redă (pînă la 1761) și S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, II, p. 291—292.

Într-un act din 10 aprilie 1777, protopopul Nicolae din Malomfalău arăta că 4 preoți din scaunul Mureșului fuseseră hirotoniți peste munți.³¹¹

Pe lângă preoții amintiți în conscripția din 1805, în 1782 episcopul Filaret al Rimnicului (fost „mitropolit“ al Mirelor) a hirotonit 10 preoți, îndeosebi hunedoreni. Aceste hirotonii au avut loc în timpul sedisvacanței Episcopiei Ortodoxe de la Sibiu.³¹²

Amintim aici și o altă categorie de preoți și anume aceia care fuseseră hirotoniți de vlădici uniți și apoi au revenit la Ortodoxie, sau fuseseră hirotoniți de vlădici ortodocși, au trecut la uniație și apoi iar au revenit la Ortodoxie. Aceștia dădeau cîte o declarație la Mitropolia din București, prin care făgăduiau că se leapădă de uniație și revin cu toată căința în sinul Bisericii strămoșești, legindu-se cu blestem că vor rămîne ortodocși pînă la moarte. Iată cuprinsul unei asemenea declarații: „Adecă eu popa Irimia din țara ungurească den orașul Bălgrad, din ținutul varmeghiei Bălgradului, fiind hirotonisit diacon și preot de vlădica Ardealului chir Inochentie, care este uniat cu papistașii și acum nevrând eu să mai fiu la uniația lor și puncturile carele au primit ei den Bescarica Apusului, cunoscîndu-mi greșeala, am venit aici în Țara Românească la Prea Sfințitul părintele mitropolitul Ungrov (Iahiei) chir Neofit, pohlind să iau blagoslovenie de la Sfinția Sa, să fiu iarăși al Biscaricii Răsăritului, întâi lepădându-mă din toată inima mea de toate puncturile uniației și să fiu pîn'la moartea mea al sfintei soborniceștii și apostoleștii Biscaricii a Răsăritului și cîte priimește aciaslă sfântă Bescarică a Răsăritului primesc și eu cu toată inima mea. Iar mergînd în țara mea, de mă voi întoarce iarăși la credința uniației și la puncturile lor, să fiu fără de darul preoției și sub anatema. Pentru că așa m-am prins și m-am făgăduit, mai bine să mor decît să mă mai întorc la uniație și la puncturile lor“. Cunoaștem asemenea declarații de la 3 diaconi și 13 preoți, date în cursul anilor 1744—45, în fața mitropolitului Neofit Cretanul. Ei desigur au revenit la Ortodoxie în cursul mișcării antiunioniste provocată de venirea lui Visarion Sarai în Transilvania. Mai cunoaștem o astfel de declarație, dată în 1787, în fața mitropolitului Grigorie de la Colțea.³¹³

Hirotoniile peste munți au continuat și în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, deși acum erau stabiliți la Sibiu episcopi ortodocși sîrbi. Curtea din Viena s-a văzut din nou nevoită să ia măsuri. Astfel, pa-

311. Tr. Popa, *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureșului*, Tg. Mureș, 1926, p. 60; Șt. Meteș, *Relațiile Bisericii*, p. 65.

312. Biblioteca Academiei, Ms. 1612, f. 36, 38, 3, 29, 33 și la Șt. Meteș, *Relațiile Bisericii*, p. 64—65.

313. C. E(rbiceanu), *Material pentru completarea istoriei bisericești și naționale*, în BOR, an. XV, 1891—92, p. 595—598; Alex. Lăpedatu, *Doi cărturari brașoveni din secolul XVIII și cîteva documente împotriva unirii*, București, 1915, p. 21—29; D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 235—241.

Mitropolitul Neofit Cretanul întrebase pe patriarhul Paisie al Constantinopolului dacă acești preoți care reveneau la Ortodoxie trebuiau botezați și hirotoniți a doua oară. Patriarhul i-a răspuns, la 24 noiembrie 1741, că nu trebuiau nici botezați, nici hirotoniți din nou, ci numai să li se ia o mărturisire de credință. Cf. C. Erbiceanu, *Material pentru completarea istoriei bisericești*, p. 592.

tenta din 20 august 1782 prevedea pedepse aspre atât pentru cei care se vor hirotoni în țările române, cât și pentru preoții și călugării de acolo care vor încerca să vină în Transilvania, precum și pentru tăinuitorii acestora.³¹⁴ Episcopul unit Grigorie Maior, fiind întrebat în 1782 despre greselile unirii, cerea ca preoții hirotoniți în afara granițelor habsburgice să fie trecuți în rîndul iobagilor.³¹⁵

Însuși episcopul ortodox Ghedeon Nichitici a fost nevoit, la cererea Curții din Viena, să ia măsuri împotriva acestora, printr-un ordin adresat protopopilor săi la 12 ianuarie 1786. Circulara episcopului Ghedeon amintea de toate dispozițiile Curții, prin care se interzicea primirea preoților sfințiți în Țara Românească (8 mai 1757, 1769, 10 iulie 1777, 30 august 1785). Intrucît mai existau asemenea preoți, care slujeau fără să fie recunoscuți de episcopii ortodocși sîrbi de la Sibiu, Nichitici cerea protopopilor să-i înlăture din slujbe și să-i recomande „dieci“, pe care să-i hirotonească.³¹⁶

E interesant faptul că preoții hirotoniți de episcopul Filaret în 1782 nu erau trecuți în conscripția oficială din 1805. Se vede că ei slujeau fără ca să aibă recunoașterea din partea episcopului eparhial de la Sibiu, așa cum reiese și din circulara de mai sus a lui Ghedeon Nichitici.

Numărul preoților hirotoniți peste munți a scăzut simțitor către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pentru ca la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu venirea episcopului român Vasile Moga și deschiderea Seminarului din Sibiu, toți candidații la preoție să se adreseze numai acestuia.

Din cele spuse pînă aici, reiese limpede că mulți preoți transilvăneni au primit taina hirotoniei de la vlădicii de peste munți. Fără îndoială că numărul lor este cu mult mai mare decît îl știm. Iată deci că și sub acest raport credincioșii ortodocși din Transilvania au găsit un sprijin statornic în frații lor de un neam și de o credință de dincolo de Carpați.

*

În încheiere amintim și faptul că de la vlădicii din Țara Românească provin și numeroase antimise, găsite în diferite biserici transilvănene, dăruite desigur noilor hirotoniți, spre a le aduce în bisericile din satul lor. Ele vor fi fost în număr mult mai mare, dar au ajuns prea puține pînă la noi.

Antimisele cunoscute pînă acum sînt — cu mici excepții — din secolul al XVIII-lea. În 1905 N. Iorga a găsit următoarele antimise provenite de peste munți: trei de la mitropolitul Teodosie, între care unul la biserica din Rîmeț (lîngă Aiud), sfințite în 1691—92, unul de la mitropolitul Neofit Cretanul din 1744—45, două de la episcopul Climent al Rîmnicului din anii 1737—38, aflate la bisericile din Luța (Făgăraș) și Dobîrca (lîngă Sebeș), unul de la episcopul Grigorie al Rîmnicului, sfințit la 25 mai 1761, aflat la biserica din Lisa (Făgăraș) și unul de la Filaret

314. Teodor V. Păcățianu, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII*, în *AIIN*, III, 1924—25, Cluj, 1926, p. 167, 176, 177.

315. Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, p. 7.

316. Dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tomul I, Sibiu, 1889, p. 64.

al Rîmnicului sfințit la 5 iunie 1785. De la ierarhii moldoveni găsim un antimis în biserica din Sighișoara, sfințit de episcopul Ghedeon al Romanului și unul în biserica din Rîmeț, sfințit de mitropolitul Gavriil Calimachi, în 1761.³¹⁷ Un alt antimis din Moldova se află în biserica din Sebeș (Făgăraș).³¹⁸

Biserica Sf. Nicolae din Șchei avea un antimis sfințit de mitropolitul Antonie al Moldovei în 1737. Altul le-a fost trimis de episcopul Inochentie al Rîmnicului în 1734, la sfințirea paraclisului cu hramul Bunavestire.³¹⁹ Acesta a dăruit un antimis (sfințit însă de înaintașul său Damaschin) mănăstirii din Valea Șincăi (Făgăraș), în 1732.³²⁰ Tot de la Inochentie s-a păstrat un antimis în biserica din Voivodenii mici, în Țara Făgărașului.³²¹

Biserica din Porcești (azi Turnu Roșu), de lângă Sibiu, ctitoria lui Matei Basarab, are antimise de la mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei și de la episcopul Filaret al Rîmnicului.³²²

Și în bisericile din Bihor și Maramureș s-au găsit unele antimise de la vlădicii din Țara Românească și Moldova. Astfel biserica din Fînațe avea un antimis de la mitropolitul Teodosie.³²³ De la mitropolitul Gavriil Calimachi al Moldovei s-a găsit unul în biserica din Lazuri.³²⁴ În biserica din Borșa Maramureșului s-a găsit un antimis de la Antim Ivireanul,³²⁵ iar în cea din Cuhea unul de la episcopul Iacob al Rădăuților (desigur Putneanul).³²⁶

În Eparhia Ortodoxă a Clujului, după înființarea ei, din cele 363 de biserici cîte avea — fiecare cu antimisul ei — 30 proveneau de peste munți și anume: trei de la mitropolitul Daniil al Ungrovlahiei, două de la Neofit Cretanul, două de la Grigorie de la Colțea, unul de la Climent al Rîmnicului și opt de la Grigorie Socoteanu (unul era de mai tîrziu, de la Filotei al Buzăului, din 1851). Din Moldova, două erau de la mitropolitul Iacob Putneanul și 12 de la Gavriil Calimachi.³²⁷ Cîte vor mai fi apoi în bisericile din Nordul Transilvaniei care în cursul secolelor XVIII—XIX au devenit unite? Și apoi, cîte nu s-au mai distrus în cursul veacurilor sau cîte nu mai zac și azi prin diferite biserici de sat, neștiute de nimeni? Deci și sub acest raport bisericile transilvănene au fost ajutate de către vlădicii de peste Carpați.

317. N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 298—301. Despre un antimis de la Varlaam al Rîmnicului, vezi *Ibidem*, XVI, p. 125.

318. Z. Pîclișanu, *op. cit.*, p. 94.

319. R. Tempea, *op. cit.*, p. 123; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 191; Cf. și S. Stinghe, *op. cit.*, I, p. 168—169.

320. Romul Moldovan, *Antimisul din 1717 al lui Kir Damaschin episcopul Rîmnicului*, în CCr., an XXI, nr. 7—9, 1941, p. 504—505.

321. Valer Literat, *Biserici din Țara Oltului și „de pe Ardeal”, zugrăvite de o familie de pictori*, în ACMIT, IV, 1932—38, p. 43 (data de 1722 e însă greșită, căci atunci păstorea Damaschin; probabil e din 1732).

322. Prot. Dr. Andrei Gîlea, *Icoane din trecutul bisericii din comuna Porcești*, în ms.

323. Coriolan Petran, *Monumentele istorice ale jud. Bihor*, Sibiu, 1931, p. 27.

324. Vasile Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București, 1896, p. 24.

325. I. Birlea, *op. cit.*, p. 34.

326. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 351.

327. Dr. Sebastian Stanca, *Graul antimiselor*, în *Omagiu N. Bălan I*, p. 720.

5. CREDINCIOȘII TRANSILVĂNENI ÎN VIAȚA MĂNĂSTIREASCĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI

Sprîjinul pe care l-au dat Țara Românească și Moldova fraților lor transilvăneni în secolul al XVIII-lea se evidențiază și prin faptul că acum s-au așezat în mănăstirile muntene și moldovene o seamă de credincioși din Transilvania. Acest lucru îl făceau, în primul rînd datorită faptului că în acest secol călugăriile ortodocși de aici erau prigonii de autoritățile austriece, iar după 1761 mănăstirile ortodoxe au fost supuse distrugerii organizate de generalul Bukow. În asemenea împrejurări, mulți credincioși — bărbați și femei — din Transilvania au intrat în mănăstirile de peste munți. Nu trebuie să înțelegem că în secolele anterioare n-ar fi existat credincioși transilvăneni care să nu fi intrat în mănăstirile de dincolo de Carpați, sau că așezarea lor acolo în secolul al XVIII-lea ar fi fost provocată exclusiv de unirea cu Roma din 1698—1701.

Dar, avînd în vedere că închinovieri mai numeroase de credincioși transilvăneni în mănăstirile din Țara Românească și Moldova au avut loc tocmai în acest secol plin de lupte antiunioniste și că între călugăriile care au trecut munții se numărau și fruntașii mișcării de rezistență ortodoxă, am socotit să tratăm această problemă tot în cadrul capitolului de față.

Mulți dintre transilvănenii călugăriți dincolo de munți, au izbutit ca prin munca și evlavie lor să-și cîștige alita dragoste și prețuire din partea fraților lor de acolo, încît au fost ridicați pe diferite scaune vlădicești. Au fost de asemenea mulți călugări sau credincioși transilvăneni care au contribuit la ridicarea unor mănăstiri peste munți, în care apoi și-au găsit loc de rugăciune credincioșii români de pe amîndouă pîrîmîșurile Carpaților. Dar cei mai mulți dintre ei și-au închis viața între zidurile unor mănăstiri, trăind în rugăciune și viață curată, fără ca să fi rămas urme despre șederea lor în mănăstirile respective.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea cunoaștem pe popa *Toma* de la biserica Sf. Nicolae din Șchei (1540—66), călugărit la mănăstirea Rîncăciuv din Țara Românească, sub numele de ieromonahul Timotei, unde a și murit, la 21 noiembrie 1571.³²⁸ Mult mai tîrziu, *Ioan Corbea*, fost preot la aceeași biserică, iar după moartea primei sale soții dascăl și gocîman al bisericii și logofăt la cetate, s-a călugărit, după moartea celei de a doua soții, la mănăstirea Sinaia, sub numele de monahul Iosif. El era tatăl fraților David, Teodor și Matei Corbea, primii doi avînd rosturi însemnate la Curtea lui Constantin Brîncoveanu, ajungînd apoi în slujba țarului Petru cel Mare.³²⁹

Longhin Brancovici, „mitropolitul“ Înăului, hirotonit în 1628 de patriarhul Chiril Lucaris, fiind nevoit să-și părăsească scaunul vlădicesc, se găsea în 1643 la mănăstirea Comana, unde, „cu osteneala și silința lui“, a făcut o icoană a Maicii Domnului pentru Matei Basarab și Doamna

328. Șt. Meteș, *Cronica popii Vasilie din Șcheiul Brașovului*, în DD, I. nr. 3, 1913, p. 177 urm., Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. LXXX; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 64.

329. R. Tempea, *op. cit.*, p. 20; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 109, 335.

Elina, aflată azi la mănăstirea Hilandar din Muntele Athos. El a mai trăit încă la mănăstirea Comana, căci, la 14 septembrie 1656, lua parte la sfințirea nepotului său Sava Brancovici întru mitropolit.³³⁰

În 1652 se afla un alt cleric transilvănean în Țara Românească. În acel an a apărut la Tîrgoviște *Indreptarea Legii* sau *Pravila cea Mare*. Osteneala traducerii acestei lucrări din grecește în românește și-a luat-o „*Daniil Andrean monahul din Țara Panoniei*“, care a scris și o prefață. El desigur a fost transilvănean, de vreme ce se socotea originar „din țara Panoniei“, adică din Ungaria.³³¹ Am arătat mai sus că el a fost identificat de unii cercetători cu viitorul episcop din Țara Oltului și apoi de la Strehaia.³³²

Intr-un studiu mai nou s-a afirmat că episcopul *Misail al Buzăului* (1732—39) ar fi fost originar din Scheiul Brașovului. La Brașov avea și un frate, cu numele Stoica Sinaiu zis Stoica Teodorovici. Înainte de a ajunge episcop, fusese dchiu al Mitropoliei din București. În 1739 a urmat trupele rusești care se retrăgeau din țările române, murind apoi la scurt timp în Kiev. El lăsase în păstrarea unui negustor din Schei, Gheorghe Hirsu, o sumă însemnată de bani, destinați pentru ridicarea unei biserici. După retragerea sa, negustorul a folosit banii în afacerile sale, încît urmașul lui Misail în scaun, episcopul Metodie, a fost nevoit să intervină la domn și să se judece cu negustorul în fața divanului domnesc, pînă cînd acesta a restituit banii. Faptul că avea în Brașov un frate și pe acest negustor ca om de încredere, au dus la părerea că episcopul ar fi fost originar din Brașov.³³³

În secolul al XVIII-lea numărul credincioșilor din Transilvania care s-au închinoviat la mănăstirile din Țara Românească, mai ales după 1761, a fost mult mai mare.

Trei călugări care au jucat un rol deosebit de însemnat în mișcările împotriva uniației, de asemenea au găsit adăpost în mănăstirile din Țara Românească. Este vorba de ieromonahul Nicodim, protopopul Nicolae Pop din Balomir și ieromonahul Sofronie de la Cioara.

Protopopul Nicolae Pop din Balomir, fostul vicar al episcopului Inochentie Micu, în urma ridicării lui Petru Pavel Aron la rangul de vicar apostolic, s-a lepădat pe față de uniație, trecînd cu cîțiva oameni ai săi în Țara Românească, în cursul lunii august 1748. La începutul lunii octombrie el s-a îndreptat spre Rusia, unde a rămas mai bine de un an, pînă

330. S. Dragomir, *Cîteva date despre familia mitropolitului Sava Brancovici*, în *RT*, an. II, nr. 9—10, 1908, p. 342—349; Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 32—34.

331. *BRV*, I, p. 193 și 203.

332. Pînă nu de mult s-a susținut că și mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei ar fi fost originar din Transilvania, din satul Veștem. Vezi îndeosebi I. Lupaș, *Mitropolitul Teodosie Veștemeanul*, în *RT*, nr. XXXIII, nr. 1—2, 1943, p. 9—27 (și în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 145—162). Problema a fost limpezită prin studiul Pr. Dr. Nicolae I. Serbănescu, *Mitropolitul Teodosie al Țării Românești* (1668—1672; 1679—1708), în *ST*, an. IV, nr. 5—6, 1952, p. 330—351.

333. T. G. Bulat, *Episcopul Misail al Buzăului. Știri noi despre călătoria și moartea sa în Rusia* (1739), în *GB*, an. XX, nr. 9—10, 1961, p. 811—815.

la 17 noiembrie 1749, când s-a reîntors în Țara Românească. În timp ce era în Rusia a prezentat țarinei Elisabeta un memoriu, în numele clerului și poporului român din Transilvania, în care arăta suferințele pe care le îndurau din pricina uniției. Împărăteasa a și intervenit în acest sens la Viena.³³⁴ O scrisoare, trimisă din Muntenia la 21 octombrie 1748, de călugărul franciscan Joseph Michaud către baronul Penklern, internunțitul austriac din Constantinopol, raporta că Nicolae Pop a făcut domnitorului Grigorie Ghica promisiunea, că sub anumite condiții fixate în scris, ar putea să treacă în Țara Românească aproximativ 16.000 de oameni. S-a și pornit o acțiune pentru îndeplinirea acestui plan, iar Grigorie Ghica a dat, la 14 mai 1750, un hrisov prin care acorda anumite scutiri emigranților transilvăneni.³³⁵ Guvernul Transilvaniei a observat în curînd acțiunea sa și a oprit-o. S-a stabilit să se acorde 200 de galbeni celui care ar ajuta la arestarea lui Nicolae Pop.³³⁶ Din hrisovul amintit al lui Grigorie Ghica, reiese că el era încă de atunci egumen al mănăstirii Argeș. Cercetări mai noi au stabilit că el s-a călugărit sub numele de Nichifor și a funcționat ca egumen pînă în iunie 1764. În septembrie 1763 îl întîlnim candidînd la scaunul episcopal de Buzău, împreună cu Partenie de la Tismana și cu Cosma, protosinghelul Mitropoliei, fiind ales cel din urmă.³³⁷

Un alt fruntaș al mișcării împotriva uniției a fost *ieromonahul Nicodim*. Se pare că era originar din părțile Alba Iuliei și că șezuse o vreme la una din mănăstirile din Țara Oltului. A stat apoi la Episcopia Rîmnicului, unde a și fost tuns în monahism, după 8 mai 1748, data alegerii ca episcop a lui Grigorie Socoteanu, lucruri ce le aflăm dintr-o scrisoare a acestuia către Dionisie Novacovici din 1 ianuarie 1763.³³⁸ După călugărirea și hirotonia sa la Rîmnic s-a întors în Transilvania, de unde, prin 1750, s-a îndreptat spre Viena, împreună cu Ioan Avramovici din Aciliu, luptător cunoscut mai tîrziu sub numele de popa Ioan din Aciliu (Sibiu). La Viena s-a prezentat, cu mai mulți delegați, în audiență la împăratul Francisc, soțul Mariei Tereza, înfățișîndu-i doleanțele credincioșilor transilvăneni. De teamă să nu fie arestați, a plecat, împreună cu Ioan din Aciliu, la Petersburg, sosind pe la începutul anului 1751. S-au prezentat în audiență la țarina Elisabeta Petrovna, cerînd să intervină la Viena în favorul credincioșilor ortodocși din Transilvania. La 28 aprilie 1752 au obținut la Petersburg pașaportul pentru reîntoarcere. S-a înapoiat la Rîmnic, slujind cîțiva ani acolo. În 1757 a plecat din nou în Rusia, să ceară intervenția țarinei Elisabeta. Avea asupra sa două scrisori de reco-

334. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 197—207.

335. *Ibidem*, I, anexa 61, p. 89—90 și II, p. 298.

336. *Ibidem*, I, p. 207.

337. I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, București, 1941, p. 4, nota 2. Într-un pomelnic al mănăstirii Argeș găsim și pe acest ieromonah Nichifor, care „au făcut o sfită de stofă cu stihar, cu poias, cu pafte de argint i alte multe odoară”. Cf. Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 3—4, 1965, p. 307.

338. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 90—91. Aceleași lucruri le spune despre el și mitropolitul Filaret Mihailitzis, într-o recomandare pe care i-a dat-o la 7 august 1757. Cf. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, anexa 109, p. 167.

mandare: una a episcopului Grigorie, cu data de 9 iulie 1757, a doua a mitropolitului Filaret, din 7 august 1757.³³⁹

A stat mai mulți ani în Rusia, primind din partea țarinei îngăduința de a strînge milostenie pentru mănăstirea sa de lângă Alba Iulia. S-a reîntors tot la Rîmnic, lângă episcopul Grigorie. După părerea cercetătorilor mai vechi, după reîntoarcerea sa la Rîmnic ar fi fost numit egumen la mănăstirea Bistrița din Oltenia, unde ar fi și murit.³⁴⁰ Cercetări mai noi arată că n-a ajuns egumen la Bistrița, ci la mănăstirea Berislăvești-Argeș, încă în cursul anului 1761. Acest lucru este dovedit și de o inscripție săpată pe o piatră de la clopotnița mănăstirii, clopotniță care s-a făcut de „chir Nicodim ieromonah Beligrădeanul, fiind igumen la acest sfînt lăcaș“, în vremea domniei lui Constantin Mavrocordat și a păstoririi mitropolitului Grigorie, în 1762. Șirul egumenilor de la Bistrița nu cunoaște nici unul cu numele Nicodim.³⁴¹

Dorind să se reîntoarcă în Transilvania, ca să conducă lupta împotriva „legii împăratului“, a scris, la 2 ianuarie 1763, episcopului Dionisie Novacovici, cerîndu-i îngăduința să se întoarcă acasă. Cu o zi înainte, deci la 1 ianuarie, îi scrisese lui Dionisie Novacovici și episcopul Grigorie al Rîmnicului, protectorul permanent al lui Nicodim, care, după ce-i făcea o frumoasă elogiare, îl ruga să-i dea îngăduința să se așeze în Transilvania. Vlădica Dionisie i-a răspuns, la 9 iulie 1763, că poate reveni, dacă n-a fost amestecat în răscoala lui Sofronie, dar nu-l poate primi în slujba sa.³⁴² Rămas în Țara Românească, ieromonahul Nicodim a jucat un rol însemnat în așezarea unor români transilvăneni peste munți. În 1764, folosindu-se de porunca lui Ștefan Racoviță, a așezat pe moșia Ciofrîngeni (Argeș) a mănăstirii Berislăvești, „oameni străini, ungureani“. Noii locuitori ai satului se obligau să facă 6 zile de clacă pe an mănăstirii, să dea dijme din bucate după obiceiul pămîntului, să repare la nevoie iazul morii și să ducă orice corespondență de la ispravnicul moșiei la mănăstire.³⁴³

La 27 mai 1768 apare ca egumen la Berislăvești un oarecare Partenie, care pare că a fost tot transilvănean. El a zidit din temelie schitul Brătășești-Argeș, ctitorie mai veche a lui Ioan Vilsănescu. A ajuns apoi egumen la Argeș, iar în locul său, la Berislăvești, întîlnim un egumen cu numele Dionisie. Abia la 15 martie 1774 reappare ca egumen la Berislăvești Nicodim, cînd a luat în primire averea mănăstirii. La 1 iulie 1768 era în București, făcînd jalbă la domn împotriva unor datornici. Apare apoi în numeroase acte în legătură cu averea mănăstirii.³⁴⁴ Îscîndu-se războiul ruso-austro-turc din 1787—91, cu lupte și prin regiunile munților, Nicodim s-a retras în Transilvania, după ce a rînduit ca lucrurile de preț ale mănăstirii să fie transportate la Mitropolia din București. A murit în Tran-

339. *Ibidem*, I, anexe, p. 166—167.

340. *Ibidem*, II, p. 307, reluat și de Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. LXXXVII.

341. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 8—9.

342. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 90—91.

343. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 10 și anexe, p. 19—20.

344. *Ibidem*, p. 10—12.

silvania, lucru dovedit de două acte: un zăpis din 29 martie 1792, în care, vorbindu-se despre el, scria: „întîmplîndu-se să moară în țara ungurească”, și altul din 17 ianuarie 1796, în care se scria: „igumenașul ce au fost pe aceale vremi s-au întîmplat de au murit în țara ungurească în vremea răzmiriții”.³⁴⁵ Cu acestea, se încheie șirul știrilor despre ieromonahul Nicodim, luptător hotărît împotriva uniației și unul dintre numeroșii slujitori ai Bisericii transilvănene care au găsit sprijin și bunăvoință din partea fraților lor de peste munți.

Un alt fruntaș al mișcării antiunioniste, care a găsit adăpost în Țara Românească, a fost cuviosul ieromonah *Sofronie de la Cioara*. Născut în acest sat din părțile Orăștiei, în familia preotească Popovici și primind din botez numele de Stan, a fost tuns în monahism și hirotonit în Țara Românească.³⁴⁶ Prin iunie 1756 era în Cioara unde și-a făcut „o Țir de schit în mijlocul codrului, mai ca la un mil depărtare de sat, locuind acolo și rugîndu-se lui Dumnezeu pentru sufletul lui”, dar în curînd i-a fost distrus de autorități. În 1759 a început mișcarea sa antiunionistă în Munții Apuseni. După potolirea mișcării, s-a retras, încă din 1761, în Țara Românească, unde, după părerea cercetătorilor mai vechi, ar fi ajuns egumen la Argeș.³⁴⁷ După cercetări mai noi, el s-a retras numai la Argeș, unde în acel an era egumen fostul protopop Nicolae Pop din Balomir, acum arhimandritul Nichifor.³⁴⁸ În 1764 arhimandritul Nichifor i-a încredințat lui Sofronie egumenia mănăstirii Robaia.³⁴⁹ Într-un act din 10 iulie 1765 și în unul din noiembrie 1771 întîlnim un egumen la Vierș cu acest nume, care s-ar putea să fie Sofronie de la Cioara.³⁵⁰ În timpul războiului ruso-turc din 1769—74 a desfășurat o vie activitate în favoarea Rusiei, înțelegînd că numai prin biruința acesteia s-ar putea ușura situația ortodocșilor din Transilvania.³⁵¹

Dintre adepții lui Sofronie cunoaștem numele a doi călugări, care de asemenea au fost nevoiți să se refugieze în Țara Românească. Unul a fost ieromonahul *Teodosie*, fost călugăr unit la mănăstirea Plosca-Hunedoara, revenit la Ortodoxie și călugărul *Efrem* de la mănăstirea Prislop. Despre suferințele lor ne informează o scrisoare a lui Teodosie din 1 iulie 1766, adresată „bunului părinte”, protopopul Simion Stoica din Alba Iulia.³⁵² Dintr-o scrisoare a preotului Nicolae din Abrud către episcopul Dionisie, după 1761, aflăm că Efrem s-a reîntors din Țara Românească, fiind numit de către protopopul Stoica la Țalna de sus, iar pe Teodosie, venit tot de peste munți, îl rînduise slujitor la mănăstirea ortodoxă din satul Bulz.³⁵³

345. *Ibidem*, p. 18.

346. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, II, p. 152.

347. *Ibidem*, II, p. 152 urm. și 255—259.

348. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 39.

349. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5.

350. *Ibidem*, p. 5—6.

351. N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*. București, 1902, p. 160, 177. După o relatare transilvăneană, prin 1774 ar fi fost în Moldova, unde a fost prins de ruși și omorît, lucru ce nu pare să fie real, din moment ce el a activat în favoarea Rusiei. Cf. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 223 și 450.

352. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 96—97.

353. *Ibidem*, XIII, p. 238—239.

Este greu de urmărit șirul tuturor celor călugăriți peste munți, chiar numai a acelor care au deținut rosturi mai de seamă în viața bisericească.³⁵⁴ Vom aminti pe cei mai însemnați dintre ei. În primul rând amintim pe *starețul Gheorghe* de la Cernica și Căldărușani, unul din ucenicii lui Paisie Velicicovschi. Era originar din Transilvania, probabil din părțile Sibiului, de unde au trecut alți credincioși în Țara Românească, fapt pentru care era cunoscut și sub numele de „Gheorghe Ardeleanul”. A trecut în Țara Românească de tânăr, intrând în slujba unui arhieru grec, cu care a plecat apoi la Muntele Athos. A stat mai multă vreme acolo, intrând sub ascultarea lui Paisie Velicicovschi, cu care s-a reîntors apoi în țările române, așezându-se succesiv la mănăstirile Vărzărești, Dragomirna (1763), Secu (1775) și Neamț (1779). În 1781 s-a îndreptat din nou spre Muntele Athos, dar în București a fost prezentat mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei. Acesta a văzut în el un suflet deosebit și o voință hotărâtă și de aceea i-a încredințat refacerea vieții monahale din mănăstirea Cernica, după rînduielele paisiene. Astfel și-a întrerupt drumul spre Athos și la 1 septembrie 1781 a intrat în mănăstirea Cernica, împreună cu alți doi călugări bătrîni. Pînă atunci, vreme de 30 de ani, mănăstirea rămăsese părăsită și pustie, de aceea starețul Gheorghe ne apare ca un reîntemeietor al ei. El a început lucrarea de refacere a chiliilor și de ridicare a altora noi, cu ajutorul primit de la domnitorul Nicolae Mavrogheni și de la alți creștini. În scurt timp, starețul Gheorghe a izbutit să refacă nu numai starea materială a mănăstirii, ci să-i creieze și o viață duhovnicească superioară. A introdus viața de obște și a rînduit să se facă zilnic slujbele celor 7 Laude și Sf. Liturghie. Îndrumarea călugărilor spre citirea de cărți a dat naștere unui curent de cultură care a adus roade binefăcătoare: traduceri din Sf. Părinți și copieri de alte manuscrise. În 1792 i s-a încredințat și conducerea mănăstirii Căldărușani, unde a dus o parte din călugării de la Cernica. El a povăuit pînă la moarte călugării din amîndouă mănăstirile, cînd la una, cînd la alta. A pus și la Căldărușani începutul vieții de obște. Aici a putut introduce mult mai temeinic regulile paisiașismului, aceasta fiind o mănăstire mult mai înzestrată și mai bine organizată la venirea în fruntea ei.

Încă, din 1785 Gheorghe își făcuse o „diată”, care este o frumoasă icoană a vieții duhovnicești trăite de călugării români la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Cuprindea învățăături din Sf. Scriptură, Sf. Părinți și din cărțile de slujbă, influențate și de unii părinți duhovnicești, ca Sf. Dimitrie al Rostovului. Diata sa a fost mult prețuită și de aceea a circulat în numeroase copii manuscrise. A murit abia la 3 decembrie 1806.³⁵⁵

354. De pildă, un preot originar din Țara Făgărașului însemna pe o Evanghelie aflată în biserica din Brădetu-Argeș: „Eu popa Marcu din Viștea de sus am vînt la mănăstirea Brădetu în 1765 ca preot ieromonah”. Cf. Mara N. Popp, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Muscel (Originea ungurenilor)*. Extras din BSRG, LII, 1933, p. 236.

355. Asupra starețului Gheorghe vezi: Casian Cernicanul, *Istoriile sfintelor monastiri Cernica și Căldărușani*, București, 1870, p. 4—16; Economul D. Furtună, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, (1928), p. 45 urm.; Atanasie Mironescu, *Istoria mănăstirii Cernica*, Cernica, 1930, p. 123—146; Arhim. Atanasie Gladcovschi, *Gheorghe arhimandritul, starețul mănăstirii Cernica*, în GB, an. XV, nr. 12, 1956, p. 716—724. Diata sa la Casian Cernicanul, op. cit., p. 17—79 și D. Furtună, op. cit., p. 52 urm.

Este vrednic de remarcat faptul că dintre ucenicii stareșului Gheorghe s-au ridicat — mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XIX-lea — o serie întreagă de copişti, care au fost conduşi în munca lor nu de spiritul slavon sau grecesc, ci de cel românesc. Între copişti de manuscrise cu o activitate deosebită se numără şi câţiva transilvăneni: *Chiprian*, *Acachie* (copiază Vieţi de sfinţi, pe Casian Romanul şi Elrem Sirul), *Rafail* (copiază o Psaltire tileuită, Diata stareșului Gheorghe ş. a.).³⁵⁶

Numărul călugărilor transilvăneni era destul de însemnat şi sub stareşul Gheorghe, dar a crescut mai ales după moartea sa, lucrul acesta producând chiar nemulţumiri între călugării din Ţara Românească. Prin însăşi diata sa, el ceruse să nu se facă deosebiri duşmănoase între munteni, moldoveni şi ungureni „pentru că nu feliul limbii româneşti judecăm, ci mai virtos faptele credinţii”.³⁵⁷

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea întâlnim la Bucureşti un călugăr învăţat din Transilvania, cu numele *Alexe*, care spunea despre el însuşi într-o scrisoare adresată cneazului Potemkin în 1783: „Eu m-am născut în Ungaria, sînt de neam ungurean, acolo m-am educat. Am învăţat în Ungaria şi Germania filozofia şi teologia. În Valahia, la Mitropolia din Bucureşti, m-am tuns în monahism, m-am făcut egumen şi ierokirix adică dascăl de teologie, apoi exarh, adică inspector principal. În anul 1781, noiembrie 2, am fost trimis de episcopul Filaret al Rîmnicului în Germania (=Austria) spre a mă informa dacă va fi cu adevărat război”. A ajuns însă la neînţelegeri cu episcopul Filaret. A plecat atunci în Rusia, angajîndu-se să ducă colonişti în gubernia Cherson. Îşi iscălea scrisoarea: „Alexius Exarcha Walachiae Iegumenus et Theologiae professor Mitropoliae Bucarestensi”.³⁵⁸

N-ar fi exclus ca el să fie acel cleric învăţat, cu numele de mirean *Ioan*, fost unit şi revenit la Ortodoxie, despre care s-a purtat o corespondenţă între patriarhul ecumenic şi mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, asupra modului în care trebuia să fie primit în sinul Bisericii Ortodoxe. Astfel, la 13 septembrie 1778 patriarhul scria mitropolitului: „Cunoscut fie Sfinţiei Tale că un oarecare Ioan de origine din Ungaria, fiind de erezul uniţilor celor ce s-au unit cu papolatrii ... acesta luînd experienţă şi de filozofie şi de teologie şi cunoscînd că ale lor sînt dăunătoare şi greşite, refugiindu-se la dogmele noastre ortodoxe ale Bisericii Răsăritului şi mai întîi s-a dedat la studierea limbii eline în şcoala de acolo din Bucureşti şi mărturisind cele ale noastre, după ce a lepădat şi a aruncat papolatria, a fost uns numai cu Sfîntul Mir...”. Patriarhul arăta că era nevoie să fie şi botezat, nu numai uns cu Sf. Mir.³⁵⁹

356. *Ibidem*, p. 91 urm.

357. *Ibidem*, p. 110. O neînţelegere a avut loc în 1815 la Căldăruşani, pentru că transilvănenii ar fi cuprins „cele mai întîi treapte ale oficiilor”, fiind în mîinile lor toată „ocărmuirea mănăstirii”. Delegatul Mitropoliei a împăcat lucrurile astfel încît să se acorde drepturile cuvenite şi pămîntenilor în conducerea mănăstirii (duhovnici şi preoţi şi dintre pămînteni, iar în sobor să fie şi unii şi alţii „nu numai ungureni, precum au fost pînă acum”). Actul redactat acum era semnat de 78 de călugări pămînteni şi 25 de transilvăneni (duhovnici, ieromonahi, ierodiaconi şi ieroschimonahi). Cf. *Ibidem*, p. 111.

358. Melchisedec, *Schife din viaţa mitropolitului Ungrovlahiei Filaret II*, Bucureşti, 1887, p. 40—45 şi în BOR, an. XI, 1887—1888, p. 137—144.

359. C. E(rbiceanu), *Material pentru completarea istoriei bisericeşti şi naţionale*, în BOR, an. XV, 1891—92, p. 599—600.

Un alt transilvănean mult preluit în Țara Românească a fost arhiepiscopul *Ioanichie Stratonichias*. Născut în jurul anului 1760 în Săsciori, în părțile Sibiului, a plecat de tânăr la București, învățând carte românească la școala de la Colțea. S-a călugărit, primind apoi darul preoției de la episcopul Filaret al Rîmnîcului, slujind ca preot și duhovnic în metocul Episcopiei, la București. Sub mitropolitul Nectarie Moraitul a fost ridicat la treapta arhieriei pentru scaunul de Siratonichia. Banul Dinu Crețulescu l-a numit apoi slujitor la biserica Crețulescu, unde a izbutit să facă multe îmbunătățiri. A fost pus între ctitorii bisericilor Sf. Gheorghe de la Cernica și Sf. Vineri din București, prin ajutoarele însemnate pe care le-a făcut. A fost unul dintre cei mai milostivi și sîrguincioși vlădici din Țara Românească din secolul trecut. A murit la 30 octombrie 1839 în București, la înmormîntarea sa rostind o impresionantă cuvîntare învățatul arhimandrit Eufrasin Poleca.³⁶⁰

Tot de origină transilvăneană era cunoscutul cronicar *Naum Rîmniceanu* și anume din satul Jina, de lângă Sibiu. Tatăl și bunicul său au trecut munții în fruntea unui grup însemnat de jinari și s-au așezat în satul Corbi din județul Muscel. Naum însuși, într-o jalbă către domnul țării din 1825, dădea informații interesante despre neamul său și despre legăturile cu Țara Românească. El arăta cum tatăl și unchiul său au fost nevoiți „din cauza constrîngerii unației numită”, să treacă munții cu mai multe familii de jinari, stabilindu-se în satul Corbi, în părțile Muscelului. Tatăl său a învățat carte în București, la un dascăl cu numele Lupu și la Episcopia Rîmnîcului, fiind hirotonit tot acolo de episcopul Grigorie Socoteanu.³⁶¹

Au mai fost desigur mulți alți călugări transilvăneni, care au trăit în mănăstirile din Țara Românească, mulți din ei la începutul veacului al XIX-lea. Unii din ei au ajuns în acest secol să dețină rosturi de seamă în viața bisericească de acolo: *arhimandritul Ghenadie Piroulescu*, *episcopii Filotei și Dionisie Romanș* de la Buzău și alții.

*

Mai amintim aici că în urma acțiunii de destrămare sufletească dusă de autoritățile austriece din Transilvania, în mănăstirile din Țara Românească s-au scris și unele lucrări de apărare a Ortodoxiei și de combatere a uniției. În 1750 apăruse la Blaj lucrarea *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște*, care urmărea să arate în însăși foaia de titlu, că „unirea alta nu este fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți”, apărînd cele 4 puncte pe baza unor citate din Sf. Scriptură, din Sf. Părinți și din cărțile din ritual. La scurtă vreme, cam în jurul anilor 1750—55, a apărut un răspuns sau o combatere a acestei lucrări. Răspunsul a apărut în Țara Românească, la una din mănăstirile Bistrița, Horezu, Argeș, Cozia sau

360. G. B(ogdan)-Duică, *Ardeleanul preot și episcop Ioanichie Stratonichia*, în TR, an. 81, nr. 36—37 din 29 aprilie 1933, p. 1—2; Cf. și Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. XCV—XCVIII.

361. Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 8; despre „legăturile dintre comuna Jina și Corbi Muscelului”, vezi la Mara N. Popp, *op. cit.*, p. 262—282.

la Episcopia de Rîmnic, pentru că acolo se refugiaseră cei mai mulți din corifeii luptei de rezistență. Autorul răspunsului a folosit o mulțime de cărți și manuscrise — românești și străine — care se găseau numai într-una din aceste mănăstiri. Probabil că autorul a fost episcopul Grigorie al Rîmnicului sau o persoană din jurul său, care a scris din îndemnul lui, căci — așa cum am văzut — el era unul din sprijinitorii de seamă ai românilor transilvăneni în lupta lor împotriva uniației.³⁶²

În 1746 popa Vasile din Țara Făgărașului, devenit egumenul Visarion de la Simbăla de Sus, a scris lucrarea polemică *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit adecă uniia în Țara Ardealului*. Ea apăra, în vreo 25 de pagini, credința ortodoxă, într-un limbaj popular, înfățișând pe Visarion Sarai ca pe un trimis al lui Dumnezeu. Lucrarea a fost trimisă în Țara Românească „din puncturi în puncturi”, după cum spune însuși autorul.³⁶³

Cunoscuta cronică rimată intitulată *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului (Prislop)*, a fost scrisă, fără îndoială, tot în Țara Românească, de un călugăr transilvănean, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru că aici, la mănăstirea Căldărușani, au fost găsite două manuscrise din ea. Cronică descrie toate suferințele îndurate de Biserica Ortodoxă din Transilvania din partea autorităților de stat și a episcopului unit Petru Pavel Aron.³⁶⁴

*

Distrugerea mănăstirilor ortodoxe din Transilvania a făcut pe mulți credincioși de aici să întemeieze chiar unele așezări de viață călugărească peste munți. De asemenea, o seamă de mănăstiri de pe valea Prahovei și din alte părți ale Țării Românești sînt ctitorii ale călugărilor și ciobanilor transilvăneni, îndeosebi ale celor din părțile Sibiului și Brașovului. Am amintit mai sus că *schitul Brătășești-Argeș* a fost rectitorit de egumenul transilvănean Partenie, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. *Mănăstirea Suzana*, pe valea Prahovei, a fost ridicată de o femeie văduvă din familia Arșic din Săcelele Brașovului. Ea și-a vîndut casele și locurile pe care le avea în Săcele și împreună cu alte femei din sat s-au așezat pe vechile ruine de la Suzana, izbutind, prin 1740, să ridice o biserică nouă din lemn și chilii. Ea a fost tunsă în monahism sub numele de Suzana, stînd în fruntea mănăstirii, ca stareță, pînă la moartea ei, în 1770. Starețele care au urmat au fost de asemenea săcelence: Melania Pană (1770—84), Serafima Albuleț (1784—1812), Suzana Albuleț (1812—41). Sub cea din urmă s-a zidit a doua biserică, din piatră. În 1880 s-a refăcut iarăși, sub stareția

362. Manuscrisul a fost publicat — cu un studiu introductiv — de Preot Dr. Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu, 1944, LXX+69 p.

363. Publicată de Ghenadie Enăceanu în BOR, an. VII, 1883, p. 497—515.

364. *Plîngerea* a fost publicată de Cezar Bolliac în ziarul *Buciumul*, București, 1863, p. 11—12 și 19—20; Ghenadie Enăceanu în BOR, an. IV., 1878, nr. 8, p. 496—507; TR, 1898, nr. 24 urm.; I. Radu, *op. cit.*, p. 351—367; I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, vol. I, Craiova (1940), p. 58—78.

altei transilvănence, Natalia Perlea. Toate aceste lucruri le cunoaștem din inscripția de la ușa actualei biserici.³⁶⁵

La mănăstirea Predeal s-a ridicat o biserică de nuiiele, în 1774, de un ieromonah Ioanichie. Arzînd în 1788, același Ioanichie a ridicat o nouă biserică, din lemn de brad, cu ajutorul lui Ion Buzatu din Săcele. În 1819, sub starețul Ghenadie, s-a ridicat a treia biserică, din piatră și chiliile din jur, cu ajutorul lui Ioniță Manole Buzatu, fiul lui Ion Buzatu și al altor credincioși.³⁶⁶

Mănăstirea Cheia, ridicată mai tîrziu, prin 1830, este în bună parte tot o ctitorie a credincioșilor transilvăneni. Aici se retrăgeau la bătrînețe numeroși mocani săceleni, ca să-și petreacă restul vieții.³⁶⁷

La mănăstirea Sinaia, ctitoria spătarului Mihai Cantacuzino, de asemenea au găsit loc de retragere numeroși credincioși transilvăneni, îndeosebi din Țara Bîrsei. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea era stareț aici transilvăneanul Isidor, care în 1788, la izbucnirea războiului ruso-turco-austriac a fugit în Transilvania, unde a și murit. Mănăstirea a primit numeroase danii din partea săcelenilor, fie în cai și oi, fie în obiecte de cult.³⁶⁸

În 1790, un credincios cu numele Dan Brașoveanul a ridicat un paraclis cu hramul Sf. Gheorghe, la mănăstirea Cernica.³⁶⁹

Mănăstirea Stănișoara, ridicată pe la mijlocul secolului al XVII-lea și refăcută în 1747, apoi distrusă pe vremea războiului ruso-turco-austriac din 1788, a fost ridicată din ruină tot prin strădania călugărilor veniți din Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea. Acest lucru s-a petrecut în 1807, cînd s-au stabilit la mănăstirea pustiiată călugării Sava, de neam sîrb și Teodosie, originar din Săliștea Sibiului. În 1817, la moartea lui Sava, a ajuns în fruntea mănăstirii ieromonahul Teodosie, stărețînd pînă la 1847. I-a urmat fratele său Onufrie, apoi alți stareți de origină transilvănană, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Din cercetarea numelor călugărilor din secolul trecut, constatăm că majoritatea erau originari din jurul Sibiului sau din Vinerea-Hunedoara. Din aceleași sate apar și numeroși binefăcători ai mănăstirii.³⁷⁰

O altă ctitorie transilvănană este mănăstirea Cocos din Dobrogea. O primă biserică s-a ridicat pe la 1833 de către trei călugări de la Sf. Munte. între care și Visarion, originar din părțile Sibiului sau Făgărașului, care a ajuns apoi stareț al mănăstirii. Peste cîțiva ani, s-a închinoviat aici un cioban din Poiana Sibiului, Nicolae Hagi Ghiță, care a dăruit mănăstirii în-

365. Ar. N. *Istoricul Monastirei Susana*, Ploești, 1901, p. 7—14; Monahul Petru Pavlov, *Călăuză istorică despre sfintele mănăstiri și schituri ale jud. Prahova: Sinaia, Ghighiu, Predeal, Zamfira, Susana, Cheia, Crasna, Lespezi, Brebu, Ploești*, 1925, p. 42—47.

366. *Ibidem*, p. 25.

367. *Ibidem*, p. 48—51.

368. A. G. Gălășescu, *Sinaia, 1695—1895*, București, 1895, p. 20—22. Printre binefăcătorii transilvăneni ai mănăstirii amintim pe Ioniță Brașoveanul, care a ferecat o Evanghelie în argint, Chivu Brașoveanul, care a dăruit o candelă de argint. Radu Sasu a dat 160 de oi, Ioanichie monahul și Salomia monahia 35 de oi și o vacă, călugărul Pafnutie 100 de oi, 10 cai și 4 galbeni împărătești, călugărul Stefan 67 de oi, 3 cai, o vacă și 300 de lei, un frate cu numele Vasile 50 de oi și un alt frate, Radu, tot 50 de oi. *Ibidem*, p. 110—113.

369. Atanasie Mironescu, *op. cit.*, p. 17.

370. Vezi pe larg la Arhim. Grigorie Urișescu, *Mănăstirea Stănișoara*, București, 1943, *passim*.

treaga sa avere, care consta din 15.000 galbeni, 500 de oi și 15 cai. Din banii dăruți de el s-a ridicat, în 1853, o nouă biserică. După moartea arhimandritului Visarion în 1860, au urmat alți stareți originari din Transilvania pînă la începutul secolului al XIX-lea.³⁷¹

Este de la sine-nțeleas că toate mănăstirile amintite aici, s-au bucurat și de danii de cărți, veșminte și obiecte de cult, bani, cai, oi, oferite fie de ctitori, fie de alți binefăcători din părțile de sud ale Transilvaniei. Pe lângă acestea, au mai fost și alte mănăstiri și schituri din Țara Românească, ajutate de credincioși de dincoace de Carpați. Amintim numai două pomelnice publicate în ultimul timp, al mănăstirii Argeș și al schitului Cetățuia din Rîmnicul Vilcea, în care apar numeroși binefăcători din Brașov, Făgăraș sau împrejurimi.³⁷²

*

Trecînd să cercetăm viața monahală din Moldova, vom observa că și la mănăstirile de aici au viețuit numeroși călugări transilvăneni. Lucrul este explicabil, căci mănăstirile moldovene din părțile Neamțului și din Bucovina erau în imediata vecinătate a Bistriței și a Maramureșului. Unii dintre ei au ajuns să dețină chiar rosturi însemnate în viața Bisericii moldovene. Remarcăm însă că avem mai puține știri despre călugării transilvăneni așezați în mănăstirile din Moldova, decît am avut despre cei din Țara Românească.

Amintim aici, însă, faptul deosebit de interesant, că, în 1672, după ridicarea *mănăstirii Moisei* din Maramureș, sfințită de mitropolitul Sava Brancovici, ea a fost închinată mănăstirii Putna. Cunoaștem acest lucru dintr-o scrisoare a egumenului Calistrat al Putnei, adresată în 1759 clerului și credincioșilor din Maramureș, prin care-i înștiința de numirea ieromonahului Teofan ca egumen la Moisei. Iată ce scria el printre altele: „Cu aceasta vă înștiințăm pentru sfîntul cinstitor de la Moiseiu care este închinat la mai sus numita mănăstire de vechi ctitori, care dintru început au zidit-o și din toată rîvna lor au dat și scrisoare în mîna egumenului și soborului ce era întru acea vreme, să fie în veci a sfîntei mănăstiri Putna, pe care au și stăpînit-o pînă acum...”. Amintind de alegerea ieromonahului Teofan, cu știrea și binecuvîntarea mitropolitului Moldovei Iacob Putneanu, egumenul ruga pe credincioșii maramureșeni să nu-l supere nimeni în îndeplinirea slujbei sale. Știind de acțiunea prozelitistă catolică din Transilvania, el scria mai departe că noul cîrmuitor al Moiseiului va urma „rîndueala

371. Arhim. Roman Sorescu, *Mănăstirile dobrogene*, București, 1914, p. 15—23; Nicolae Vonica, *O ctitorie ardeleană în Dobrogea. Mănăstirea Cocos, jud. Tulcea*, în *RT*, an. XII, nr. 10—11, 1932, p. 337—345.

372. În pomelnicul Argeșului apar: „boiarii” din Țara Oltului, Radu, Stanca, Radu și Neacșa, care-i dăruiesc 80 de lei, în anul 1700; un Radu Vășcea din Rîșnov (Brașov) cu neamul lui, dăruiesc 20 de oi cu miei și un cal, iar „bîrsenii care țin munții mănăstirii” îi dăruiau, la 6 martie 1766, 50 de oi, 50 de miei și un cal. A. Sacerdoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, p. 314, 318—319. În pomelnicul schitului Cetățuia din Rîmnicul Vilcea, sînt trecuți și „neguțătorii” din Brașov care au făcut schitului o milostenie, la 8 aprilie 1740, apoi un jupîn Bucur, tot din Brașov, cu fratele său Radu Hagiul, care i-au dăruit 10.000 de cuie de șindrilă, precum și familia unui Milcu din Brașov, care „au dat sfîntele vase, cu trei pocrovețe și o sfită de carton căptușită și plaștanița”. Cf. Pr. D. Bălașa, *Două pomelnice ale schitului Cetățuia*, în *MO*, an. XIX, nr. 3—4, 1967, p. 263.

sfintei sobornicești și apostolești Biserici a Răsăritului, să nu fie de nime întru nimica smintit afară de dogmele Răsăritului..". El amintea apoi faptul că și în Moldova sînt biserici catolice, dar ele „au pace, deși țin toată rînduiala și dogmele Apusului", lucru de care s-ar cădea să se bucure și credincioșii ortodocși din Transilvania.³⁷³

La începutul secolului al XVIII-lea, un călugăr originar din Transilvania, care a ajuns apoi episcop în Moldova, a fost *Pahomie al Romanului*, călugărit la Neamțu, ctitorul schitului Pocrov. Despre originea sa transilvăneană ne vorbește marele pomelnic al schitului Pocrov precum și o însemnare pe un Antologhion al mănăstirii Secu.³⁷⁴ S-a născut în jurul anului 1664 în satul Gledin în ținutul Bistriței, care în 1762 făcea parte din cele 44 de sate grănicerești, părinții săi fiind preotul Iflimie și Ana. A plecat de tînar la mănăstirea Neamțu, unde s-a și călugărit în 1697, luîndu-și numele de Pahomie, în locul celui de Petru sau Pavel Pencu din botez. Hirotonit diacon și preot, a ajuns în scurtă vreme mare eclesiarh. Din 1702 pînă în 1704 a fost egumen al mănăstirii. În 1704, făcînd „paretisis" din egumenie, s-a îndreptat spre Rusia, la Sf. Dimitrie al Rostovului. S-a reîntors în 1706, dar nu s-a mai așezat la metania sa de la Neamțu, ci s-a retras în singurătate, lîngă muntele Chiriacul, trăind după rînduielile Sf. Dimitrie al Rostovului. În ianuarie 1707 a fost ales episcop al Romanului păstorînd pînă la 1 martie 1714. Făcînd „paretisis", s-a retras în sihăstria sa, unde a pus temelie unui schit cu hramul Acoperemîntul Maicii Domnului (Pocrov), pentru ca să se dedice trăirii duhovnicești, după rînduielile Sf. Dimitrie al Rostovului. Către sfîrșitul anului 1716 și începutul lui 1717 a fost nevoit să pîrbească în Transilvania și Polonia, din pricina tătarilor. În mai 1717 s-a reîntors în schitul său, dar fiind bănuît de domnitorul Mihai Racoviță că ar fi avut legături cu boierii trădători și cu armata căpitanului Ferent, care pătrunsese în Moldova, s-a retras la Kiev, unde a și murit în 1724. A fost un om cu o viață duhovnicească deosebită și cu o frumoasă cultură, căci de la el au rămas mai multe manuscrise.³⁷⁵

Un alt vlădică originar din Transilvania a fost mitropolitul *Iacob Stamati*. Era nepot al episcopului Pahomie, după un frate sau o soră a acestuia, lucru dovedit de o inscripție pe o cruce de chiparos de la schitul Pocrov.³⁷⁶ Toate sursele, tipărite sau inedite, privitoare la viața sa, sînt de acord cînd e vorba de locul nașterii sale, arătînd că este ținutul Bistriței. Din moment ce era nepot al episcopului Pahomie, trebuie să fi fost originar tot din acest ținut. Născut la 24 iunie 1749, a venit de copil în Moldova, prin 1760, așezîndu-se la mănăstirea Neamțu, unde a făcut ucenicie pe lîngă un ieromonah Ioasaf. A fost călugărit la 3 aprilie 1764, ajungînd în scurtă vreme econom al mănăstirii, apoi dîchiu al Mitropoliei (1774—82), episcop de Huși (18 decembrie 1782—4 iulie 1792) și mitropolit al Moldo-

373. Al. Cziple, *op. cit.*, p. 375—376.

374. Pr. C. Bobulescu, *Pocrovul*, Craiova, 1943, p. 4 și 10.

375. Asupra lui vezi: Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea I, p. 322—352; Pr. C. Bobulescu, *Pocrovul*, Craiova, 1943 *passim*; Pr. Irineu Crăciunaș, *Episcopul Pahomie al Romanului*, în *MMS*, an. XXXV, nr. 9—12, 1959, p. 627—635.

376. Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 323, reprodusă și la Diacon Dr. Alexandru Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749—1803)*, Iași, 1946, p. 28—29.

vei (21 iunie 1792—9 martie 1803). Ca econom la Neamțu, a clădit arhondaricul mitropolitelor în dreapta clopotniței. Ca dichiu al Mitropoliei și protosinghel, a zidit biserica Mitropoliei. La Huși a ridicat casa episcopală, a renovat biserica, a clădit clopotnița, a înzestrat Episcopia cu odoare și odăjdii și a făcut o seamă de alte îmbunătățiri. Ca mitropolit, a acoperit, în 1792, bisericile Mitropoliei, le-a înmulțit odoarele și odăjdiile, a reclădit reședința mitropolitană, a ctitorit biserica Banu din Iași. A făcut multe milostenii și a scutit de plocon pe preoții săraci. Sub el s-a continuat activitatea tipografică, tipărind mai multe lucrări în Iași.³⁷⁷

Acestea ar fi numai câteva nume de transilvăneni care s-au ridicat la cinstiri deosebite în ierarhia bisericească din Moldova.³⁷⁸ Fără îndoială că mulți alți tineri din Transilvania au mai îmbrățișat monahismul în mănăstirile din Moldova, trăind departe de satele și de familiile lor, în post și rugăciune, alături de frații lor de același neam și aceeași credință de peste munți.

6. CREDINCIOȘI TRANSILVĂNENI TRECUȚI PESTE MUNȚI

Treceri în masă de români transilvăneni peste munți cunoaștem numai în secolul al XVIII-lea. Au fost însă destui preoți, călugări, tineri trimiși la învățătură, ciobani și țărani iobagi care s-au așezat în Țara Românească și Moldova și în secolele anterioare. Trecerea lor era mult ușurată de faptul că ei găseau acolo frați de aceeași limbă și aceeași credință.

În secolul al XVIII-lea întâlnim treceri în masă ale credincioșilor transilvăneni peste Carpați, din pricină că nu voiau să-și schimbe credința ortodoxă. De aceea am socotit potrivit să tratez această problemă tot în cadrul capitolului de față.

Cei trecuți în țările române erau cunoscuți de localnici sub numele de „ungureni”. Ei au întemeiat acolo o seamă de sate noi, ori au creat un al doilea sat pe lângă cele existente, iar în cazul când au venit în grupuri mai mici sau individual, s-au așezat printre localnici. Găsim o seamă de sate cu numele de *Ungureni*, în apropiere de Tg. Jiu, Baia de Aramă, Strehăia, Balș, Rm. Vilcea, Curtea de Argeș, Tîrgoviște, Ploiești, Mizil, Buzău, Focșani, Adjud, Tecuci, Vaslui, Botoșani, Săveni și altele. Alături de acestea,

377. Asupra lui vezi: *Ibidem*, passim și Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei*, București, 1869.

378. S-a susținut că și episcopul Ierotei al Hușilor (1742—52) ar fi originar tot din Transilvania și anume că s-ar trage din familia nobilă Borș din satul Ungureni-Lăpuș. S-a arătat că un membru al acestei familii, cu numele Ioan, s-ar fi statornicit, prin căsătorie, în satul Dumbrăveni (Botoșani) și apoi s-ar fi călugărit la mănăstirea Putna, sub numele de Ierotei, ajungând în curând egumen și apoi episcop la Huși. La 11 ianuarie 1752 a făcut paretisis, retrăgându-se la Putna, unde a și murit în cursul aceluiași an sau în cel următor. Cf. Artur Gorovei, *Ieroteiu episcopul Hușilor*, în *AAR-MSL*, s. III, t. VI, București, 1932—34, p. 437—469 (1—33). Toate aceste lucruri nu rezistă unei critici serioase. Din documentele publicate, nu reiese în chip limpede că s-ar trage din familia Borș, mai ales că pe Ioan Borș, pe care autorul vrea să-l identifice cu episcopul Ierotei, îl întâlnim încă în Transilvania într-un act din 1793, cită vreme Ierotei murise în 1752—53. E greu apoi de presupus ca un nobil ca Ioan Borș, care desigur era romano-catolic, să se fi așezat într-un sat din Moldova și apoi să se fi călugărit într-o mănăstire ortodoxă.

găsim o serie de sate cu nume ca: Ungureni-Ciulei, Ungureni-Isăcescu, Ungureni-Jianu, Albești-Ungureni, Bădeni-Ungureni, Băbeni-Ungureni, Berivoești-Ungureni, Căpățineni-Ungureni, Drăgăești-Ungureni, Homoriciu-Ungureni, Lucieni-Ungureni, Mîneciu-Ungureni, Oiești-Ungureni, Popești-Ungureni, Posești-Ungureni, Tohăneni-Ungureni, Valea Stîlpului-Ungureni, Valea Anii-Ungureni, Valea Vii-Ungureni, Văgiulești-Ungureni și altele. Unele din așezările vechi, spre a se distinge de cele noi ale ungurenilor, au primit atributul de „Pămînteni”. De pildă: Berivoești-Pămînteni, Drăgăești-Pămînteni, Homoriciu-Pămînteni, Lucieni-Pămînteni, Oiești-Pămînteni ș. a. Unele sate au primit denumiri după locul de origină al noilor veniți: Ardeleni, Bîrsești, Dobîrcani, Horlăcenii, Lăpușeni, Perșunari, Toplițeni etc. Există numeroase sate și în Transilvania și peste munți avînd aceeași denumire. Putem deci să presupunem că întemeietorii satelor de peste munți le-au dat numele satelor din care plecaseră. De pildă: Galeș (Sibiu și Constanța), Hobița (Hăteș și Tg. Jiu), Lisa (Făgăraș și Slatina), Corbi (Făgăraș și Argeș). Mai exista o grupă de sate ale căror denumiri nu indică originea transilvană a întemeietorilor lor. Totuși, din documente se știe că sînt sate de imigranți, ca: Novaci, Vaideeni, Polovraci, Domnești, Crasna, Ciofrîngenii, toate în Oltenia și Argeș și altele.³⁷⁹

Majoritatea imigranților așezați în Țara Românească erau ciobani din părțile Sibiului și Brașovului sau țărani din părțile Făgărașului.

Pe lângă ciobanii sibieni și bîrșeni, mulți alți români transilvăneni s-au stabilit prin satele și orașele Țării Românești ca negustori, iar alții la sate, ca agricultori. Unii din ei treceau din pricina prigonirilor religioase. De pildă, în 1763 satul Veștem de lângă Sibiu a fost militarizat și atașat Regimentului I de graniță. Intrucît cei ce urmau să facă serviciul militar în regimentele de graniță trebuiau să îmbrățișeze uniția, majoritatea veștemenilor, împreună cu preoții lor, au trecut în Țara Românească.³⁸⁰

De asemenea, în urma mișcării lui Sofronie și a refugierii lui în Țara Românească, l-au urmat un număr destul de mare de credincioși transilvăneni, care au populat mai multe sate de acolo.³⁸¹ Alte emigrări au loc în urma răscoalei lui Horia.³⁸²

*

379. D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 111—112. Vezi și Ioan Conea, „Tota Transilvania ad nos venit”, în GG, an. II, nr. 1, 1942, p. 11—23 (are și o listă a satelor din Țara Românească și Oltenia colonizate de transilvăneni); C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în *Ibidem*, p. 69—73.

380. Romul Moldovan, *Momente privitoare la trecutul comunei grănicerești Veștem*, în CCr, an. XX, nr. 7—9, 1940, p. 424.

În 1758 popa Savu din Porcești (azi Turnu Roșu, Sibiu) a organizat și condus o acțiune prin care ortodocșii au luat cu forța biserica lor — ctitorită de Matei Basarab — ajunsă în stăpînirea uniților. El a fost nevoit să fugă apoi cu familia în Țara Românească, de unde nu s-a mai întors. Cf. A. Gilea, *op. cit.*, în ms.

381. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 451; I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în AAR-MSI, s. II, t. XXXVII, 1914—15, p. 847—848.

382. Un preot, Nicolae din Orăștie, a trecut în noiembrie 1784 în Țara Românească, pentru ca să formeze un corp de 600 de oameni cu care să vină în ajutorul răsculaților din 1784. Guvernul din Viena i-a cerut extrădarea, dar domni-

Cunoaștem numeroase emigrări de români transilvăneni în Moldova. În multe rînduri, în secolele XV, XVI și XVII, nobilii, secuii și orășenii sași se plîngeau de trecerea iobagilor români în Moldova, ne mai avînd cine să muncească pămîntul. S-au luat și măsuri pentru împiedicarea acestor treceri.³⁸³ Emigrările în Moldova au luat proporții mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ele erau favorizate și de faptul că domnitorul Constantin Mavrocordat desființase șerbia atît în Țara Românească cît și în Moldova, precum și pentru că imigranții primeau unele înlesniri, garantate chiar prin brisoave domnești. De aceea în tot cursul secolului al XVIII-lea se întîlnesc treceri de români transilvăneni în Moldova și Bucovina. Ele au fost determinate și de persecuțiile religioase din acel timp. În 1763 guvernul austriac intenționa să militarizeze ținuturile de graniță, urmărind prin aceasta și trecerea credincioșilor ortodocși la uniție, căci numai cei uniți erau admiși în slujbe de grăniceri. Deși au primit la început cu bucurie vestea înființării regimentelor, cînd au înțeles că trebuia să-și schimbe legea, au refuzat să depună jurămîntul de credință. În fruntea răzvrătiților erau Tănase Todoran și fiul său Pinte, Ștefan Culea, Teodor Cătană și alții. Credincioșii ortodocși din ținutul Bistrița-Năsăud au trimis atunci o delegație de 45 de oameni la episcopul Dionisie Novacovici, căruia i-au înaintat un memoriu, în care-i relatau cele petrecute, informîndu-l de toate silniciile care li se făceau din partea autorităților și a preoților uniți din pricina credinței lor. Ei scriau printre altele: „Dacă tu, Prea Sfințite Părinte, nu te vei îndura de noi și nu ne vei da ajutor și mîngăiere, nu ne mai întoarcem acasă, unde ne așteaptă închisoarea și pedepsele, ci pribegim în alte țări, unde putem să rămînem liniștiți, căci sîntem hotărîți a pieri mai bucuros decît să primim unirea...”. Nefiindu-le luate în considerare plîngerile, în toamna anului 1763 au avut loc emigrări ale credincioșilor ortodocși din acel ținut în Moldova.³⁸⁴

Între bejenarii din anumite sate întîlnim și pe preotul lor, venit din Transilvania, lucru ce-l cunoaștem din două „consignațiuni” privitoare la acești emigranți întocmite în 1778. Astfel, la Stroiști se așezară preoții Gheorghe Pop din Sîntion și Butie Pop din Canciu. La Zaharești se găseau preoții Ilie Pop din Bîrgău și Ioan Popa din Zagra și diaconul Ioan dascălul din Ticuș, la Părtești preoții Nicu Pop din Prislop și Ioan Popa din Dicea, la Botușana preoții Nichita Boca din Maier și Boca Pap din Ilva Mare. La Arbore se afla preotul Mihail Alexovici din Abrud, la Iaslovăț diaconii Leonte Buga din Blașfalău și Ursu Martinescu din Căila, la Vicovul de jos diaconul Simion Ungureanu din Mintiu, iar la Buninți diaconul Nicolae Chende din Bungard. Toți acești preoți și diaconi se stabiliseră pe moșiile respective cu familiile lor, de mai mulți ani.

torul muntean a acceptat numai cu condiția să nu fie pedepsit cu moartea. Popa Ioan Crișănuț, numit și Hagî, a fost condamnat, după înăbușirea mișcării, la moarte, aducîndu-i-se și învinuirea că a călătorit prin Moldova. Cf. Ștefan Metes, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, p. 54.

383. Vezi la Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 367, XV, 1, p. 491, 536; XV, 2, p. 1318 și 1386.

384. I. Nistor, *Emigrările*, p. 854; Idem, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în CC, II—III, 1925—26, Cernăuți, 1927, p. 452—453.

Din a doua listă aflăm în comuna Bălăceanca un preot Gherman, cu soția și 5 copii, venit de trei luni din comuna Călan (?) din comitatul Someș. La motivele emigrării sale se spunea: „din cauza schimbării credinței”.³⁸⁵

*

Era firesc ca în toate aceste sate, credincioșii așezați în ele să ridice și câte o biserică, așa cum aveau și în satul pe care-l părăsiseră. Se cunosc multe biserici ctitorite de acești bejenari transilvăneni, precum și nume de preoți care au slujit în ele, atât în Țara Românească cât și în Moldova. Astfel, biserica cu hramul Bunavestire din *Rîmnicul Vilcea*, ctitoria unui domn muntean cu numele Mircea, probabil Ciobanul, fiind distrusă în cursul războiului turco-austriac din 1737—39, a fost refăcută în 1747. În inscripția de la intrare, vorbindu-se despre această refacere, se scrie: „....din pronia dumnezeiască s-a îndemnat și s-a apucat dl răposatul logofăt Radu Rîmniceanul, fiind de neam pămîntean, de aci din orașul R. Vilcii, împreună cu dl jupîn Ion Moldoveanu de la Sibiu, împreună cu dl jupîn Grigorie tot de la Sibiu, de au zidit această biserică din temelie, tot în locul celei vechi și au înfrumusețat-o cu zugrăveala...”.³⁸⁶

Biserica din *Mănăilești* (Vilcea), cu hramul Sf. Nicolae, era „făcută de ceauși Florea Radu Ungureanu și popa Ion în anul 1759 dechembrie”.³⁸⁷

Biserica zisă a „ungurenilor” din *Craiova*, cu hramul Sf. Nicolae, era amintită, încă într-un act din 1761, sub denumirea de „biserica ungureanului”, ceea ce ne duce la presupunerea că a fost ctitorită de un român transilvănean. Probabil că în jurul ei va fi fost un sat întemeiat de ciobanii veniți din Transilvania.³⁸⁸

Este sigur că ciobanii transilvăneni au întemeiat sate în Oltenia, zidind în ele și biserici. De pildă, în satul *Tătărlești*, în părțile Mehedinților, întemeiat în secolul al XVIII-lea, au ridicat o biserică, pe pereții căreia se văd ciobanii ctitori cu femeile și copiii lor. Este zugrăvit și un cioban, care mîină cu bîta oile, avînd inscripția: „Această biserică este făcută cu banii oilor”.³⁸⁹

Din catagrafiile eparhiilor din Țara Românească, întocmite la începutul secolului al XIX-lea, aflăm și cîteva date asupra unor biserici ctitorite de românii transilvăneni și despre preoții lor. Astfel, catagrafia Eparhiei Ungrovlahiei, întocmită în 1810, arată că în numeroase sate locuiau „sudiți

385. *Ibidem*, p. 469—533. Pentru bejenarii din Zaharești vezi și Nicolae Grămadă, *Păstorii sufletești din satul Zaharești-Suceava de la 1778 pînă la 1798*, în *MMS*, an. XXXIV, nr. 11—12, 1958, p. 910—913. Vezi și studiile lui I. Martian, *Bejenarii din Ardeal*, în *AIIN*, IV, 1926—27, p. 177—173 și Virgil Șotropa, *Bejenii în secolul XVIII*, în *AS*, nr. 16, 1932, p. 55—58 (ultimul studiu amintește și nume de preoți plecați în Moldova pentru perioade mai scurte de timp).

386. Meletie Răuțu, *Monografia ecleziastică a județului Vilcea*, Rm. Vilcea, 1908, p. 75.

387. Preotul I. Popescu-Cișeni, *Biserici, tîrguri și sate din jud. Vilcea, Craiova*, 1941, p. 87.

388. N. Dinculescu, *Bisericile Craiovei*, Craiova, 1942, p. 45—46; Pr. D. Buzatu, *Biserica ungurenilor din Craiova*, în *MO*, an. XII, nr. 9—12, 1960, p. 646—647.

389. St. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele române*, în *AIIN*, III, 1924—25, p. 319; Dr. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, București 1927, p. 74 (în *AAR-MSI*, s. III, t. VII).

chesaricești", ca în Sunești, Cătrunești, Drăgoești, Pîrlita, Cheseletul ș. a.³⁹⁰ În satul Ulmeni-Ungureni erau 17 case cu 61 de suflete de „sudiți chesaricești". Aveau o biserică de lemn, cu hramul Intrarea în biserică, făcută de săteni pe moșia lui Alexandru Gărdescul, în 1791. La această biserică slujea popa Bucur fiul lui Ioan Drăgulea, „din neam ungurean", originar din Poiana Sibiului, hirotonit de mitropolitul Dositei Filitti la 15 iulie 1798.³⁹¹

O catagrafie a Eparhiei Argeșului, din 1824, cunoaște de asemenea câteva biserici ctitorite de transilvăneni. Astfel, între cele trei biserici din *Ciineni*, era și una de zid cu hramul Sf. Nicolae „pe moșie megieșească, făcută de jupîn Nicolae ot Sibii...".³⁹² În satul *Ungureni* din plasa Cotul era o „biserică de lemn cu hramul Sf. Ingeri, pe moșia Topana a Sf. Episcopii, făcută de un Pătru Ungureanu și cu ajutorul altora".³⁹³ În satul *Ungureni*, din plasa Șerbănești, era o biserică de zid, cu hramul Sf. Gheorghe, „pe moșia boierinașilor ungurei, făcută de dumnealor".³⁹⁴

*

Ca și în Țara Românească și bejenarii transilvăneni din Moldova vor fi ridicat biserici în satele în care s-au așezat. Cercetările ce se vor mai face, vor trebui să dea deslușiri și în această chestiune. Cunoaștem biserica Sf. Nicolae din *Roman*, ctitoria breslei negustorilor brașoveni și lipscani. Biserica a fost începută în 1747, dar s-a terminat și sfințit abia sub episcopul Leon Gheucă. A primit hramul Sf. Nicolae, după al bisericii din Șcheii Brașovului.³⁹⁵

Tradiția spune că biserica din satul *Solont*, lângă Moinești, a fost zidită la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de banul Iordache Pruncu, originar din Transilvania.³⁹⁶

Desigur vor mai fi fost și alte localități în Țara Românească, inclusiv în Dobrogea precum și în Moldova în care ciobanii sau negustorii transilvăneni vor fi ridicat biserici, sau, cel puțin, vor fi ajutat cu bani, cărți și odoare pe cele existente.

Iată deci că și în felul acesta frații de dincolo de Carpați au venit în sprijinul românilor din Transilvania. Așezîndu-se în diferite sate de acolo sau întemeind sate noi, ei au putut să progreseze și din punct de vedere material, dar în același timp au putut să-și păstreze nealterată credința ortodoxă.

390. Diaconul Niculae M. Popescu, *Catagrafia Eparhiei Ungrovlahiei în anul 1810*, București 1914, p. 46, 47, 49, 59, 74.

391. *Ibidem*, p. 75—76.

392. I. Ionașcu, *Catagrafia Eparhiei Argeș la 1824*, București 1942, p. 15.

393. *Ibidem*, p. 40.

394. *Ibidem*, p. 82.

395. Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 40—41; Preot Gh. C. Zaharescu, *Biserica Sf. Nicolae din orașul Roman*, Roman, 1933, p. 16 urm.

396. BOR, an. XIV, 1890—91, după Șt. Meteș, *Relațiile Bisericii*, p. 75.

CAPITOLUL III

SCHIMBURI CULTURALE-BISERICESTI ÎNTRE ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI CEI DE DINCOLO DE CARPAȚI

1. CIRCULAȚIA TIPĂRITURILOR ÎN CELE TREI ȚĂRI ROMÂNEȘTI

Ajutorul pe care l-au acordat țările române Bisericii Ortodoxe din Transilvania se arată și prin faptul că numeroase tipărituri ieșite de sub teascurile tiparnițelor de peste munți au găsit o largă răspîndire și aici. Ele au circulat mai ales în secolul al XVIII-lea, cînd Biserica Ortodoxă rămăsese fără o tipografie proprie. Vor fi circulat desigur și tipărituri din secolele anterioare, pentru că tipografia din Bălgrad, din secolul al XVII-lea, a funcționat numai sporadic, fără să poată face față tuturor cerințelor bisericilor transilvănene. În curgerea timpului multe din aceste tipărituri venite de peste munți în Transilvania s-au distrus, așa că au ajuns prea puține pînă la noi.

Înainte de a trece la tratarea propriu zisă a acestei probleme, socotim potrivit — întrucît e vorba de carte — să arătăm cum este oglindită unitatea de limbă și de neam a românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova, în unele din prefețele vechilor noastre cărți de slujbă bisericească.

De pildă, diaconul Coresi spunea în epilogul *Evangeliiarului românesc* din 1561: „... și am scris aceste sfinte cărți de învățătură să fie popilor românești să înțeleagă să învețe rumânii cine-su creștini”.³⁹⁷ Iar în prefața *Psaltirii românești* din 1570 se plîngea că „numai noi rumânii n-avăm” cuvîntul lui Dumnezeu în limba națională.³⁹⁸

Mitropolitul Teofil în predoslovie *Pravilei de la Govora*, care a apărut în două ediții, cum am arătat mai sus, spunea printre altele: „Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor, ca aceai (sic) cugetaiu și eu robul Domnului mieu lui Is. Hr. să scoț ceastă carte, anume pravilă pre limba rumânească, sfinți(i)lor voastre frați duhovnici rumânești carii sânteti păstori oilor celor cuvântătoare a turmei lui Hr.”.³⁹⁹

Cazania mitropolitului Varlaam începea cu un „Cuvînt”, adresat de domnitorul Vasile Lupu la „toată sementia românească pretutinderea ce să află pravoslavnici într-aciasta linmbă..”. Iar în continuare scria: „dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pre limba românească, întâiu de laudă lui Dumnedzău, după acea, de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici”. În predoslovie mitropolitului Varlaam, el se adresa către cei „cu noi de un neam rumâni, pretutindiria tuturor ce să află în părțile

397. BRV, I, p. 45.

398. *Ibidem*, I, p. 55—56.

399. *Ibidem*, I, p. 109.

Ardealului și și într-alle țări prelutindirea ce sinteți cu noi într-o credință...".⁴⁰⁰

Toți aceia care au contribuit la nașterea și progresul vechii noastre literaturi, fie că erau din nordul, din sudul sau din estul Carpaților, erau călăuziți de aceeași tendință lămurită spre unitatea națională. Această tendință a exprimat-o limpede mitropolitul Simion Ștefan în prefața *Noului Testament de la Bălgrad* din 1648: „Aciasia încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăesc în toate țările într-un chip; pentru aceia cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip; au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii numai aceia sînt bunicarii umbli în toate țările, așa și cuvintele acealea sântu bune carele le înțelegu toți. Noi dreptu aceaia ne-am silît, de în cît am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iară să nu vor înțeleage toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce-au răsfirat rumânii priintr-alte țări, de ș-au mesecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într-un chip”.⁴⁰¹

Mitropolitul Dosoftei al Moldovei scria în predoslovie *Liturghierului* din 1679: „... dăruim și noi acum de o dată acest dar limbii rumânești, Sfînta Liturghie, scoasă pre limba rumânească de pre elinească de lauda lui Dumnezeu să-nțăliagă toți carii nu-nțăleg sârbiaște sau eliniaște”,⁴⁰² iar în *Paremi* (Iasi 1683) vorbea despre „rumâneasca limbă”, înțelegînd prin ea poporul român.⁴⁰³

În 1680 mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei scria în prefața *Liturghierului slavo-român* tipărit la București: „...noao jalnic și plânguros lucru iaste într-atăta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumănesc, carele odată și el numărat între puternicile neamuri și între țarii oameni să număra, iarî acum atăta de supus și de ocărătu iaste, cît nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obiceiiu întru tot rodul ce să pomenească astăzi rumân (în notă: „între rumâni ce zicem: cuprindem și moldoveni, că tot dintr-o fîntănă cură”) nu iaste, ce (ca) nește nemearnici și orbi într-un obor învărtindu-se și înfășurându-se de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează și de carte și de limbă și de învățătură. O, grea și dureroasă întâmplare”.⁴⁰⁴

Iar patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, care a trăit alțiia ani între români, scria în prefața *Bibliei* de la 1688: „...cu cît mai vîrtos vreadnic de mii de laude ești Măriia Ta, care la un norod întreg dai cuvîntul lui Dumnezeu, care oare-ce luminează fiind până acum suptu acoperemînt și o pui în sfeășnic ca să lumineze celor den casă și Besearecii noroade: rumânilor, moldovenilor și ungro-vlahilor”.⁴⁰⁵

În prefața la *Mărgăritarele Sf. Ioan Gură de Aur*, traduse de frații Șerban și Radu Greceanu la București în 1691, se arăta că lucrarea era

400. *Ibidem*, I, p. 139; A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 98.

401. BRV, I, p. 170. Afirmații asemănătoare făcea și popa Ioan Zoba din Vinț în *Sicriul de aur*. Cf. *Ibidem*, I, p. 273.

402. *Ibidem*, I, p. 224.

403. *Ibidem*, I, p. 265.

404. *Ibidem*, I, p. 234.

405. *Ibidem*, I, p. 289.

menită „rodului nostru rumânesc atîta scăzut de multe și mai ales de învățătură”.⁴⁰⁶

Radu Greceanu, în prefața *Pravoslavniciei Mărturisiri*, tradusă de el și tipărită la Buzău în 1691, spunea că s-a tradus: „spre folosul de obște al neamului românesc”.⁴⁰⁷

E plină de înțeles și predoslovia episcopului Inochentie la întîiul *Triod* românesc tipărit la Rîmnic în 1731: „iară această carte până acum mai înainte din tipografie nu s-a dat în lumina limbei noastre celei românești (ca) să fie tipărit, precum nici într-alte părți unde se află patria românească nu s-au mai tipărit”.⁴⁰⁸

În prefața adresată domnitorului Constantin Mavrocordat de episcopul Climent, din *Evangelhia* tipărită în 1746 la Rîmnic, acesta spunea că s-a tipărit ca să lumineze „nu numai celor din casă, adică din Țara Măriei Tale, ci tuturor celor ce vorbesc limba românească”.⁴⁰⁹

Mai tîrziu, învățatul episcop Chesarie al Rîmnicului scria în prefața *Mineiului* pe ianuarie, tipărit în 1779 la Rîmnic: „aflu linia neamului românesc din vechi trăgîndu-se, din slăvit neam al romanilor, a căroră slavă au strălucit împreună unde și-au întîlnit și soarele razele”.⁴¹⁰

Problema unității limbii și a poporului român a frămîntat chiar și pe unii modești copişti de cărți bisericești. Astfel, N. Iorga aflase în biblioteca gimnaziului din Năsăud un *Antologhion* tradus din slavonește, pe care erau notate și aceste cuvinte: „noi românii care sîntem întru acestea ținuturi amestecați printre alte limbi, sîntem ca trîmbița, de o răsufli și nu-i înțelegem glasul ei, așa și tocmelele sfinților le-audzim într-alte limbi ... și nici un folos nu luăm, iară alte limbi au, de știu toată Scriptură în limba lor, adecă cumu-s sîrbii, rușii, grecii, iar după aceea, jăluind și ai noștri spre înțălesul sloveniei, au întors mult den cartea slovinească pre limba noastră cea românească”.⁴¹¹

Problema unității limbii și a poporului român preocupase și pe cunoscutul cronicar, protosinghelul Naum Rîmniceanul, de care am mai amintit în paginile lucrării de față. În „Cuvîntul înainte” la traducerea *Istoriei bisericești* a mitropolitului Meletie al Atenei, el vorbea despre războaiele lui Traian cu Decebal, despre colonizarea Daciei, despre continuitatea noastră aici și despre originea limbii române. El atribuia elementului dac un rol precumpănitor în formarea poporului român, plăcîndu-i chiar să cuprindă provinciile locuite de români sub numele de Dacia. Tot așa, găsea un număr mare de elemente dacice în limba română, socotind de proveniență dacă și multe cuvinte slave.⁴¹²

406. *Ibidem*, I, p. 318.

407. *Ibidem*, I, p. 323.

408. *Ibidem*, II, p. 44.

409. *Ibidem*, II, p. 91.

410. *Ibidem*, II, p. 234.

411. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 135. Asupra unității prin tipar vezi: I. Lupaș, *Rolul tiparului în pregătirea unității naționale*, în AGR, Craiova, 1931, p. 86—94; Ștefan Pașca, *Unitatea românească prin religie*, Sibiu, 1944, 27 pag (Extras din RT, nr. 1—2, 1944).

412. Șt. Bezdechî, *Protosinghelul Naum Rîmniceanul despre originea neamului și limbii noastre*, în Trans., an. LXXIV, nr. 3—4, 1943, p. 231—237.

Un contemporan al lui Naum, preotul rășinărean *Sava Popovici*, rostea, în 1792, în fața păstoritilor săi, o predică despre originea poporului român și continuitatea lui în Dacia. Iată ce spunea el, vorbind de retragerea unei părți a „rîmlenilor“ în sudul Dunării, sub Aurelian: „Eșind dară rămlenii din pămîntul acesta (Transilvania n.n.), mulți din cei ce s-au rudit și s-au căsătorit cu dacii, au rămas în pămîntul acesta și așa vedem o rămășiță a vestiților rămleni în țara Ardealului pînă în ziua de astăzi. Această dar rămășiță a rămlenilor, iubiților de Dumnezeu pravoslavnici creștini, ce au rămas în țara aceasta, sîntem chiar însuși noi rumânii care pînă acum ne aflăm și ne numim și romani“.⁴¹³

*

Cunoscînd aceste lucruri, în cele ce urmează vom înfățișa mijloacele de răspîndire ale tipăriturilor de peste munți în Transilvania, cărțile răspîndite mai mult, stăruind în chip deosebit asupra Cazaniei lui Varlaam.

O primă cale de pătrundere a tipăriturilor de peste munți era aceea a daniilor unor domnitori, vlădici sau boieri din Țara Românească și Moldova făcute unor vlădici sau biserici din Transilvania. De obicei, cu prilejul hirotonirii mitropolilor Bălgradului la Tîrgoviște sau București, ei primeau în dar și numeroase cărți de slujbă tipărite acolo. Astfel, cu prilejul hirotonirii lui Sava Veștemeanul, domnitorul Șerban Cantacuzino i-a dăruit mai multe cărți, pe care le-a împărțit apoi pe la diferite biserici din cuprinsul eparhiei sale. Dintre acestea, cunoaștem o Evanghelie și un Apostol, dăruite bisericii din Alba Iulia,⁴¹⁴ o Evanghelie și un Apostol, dăruite bisericii din Daia de lîngă Sibiu.⁴¹⁵ Pe o altă Evanghelie, de la 1682, a bisericii din Tilișca (Sibiu), se află însemnarea: „Din mila lui Dumnezeu Șerban Vodă Ca(n)tacuzino am dat aciast(ă) sf(i)ntă Ev(an)ghelie în sat în Tilișca besearecii care au făcut vl(ă)d(i)ca S(a)va, să fie de poman(ă) ... aciasta s-au dat cînd am fost în Țara Muntenească pentru vl(ă)d(i)cia și s-au dat cînd am sf(i)ntit beseareca, luni oct(ombrie) 16 l(ea)t 1684“.⁴¹⁶ Un alt exemplar din Evanghelia de la 1682 a fost dăruit de Șerban Cantacuzino bisericii din Veștem (Sibiu) și trimis acolo de Gheorghe Brancovici, după cum reiese din însăși însemnarea sa pe această Evanghelie, scrisă în București la 1 mai 1683.⁴¹⁷

Învățatul Constantin Stoînicul Cantacuzino a dăruit un Triod slavo-român (1700) bisericii din Berivoiul Mic⁴¹⁸ și un Penticostar slavo-român (1701) bisericii din Telechi Recea (Făgăraș).⁴¹⁹ Spătarul Mihail Cantacuzino, unchiul lui Brîncoveanu și ctitorul mănăstirilor Colțea și Sinaia, a dăruit în 1696 o Evanghelie bisericii din Ghiriș, în părțile Turdei.⁴²⁰

413. I. Lupaș, *Chestiunea originii și continuității românilor într-o predică de la 1792*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 375—388.

414. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 261.

415. Rev. Răvașul, Cluj, 1907, p. 793—794, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 315.

416. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 193.

417. *Ibidem*, XIII, p. 201—202.

418. *Ibidem*, XIII, p. 54.

419. *Ibidem*, XIX, p. 157.

420. Rev. Răvașul, Cluj, 1908, p. 46—47, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 363.

Constantin Brîncoveanu a dăruit bisericii de lemn de la Sîmbăta de Sus o Evanghelie din 1697,⁴²¹ iar mănăstirii de acolo i-a dăruit un Triod tipărit la Buzău în 1700.⁴²² Bisericii Sf. Nicolae din Șchei i-a dăruit Pentecostarul slavo-român tipărit la Buzău în 1701, după cum arată o însemnare pe el.⁴²³ Tot acestei biserici i-a dăruit și cele 12 Minee slavo-române, tipărite la Buzău în 1698, după cum arată o lungă însemnare, cu data de 21 februarie 1699, pe Mineiul lunii februarie.⁴²⁴

Și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea întâlnim asemenea danii de cărți bisericești. Astfel, în 1711, un „Negul vel căp(itan) za cazaci din Țara Românească” a dăruit Mineele slavo-române, tipărite la Buzău în 1698, „la măn(ăs)tioara ce să zice Toplița din Țara Ungurească”.⁴²⁵ Episcopul Inochentie al Rîmnicului a dăruit un Triod, apărut la Rîmnic în 1731, schitului Dejani din părțile Făgărașului, fapt menționat de însemnarea făcută de vlădica însuși.⁴²⁶ Domnitorul Constantin Mavrocordat a „dat de pomană” un Octoih de Rîmnic din 1742 mănăstirii de la Sîmbăta de Sus.⁴²⁷

Dintr-o scrisoare a episcopului Atanasie Rednic către Guvernul Transilvaniei, din 5 martie 1772, reieșea că un membru al familiei Brîncoveanu trimitea la mănăstirea Sîmbăta, prin călugării din Țara Românească, numeroase cărți bisericești, care erau împrăștiate apoi în toată Transilvania.⁴²⁸

*

Avem danii de cărți — e adevărat, mai puține — provenite și din Moldova. Se cunosc două manuscrise dăruite unor biserici din Transilvania încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Primul este *Tetraevanghelul* scris pe seama bisericii din Feleac și ferecat în scoarte de argint cu cheltuiala lui Isac, vistiernicul lui Ștefan cel Mare. O inscripție pe scoarța sa spune: „Robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul a ferecat acest Tetraevanghel pentru Mitropolia de la Feleac în anul 7006 (1497), decembrie”. O însemnare mai tîrzie pe manuscris arată că s-a scris „cu porunca arhiepiscopului Daniil din Feleac”.⁴²⁹ Altfel scris este o *Psallire* scrisă în Moldova în secolul al XV-lea și găsită la Episcopia Ortodoxă din Muncaci. Sub o miniatură de pe prima foaie se află o însemnare slavonă: „Primește Doamne ofranda robului tău Ioan Logofătul”, de unde s-a dedus că este vorba de un dar al lui Ioan Logofătul, cunoscutul sfetnic al lui Ștefan cel Mare.⁴³⁰

Domnitorul Gheorghe Ștefan a dăruit o Cazanie a lui Varlaam bisericii din Măceu, lângă Hațeg, probabil în timpul pribegiei sale, prin slujitorul său Ioan Diacul, după cum arată o însemnare mai tîrzie pe carte.⁴³¹

421. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 184.

422. CCr, 1919, p. 164, după Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 84.

423. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 274.

424. *Ibidem*, I, p. 272—273. Despre daniile sale de cărți vezi și N. Iorga, *Constantin Vodă Brîncoveanu, Viața și domnia lui*, București 1914.

425. RI, an VIII, nr. 10—12, 1922, p. 201.

426. Valer Literat, *Din Țara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, în TR, an. X, nr. 3, 1938, p. 210.

427. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 186.

428. Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 88.

429. AFI, p. 775—780; Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, (Extras din CL, IV), București, 1943, p. 176—179.

430. *Ibidem*, p. 179—181.

431. RI, VIII, nr. 7—9, 1922, p. 146—147.

La fostul schit din Petrid de lângă Turda, exista un exemplar din Viețile Sfinților tipărite de mitropolitul Dosoftei, care pare să fi fost dăruit de el însuși, după cum reiese din însemnarea făcută de el pe carte în limba slavo-rusă: „Sfintei mănăstiri a Adormirii Prea Sfintei și Prea binecuvîntatei Născătoare de Dumnezeu, Prea Curatei și pururea Fecioarei Maria din Petrid, am dăruit această sfință carte, pentru ca sfinții părinți să mă pomenească pe mine și pe părinții mei Leonte și Maria poreclită Misira. În anul 7195 (1687) iunie 8 în Strji pe cînd mă afluam între streini din pricina vremurilor nepașnice. + Smeritul Dosoftei mitropolit al Sucevei“. O altă însemnare făcută de altcineva în românește, spune că această carte „se dă întru numele rodului meu Leontie și Maria anume Misira și (a) ctitori(lor) sfintei mănăstiri anume Teodor și Balica Caldar(c) Ion Glava Teodor, Buzna Ion leat 7195 iun. 8..“.⁴³²

Alte manuscrise sau cărți tipărite în Țara Românească și Moldova ajungeau în Transilvania prin cumpărare, de către românii de aici care treceau munții la hirotonie, la învățătură sau în afaceri comerciale, ba chiar numai pentru cumpărare de cărți. Altele erau vîndute chiar în Transilvania, de către preoți și dascăli care veneau de dincolo de Carpați. Vom da cîteva exemple, pentru a ilustra adevărul celor spuse.

O Evanghelia slavonă din secolul al XVI-lea, aflată în Nadișul românesc lângă Cluj, avea și însemnarea: „Această carte a cumpărat-o popa Istin (Iustin?) din Cilata, drept 8 ducați, în zilele lui Cristof Băthory și în țara Moldovei Petru Voevod în 1581—82; a scris Rus diacul din Colomeia; gramatic diacul Ion“.⁴³³ Faptul că e amintit și domnul Moldovei ne îndreptățește să credem că Evanghelia a fost cumpărată acolo.

În 1684 Toma Făgărășanul cumpără din București un Molitvelnic cu 10 „costande“ și apoi „l-au dat părintelui popei Crăstei de poman(ă)“.⁴³⁴

Doi credincioși din Feleac, Macavei și Nicolae Toma, dădeau preotului Iosif tipograful, pe la 1700, 23 florini pentru Evanghelia apărută la București în 1682.⁴³⁵

O Evangheliu de la Snagov din 1697, aflată în biserica din Geoagiul de Sus, avea o însemnare din care reieșea că fusese cumpărată în București, în 1711, de către credinciosul Simion din Banabic-Cluj, de la diaconul Manea.⁴³⁶

Un Octoih, apărut în 1720 la București, aflat în biserica din Văleni-Maramureș, avea o însemnare din care reieșea că fusese cumpărat în 1722 la București, „de la legătorul de cărți din Colțea“, de un oarecare Dumitru din Sibiel pe cînd învăța carte la dascălul Staicu și la preotul Călin. În 1724 acesta l-a vîndut în Văleni-Maramureș, preotului Lupu.⁴³⁷

Preotul Ionaș din Bîrsana Maramureșului cumpără un Strastnic din București, în 1728, pe care făcea o însemnare cunoscutul popa Stoica Ia-

432. Pr. T. Bodogae, *Un autograf din 1687 al mitropolitului Dosoftei*, în *MMS*, an. XXXIV, nr. 11—12, 1958, p. 884—885.

433. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 134.

434. *Ibidem*, XIII, p. 55. L-a aflat în biserica din Beșimbac.

435. *Ibidem*, XIII, p. 100.

436. *Ibidem*, XIII, p. 105.

437. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 203. Același Dumitru din Sibiel, vindea tot atunci preotului Lupu, și un Evhologhion tipărit la București în 1722. *Ibidem*, p. 202.

covici tipograful.⁴³⁸ Un Gheorghe din Jebel-Timișoara cumpăra, la 19 septembrie 1730, un Liturghier din 1729, „de la Simion vătavul din școala Rîmnicului”.⁴³⁹

O Evanghelie de Rîmnic din 1742, aflată în biserica din Gurariului lângă Sibiu, a fost cumpărată de credinciosul Șerban Bratu „de la Dumitru Dascălu de la Rîmnic”, pe care a dăruit-o bisericii din Gurariului.⁴⁴⁰

Un Penticostar tipărit în 1743 se afla în același an în Rucăr (Făgăraș), fiind cumpărat de preoții Marcu și Știrbețu de la „popa Dumitru din Rucăr din Țara Românească”.⁴⁴¹

Hagi ieromonah Isaia de la Bucium (Făgăraș), cumpăra, la 1 mai 1747, un Apostol tipărit în 1743 „de la părintele vl(ă)d(i)ca de la Mitropolia Bucureștilor drept florinți 8”.⁴⁴²

Octoihul, apărut la Rîmnic în 1750, a fost vîndut bisericii din Veștem (Sibiu), de Gheorghe Grămăticul „din Țara Muntenescă”.⁴⁴³

Un oarecare Ioan Chira, pe cînd era la București „la dum(nea)lui banu(l) Ghica”, cumpăra, la 20 octombrie 1785, o Evanghelie cu 6 taleri, pe care a dăruit-o apoi bisericii ortodoxe din Berivoiul mic (Făgăraș).⁴⁴⁴

Credinciosul Ioan Zamfir zis David din Telechi Recea (Făgăraș) cumpăra pentru biserica din satul său, la 28 aprilie 1792, un Antologhion tipărit în 1786 la Mitropolia din București.⁴⁴⁵

Pe un Antologhion fără început al bisericii din Rîtișor, în Banat, era notat că fusese cumpărat la București în timpul păstoririi mitropolitului Neofit Cretanul.⁴⁴⁶

Cărțile bisericești din Maramureș erau procurate fie din Moldova, fie din Țara Românească. Astfel, un credincios cu numele Timotei Bora din Vișeu de Jos cumpăra un Catavasier, în 1768, în Hîrlăul Moldovei.⁴⁴⁷ Un Catavasier fără titlu al bisericii din Ferești-Maramureș fusese cumpărat la Iași.⁴⁴⁸ O notiță din 1769 pe un Penticostar fără foaia de titlu, al bisericii de lemn din Borșa Maramureșului, ne arată că a fost cumpărat de popa Radu „de la jupîn Cinaire dascălu bogasieril(or) din București”, împreună cu alte cîteva cărți.⁴⁴⁹

Un caz curios de transportare a cărților de peste munți, este cel pe care-l relatăm mai jos. Popa Teodor din Vișeu de Jos, adusese din Moldova, în 1777, un manuscris cu *Viețile sfinților*, ascuns într-un car cu

438. *Ibidem*, p. 25. Cf. și Preotul Niculae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 78—79 (cu îndreptarea datei din 1778 în 1728).

439. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 174.

440. *Ibidem*, XIII, p. 108.

441. *Ibidem*, XIII, p. 163.

442. *Ibidem*, XIII, p. 70.

443. *Ibidem*, XIII, p. 202.

444. *Ibidem*, XIII, p. 52.

445. *Ibidem*, XIII, p. 157.

446. Diaconul Niculae M. Popescu, *Prin Banatul Timișoarei în vara anului 1909*, București, 1919, p. 67.

447. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 205.

448. *Ibidem*, p. 101.

449. *Ibidem*, p. 31.

pește. Manuscrisul a fost confiscat de autoritățile vamale, dar, aflându-se tocmai atunci în Sighet episcopul unit Andrei Bacinski din Muncaci și văzînd execuția grafică deosebită, dar mai ales cuprinsul manuscrisului, a cerut să i-l lase lui, întrucît nu avea lucrări de acest gen decît în latinește și rusește. Camera regală din Sighet a acceptat ca manuscrisul să rămînă episcopului, după ce plătiese pe el 6 galbeni, cu cît fusese cumpărat în Moldova.⁴⁵⁰

Credincioșii transilvăneni erau nevoiți să umble vreme îndelungată după cărțile apărute peste munți, pe care le procurau cu sume destul de ridicate și cu mari riscuri. De pildă, popa Filip din Călinești-Maramureș nota pe un Antologhion de Rîmnic, din 1737, că „de șapte ori amu umblat în Arde(a)l pentru acesta s(lin)tu Trifolon(?), iară prețul cărței dedese 40 de florinți. D(u)mnezău să nu-i piarze osleniiala, mai întru an au umblat după el”.⁴⁵¹

Se pare că erau și negustori ambulanți din Transilvania care se ocupau cu colportajul cărților bisericești de peste munți. Lucrul acesta reiese dintr-o însemnare pe un Penticostar, apărut la Rîmnic în 1785, aflat în biserica fostei mănăstiri Poiana: „Acest Penticost(ar) l-am cumpărat eu drept t(a)l(eri) 12, bani gata în mîn(a) lui Ion Ungureanul ce purta cărți de vînzare 17(94)”.⁴⁵²

Au existat însă și numeroși călugări și credincioși de peste Carpați care treceau în Transilvania și vindeau aici cărți bisericești. De pildă, un călugăr din Țara Românească vindea în 1704 diacului din Bucerdea (Alba) o Evanghelie de la Snagov din 1697, „fiind la popa Ștefan din Galda de Jos” (Alba).⁴⁵³ Simion Notarul „din școala de la Rîmnic” vindea în 1730, în Sebeș-Alba, unui preot cu numele Gheorghe, un Liturghier de București.⁴⁵⁴ Diacul Ștefan din Țara Moldovei ducea în 1734 un Octoih slavon, în manuscris, din mănăstirea Humor la biserica din Borșa-Maramureș.⁴⁵⁵

Uneori cărțile tipărite în Țara Românească erau răspîndite în Transilvania chiar prin mijlocirea și purtarea de grijă a vlădicilor de acolo. Prin noiembrie 1725 episcopul Damaschin al Rîmnicului ceruse Consiliului de război austriac să-i îngăduie să răspîndească în Transilvania, în Banatul, Timișoarei și părțile Aradului, cărțile de rugăciuni pe care le tipărise în românește la Rîmnic, cărți care erau destinate și pentru învățătura copiilor (probabil era cartea: *Iniția învățatură pentru tineri*). Cererea i-a fost însă respinsă.⁴⁵⁶ Urmașul său, Inochentie, a fost mai norocos în această privință, căci i s-a dat voie să desfacă din cărțile tipărite sub

450. Șt. Meteș, *Contribuții la istoria Bisericii românești din Maramurăș* (după Hodinka), în *NRL*, V, 1912, pr. 37—38, p. 589—590 și Idem, *Relațiile Bisericii*, p. 24—25.

451. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 69.

452. Preotul Dimitrie Bădiceanu, *Mănăstirea Poiana*, în *BOR*, an. LVI, nr. 5—6, 1938, p. 228.

453. Dr. Sebastian Stanca, *Colportajul vechilor cărți bisericești*, în *RT*, an. XXXII, nr. 11—12, 1942, p. 492.

454. *Ibidem*, p. 494.

455. *Ibidem*, p. 492.

456. N. Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia*, p. 59.

el și între credincioșii transilvăneni. Multe din cărțile tipărite de el au fost depozitate în Sibiu, la un oarecare Dimitrie Moldovan. După moartea sa (1735), cărțile au fost confiscate de Camera transilvană (fisc) și vândute cu 6.000 de florini.⁴⁵⁷ Desigur ele vor fi fost vândute tot la preoții și credincioșii români, căci numai ei aveau nevoie de tipăriturile rimnicene.

Mult mai târziu, la 16 iulie 1778, episcopul Chesarie al Rîmnicului trimitea cărți rimnicene lui Hagi Constantin Pop din Sibiu, prin tipograful său Constantin.⁴⁵⁸

Trecînd să cercetăm cîteva din tipăriturile din Țara Românească și Moldova găsite în Transilvania, constatăm că majoritatea provin din secolul al XVIII-lea. Au fost însă răspîndite și numeroase tipărituri din secolele XVI—XVII, dar din acestea au ajuns la noi mai puține. De pildă, în biblioteca mitropolitană din Sibiu se găsește un exemplar din Liturghierul lui Macarie din 1508 și Molitvelnicul slavon din secolul al XVI-lea, amîndouă provenite din biserica din Alun (Hunedoara).⁴⁵⁹ Un exemplar din Apostolul tipărit de Dimitrie Liubavici la Țirgoviște, în 1547, s-a găsit în biserica din Sibiel, lîngă Sibiu.⁴⁶⁰ Un exemplar din Pravila de la Govora s-a găsit la biserica din Bungard (Sibiu),⁴⁶¹ exemplare din Pravila Mare din bisericile din Săliște și din Șeghești, ambele din Bihor,⁴⁶² iar un exemplar din Viețile sfinților de Dosoftei în biserica din Drăguș (Făgăraș), avînd o însemnare cu data de 24 iulie 1741, a lui Matei Voileanu grămăticul.⁴⁶³

Unele cărți circulau în Transilvania în copii manuscrise. De pildă, în 1679 popa Petru din Tinăud, în Bihor, făcea o copie după Liturghierul tipărit de mitropolitul Dosoftei la Iași în același an.⁴⁶⁴ Chiar și din Psaltirea sa în versuri se cunosc copii în manuscris, iar unii dintre psalmi au intrat în literatura populară a românilor transilvăneni.⁴⁶⁵

De regulă tipăriturile de peste munți făceau cîte un drum lung prin toate ținuturile românești. Dăm ca exemplu două cazuri, pe baza însemnărilor de pe lucrările respective. Un manuscris din secolul al XVII-lea, al romanului religios Varlaam și Ioasaf, era în vremea lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu în posesia unui cititor din Țara Românească. De la acest posesor necunoscut a ajuns, prin 1702, în mîna unui „Pătru Bianghia ot Braș(o)vu,“, apoi la un „Anania din Nevoieș“, pentru ca în 1810 să facă însemnări pe manuscris „eu Popovici paroh Simeriei“ și „popa Mihail din Certejea“. În 1836 manuscrisul aparținea lui Ștefan

457. *Ibidem*, p. 112.

458. N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul XVIII și al XIX-lea*, în AAR-MSL, s. II, t. XXVIII, Buc. 1906, p. 195—196.

459. Prot. Ioan N. Beju, *Tipărituri românești vechi necunoscute*, în MA, IX, nr. 1—2, 1964, p. 58.

460. Ioan N. Bembea și Nicolae N. Bembea, *Apostolul tipărit în 1547 la Țirgoviște de Dimitrie Liubovici*, BOR, an. LXXVIII, nr. 5—6 1960, p. 514 urm.

461. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 72.

462. *Ibidem*, XIII, p. 165 și 176.

463. *Ibidem*, XIII, p. 93.

464. Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice*, Oradea, 1922, p. 18.

465. Romulus Todoran, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în BUBB, Seria Șt. soc., I, 1956, nr. 1—2, p. 291—297.

Nicolau „dascăl normalicesc în Băcăinți“, de unde, probabil, a trecut în Geoagiu, iar de acolo a ajuns în Biblioteca mitropolitană din Sibiu.⁴⁶⁵

Un exemplar din *Îndreptarea Legii*, apărută la Tîrgoviște în 1652, de asemenea a circulat pe tot pămîntul românesc. O primă însemnare arăta că „o au cumpărat un ficior anume Dumilru de la Neamțu în bani gata două sute ... leat 7195 (1687)“. În 1688 era iarăși în Țara Românească, după cum reiese dintr-o însemnare privitoare la moartea lui Șerban Cantacuzino și urcarea în scaunul domnesc al lui Constantin Brîncoveanu. În 1706 era în posesia preotului Radu din Potlogi, care o moștenise de la bunicul sau unchiul său, popa Stănică din Drugănești. În 1718 era în părțile Zarandului, lucru confirmat de două însemnări din acel an, în 1741 era a preotului Mihai, probabil din Vidra, iar pe la 1760 probabil a preotului Toma din Stremț (Alba). De aici a ajuns la preotul Vartolomeu din Poșaga, pe Valea Arieșului, care a dăruit-o bisericii din sat. În sfîrșit, a ajuns în biserica din Deaj, pe Tîrnave, de unde, în 1927, a fost dusă la Muzeul eparhial din Cluj.⁴⁶⁷

RĂSPÎNDIREA CAZANIEI LUI VARLAAM ÎN TRANSILVANIA

Prin conținutul ei, cît și prin frumusețea graiului predicilor sale, *Cartea românească de învățătură* a mitropolitului Varlaam a înregistrat o răspîndire mai largă decît oricare altă carte românească veche, ajungînd nu numai în mîna vlădicilor și a preoților, ci chiar și a credincioșilor de la sate. Deși au trecut 325 de ani de la apariția ei, ea se mai păstrează și azi în zeci, poate chiar în sute de biserici transilvănene. Din acest motiv, am socotit potrivit să arătăm, în cadrul acestui capitol, aria ei de răspîndire în Transilvania, spre a ne da seama de strînsele raporturi dintre credincioșii de același neam și sub acest aspect. N. Iorga găsisse în 1905 20 de exemplare și anume în bisericile din Boholț (2 ex.), Bucium, Drăguș (2 ex.), Feldioara, Ludișor, Mărgineni, Telechi Recea, Rucăr, Sebeș, Ucea de sus, Voila (2 ex.) — toate în Țara Făgărașului — apoi în bisericile din Budila (Brașov), Cetatea de Baltă, Geoagiul de Jos, Măgina (Alba), Răhău (Alba) și în biblioteca gimnaziului din Năsăud.⁴⁶⁸ În Maramureș s-au găsit, cam în același timp, 6 exemplare și anume în Borșa de Jos, Borșa de Sus, Budești-Josani, Leordina, Săpînța și Strîmtura.⁴⁶⁹ În Satu Mare s-a găsit un exemplar în biserica din Vad.⁴⁷⁰ În Bihor s-a găsit un exemplar la Călugări.⁴⁷¹ În Banat s-a găsit în bisericile din Ritișor⁴⁷² și Lugoj.⁴⁷³ În Țara Făgărașului — pe

466. Emil Turdeanu, *Varlaam și Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udriște Năsturel*, în BOR, LII, nr. 7—8, 1934, p. 478—479; L. Predescu, *Udriște Năsturel și răspîndirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf“*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 1—2, 1965, p. 95—96. Toate localitățile de mai sus sînt în jud. Hunedoara.

467. Dr. Sebastian Stanca, *Cărți călătore*, în RT, an XXXV, nr. 1—2, 1935, p. 22—23.

468. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 59, 70, 71, 77, 92, 99, 102, 126, 131, 132, 136, 153, 157, 163, 174, 199, 207.

469. I. Birlea, *op. cit.*, p. 33, 36, 54, 127, 170, 195.

470. Atanasie Popa, *Biserica de lemn din Vad*, (jud. Satu Mare), în ACMIT, 1928, Cluj, 1930, p. 397.

471. Titu L. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Beiuș, 1941, p. 39.

472. N. M. Popescu, *Prin Banatul Timișoarei*, p. 66—67.

473. N. Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940, p. 384.

lingă cele amintite de N. Iorga — se mai păstrează exemplare din Cazanie în bisericile din Berivoiul mic, Riușor, Săvăstreni, Toderița, Veneția de jos⁴⁷⁴ și Sărata.⁴⁷⁵ Un exemplar se păstrează în Biblioteca mitropolitană din Sibiu.⁴⁷⁶

În 1943, cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la apariția Cazaniei, un cercetător a descoperit un număr de alte 24 de exemplare numai în Transilvania de nord. Ele se păstrau la următoarele biserici sau persoane: patru în Muzeul Episcopiei din Cluj, apoi în bisericile din Bedeciu, Bonțida, Poiana Blenchiei, Bozieș, Cetan, Cojocna, Corpadea, Ileanda, Jichișul de Sus, Lemniu (în j. Cluj), Milășel, Rebra și Romuli (în j. Bistrița-Năsăud), Săcel, Strimțura, Șomeula Mare și Ticău (în j. Maramureș), precum și la preoții din Topa și din Ciubanca (j. Cluj) și la învățătorul din Idicel (j. Mureș).⁴⁷⁷

Spre a ilustra și mai bine circulația Cazaniei lui Varlaam, vom da câteva date asupra prețurilor de cumpărare, a judecăților avute pentru stăpânirea ei, precum și a drumului pe care îl străbătea câte un exemplar prin toate cele trei țări românești. Astfel, credincioșii din Muntele Someșului cald, la îndemnul preotului lor Ursan, au cumpărat „această carte pomană la beserica din Muntele Someșului cald”, dând pe ea 10 oi și opt miei (socotiți la 20 florinți).⁴⁷⁸

Cazania ajunsese atât de prețuită, încît s-au născut și procese pentru stăpânirea ei. Primul a avut loc în 1687, cînd se pîrăsc doi țărani, Boldoe Mărian cu un Ion, pentru un exemplar aflat în biserica din Geoagiul de Jos. Judecata s-a făcut înaintea scaunului protopopesc format din protopopul Rusu și preoții Ioanaș din Bobilna, Vadeș din Rapolt, Anghel din Cigmău, Marian din Bozeș și Gheorghe din Mada (sate în jurul Orăștiei) și cîțiva mireni. S-a judecat de aceștia ca să plătească 24 de florini pentru carte.⁴⁷⁹

Un alt proces s-a desfășurat în 1689, chiar în fața mitropolitului Varlaam al Bălgradului, între satele Lăpușul românesc și Rogoz. Hotărîrea adusă de acest scaun de judecată a fost scrisă de însuși mitropolitul pe una din foile exemplarului disputat: „A(nul) D(omnului) 1689 lu(na) dec(embrie) 4 zile. Noi vlădica Varlaam avînd sobor de eparhie în vidicul Lăpușului în Rogoz și fiind cîțiva protopopi și preoți și alți oameni de cinste, venîră înaintea noastră Văscu Alec din Lăpușul românesc și cu săteni din Rogoz, aducînd lucrul acestei cărți ce se cheamă Oucitelnă, socotindu-l toți de toate părțile, s-au împăcat așa, cum iaceastă carte să ră-

474. Valer Literat, *Din Țara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, în *TR*, an. I X, 1938, p. 120, 321, 325, 328, 330.

475. Idem, *Biserici din Țara Oltului și „de pe Ardeal”, zugrăvite de o familie de pictori*, în *ACMIT*, IV, 1932—38, p. 38.

476. Ioan Beju, *Biblioteca mitropolitană*, în *Omagiu N. Bălan II*, p. 123.

477. Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 202—212. Cea din Strimțura îi era cunoscută și lui I. Bîrlea. Autorul indică și câteva „urme despre alte exemplare”, dar majoritatea erau cunoscute (p. 212—216).

478. Gavriil Hango, *Notițe istorice*, în *TR*, nr. 17 din 1903, p. 71, cit. după I. Lupaș, *Cartea românească de învățătură de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699*, în *MMS*, an. XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 793.

479. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 102.

mie la biserica Rogozului și să fie pomană lu(i) Văscu Ionașcu și Văscu Alecse și răntășițelor lor și cine s-ar mai ridica mai mult după această împăciueală să caute lucrul acestei cărți, să nu poată pân- nu va pune două sute de florini, o sută vlădicești, o sută șpănești. Pre aceasta s-au legat și au dat mîna înaintea noastră, anu(l) și luna mai sus scriși. Vlădica Varlaam (și sigil de ceară roșie)".⁴⁸⁰

Pe Cazania bisericii din Voila-Făgăraș e și o însemnare din 1738: „...această carte au judecat să fie a bisericii Șirchei(i); o a fost cumpărat Coman Berde... Aciasta am giu(de)cat noi săb(o)rul preoțesc. Eu notareș săb(o)r(u)lui mare, protopop Ionașcu Vinețeanul".⁴⁸¹

Un alt proces pentru stăpinirea Cazaniei lui Varlaam a avut loc în 1745, după cum arată însemnarea de pe exemplarul aflat în biserica ortodoxă din Boholt: „1745 iun(ie) 8 zile. Aciastă carte la besear(ica) Buhorțului, fiindu-să ficiorii popi(i) (Mi)hai, că ar hi la ei, pe opt florinți; au avu(t) judecată cu săteanii, cu bohorțeanii și neputînd jura, au rămas cartea slobodă a săteanilor și a besearicii de l(a) Bohorțu, care lucru fiind înaintea mea, dau și eu ace(a)st(ă) scrisoare a mea pentru credință. Protopop Man(iu) Monea Vin(e)țeanul".⁴⁸²

Spre a ilustra modul în care circula Cazania lui Varlaam, redăm cîteva din însemările de pe un exemplar din Muzeul eparhial din Cluj. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea era în posesiunea lui „Ioan Delkeul Sava de lângă Marea Neagră". De aici, nu se știe prin ce împrejurări, a ajuns în Transilvania, căci o însemnare fără dată ne spune: „Am dat la cumnatu Constandin două straițe cu cărți. Le-au dus la Jidveiu (pe Tîrnave) cu falonul și alte haine". În același loc, o altă mîna scria mai tîrziu: „Eu popa Constandin din Stupini (Brașov) am vîndut această carte lui Pescar Oprea din Milaș drept 13 florinți". S-ar putea ca cei doi Constantinii să fie una și aceeași persoană. Popa Constantin va fi luat de la cumnatul său „străițile" cu cărți, reținînd Cazania, pe care va fi vîndut-o lui Pescar Oprea din Milaș-Bistrița. În 1799 era a lui Ion Ludoșan din Budiul de Cîmpie (azi Papiu Ilarian), fiind folosită în bisericile din Budiul și Bogata de Cîmpie. O însemnare din 1812 spunea că: „au dat această carte Ludoșan Ion din Budiul lui Popa Gligor să o ție pînă cînd o va lăsa el". În 1818 era în posesia preotului Ioan din Iceland, lângă Luduș, în 18 ianuarie 1830 era în mîna lui Andrei Bucur din Bercheș, iar în 10 aprilie 1856 era a protopopului Simion Moldovan din Soporul de Cîmpie. În Sopor a rămas pînă în 1927, cînd a trecut la Muzeul eparhial din Cluj.⁴⁸³

480. Dr. Sebastian Stanca, *Pricină pentru o carte bisericească. Soborul vlădicului Varlaam la 1689*, în *RT*, an. XX, nr. 1—2, 1930, p. 33.

481. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 208.

482. *Ibidem*, XIII, p. 59. Același text — cu mici deosebiri de citire — la Pr. Paul Mihail, *Știri noi privind circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam*, în *BOR*, an. LXXXII, nr. 3—4, 1964, p. 384—385.

483. Dr. Sebastian Stanca, *Cărți călătore*, p. 20—21.

O Cazanie era în 1686 în Vășlab (azi Voșlobeni-Mureș), în 1792 era vîndută de Mojan popa Lascu, vărului său, preotul Elisei din Daia, iar în 1802 a cumpărat-o Onea Bordea cu fiii săi și a dăruit-o bisericii din Daia. Cf. C. A. Stoide, *Despre unele însemnări de pe Cazania lui Varlaam și de pe alte tipărituri vechi românești*, în *MMS*, an. XXXIII, nr. 10—12, p. 837. Asupra circulației ei să se vadă, tot acolo, articolul: Preot Paul Mihail, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam*, p. 820—828.

Cazania învățatului mitropolit moldovean a circulat și în numeroase copii în manuscris, din care se cunosc câteva și în Transilvania. Un cercetător a studiat recent cinci manuscrise transilvănene, făcute pe baza unor izvoade care circulau în Moldova încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care au stat și la baza *Cazaniei lui Varlaam*. Acestea sînt: *Codicele Drăgan*, care datează de prin 1630—40, *Codicele sibian*, din 1639, *Cazania de la Cluj*, scrisă în părțile Hunedoarei, în jurul anului 1640, *Codicele Marțian* și *Cazania* copiată de popa Urs din Cotiglet (Bihor) în 1680. În epilogul celei din urmă se făcea mențiunea: „am scris această carte ce să chiamă păucenie dintru păuceniia lui Io Alixandru Vodă din țara Moldovei”. Pe baza acestei însemnări, cercetătorul respectiv a tras concluzia că a existat o *Cazanie* veche moldovenească, de care s-a servit și Varlaam.⁴⁸⁴

„Popa Ion din țara leșească, lăcuitoriu în Bălaia” copiază *Cazania* lui Varlaam în 1724, copia lui fiind găsită în Goila, lângă Beiuș.⁴⁸⁵ Ion Muncăcianul o copiază în 1737 „cînd a fost diacon în sat Apateu, lângă pristăvitul popa Florea”.⁴⁸⁶ O copie a ei exista și în biserica din Boholț-Făgăraș.⁴⁸⁷ Cu prilejul cercetărilor făcute în 1943, s-au înregistrat și copiile cunoscute în Transilvania de nord. Astfel, două se păstrau în Muzeul eparhial ortodox din Cluj, prima părea să fie din 1696 și să fi aparținut bisericii din Curtuiș (azi Pelișor-Satu Mare), iar a doua făcută de „Iacov Pop Rogoian fostul dascăl”, în 1847, în Cupșeni (Maramureș). Un alt manuscris se păstra în biserica din Sava (Cluj), altul în biserica din Fughiu (Bihor), fiind o copie făcută în 1738 de „popa Gavriilu fiindu lăcuitoriu în Sintealicu”.⁴⁸⁸

Prețuirea de care se bucura *Cazania* lui Varlaam se vede și din faptul că mitropolitul Atanasie Anghel a rînduit tipărirea ei, în 1699, într-o ediție specială pentru Transilvania, sub titlul de *Chiriadromion*, cu unele ușoare modificări. Ajutor la tipărire i s-a adordat și din partea lui Constantin Brîncoveanu, care l-a trimis pe meșterul tipograf Mihail Ișvanovici care semnează și o prefață. În felul acesta, la tipărirea *Chiriadromionului* de la Alba Iulia au colaborat trei elemente: din Moldova textul, din Țara Românească ajutorul lui Brîncoveanu, vădit mai ales prin trimiterea meșterului tipograf, iar din Transilvania inițiativa tipăririi și cheltuielile de tipar, care au fost suportate de mitropolitul Atanasie, protopopul Gheorghe din Daia și oberbirăul Ștefan Raț.⁴⁸⁹

Din cele expuse pînă aici, reiese limpede că lucrarea mitropolitului moldovean a fost mult prețuită de credincioșii transilvăneni. Preocuparea sa de a tipări cărți pentru întreaga seminție românească de pretutindeni, în

484. Atanasie Popa, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în MA, an. X, nr. 1—3, 1965, p. 73—99; Idem, *Există o Cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam în Cercetări de Lingvistică*, X, nr. 1, 1965, p. 73—84.

485. Dr. Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, I, Oradea, 1935, p. 28.

486. Ibidem. G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, p. 120.

487. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 58.

488. Fl. Mureșanu, op. cit., p. 184—200.

489. Ibidem, p. 131—142; I. Lupăș, *Cartea românească de învățătură*, p. 791—806, Cf. și BRV, I, p. 372—377.

limba vorbită și înțeleasă de ea, vădește la mitropolitul Varlaam conștiința unității naționale a românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Circulația Cazaniei sale a împlinit nu numai misiunea de apărare și întărire a Ortodoxiei, dar și aceea de apropiere și de dezvoltare a conștiinței naționale românești.

ALTE CĂRȚI DE PESTE MUNȚI RĂSPINDITE ÎN TRANSILVANIA

Circulația cărților bisericești a fost cercetată foarte puțin pînă în prezent. Abia în ultimul timp s-au făcut studii mai minuțioase asupra ariei de răspindire a cărților tipărite la București și Rîmnic.⁴⁹⁰ Acestea s-au făcut pe baza listelor de cărți vechi întocmite de diferiți cercetători. Primul care s-a ocupat cu consemnarea cărților vechi din unele biserici transilvănene a fost Nicolae Iorga, în urma călătoriei pe care a făcut-o în lunile august-octombrie 1905 în Transilvania. El a văzut cu acest prilej peste 1.300 de cărți, ceea ce reprezintă doar 10% din întregul depozit de tipărituri vechi aflat în Transilvania. Din cele 1.300 de cărți cuprinse în volumul XIII din colecția sa de „Studii și documente”, 308 proveneau din teascurile rîmnice, iar restul din toate celelalte tipografii de peste munți.

Tot atunci a făcut același lucru, pentru bisericile din Maramureș, preotul Ioan Bîrlea, deși lucrarea lui cuprinde multe citiri greșite de date. El aflase aici peste 650 de cărți vechi, dintre care 217 proveneau de la Blaj, 74 de la București, 60 de la Rîmnic, 57 de la Iași, 27 de la Sibiu, 12 de la Rădăuți, 9 de la Bălgrad, 7 de la Buda, 1 de la Neamțu, 7 de la Lemberg, 2 de la Kiev, 1 de la Viena, 1 din Galiția precum și 45 manuscrise și 120 de cărți fără indicarea anului și locului apariției.⁴⁹¹ Deci, din tipografiile ortodoxe de peste munți proveneau 220 de cărți, iar din tipografiile de la Bălgrad, Buda și Sibiu, care de asemenea tipăreau cărți ortodoxe, 45 de cărți, cîtă vreme din tiparnița de la Blaj nu existau decît 217. Cărțile de peste munți se găseau în 54 de biserici maramureșene (doar bisericile din Ocna Șugatag, Sărăsău și Sighet nu aveau). Dăm ca exemplu cîteva biserici: Săpînța avea 9 tipărituri de peste munți provenite din 5 tipografii: Antologhion, Rîmnic 1717, Apostol, Buzău 1743, Ceaslov, Rădăuți 1745, Cazania lui Varlaam, Evanghelia greco-română, București 1693, Liturghier, București 1746, Liturghier, Iași 1715, Penticostar, București 1743 și Triod, București 1747.⁴⁹² Biserica din Vișeu de Jos avea 8 tipărituri de peste munți, provenite din cinci tipografii: Antologhion, Rîmnic 1745, Apostol, Buzău 1743, Ceaslov, Rădăuți 1745, Evanghelie, București 1742, Evhologhion, Iași 1744, Liturghier, Iași 1759, Penticostar, Rîmnic 1743 și Triod, Iași 1747.⁴⁹³ Biserica din Bacicoel avea 7 tipărituri de peste munți, tot din cele cinci tipografii amintite, plus două Liturghiere slavone în manu-

490. Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești. Contribuție la un catalog cumulativ*, în BOR, an. LXXIX, nr. 1—2, 1961, p. 169—194 și Idem, *Circulația vechii cărți bisericești de București, 1508—1830*, în GB, an. XX, nr. 9—10, 1961, p. 879—921.

491. Idem, *Cartea veche românească 1508—1830*, în MO, an XI, 9—12, 1959, p. 598. La acestea se mai adaugă 8 de la Buzău și 8 de la Tîrgoviște, pe care B. Teodorescu nu le-a amintit.

492. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 169—175.

493. *Ibidem*, p. 205—207.

scris, la care se adăuga doar o singură carte de la Blaj.⁴⁹⁴ Cele două biserici din Borșa (din jos și din sus) ca și cele din Ieud (din deal și din șes), aveau câte 12 tipărituri din țările române.⁴⁹⁵

Un cercetător a găsit peste 50 de tipărituri de dincolo de Carpați în 32 de biserici sătmărene.⁴⁹⁶ Proveneau din aceleași tipografii: Rîmnic (vreo 25), București și mai puține din Iași, Buzău, Snagov și Tîrgoviște:

În Bihor au fost cercetate în ultimul timp peste 30 de biserici, aflîndu-se vreo 50 de cărți din Țara Românească și Moldova. Cele mai multe proveneau și aici din tipografiile din Rîmnic și București și apoi cîte una sau două de la Iași, Buzău, Snagov și Tîrgoviște.⁴⁹⁷

Circulația cărților bisericești în Banat o putem cunoaște pe baza mai multor lucrări. Prima e a lui Nicolae M. Popescu, care în vara anului 1909 a cercetat cîteva parohii bănățene, aflînd 69 de tipărituri din Țara Românească și o Cazanie a lui Varlaam. Dintre acestea, 45 erau de la Rîmnic, 23 de la București și una de la Tîrgoviște.⁴⁹⁸ O listă de cărți vechi din vreo 20 de biserici bănățene a publicat și Nicolae Iorga. El găsise vreo 40 de cărți tipărite la Rîmnic (peste 20) și București, precum și o *Pravilă Mare* în biserica din Mehadia.⁴⁹⁹ Monografia fostei Eparhii a Caransebeșului consemna existența de cărți bisericești, apărute la Rîmnic și București, în aproximativ 100 din cele 395 de parohii ale Eparhiei. Este greu însă de făcut o consemnare exactă a lor, căci multe din cărțile amintite nu au indicate locul și anul apariției, ori s-a citit greșit data apariției, iar în unele cazuri doar se semnalează existența de cărți vechi.⁵⁰⁰ Pr. Gh. Cotoșman consemnează cărți de peste munți în bisericile din Sînnicolaul Mare, Comloșul Mare, Cenad, Nerău și Pesac. Toate provin din tiparnițele de la Rîmnic și București. Doar biserica din Cenad are și două tipărituri de la Iași (*Octoihul* din 1726 și un *Paraclitichi* din 1748).⁵⁰¹ Mai nou, același cercetător a prezentat într-un articol cărțile aflate în Muzeul fostei Episcopii a Caransebeșului, dintre care multe erau tipărite la Rîmnic și București.⁵⁰²

Un studiu interesant a publicat nu de mult Virgil Molin asupra răspîndirii cărților rîmnice în Banat, în secolul al XVIII-lea, întocmind și o hartă cu localitățile în care s-au găsit asemenea cărți, precum și lista cărților rîmnice descoperite pînă acum în bisericile din Banat. Autorul constată că tipăriturile rîmnice au circulat în acest ținut românesc într-un

494. *Ibidem*, p. 9—11.

495. *Ibidem*, p. 29—44 și 120—126.

496. Darius Pop, *Mărturii strămoșești. Note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmărene*, Satu Mare (1938), *passim*. Sînt și unele lecturi greșite, iar la unele cărți nu se arată anul și locul apariției.

497. T. L. Roșu, *op. cit.*, *passim*. Merită să ne rețină atenția două exemplare din *Pravila cea Mare* de la Tîrgoviște, aflate în bisericile din Vașcău și Lunca Sprie. *Ibidem*, p. 34 și 93.

498. N. M. Popescu, *Prin Banatul Timișoarei*, *passim*.

499. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Capitolul: Inscriptii și însemnări din biserici, p. 66—96.

500. N. Cornean, *op. cit.*, *passim*.

501. Pr. Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, Timișoara, 1934—36. *passim*.

502. Idem, *Inscriptii și însemnări din bisericile Mitropoliei Banatului*, în *MB*, an. XIV, nr. 9—10, 1964, p. 592—606.

număr mult mai mare decât cele din alte centre tipografice de peste munți.⁵⁰³

Pentru bisericile din Țara Hațegului a publicat un studiu mai nou Liviu Patachi, pe baza unei liste întocmită în 1857 de vicarul Hațegului Ștefan Moldovan, pe care a trimis-o lui Timotei Cipariu. Din această listă se desprinde faptul că în bisericile de aici se aflau pe atunci 128 de cărți, care proveneau din tipografiile de la Rîmnic și București. Dintre acestea, 5 erau din secolul XVII, 3 din prima jumătate a secolului XVIII, iar restul de 120 din a doua jumătate a secolului XVIII. Din tipografiile de la Iași proveneau numai 6 cărți, din care 4 erau din secolul al XVII-lea.⁵⁰⁴

Bisericile din Țara Oltului au fost cercetate de profesorul Valer Literat, care ne-a dat mai multe studii asupra lor, publicînd și lista cărților vechi și însemnările lor. În cele peste 30 de biserici cercetate, a aflat în fiecare un număr destul de însemnat de cărți tipărite peste munți, găsind aproape 150 de exemplare. Cele mai multe proveneau din tipografiile de la București (69) și Rîmnic (44), cîteva de la Buzău (8), Țirgovîște (8), Iași (6 exemplare din Cazania lui Varlaam și două Trioade din 1747), o Pravilă de la Govora și două necunoscute.⁵⁰⁵

Cărțile vechi din alte vreo 30 de biserici de lemn din Transilvania și Maramureș le cunoaștem din cîteva studii publicate de Atanasie Popa. Și acestea provin mai ales de la Rîmnic și București.⁵⁰⁶

Cercetînd lista tuturor acestor cărți de peste munți constatăm că majoritatea sînt din secolul al XVIII-lea, cînd n-a mai funcționat tipografia ortodoxă din Alba Iulia pentru credincioșii rămași statornici în dreapta credință. Totuși, s-a păstrat un număr destul de însemnat de cărți din secolul al XVII-lea. Acestea vor fi fost desigur într-un număr mult mai mare decât cel cunoscut astăzi, dar n-au mai ajuns pînă la noi decât puține exemplare.

În ce privește centrul tipografic care a răspîndit cel mai mare număr de cărți în Transilvania, constatarea este ușor de făcut: este Rîmnicul. Cum se explică afluența tipăriturilor rîmnice? În primul rînd prin apropierea geografică. Apoi, Rîmnicul tipărise toate cărțile de slujbă și toate în românește. La acestea se mai adaugă și aleasa execuție grafică și ilustrațiile bogate. Cărțile tipărite la Rîmnic erau așa de răspîndite și de căutate în Transilvania, încît Petru Bart, conducătorul tipografiei din Sibiu, era nevoit să recomande cititorilor Psaltirea de la Sibiu din 1791 prin cuvintele:

503. Virgil Molin, *Aria de răspîndire a cărților de la Rîmnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, în MO, an. XVI, nr. 11—12, 1964, p. 859—869.

504. Dr. Liviu Patachi, *Cărți vechi religioase din Țara Hațegului pe o listă din 1857*, în MA, an. IV, nr. 7—8, 1959, p. 522—539; Idem, *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în SCB, an. III, 1960, p. 282—287.

505. V. Literat, *Din Țara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, 1938, p. 119—127, 210, 219, 313—333; Idem, *Biserici din Țara Oltului și „de pe Ardeal”*, p. 1—54; Idem, *Două biserici din Țara Oltului*, în ACMIT, 1926—28, Cluj, 1929, p. 228—241 (Bisericile din Oprea și Streza-Cîrțișoara).

506. Atanasie Popa, *Biserica din lemn din Birghez. Biserica veche din Ceaba. Biserica de lemn din Vad*, în ACMIT, 1929, Cluj, 1930, p. 353—399; Idem, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în Ibidem, III, 1930—31, Cluj, 1932, p. 161—314; Idem, *Biserici de lemn din Ardeal*, în Ibidem, IV, 1932—1938, Cluj, 1938, p. 55—154.

În Biblioteca mitropolitană din Sibiu de asemenea există numeroase cărți de peste munți, aduse aici din diferite biserici transilvănene. Cele mai multe sînt tipărite la București și Rîmnic mai puține la Iași, Buzău, Țirgovîște și în alte părți. Cf. I. Beju, *Biblioteca mitropolitană*, p. 116—131.

„m-am îndemnat și aciașă Psaltire a da în tipariu, pre care primiți-o cu drag, că după izvodul cel de la Rîmnic s-au făcut“. Cuvinte asemănătoare găsim și în ediția a doua de la Sibiu din 1805.⁵⁰⁷

În Banat cărțile de Rîmnic erau de asemenea foarte răspîndite, lucru ușor de explicat și prin apropierea geografică, dar și prin faptul că în perioada ocupației austriece din Oltenia (1718—39), relațiile dintre Banatul timișan și Oltenia erau mai strînse.

În rîndul al doilea se situează tipografiile din București. Răspîndirea largă a cărților bucureștene se explică prin apropierea geografică, dar și prin faptul că preoții transilvăneni se îndreptau mai degrabă spre București, care era centrul politic și bisericesc al Țării Românești. Era în același timp și un însemnat centru comercial, așa încît ardelenii care veneau aici în scopuri comerciale puteau ușor să procure și cărți bisericești pentru parohiile lor. Buzăul, deși a avut o bună tipografie care a funcționat timp destul de îndelungat în secolul al XVIII-lea, era mai peste mîină decît Rîmnicul și Bucureștiul. Apoi, cu Episcopia Buzăului credincioșii transilvăneni nici n-au avut legături mai strînse, așa cum aveau cu Mitropolia Ungrovlahiei și cu Episcopia Rîmnicului. Tipografiile din Tîrgoviște, Snagov și Rădăuți, au funcționat prea puțin timp, ca să-și poată trimite tipăriturile în Transilvania într-un număr mai ridicat. De la tipografiile din Iași avem, în schimb, cărți răspîndite în Transilvania, deși era destul de îndepărtat geograficește. Totuși, pentru credincioșii din Maramureș și părțile învecinate cu Moldova era mai ușor să-și procure cărți din Iași, decît de la Rîmnic și București, deși am văzut că numărul acestora întrece cel al tipăriturilor ieșene.

Cu acestea nu ne-am format însă decît o slabă imagine asupra răspîndirii tipăriturilor din Țara Românească și Moldova peste munți. Din cele cîteva mii de biserici ortodoxe din Transilvania, Bihor și Maramureș cîte există azi, abia dacă s-au cercetat fondurile de cărți vechi din aproximativ 200 de biserici. Cercetări minuțioase mai trebuiesc făcute în bisericile din părțile Bistriței, Clujului, Muresului, unde credem că predomină cărțile tipărite la Iași, alături de cele din Rîmnic și București, apoi în părțile Hunedoarei, Albei, în Munții Apuseni, în Cîmpia Transilvaniei, în părțile Sibiului și Brașovului, în partea de apus a țării, în jurul Aradului și Timișoarei, precum și noi cercetări în Banat, Bihor și Maramureș, unde, deși s-au făcut cercetări, ele lasă de dorit prin felul în care s-au redat anii și locurile de apariție ale cărților găsite. Numai cînd se va cunoaște întregul fond de tipărituri vechi românești din bisericile transilvănene, se va vedea care a fost adevărata arie de răspîndire a cărților de peste munți. Iar cercetările care trebuiesc făcute în bisericile din Țara Românească și Moldova, vor putea să arate aria de răspîndire a tipăriturilor transilvănene la frații lor de aceeași credință de dincolo de Carpați.

Din cuprinsul acestui capitol, se desprinde limpede constatarea că tipăriturile de peste munți au avut o largă răspîndire în Transilvania, ele fiind un sprijin puternic pentru credincioșii ortodocși, rămași fără o tipărită bisericească în urma durerosului act de dezbinare sufletească din 1698—1701. De asemenea, tipăriturile bisericești au contribuit și la înfăptuirea unității sufletești a românilor de pretutindeni.

507. BRV, II, p. 342 și 463. Cf. și Virgil Molin, *Tiparnița de la Rîmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania (1705—1800)*, în MO. an. XII, nr. 7—8, 1960, p. 462.

2. SCHIMBURI DE TIPOGRAFI

Între cei care au contribuit la înfăptuirea unității sufletești a românilor pe calea tiparului, trebuie să-i amintim, în primul rînd, pe harnicii tipografi de odinioară, care au lucrat și în tiparnițele de peste munți, dar și în cele din Transilvania.

Primul între aceștia este *Filip Moldoveanul*, care a activat la Sibiu cam între anii 1521—1556, deci înainte de Coresi. Cercetări recente au dovedit că la Sibiu a existat o tipografie cu litere chirilice, în care s-au tipărit o *Evanghelie slavo-română* (păstrată fragmentar), *Catehismul românesc* din 1544 și *Tetraevanghelul slav* din 1546. Proprietarul tipografiei a fost Lucas Trapoldner. Colaboratorul său pentru cărțile slavo-române a fost Filip Moldoveanul, care a turnat material tipografic și xilografic nou, inspirîndu-se din cărțile tipărite de Macarie la Tîrgoviște, între anii 1508—12. Acest Filip a folosit pentru prima dată la noi gravura ilustrată în lemn, dovedindu-se a fi un tipograf priceput și un gravor de o înaltă măiestrie artistică. Filip Moldoveanul — deci originar din Moldova — este socotit acum că este una și aceeași persoană cu Filip Maler sau Pictor, cunoscut pînă acum în istoria vechii culturi românești. Această identificare a fost făcută pentru prima dată de Nicolae Iorga în 1931, fără ca ea să fie luată în seamă pînă în anii din urmă. Tipăriturile lui Filip Moldoveanul au circulat în toate cele trei țări românești. Dovadă e faptul că un exemplar din *Tetraevanghelul* său (azi în Leningrad) fusese proprietatea domnitorului Moldovei Gheorghe Ștefan.⁵⁰⁸

Peste cîțiva ani, s-a stabilit în Transilvania un alt meșter tipograf de peste munți și anume *diaconul Coresi*. Iată ce spune în această privință slavistul P. P. Panaitescu: „Activitatea tipografică în limba română condusă de Coresi la Brașov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meșteșugăresc și comercial cu Țara Românească și cu Moldova, mai ales cu cea dintîi. Publicarea cărților bisericești în limba română nu este o problemă de pură istorie ardeleană, ea se leagă de istoria Țării Românești și în parte și de a Moldovei. Nu este o întîmplare că, dintre toate orașele românești ardelene, acela în care s-a dezvoltat în forme consecvente și mai importante răspîndirea cărților românești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost Brașovul. Aceasta însemnează că principalul centru al revoluției culturale din acea vreme a fost, ca să zicem așa, un centru inter-românesc, un centru de legătură între țările române. Tipografia condusă de Coresi a fost adusă la Brașov din Țara Românească, el însuși era un meșter tipograf din acea țară, și avem dreptul să afirmăm, ținînd seama de poziția economică a Brașovului, că și cărțile tipărite de dînsul au fost deopotrivă destinate și Transilvaniei și țărilor de peste munți”.⁵⁰⁹

508. Sigismund Jako, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în *AIIC*, 7, 1964, p. 97—115; Ludovic Demény și Dan Simonescu, *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, în *SCDB* supl. la nr. 1, 1965, p. 18; L. Demény, *Le premier texte roumain imprimé*, în *RRH*, nr. 3, 1965, p. 385—412; Dan Simonescu, *Sibiul, centru de cultură românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Almanahul din Viena*, 1966, p. 78—84.

509. P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisului în limba română*, în *SMIM*, vol. IV. București, 1960, p. 152.

Deci, cărțile tipărite de Coresi la Brașov nu erau destinate numai Bisericii românești din Transilvania, căci acest oraș era un important centru de schimburi comerciale între cele trei țări românești. În toate aceste trei țări se începuse concomitent în secolul al XVI-lea (iar în Maramureș, în ultimii ani ai secolului al XV-lea) scrierea în limba română, atât a cărților bisericești, cât și a celor laice (scrisori, inscripții, cronici, pravile). Aceasta era urmarea ridicării economice și politice a micii boierimi și a târgoveților. Opera de „adunare a scrisului românesc” și a răspîndirii cărților în limba poporului nu s-a putut face decît pornind de la Brașov, care era centrul de schimb între cele trei țări românești.⁵¹⁰ Adunînd toate manuscrisele religioase care i-au stat la îndemînă, aduse din diferite părți din Transilvania de sud, Maramureș, Moldova și Țara Românească, tipografia lui Coresi le-a transformat, făcînd o încercare de a stabili o limbă literară unică pe baza graiului muntean și sud-ardelean și apoi le-a răspîndit prin mijlocirea tiparului, ele fiind destinate tuturor românilor.⁵¹¹ Contrar părerii vechii noastre istoriografii, care arăta că diaconul Coresi era un salariat al tipografiei săsești-luterane din Brașov, cercetările mai noi au arătat că el era stăpînul uneltelor sale, avînd o întreprindere meșteșugărească proprie, în care tipărea cărțile cerute de comunitatea românească ortodoxă din Șcheiul Brașovului. Preoții de la biserica Sf. Nicolae sînt socotiți de cercetările mai noi că au luat inițiativa tipăririi cărților, deci ei au meritul tipăririi cărților ieșite din tipografia condusă de Coresi, ei fiind adevărații ei patroni. Numai în două cărți coresiene (*Întrebarea creștinească* din 1559 și *Evanghelia cu învățătură* din 1564) — din cauza presiunii stăpînirii — s-au introdus și unele afirmații și învățături protestante, deși fondul lor era ortodox.⁵¹²

Diaconul Coresi a învățat desigur arta tipografică de la sîrbul Dimitrie Liubavici, meșterul tipografiei lui Radu Paisie din Țara Românească. Între 12 iunie 1556 și 14 ianuarie 1557 el tipărea la Brașov un *Octoih slavon*, împreună cu Oprea logofătul, fostul ajutor, la Tîrgoviște, al lui Dimitrie Liubavici. Cartea pomeneste de domnitorii Alexandru Lăpușeanu al Moldovei, Pătrașcu cel Bun al Țării Românești, de principele Transilvaniei Ioan Sigismund Zapolya și mama sa Isabella, cât și de „porunca” judeului Brașovului Johannes Benkner de a se tipări cartea. Octoihul avea în frontispiciu stema muntenească.⁵¹³

Coresi s-a reîntors apoi la Tîrgoviște „în cetatea de scaun”, probabil ca să răspundă unei chemări domnești. În 1558 a tipărit acolo o carte de mare artă, cu splendide gravuri pe lemn și anume un *Triod-Penticostar* slavon. Această lucrare a tipărit-o împreună cu zece ucenici, între 8 iulie 1557 și 1 iulie 1558.⁵¹⁴

510. Idem, *Inceputurile scrisului în limba română. Noi contribuții*, în SCB, V, 1963, p. 131.

511. *Ibidem*, p. 109.

512. *Ibidem* și studiul din SMIM, p. 160. Un cercetător mai vechi afirma că diaconul Coresi a găsit la Brașov traduse gata o seamă de lucrări de către preoții de la biserica Sf. Nicolae. Cf. Nicolae Sulică, *Preoții de la biserica Sf. Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în rev. *Athenaeum*, București, 1939, an. V, nr. 1, p. 31—44; nr. 2, p. 127—134; nr. 3, p. 253—261; nr. 4, p. 344—359; Idem, *Mînnata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni ai scolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943.

513. BRV, IV, p. 3—6; D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933, p. 11—12; *Istoria Literaturii Române*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1964, p. 308.

514. BRV, IV, p. 168—169; A. Sacerdoțeanu, *Predoslovii*, p. 30—31.

După aceasta, a trecut iarăși la Brașov cu uneltele sale, stabilindu-se definitiv aici. Așezarea lui la Brașov s-a făcut nu din pricina opoziției înaltei ierarhii muntene de a da cărți în românește, căci mitropolitul Serafim de pildă i-a procurat chiar și unele cărți, îndemnându-l să le înțelească în românește. Nu s-a datorat nici vreunei prigoane din partea lui Mircea Cioabanul, căci prigoana acestuia s-a îndreptat numai împotriva boierilor trădători, ori Coresi nu făcea parte din această clasă. El s-a așezat la Brașov, întrucât aici a găsit teren prielnic pentru continuarea activității sale de tipograf și mai cu seamă pentru tipărirea de cărți, în limba română. Într-adevăr, aici era un centru mult mai prielnic pentru tipărirea de cărți în românește, căci în Transilvania circulau mai de multă vreme traduceri sub formă de manuscrise, asemenea traduceri având sprijinul oficialității maghiare, precum și al calvinilor. Se mai adaugă apoi și interesul comercial al sașilor brașoveni, câștigați de altfel pentru Reformă, care puneau la îndemîna lui Coresi și hîrtia de care avea nevoie pentru tipar. „Venirea lui Coresi la Brașov a fost în primul rînd un act politic. El a venit acolo, apoi s-a întors la Tîrgoviște, a revenit iarăși la Brașov; aceste mutări succesive însemnează că avea de lucru și într-un loc și în altul, iar dacă a rămas în orașul ardelean, aceasta se datorește faptului că aici găsea puțință mai mare de desfăcere a cărților”.⁵¹⁵ Cărțile erau tipărite la comanda „Jupînului Hanăș Begner”, a domnului Țării Românești sau al Moldovei, pe carte apărînd stema celui care plătea. Se lucra pentru întreaga creștinătate românească, dar și pentru ortodocșii din alte țări, dovadă că tipăriăturile coresiene se găsesc și astăzi în numeroase mănăstiri și biblioteci ortodoxe de peste hotare.

Prima sa carte, tipărită după așezarea definitivă la Brașov, a fost *Întrebarea creștinească*, terminată la 15 martie 1559. Ea cuprindea îndatoririle creștinești: Decalogul, Crezul, Tatăl nostru, rugăciunea și „datul de har”, botezul și cuminecătura. Este prima carte tipărită pe care o putem folosi ca document de limbă românească, deoarece *Catehismul* din 1544 nu ni s-a păstrat. Tipărirea s-a făcut cu „stirea Măriei lui Craiu și a episcopului Savei Țarei Ungurești”, adică cu încuviințarea lui Ioan Sigismund Zápolya și a episcopului Sava al Geoagiului și închinată „Sfintiei Sale Arhieru i Mitropolit Efrem”, adică mitropolitului Ungrovlahiei.⁵¹⁶

Deși stabilit la Brașov, Coresi a păstrat totuși legăturile cu Țara Românească. Dintre cărțile tipărite de el, o parte sînt rezultatul comenziilor făcute de domnii țării de peste munti și de fruntașii Bisericii de acolo. *Sbornicul slavonesc* din 1568—69 și *Octoiul slavonesc* din 1574—75 purtau numele lui Alexandru II, domnul Țării Românești și al mitropolitului Eftimie. În epilogul *Psaltirii slavone* din 1577 se menționa că s-a tipărit „cu porunca domnului Io Alexandru Voevod și a fiului său Io Mihnea Voevod și a Preașfințitului Mitropolit Serafim”. Este vorba de domnitorii

515. *Istoria Literaturii Române*, I, p. 306. Cf. și C. Lacea, *Așezarea definitivă a lui Coresi la Brașov*, în *RF*, II, 1928—29, p. 354—358.

516. *BRV*, IV, p. 6—7; Andrei Birseanu, *Catehismul luteran românesc*, în *AAR-MSL*, s. III, t. I, București, 1923, p. 33—40; Ioan Bianu, *Întrebare creștinească. Texte de limbă din secolul XVI*, în *AAR-MSL*, București, 1925; D. R. Mazilu, *op. cit.*, p. 17—42; Pr. Niculae Serbănescu, *La 400 de ani de la apariția „Întrebării creștinești”*, în *BOR*, an. LXXVII, nr. 11—12, 1959, p. 1033—1052. Mai nou s-a arătat că *Întrebarea creștinească* s-a tipărit în anul 1561. Cf. P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 158—159.

Alexandru II (1574—77) și de fiul său Mihnea Turcitul (1577—83). *Ocoihul și Psaltirea* aveau chiar și stema Țării Românești.⁵¹⁷

Despre *Evangelhia cu învățătură* din 1581 știm că s-a tipărit cu ajutorul mitropolitului Serafim al Ungrovlahiei, care a trimis la Brașov și cartea slavonă după care s-a făcut traducerea românească. În titlul acestei cărți se spunea că s-a tipărit în timpul principelui Christofor Báthory și al mitropolitului Ghenadie al Bălgradului, al domnului Mihnea Turcitul al Țării Românești și al mitropolitului Serafim al Ungrovlahiei.⁵¹⁸

În prefață, judele Brașovului Lucas Hirschel (Hrăjilă Lucaci) arăta că a găsit această carte la mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei, de la care „cu multă rugăciune cerșutu-am”. Primind cartea, s-a sfătuit „cu luminatul mitropolitul marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și al Orăziei și cu mult cliros de preoți ce le trebuia această carte”. Având încuviințarea acestora și a mitropolitului Serafim, a dat-o diaconului Coresi „ce era meșter învățat într-acest lucru de o scoase de în cartea sârbească pre limba rumânească împreună și cu preuții de la besearea Șcheailor de lângă cetatea Brașovului, anume popu Iane și popa Mihai...”.⁵¹⁹ Deci, această lucrare apare ca o operă de colaborare transilvano-munteană, în primul rând prin împreună lucrarea diaconului Coresi cu cei doi preoți scheieni, apoi prin binecuvîntarea dată de cei doi mitropoliți, primul oferind chiar exemplarul după care s-a făcut traducerea.

Avem și o scrisoare de recomandare pentru această carte și anume la 14 august 1582 judele Lucas Hirschel din Brașov îi scria judeului Bistriței, Gaspar Budacker, recomandându-i călduros cartea tradusă și tipărită sub îngrijirea sa. Dar ca să se poată vinde mai bine și ca să se cumpere cu încredere de preoții români din vidicul Bistriței, cât și de cei ce veneau din Moldova la târgul de aici, în scrisoare se menționa că această Cazanie era aprobată nu numai de mitropolitul ardelean Ghenadie, ci și de către domnii de peste munți: Mihnea II și Petru Schiopul, precum și de mitropoliții lor Serafim și Teofan II, care au cerut mai multe exemplare pentru trebuințele lor proprii și pentru bisericile și mănăstirile din Tara Românească și Moldova.⁵²⁰

Desigur și *Liturghierul slavon*, tipărit tot la Brașov în 1588, de Șerban fiul lui Coresi și de popa Mihai, va fi fost tot o comandă de peste munți, căci avea în epilog mențiunea: „începutu-s-au aceste sfinte cărți numite Liturghia în zilele binecredinciosului domn Io Mihnea Voevod a toată țara Ungrovlahiei și în zilele prea marelui și prea înălțatului Batăru Jigmon voevodul Ardealului, luna lui august 1 zi și sfîrșitu-s-au în luna lui septembrie 25 zile în minunata cetate a Brașovului...”.⁵²¹

517. BRV, I, p. 53—54. 60. 61—62. 66—68. Probabil cu prilejul tipăririi *Ocoihului* a fost trimis un preot din Tara Românească la Brașov, despre care se vorbește în *Socotelile Brașovului*, la 11 iunie 1573; Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 809—810. Probabil, fusese trimis în calitate de cunoscător al limbii slavone și ca să facă vreo comandă. Am putea să vedem în prezența lui aici și un fel de control al Bisericii muntene asupra tipăriturilor lui Coresi.

518. BRV, I, p. 88: Sextil Pușcariu și Alexe Procopovici, *Diaconul Coresi. Carte de învățătură (1581)*, publicată de ... vol. I, Textul, București, 1914, p. 1.

519. BRV, I, p. 91—92; S. Pușcariu-A. Procopovici, *op. cit.*, p. 5. La „porunca” mitropolitului Ghenadie al Ardealului, diaconul Coresi a tipărit în 1580 un *Sbornic slavonesc* la Sebeș. Cf. BRV, I, p. 84.

520. Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 656.

521. BRV, I, p. 100.

Legătura tipografiei lui Coresi cu Țara Românească se manifestă și prin colaboratorii săi. El va fi avut desigur un număr mare de colaboratori și ucenici, de care avea nevoie ca să poată face față cerințelor tipografiei sale. Se crede că unii din ei vor fi venit din Țara Românească, unde se aflau mai mulți cunoscători de carte pe lângă curtea domnească și în mănăstiri. Meșterul Mănăilă, care a tipărit cu Coresi *Evanghelia slavonă* din 1579, împreună cu 5 ucenici, era din Țara Românească. În Socoteile Brașovului, din 1570, acest Mănăilă apare ca ajutor, pe lângă un curier venit din Țara Românească. Curierul s-a întors înapoi, iar Mănăilă a rămas la Brașov. Desigur vor mai fi fost și alți grămălici sau pisari de scrisori din slujba domnilor Țării Românești, care lucrau și în tipografia lui Coresi.⁵²²

Textele coresiene au avut o largă răspîndire în toate ținuturile românești, datorită legăturilor comerciale ale Brașovului cu Țara Românească și Moldova, datorită boierilor pribegi așezați la Brașov, iar ceva mai târziu, datorită cuceririlor lui Mihai Viteazul. Astfel, un exemplar din Psaltirea slavo-română din 1577 s-a găsit la mănăstirea Bistrița din Oltenia, o Evanghelie cu învățătură din 1581 în biserica din Liteni în Bucovina. Apostolul românesc din 1563 are o notă scrisă la Iași, la 3 martie 1653, de hatmanul Gavriil, fratele lui Vasile Lupu. O Evanghelie românească din 1561 s-a găsit în Vălenii de Munte, iar exemplarul cel mai complet din aceeași tipăritură s-a găsit la mănăstirea Ciolanu. Întrebarea creștinească și Pravila Sfinților Apostoli s-au găsit în satul Ieud din Maramureș. Între cărțile lui Petru Șchiopul și Luca Stroici se găseau și câteva tipărituri coresiene.⁵²³

Deci diaconul Coresi are un merit de netăgăduit în răspîndirea cărților sale în toate ținuturile locuite de români și în același timp la unificarea limbii românești.⁵²⁴

Vreme de mai bine de o jumătate de veac românii transilvăneni au rămas fără tipografie. În acest timp lipsa cărților tipărite a fost suplinită de diferite copii-manuscrite. Abia peste mai bine de o jumătate de secol întâlnim un alt tipograf muntean în Transilvania. Probabil, cu prilejul soliei mitropolitului Teofil la Alba Iulia în 1640, mitropolitul Ghenadie îi va fi făcut rugămintea de a-i trimite o tipografie și meșterii de care avea nevoie. Mitropolitul Teofil i-a și trimis, prin intermediul lui Matei Basarab, tipografie și meșter tipograf.⁵²⁵ Mitropolitul Ghenadie, văzînd că se îndeplinează exemplarele din *Evanghelia cu învățătură* a lui Coresi, pe care o doreau „toti preoții”, a procedat la tipărirea unei ediții noi din această carte ziditoare de suflet. Osteneala tipăririi a purtat-o „dascălu popa Dobre, ce au venit din Țara Românească de au făcut tipare aici în Ardeal”. *Evanghelia cu învățătură* a ieșit de sub tipar numai după moartea lui Ghenadie († 1 septembrie 1640). În 1641, sub păstoria lui „Iorist arhiimitropolit”.⁵²⁶

Dar tipografia din Bălgrad n-a fost înființată numai pentru tipărirea de cărți în românește, spre folosul sufletesc al credincioșilor, ci pentru îm-

522. *Istoria Literaturii Române*, I, p. 319; BRV, I, p. 73.

523. Gh. Moisesescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, op. cit., I, p. 429.

524. Din bogata bibliografie coresiană mai amintim doar două studii apărute în ultima vreme: Barbu Teodorescu, *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*, în BOR, an. LXXVII, nr. 3—4, 1959, p. 287—306; Pr. Dr. Spiridon Căndea, *Diaconul Coresi, simplu tipograf sau traducător al cărților tipărite de el?* în MA, an. VII, nr. 3—6, 1962, p. 325—344.

525. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 143.

526. BRV, I, p. 116—118

plinirea planurilor lui Rákóczy, sfătuit de superintendentul Geléji, de convertire a românilor la calvinism prin cărți tipărite în limba lor, prin predică și școală. Pentru a servi scopul fixat, s-a tipărit de îndată și vestitul *Catehism calvinesc*, între 5 și 25 iulie 1640. Pe noi ne interesează aici doar faptul că „meșterul tiparului a fost popa Dobrea din Țara Muntenească”.⁵²⁷

Intrucît temeiul învățăturii protestante era Sf. Scriptură, calvinii căutau să pună cît mai de grabă în mîna românilor transilvăneni o traducere a ei în românește. Într-un circular către protopopii români din 19 august 1643 superintendentul calvin maghiar Ștefan Geléji scria că „va tîlmăci Scriptura (=Noul Testament) pe românește din grecește, că pînă acum a fost tradusă numai din slavonește”. A și aflat un român care să o traducă din grecește. Fiindcă tipărirea impunea cheltuieli mari, el cerea protopopilor să adune cîte un florin de fiecare preot.⁵²⁸ Peste un an, la 24 august 1644, Gh. Rákóczy scria soției sale, Susana Lorantfi, să plătească preotului român care a tradus Noul Testament. I s-au dat 50 florini și un postav. În 1646 traducerea era pe sfîrșite, căci principele scria administratorului averilor sale din Ungaria, Toma Debreczeni, să-i trimită materialul trebuitor pentru turnarea literelor cirilice, în vederea tipăririi acestei cărți.⁵²⁹ Traducătorul era ieromonahul Silvestru, venit din Țara Românească. El tipărise la Govora Sinaxarul din *Psaltirea slavonă cu Ceaslov*, prin anii 1638—41, precum și *Evanghelia învățăloare* din 1642, fiind și egumen al mănăstirii.⁵³⁰ Ieromonahul Silvestru n-a trăit ca să-și vadă rodul ostenețelor sale cărturărești ieșind de sub tipar. El a murit în cursul lucrării de traducere, așa cum ne arată continuatorul său, mitropolitul Simion Ștefan, în prefața *Noului Testament* tipărit la Bălgrad în 1648. Vlădica Ștefan n-a fost mulțumit de traducerea ieromonahului Silvestru și de aceea a fost nevoit să corecteze și să întregască, lucru pe care-l mărturisește tot el, în prefață.⁵³¹ Astfel, ieromonahul Silvestru și-a adus o contribuție prețioasă la progresul culturii românești, precum și la întărirea legăturilor sufiletești dintre românii din Transilvania și cei din Țara Românească.

Peste vreo cîteva decenii, apare un nou tipograf de peste munți în Transilvania, de data aceasta venit din Moldova. Este vorba de *popa Chiriatic tipograful*. El lucrase prima dată în tipografia din București, unde-l găsim semnat în *Liturghierul* din 1680 și în *Evanghelia* din 1682.⁵³² La 1 septembrie 1687 îl găsim în Bălgrad, căci atunci s-a tipărit *Rînduiala diaconstvelor* de „tipograful Chiriatic și scriitor”.⁵³³ N-ar fi exclus ca el să fi fost chemat în Transilvania de vreunul din mitropoliții Bălgradului de după Sava Brancovici, cu prilejul hirotonirii acestora la București. La 22 aprilie

527. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 250. Un tipograf cu numele Ștefan a venit în 1644 din Țara Românească la mitropolitul Simion Ștefan în Bălgrad, după cum notează el însuși în sirbește, pe un Penticostar. Cf. Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești*, Sibiu, 1838, p. 23 urm., după Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. CXVI. S-ar putea ca acesta să fie Ștefan ieromonahul din Ohrida, care a tipărit *Psaltirea slavonă cu Ceaslov* din 1638—41 și *Pravila* din 1640—41, ambele la Govora. Cf. BRV, I, p. 107 și 113.

528. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1108—1109.

529. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 396.

530. BRV, I, p. 107 și 120.

531. *Ibidem*, I, p. 169. N. Iorga credea că și *Psaltirea* din 1651 a fost tradusă tot de ierom. Silvestru. Vezi *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 252—253, n. 1.

532. BRV, I, p. 237 și 251.

533. *Ibidem*, I, p. 280.

1689 a apărut un *Molitvelnic*, la Bălgrad, de tipar îngrijindu-se tot tipograful Chiriac din Moldova.⁵³⁴ *Ceaslovătul* de la Bălgrad, din 1687, a apărut într-o nouă ediție la Sibiu, în 1696, din îndemnul mitropolitului Teofil, căruia îi era închinată și o scurtă prefață de „popa Chiriac ti(po)graful moldo(veanul) ispravnicu de tot”.⁵³⁵

La începutul păstoririi lui Atanasie Anghel, se tipăresc la Alba Iulia două lucrări: prima este o *Bucoavndă*, adică un fel de abecedar — catehism pentru copii, cuprinzând câteva rugăciuni, crezul, cele 10 porunci, explicarea celor șapte Taine,⁵³⁶ iar a doua era o ediție a Cazaniei lui Varlaam, sub titlul grecesc de *Chiriadromion*.⁵³⁷ Amândouă au apărut în 1699. Cu grija tiparului s-a ostenit *Mihail Iștvanovici*, nume binecunoscut în istoria tiparului românesc. El fusese trimis în Transilvania de către Constantin Brîncoveanu, la cererea mitropolitului Atanasie, după cum arată el însuși în prefața *Chiriadromionului*: „....Însă ajutor nelipsind și de la prea luminatul și înălțatul biruitoriu al toatei Ungrovlahii Io Constantin Brîncoveanu Basarabu Voevodu, carele nu cu puțin s-au arătat (și pururea să arată) luminătoriu credinții pravoslavnice, întărind-o cu dumnezeieștile cărți, în totu chipulu tipărindu-le, carele fiindu patronașu adevăratu al sfintei Mitropolii de aici din Ardealu și tuturor celoru ce se năzuescu suptu a Mării Sale milă, nice Sfinții Tale(=Atanasie n.n.) nu Ț-au trecutu cearerea, ce după pohta Sfinții Tale și a cinstitului săboru, neîntîmplîndu-să de aciasta dată neamului nostru rumânescu aici în Ardealu meșteru pentru lucrulu tipografiei, Măriia Sa s-au milostivit pentru dragostea sfintelor beșeareci a mă trimite pre slujba Sfinții Tale și a sfîntului săboru, ca ce ar fi de lipsă sfintelor beșeareci prin puțință să se îndestulească...”⁵³⁸

Acest Iștvanovici este considerat — în general — ca fiind de origine transilvăneană, ținînd seama de numele său derivat din ungurescul István, dat într-o formă sîrbească, deci ar fi „fiul lui Ștefan”. Va fi fost vreun fecior de preot sau de iobag, plecat să învețe carte la vreo mănăstire de peste munți. A devenit apoi meșter tipograf — învățînd la București sau la Snagov — și datorită iscusinței sale a fost trimis în 1699 în Transilvania. Aici n-a stat mult, datorită schimbărilor survenite prin căderea lui Atanasie, ci s-a reîntors în Țara Românească, tipărind mai multe cărți la Rîmnic: *Molitvelnicul*, *Slujba Născătoarei de Dumnezeu*, *Octoihul*, *Cuvînt la Patima Domnului* de Gheorghe Maiota și *Cuvînt panegiric la Sf. Nicolae* de Radu Greceanu, toate în 1706, ultimele două fiind tipărite în grecește.⁵³⁹ În curînd a părăsit Țara Românească, plecînd spre Tbilisi, în urma rugăminții regelui Vahtang VI al Georgiei, care ceruse lui Brîncoveanu un meșter pentru tipografia sa. Acolo a tipărit el nouă cărți, din 1709 pînă în 1712,

534. *Ibidem*, I, p. 296.

535. *Ibidem*, I, p. 339—340.

536. *Ibidem*, I, p. 369—370.

537. *Ibidem*, I, p. 372—377 și I. Lupaș, *Cartea românească de învățătură de la 1643*, p. 791—806.

538. BRV, I, p. 375.

539. *Ibidem*, I, p. 467—469.

unele fiind semnate cu numele Ștefanesvili (=fiul lui Ștefan). În 1712 a părăsit Georgia, îndreptându-se spre Olanda, de unde i s-a pierdut apoi urma.⁵⁴⁰

*

Întîlnim și nume de tipografi transilvăneni care au lucrat peste munți, în tot cursul secolului al XVIII-lea. Astfel, la sfîrșitul *Liturghierului* de la Rîmnic din 1733 se făcea mențiunea: „Tipăritu-s-au această sîntă și dumnezeiască Liturghie prin osteneala diorthosirii a popei *Ivan Făgărășanul*“.⁵⁴¹

În Moldova întîlnim trei tipografi transilvăneni. Cel mai de seamă dintre ei este tipograful și gravorul *Grigorie Stan Brașoveanul*. Numele său apare pentru prima dată în *Ceaslovul* de la Rădăuți din 1745, care avea pe ultima foaie această însemnare: „Fiind meșter mare și făcătoriu a tot lucrul tipografiei din nou: Grigorie Stan Brașoveanul“.⁵⁴² Probabil el plecase din București — unde a învățat meșteșugul tiparului — împreună cu Barbu Bucureșteanul, pe care l-a ajutat la întemeierea tipografiei din Rădăuți, în 1743—44 și la tipărirea *Catavasierului*, în 1744.⁵⁴³ După tipărirea *Ceaslovului*, el a lăsat în locul său, ca tipograf, pe Sandu sin Iere-nia din Iași (al cărui nume îl vom pomeni mai jos) și s-a reîntors la București. Aici a lucrat, alături de Barbu Bucureșteanul, în tiparnița Mitropoliei, între anii 1747—50, tipărind o *Cărticică de rugăciuni*, un *Liturghier* și un *Orologhion* în 1747, o *Psaltire* și un *Ceaslov* în 1748, un *Orologhion mic* și un *Ceaslov slavonesc* în 1749 și o *Evanghelie cu Evanghelistar* în 1750, pe foaia de titlu a celei din urmă făcîndu-se mențiunea că s-a tipărit „de Barbu Bucureșteanul și Grigorie tipograf“.⁵⁴⁴ În 1750 activitatea sa în tipografia din București a luat sfîrșit. Îl vom întîlni în anul 1755 la Iași, împreună cu Sandu tipograful, desigur chemați amîndoi de mitropolitul Iacob Putneanul, ca să refacă tiparnița Mitropoliei, la care s-a adus și cea a Episcopiei de Rădăuți. Au tipărit amîndoi *Antologhionul* din 1755, apoi Grigorie și-a continuat lucrul singur. Sub numele de Grigorie tipograf sau de Grigorie Stanovici tipograf, el a tipărit la Iași următoarele

540. Vezi asupra lui studiul lui Virgil Molin, *Contribuții noi la istoricul relațiilor culturale cu Orientul ortodox (1709—1712). Un ipodiaton ungrovlah, Mihail fiul lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în BOR, an. LXXXIX, nr. 3—4, 1961, p. 319—338. Mai nou se susține să ar fi originar din Țara Românească. Cf. Dimitrie Coravu, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în MO, an. XIX, nr. 1—2, 1967, p. 45—50.

541. BRV, II, p. 48. Numele acestuia e întîlnit și într-o scrisoare a mitropolitului Daniil către preotul Radu Tempea din Brașov, din 1 septembrie 1721, prin care-l ruga să scoată de la acest Ioan din Făgăraș, tipografia zălogită, se pare de mitropolitul Antim și să i-o trimită. Cf. S. Stinghe, *Documente*, I, p. 64—66. Mai tîrziu, Climent al Rîmnicului, pe cînd era numai „ipopsifios“, trimitea, la 28 aprilie 1736, o scrisoare brașovenilor, prin popa Ioan Făgărășanul, pe care-l prezenta ca „eclesiarhul Episcopiei“. *Ibidem*, I, p. 182—183.

542. BRV, II, p. 85.

543. Tit Sîmedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740—1750*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 9—10, 1965, p. 917.

544. *Ibidem*, p. 915—916; BRV, II, p. 99, 107, 113; IV, p. 68 și 243. Din unele din aceste tipăriri nu avem pînă acum exemplare. Unele din ele nici nu poartă semnătura lui Grigorie Brașoveanul, ci numai se presupune că a lucrat și el, pe baza unor documente descoperite recent de mitropolitul Tit.

cărți: *Alfavița suflătească* în 1755, probabil un *Bucvar* în același an, apoi: *Apostol* 1756, *Adunare de multe învățături* 1757, *Psaltire* 1757, *Liturghier* 1759, *Evangelhie* 1760—62, *Ceaslov* 1763, *Molitvelnic* 1764, *Indreptarea păcătoșului* 1765 și *Psaltire* 1766.⁵⁴⁵

Un alt tipograf din Transilvania este *Ioan Simeonovici*, care a lucrat la Iași la tipărirea *Penticostarului* din 1753 și a *Molitvelnicului* din 1754. Amîndouă au notat pe foaia de titlu că s-au tipărit de „cucernicul între diaconi Ioan Simeonovici tipograf ardelean”.⁵⁴⁶

În sfîrșit, un „*Mihai Brașoveanul tipograful*” a tipărit *Ceasoslovul* de la Iași din 1777.⁵⁴⁷

*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, întîlnim mai mulți tipografi, originari din Rîmnic, care lucrau la Blaj. Un prim tipograf de peste munți, care a lucrat aici a fost *Dimitrie Pandovici*. După cercetări mai noi, se crede că el ar fi aparținut unei familii macedo-române, stabilită în Transilvania. A trecut la Rîmnic, unde a învățat meșteșugul tiparului și a dat la lumină un *Antologhion*, în 1737. De aici, poate chemat de mitropolit, a ajuns la București, de unde a fost trimis în 1740 în Transilvania, să aducă matrițe pentru tipografie. În 1743 tipărește în București un *Apostol*.⁵⁴⁸ S-a întors apoi la Rîmnic, unde a tipărit un *Ceaslov*, în 1745.⁵⁴⁹ De aici, îl întîlnim în 1747 la Blaj, punînd în rînduială vechea tipografie a Mitropoliei din Bălgrad, mutată acum la Blaj. Prima tipăritură cunoscută azi, ieșită din teascurile acestei tiparnițe, este o dispoziție a Mariei Tereza: *Porunca pentru interzicerea circulației banilor austrieci în țările otomane supuse*, tipărită în august 1747 de „Dimitrie Pandovici tipograful”.⁵⁵⁰ Peste cîțiva ani, tipografia a început să imprime și cărți bisericești. În 1756 un *Dumitru Rîmniceanul* tipărea la Blaj o *Învățătură creștinească prin întrebări-și răspunsuri*.⁵⁵¹ S-ar putea ca acesta să fie Dimitrie Pandovici.

Cel mai de seamă tipograf din Rîmnic care a lucrat în Blaj a fost „*Petru Rîmniceanu Papavici*”, cum semnează la sfîrșitul *Evangelhiei* din 1765, sau „*Petru Papavici Rîmniceanul tipograful*”, cum își semnează alte tipărituri sau gravuri. El este întîlnit ca tipograf sau gravor în următoarele tipărituri blăjene: *Evangelhie* 1765, *Orologhion* 1766, *Apostol* 1767, *Catavasier* 1769, *Strastnic* 1773, *Acatistier* 1774, *Liturghier* 1775, *Evangelhie* 1776, *Arkieratikon* 1777, *Bucoavnă* 1777, *Catavasier* 1777, *Ceaslov* 1778, *Minologhion* 1781, *Ceaslov* 1786, *Acatist* 1791, *Polustav* 1793, *Liturghier* 1807.⁵⁵² Probabil numai cele înșirate pînă la *Catavasierul* din 1777 inclusiv au apărut sub îngrijirea lui, căci numai acestea au pe copertă mențiunea

545. Tit Simedrea, *Tiparul bucureștean*, p. 915—916; BRV, II, p. 126, 130, 139, 141, 145, 159, 162, 164, 171 și IV, p. 73 și 249.

546. *Ibidem*, II, p. 123—126.

547. *Ibidem*, II, p. 221—222.

548. *Ibidem*, II, p. 52—53 și 64.

549. *Ibidem*, IV, p. 241.

550. *Ibidem*, IV, p. 68; T. Simedrea, *Tiparul bucureștean*, p. 906—912; D. Coravu, *op. cit.*, p. 54—57.

551. BRV, II, p. 134 și IV, p. 247.

552. *Ibidem*, II, p. 164, 170, 172, 203, 212, 214, 219, 220, 225—226, 340, 356, 502—503 și IV, p. 251, 262, 265. Vezi și Alexandru Lupeanu-Melin, *Xilografii cari au lucrat în tiparnița cea veche de la Blaj*, 1929, p. 20—22 și în AGR, 1931, Craiova, p. 131.

că au fost tipărite de el. Celelalte au numai gravuri semnate de el, care au putut fi reproduse și după moartea lui. La Rîmnic numele său nu este întâlnit. El va fi lucrat acolo, pînă la venirea la Blaj, numai ca ucenic în ale tipografiei, căci numai așa se poate explica lipsa numelui său din tipăriturile rîmnice.

Numele unui *Ioan Rîmniceanul* apare chiar pe coperta *Acatistierului* din Blaj din 1763,⁵⁵³ iar în *Evanghelia* din 1765 apare alături de alți tipografi de peste munți („de noi cei mai de jos numiți tipografi: Sandul tipograful de la Iași sin Ieremia tipograf i Petru Rîmniceanul Papavici cu Ioanu Rîmniceanul“).⁵⁵⁴

Alături de acești tipografi originari din Rîmnic, în numeroase tipărituri blăjene apare și numele tipografului și gravorului moldovean *Sandu* din Iași. El lucrase mai întîi la Rădăuți, la *Ceaslovul* din 1745 și la Iași, la *Molitvelnicul* din 1749, *Antologhionul* din 1755 și *Apostolul* din 1756 (în cel din urmă numai gravuri).⁵⁵⁵ La Blaj apare ca meșter tipograf în *Evanghelia* din 1765, cum am văzut în însemnarea de mai sus, apoi în gravurile foilor de titlu din următoarele tipărituri: *Apostol* 1767, *Polustav* 1773, *Evanghelie* 1776, *Polustav* 1793, *Apostol* 1802.⁵⁵⁶ Desigur el n-a trăit atîția ani, ci gravurile sale au fost numai reproduse după clișee mai vechi.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea întîlnim la Sibiu un alt tipograf și diortositor de peste munți: „*Radul* din Sfînta Episcopie a Rîmnicului“. El a lucrat alături de Mihail Dir din Sibiu la următoarele tipărituri: *Pilde filosofești* 1783 și 1795, *Psaltire* 1791, *Acatist* 1792, *Ceaslov* 1794.⁵⁵⁷

Pentru legăturile bisericești pe calea tiparului, trebuie să reținem și o relatare din însemnările protopopului bănățean Nicolae Stoica. El scria că a fost de față în 1767, cînd tipograful rîmnicean preotul Constantin, s-a oferit episcopului Vichentie Ioanovici Vidac să facă o tipografie românească la Timișoara, dar episcopul n-a primit.⁵⁵⁸

Amintim aici și faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au apărut peste munți și două broșuri tipărite la rugămintea unor vlădici sîrbi, care aveau sub păstorie lor și credincioși români din Transilvania și Banat. Prima este *Pravila de-rugăciuni a sfinților sîrbi*, tipărită la Rîmnic în 1761, în slavonește, de episcopul Grigorie, cu binecuvîntarea lui Pavel Nenadovici „arhiepiscopul ortodox din Carloviț și mitropolitul întregului norod slaviano-sîrb și valah care se află în împărăția Măriilor lor cesaro-crăești...” și cu cheltuiala episcopului Sinesie al Aradului.⁵⁵⁹ A doua

553. BRV, IV, p. 249.

554. *Ibidem*, II, p. 164.

555. *Ibidem*, II, p. 85, 109, 126, 132.

556. *Ibidem*, II, p. 172, 203, 214, 356, 433.

557. *Ibidem*, II, p. 280, 342, 345, 376 și IV, p. 110.

558. Coriolan Buracu, *Cronica Mehadiiei*, Tr. Severin, 1924, p. 49; N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 54; Virgil Molin, *Legături cultural-religioase între Banatul timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea*, în MB, an XIII, nr. 1—2, 1963, p. 61.

559. BRV, II, p. 157. Din această broșură Grigorie al Rîmnicului a trimis două exemplare și episcopului Dionisie Novacovici. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 88—89. În 1726 apăruse la Rîmnic, *Întîia învățătură pentru tineri*, în slavonește și românește, tipărită cu binecuvîntarea și cheltuiala mitropolitului Moise Petrovici al Belgradului, BRV, II, p. 45.

broșură, *Indreptarea păcătosului cu duhul blindetelor*, scrisă de episcopul Vichentie al Timișorii, a apărut la Iași în 1765 în slavonește și românește, tot cu binecuvântarea lui Pavel Nenadovici și cu a mitropolitului Gavriil Calimachi al Moldovei.⁵⁶⁰

Un exemplu edificator în privința colaborării tipografice ni-l oferă corespondența purtată pe această temă de episcopii Chesarie al Rîmnicului și Iosif al Argeșului cu negustorul sibian Hagi Constantin Pop. În 1776 Chesarie tipărise un *Octoih*, din care-i trimitea exemplare și lui Hagi Constantin Pop, în iulie 1778, prin Constantin tipograful. Încă de pe atunci episcopul rîmnicean se pregătea pentru tipărirea Mineelor, cerînd de la Hagi Constantin Pop plumb și cositor precum și „figurile” care-i trebuiau pentru coperta publicației.⁵⁶¹

La 28 noiembrie 1779, deci cu puțin înainte de moartea sa († 9 ianuarie 1780), Chesarie îi scria din nou, înștiințîndu-l că au apărut primele 6 *Alinee*, din care-i trimitea 6 exemplare. În continuare, îi scria că se simțea lipsa tipăririi Tîlcuirii lui Teofilact la Sf. Evanghelii și de aceea, îl ruga să-i comande la Veneția „400 de tocuri de hîrtie”. El îi spunea apoi că nu așteaptă nici un cîștig pentru o astfel de lucrare: „Și aceasta carte fiind pentru folosul cel de obște, al creștinătății, noi nu facem pentru nici un fel de cîștig al nostru, la care te cerem și pe dumneata tovarăș; noi vom fi cu cheltuiala, iar dumneata cu osteneala ... iar plata întocmai o vom nădăjdui amîndoi de la Domnul nostru Iisus Hristos, a cărui carte vom să o tipărim”.⁵⁶² Chesarie a murit la scurt timp, așa că planul lor nu s-a putut realiza.

Hagi Constantin Pop a continuat corespondența cu mitropolitul Filaret și cu Iosif, primul episcop al Argeșului. Prin 1793 el împărtășește mitropolitului intenția sa de a tipări Mineele într-o nouă ediție. Acest lucru îl știm dintr-o scrisoare a lui Iosif către Hagi Pop, din 19 mai 1793, prin care-l înștiința că nu-i putea da un răspuns, mai ales că mitropolitul voia ca Mineele să se tipărească la București. În 1795 Hagi Pop îi scria episcopului Iosif, revenind asupra propunerii sale de a retipări Mineele „pentru folosul sufletesc al neamului nostru”. Din scrisoare reieșea intenția sa de a difuza Mineele nu numai în Transilvania, ci și în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei și a eparhiilor ei sufragane. Reieșea de asemenea, că un tipograf din Transilvania s-a și dus prin 1793 la București în vederea începerii lucrului, dar tocmai atunci mitropolitul Filaret a făcut „paretisis” din scaunul mitropolitan, așa că nu s-a lucrat nimic.

Planul acestor doi buni români s-a realizat abia peste cîțiva ani, în 1805 cînd au apărut la Buda cele 12 *Minee*, prin purtarea de grijă a cunoscutului medic oculist Ioan Piuariu Molnar, fiul preotului Tunsu din Sadu (Sibiu). Episcopul făcuse îndreptările necesare și semna o „Înainte cu-vîntare”.⁵⁶³

560. *Ibidem*, II, p. 164—166.

561. N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în *AAR-MSL*, s. II, t. XXVIII, 1905-1906, p. 191.

562. *Ibidem*, p. 197.

563. *Ibidem*, p. 201—204; *BRV*, II, p. 456—461.

În 1795 episcopul Iosif îi propunea lui Hagi Pop, să tipărească o „carte de, uigăciuni aleasă din toată Psaltirea“. De data aceasta, cartea a și apărut la Sibiu, în 1796, sub titlul *Alegere din toată Psaltirea*.⁵⁶⁴ La 9 august 1795 episcopul îi scria din nou, arătându-i că dorea să tipărească la Sibiu Acolutia Sf. Nifon al Constantinopolului. Cartea a apărut la Sibiu mult mai târziu, în 1806, cu titlul *Slujba Sfântului Nifon*, avînd o prefață semnată de mitropolitul Ungrovlahiei Dositei Filitti.⁵⁶⁵

Correspondența lor a continuat și în anii următori. Astfel, la 3 noiembrie 1796, episcopul Iosif îi scria lui Hagi Constantin Pop, din București, propunîndu-i ca „în locul Mineelor să se tipărească Tilcul Evangheliei, carele pînă acum n-au mai eșit la lumină în limba noastră rumânească cu tipariul“. A găsit doi călugări din Moldova, care au făcut traducerea acestei lucrări, voind să o tipărească, „dară mîna nu le dă că n-au de cheltuială..“ (sînt cunoscuții călugări tipografi Gherontie și Grigorie, ultimul viitor mitropolit). Îi scria apoi, că dacă s-ar tipări cartea în 1000 de exemplare, 500 le-ar lua episcopul Romanului, Veniamin Costachi. Hagi Pop i-a răspuns la 26 noiembrie 1796, arătându-i, printre altele, că nu crede că tipograful s-ar angaja să tipărească o astfel de lucrare, „fiindcă sînt multe cuvinte înproliva latinilor, după cum singur Preaosfinția Ta îmi scrii...“.⁵⁶⁶

La 28 noiembrie 1801 episcopul Iosif îi propunea să tipărească Antologhionul, rugîndu-l să intre în legătură cu Ioan Bart pentru tipărire.⁵⁶⁷ Correspondența între ei a continuat apoi, fie în chestiuni de ordin cultural, fie de ordin comercial.⁵⁶⁸

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

3. SCHIMBURI DE DASCĂLI, COPIȘTI, ZUGRAVI, TINERI LA ÎNVĂȚATURA

Legăturile de prietenie și bună înțelegere între credincioșii din Transilvania și cei din Țara Românească și Moldova se vădesc și prin schimburile de dascăli și copişti existente între cele trei ținuturi românești. Un mare număr de tineri transilvăneni treceau pe la mănăstirile de peste munți, nu numai pentru tunderea în monahism ci și pentru ca să învețe carte sau să se inițieze în copierea cărților de slujbă bisericească, în arta zugrăvirii sau în meșteșugul legării cărților. S-a întîmplat însă și fenomenul invers, ca o seamă de călugări, dascăli sau copişti de peste munți să se așeze pe

564. N. Iorga, *Contribuții*, p. 205; BRV, II, p. 384.

565. N. Iorga, *Contribuții*, p. 206; BRV, II, p. 487—488.

566. N. Iorga, *Contribuții*, p. 210—211 și 215—216.

567. *Ibidem*, p. 222—223. În 1811 episcopul Iosif a izbutit să tipărească la Buda și Rîmnic Octoihul îndreptat de el, după noua tălmăcire a izvodului grecesc, făcută de călugării Gherontie și Grigorie, avînd o „Înainte cuvîntare“ semnată de el. Cf. BRV, III, p. 47—53.

568. Vezi corespondența lor și la Prof. Dr. George Potra, *Din corespondența inedită a unor fețe bisericești din Țara Românească cu Transilvania, în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, (1781—1827)*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 1—2, 1965, p. 136—147 și nr. 11—12, 1965, p. 1097—1147. În acest studiu întîlnim și o serie de alte scrisori adresate casei de negoț Hagi Constantin Pop din Sibiu de mai mulți clerici din Țara Românească, mai cu seamă în probleme de interes comercial (arhimandritul Partenie, arhimandritul Dorotei — transilvănean de origine — economul Meletie, toți aflați în slujba Episcopiei Argeșului. Correspondența a fost publicată și de N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea, III, Scriitorii greci*, în AAR-MSL, s. II, t. XXIX, 1906—7, p. 9—25.

la mănăstirile din Transilvania sau să cutureiere satele de aici, vînzînd odoare bisericești, copiînd cărți și manuscrise, legînd cărți ori învățînd pe copiii satului sau chiar pregătînd pe unii pentru slujba preotească.

A. Dascăli și copişti din Transilvania peste munți.

În Țara Românească cunoaștem un dascăl cu numele *Ioan din Bistrița*, care ținea școală în Chiojdul cel Bătrîn (j. Buzău) între anii 1691—1700 și scria acte de vînzare și cumpărare pentru țărani de acolo.⁵⁶⁹ Nu cunoaștem pînă acum nume de copişti transilvăneni în Țara Românească.

Un cunoscut dascăl transilvănean care a activat în Moldova, a fost diacul *Toader din Feldru*, lîngă Năsaud, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Se pare că el este acel diac Toader despre care episcopul Benedict scria bistrițenilor din Budișor, la 4 mai 1631, că l-a trimis la mănăstirea Sucevița pentru „oarecari treburi sullelești”.⁵⁷⁰ S-ar putea ca el să fie originar din Moldova, de unde va fi venit cu episcopul Benedict, dar mai degrabă el era de naștere din satul Feldru. Poate acum l-a cunoscut logofătul Pătrașcu Ciogolea, care l-a angajat ca dascăl al copiilor săi: Constantin, Pătrașcu și Miron. Nu știm cît va fi stat aici, dar după o vreme s-a întors în Transilvania, unde probabil va fi învățat carte și pe tinerii din satul său. El va fi fost un dascăl destoinic, de vreme ce după 1635, Pătrașcu Ciogolea scria bistrițenilor, rugîndu-i să îngăduie trecerea diacului Toader în Moldova, „că av(e)m (niște) cuconi să ni-i învețe”.⁵⁷¹ Acești „coconi” trebuie să fi fost nepoții lui Pătrașcu, fiii lui Constantin și Pătrașcu cel tînăr. În martie 1639, murind Sofronia, soția logofătului Pătrașcu, la moșia fiului său Constantin, în Calafindești în părțile Sucevei, dascălul Teodor a rostit la înmormîntarea ei o frumoasă cuvîntare, în care vorbea despre zădărnicia vieții și despre moarte, inspirat fiind din rugăciunile de la slujba înmormîntării. Se păstrează și azi cuvîntarea funebră a diacului Toader, scrisă de el însuși în românește.⁵⁷² Cuvîntarea lui s-a răspîndit apoi, în alte copii, în Moldova și în Transilvania. O copie transilvăneană, făcută după textul original, datează din 1668.⁵⁷³

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea întîlnim în Moldova un dascăl transilvănean cu numele *Ioan*, după cum ne arată o însemnare pe un *Octoih slavon* din mănăstirea Neamțu: „...această carte am legat-o și am îndreptat-o și am înfrumusețat-o eu singur diacul Ioan din Țara ungurească, lîngă cetatea Sibiului și a plătit popa Lazăr și cu preoteasa lui, Nastasia, nepotul lui popa Filimon din același sat Vindeoni, în anul 7150 (1642)”, luna iunie 12 zile, în zilele lui Ioan Vasilie voevod al țării Moldovei”.⁵⁷⁴

Tot un diac cu numele *Ion*, originar din satul Cerghid de pe Tîrnave, a copiat un Liturghier în mănăstirea Bistrița moldoveană, prin 1662, dă-

569. N. Iorga, în CC, I, p. 102—103, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 498.

570. Vezi supra, n. 144.

571. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1009; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 53—54.

572. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 258. (Ms. 167 în Biblioteca Academiei).

573. Amănunte despre diacul Toader și cuvîntarea sa vezi la Vasile Pîrvan *Un vechi monument de limbă românească (1639—1668)*, București, 1904, 56 pag.

574. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.* vol. I, București, 1959, p. 135—136.

ruit de protopopul Vasile Hoban bisericii Sf. Nicolae din Șchei pentru po-
menirea preotesei sale Neașa. Diacul Ion amintea, într-o însemnare, că
scrisesse Liturghierul „în zilele lui Istratie Dabija voevod, iar în țara un-
gurească au fost crai Apafi Mihai, când au ars țara și au robii turcii și tă-
tarii, vîeat 7170 (=1662)”.⁵⁷⁵

Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea se reîntorcea din Moldova în
satul său natal, Ungurașul Someșului, un dascăl *Toader*, care a scris, poate
pentru consătenii săi, un volum cuprinzînd: *Cazanii la morți*, *Povestea
lui Archirie*, *Povestea Sf. Ioan Bogoslovul*, *Povestea lui Alexie omul lui
Dumnezeu*, *Verș la morți*, *Verș la palimi*.⁵⁷⁶

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea întîlnim în Moldova un
dascăl cu numele *Andrei Brașoveanu*, născut în Pian, (Alba). El
a copiat un *Octoih mic* în 1768, în a doua domnie a lui Grigorie Cali-
machi, dar fără să ne informeze în ce localitate sau mănăstire.⁵⁷⁷

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, un dascăl cu numele *Ion* copia
la Iași un *Octoih*, pe care a lăsat însemnarea: „...și s-au scris în școala
g(o)spod ot Eși de Ion dascal ot Ardeal”.⁵⁷⁸

Întîlnim și călugări transilvăneni copiiști de manuscrise în Moldova.
Astfel, la 14 august 1775, „multu păcătos(ul) și smeritulu între monaș(i)
Io(a)nichie ardelianu, baiazat ot Rodna”, termina de copiat un *Octoih* în
mănăstirea Humor, iar în 1793 copia un alt *Octoih* la mănăstirea Agapia.⁵⁷⁹

Un călugăr învățat, care a copiat mai multe manuscrise în Moldova,
a fost *arhimandritul Eustatie Popovici* din Abrud. Numele său este întîlnit
pe diferite manuscrise între anii 1766—81, pe care a lăsat felurite însem-
nări privitoare la persoana sa, în românește și latinește. Nu-i exclus ca el
să fi fost un călugăr unit, din moment ce știa latinește, învălînd deci pe
la școlile catolice și revenind apoi la Ortodoxie să se fi retras în Moldova.
S-ar putea însă ca el să fie unul din luptătorii pentru Ortodoxie, nevoit
să pibegească în Moldova. Nu știm unde a șezut în primii ani ai viețuirii
sale în Moldova, căci primele însemnări nu ne relatează nimic despre
aceasta. În 1766 copia un *Miscelaneu teologic (Descoperirea Sf. Liturghii,
Semnul crucii, Catehism ș. a.)*, avînd însemnarea: „Pisah Istafius Transil-
vanus”.⁵⁸⁰ Un alt *Miscelaneu* cuprinde Tîlcul Sf. Liturghii, un fragment
de cronograf ș. a., avînd, între altele și însemnarea: „... și s-au scris în
anulu 1770, avgust 27 de zile. Istafius Popovics”.⁵⁸¹ Un alt manuscris al
său datează din 1772, din însemnarea căruia aflăm că era călugăr, avînd
rangul de arhimandrit. Este o traducere din Sf. Grigorie Sinaitul, avînd
mențiunea, pe foaia de titlu, că „s-a scris de Efstatie Popovici, arhi-

575. Gherasim Timuș, *Acte relative la Istoria Bisericii române*, în BOR, an.
XI, nr. 12, 1833, p. 1035.

576. Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc în Transilvania pînă la
1800*, Blaj, 1944, p. 59.

577. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 5 (Ms. 2184).

578. *Ibidem*, p. 123 (Ms. 3253). Un dascăl cu numele Ioan Peștișan, copia în
mănăstirea Slatina în 1778 un *Octoih* și un *Sinaxar* (*Ibidem*, p. 175—176). Nu-i ex-
clus ca el să fi fost originar din satele Peștiș-Hunedoara sau Peșteș-Bihor.

579. *Ibidem*, p. 126 (Ms. 1870 și 5127).

580. *Ibidem*, p. 183 (Ms. 473), I. Bianu-R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor
românești*, II, București 1913, p. 206—208.

581. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 183 (Ms. 1358).

mandr(it) ot Abrud".⁵⁸² În 1776 scrie o *Rinduială a călugăriei*.⁵⁸³ În 1778 scrie un *Octoih* în Brătești Pașcanilor, avînd numeroase însemnări despre el însuși.⁵⁸⁴ În anii următori se vede că s-a așezat la schitul Măgura Ocnelor. Aici a copiat un *Octoih mic*, în 1780 (81+4 foi), avînd și aceste însemnări: „1780 august 25. Sunt descrise istis cantiones per me Istafius Popp: Albae Caroline Comitat Zalabne judinc“ (f. 62 v.) și „Sfîrșitul osmoglasnicului, prin osteneala lui Eustrathie Popovici ardelean den varmeghiia Belgradului și s-au scris la Moldova la sfi(n)ta mănăstire Măgurii Ocnelor“ (f. 81 4 r.).⁵⁸⁵ Tot aici a scris un alt *Octoih* în 1781, notînd la sfîrșit că a fost copiat „de smeritul Evstathie Popovici, ardelean de la Baia Zlagnii, fiindu trăitor la acest loc“.⁵⁸⁶

Reiese deci că au fost și mulți transilvăneni care, prin munca și priceperea lor, au răspîndit lumina cărții și meșteșugul caligrafiei între frații lor de peste Carpați.

B. Dascăli și copişti din Țara Românească și Moldova în Transilvania.

Cunoaştem numele cîtorva dascăli și copişti veniți în Transilvania din Țara Românească, îndeosebi din Oltenia. Astfel, dascălul *Constantin Dimitrievici* din Aricești-Romanați a fost rînduit ca dascăl „școalei de obște“ din Blaj. El copiază, în 1757, *Hronicul vechimii româno-moldo-olahilor*.⁵⁸⁷

Un *Ioan Magistrator* din Țara Românească, stabilit în Poiana Sibiului, a copiat, între 1763 și 1765, un *Octoih mic*, *Iertăciuni la morți*, *Cele 10 porunci*, *Cele 7 păcate de moarte și cele 7 faceri de bine*, precum și o *Învățătură pravoslavnică cu întrebăciuni și cu răspunsuri*. Cea din urmă este o copie după o mică broșură cu acest titlu, tipărită la București, prin anii 1725—30, în scopul sprijinirii românilor ortodocși din Transilvania.⁵⁸⁸

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, activează ca dascăl în Transilvania cunoscutul protosinghel *Naum Rîmniceanul*, care se trăgea de altfel, prin părinții săi, din satul Jina, de lângă Sibiu. În 1788, la începutul războiului rușo-austro-turc, s-a refugiat de la mănăstirea Horezu peste munți. A ajuns la Sibiu, de unde a trecut prin Jina, satul părinților săi, apoi la mănăstirile Hodoș-Bodrog și Lipova. Și-a cîștigat cele necesare traiului dînd lecții de limba greacă, pînă prin 1796, cînd s-a reîntors în Țara Românească.⁵⁸⁹

Cunoaştem apoi și copişti munteni așezați în Transilvania. Pe un manuscris al bisericii din Rășinari, *Uimirea sau vedenia cea mai presus de fire a Sf. Grigorie ucenicul Sfîntului Părinte Vasilie cel nou*, se arată

582. Al. Xenopol-C. Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași*, 1885, p. 333.

583. G. Ștrempel, op. cit., p. 183. (Ms. 1873).

584. *Ibidem*, p. 184 (Ms. 303); I. Bianu-R. Caracș, op. cit., II, p. 3—4.

585. Inedit, Ms. 36 în Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor.

586. G. Ștrempel, op. cit., p. 184 (Ms. 1092).

587. N. Albu, *Istoria învățămîntului*, p. 180.

588. Ioan Beju, *Contribuții la bibliografia românească veche*, în MA, an. XII, nr. 1—3, 1967, p. 90, n. 14.

589. Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București 1900 (Acad. Rom. Discursuri de recepțiune, XXII), p. 9—10.

că a fost copiat de „p(o)pa *Constandin Mihailovici* din patriia Ungrovlahiei, sud Vilcea de sus, anul 1781 ianuarie zile 22, fiindu lăcuițoriu în Sadu“. Aceeași însemnare arăta că traducerea lucrării din slavonește în românește o făcuse popa Iancu din Sîncel.⁵⁹⁰

În Banat, de asemenea au activat dascăli și copişti veniți din Oltenia. O tradiție arată că „pe lângă mănăstirile de la Morava și de la Partoș, erau încă din vechime școale, unde învățătorii veniți din România învățau mai virtuos pre tinării carii se preparau pentru chemarea preotească ori cea învățătoarească“.⁵⁹¹

O școală a deschis în Srediște dascălul și diaconul *Vasile Alexievici Loga*, venit aici în fruntea a vreo 50 de familii din Gorj și punând bazele unui sat nou. Acesta a predat în școala sa și meșteșugul zugrăviei, dînd mai mulți cărturari și zugravi. El este străbunicul învățatului bănățean Constantin Diaconovici Loga.⁵⁹²

Un *Marcu Romanescu*, „fecioru alu preotului erei Alexie de la sudu Gorjiu de sus, de pe apa Jiiului românescu“ (probabil din Romanești), era „dascălu sau învățător de copii în sat(ul) Brebului“, cum semnează el în-suși pe un *Miscelaneu*, copiat de el, în 1773, în satul Brebu, lângă Caransebeș (Legenda Duminicii, Cele 12 vineri, Gromovnicul ș. a.).⁵⁹³

*

Dacă din Țara Românească au venit dascăli și copişti într-un număr mai mic, în schimb din Moldova au venit mai mulți și au dezvoltat o activitate foarte rodnică. Ei se așezau în casele unor preoți sau credincioși transilvăneni, fie ca să învețe carte pe copiii din sat, fie ca să copieze cîte o carte de slujbă bisericească pe seama bisericii sau a preotului.

Prin 1635—45 egumenul Achindie și soborul mănăstirii Humor scriau bistrițenilor despre un popă cu numele *Partenie* „dascăl de besearică“ și „frate al nostru“, care sta „în vidicul Măriei Tale, în sat în Năsăud“.⁵⁹⁴

În 1685 „popa Lupul și cu fratel(e) nostru, cu protopop(ul) den Moisei“ scriau bistrițenilor despre „un călugăraș al nostru ce ne este dascăl și șeade în casa noastră de ne învață un fecior al nostru ce este popă“. El pleca atunci la metania sa la mănăstirea Humor, ca să vadă dacă i-au mai rămas ceva lucruri în urma unei năvăliri leșești, după care „va veni iar înapoi la casele noastre“. Cei doi preoți rugau pe bistrițeni să nu fie „în-văluit la vamă“.⁵⁹⁵

590. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 156.

591. N. Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865, p. 188; Cf. și Gh. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, p. 345—346; N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 53.

592. *Ibidem*, p. 51—52; N. Tincu-Velia, *op. cit.*, p. 202; N. Albu, *Istoria învățămîntului*, p. 149.

593. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 203—204 (Ms. 3561).

594. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1175 și N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București 1899, p. 83—84.

595. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1398—99 și N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, II, p. 53.

Dascălul moldovean care a desfășurat cea mai rodnică activitate, mai ales în Bihor și Banat, a fost *Vasile Sturze* („dascălul Vasilie Sturze moldoveanul” cum semna el de obicei). El a străbătut numeroase sate, copiind zeci de manuscrise, al căror număr nu e încă pe deplin cunoscut. Se pare că s-a stabilit prima oară în părțile Hunedoarei, căci în 1693—95 îl aflăm la mănăstirea Plosca. Aici a scris, în acești ani, un *Ceaslov* și un *Octoih*, pe care semna „Vasilie Sturze s(i)nu Badiul ot Mold(o)va”.⁵⁹⁶ Într-un sat din jurul Devei, anume în Buruicene, copia în 1694 lucrarea: *Pravilă pre scurt aleasă den Sventele Scripturi, scoasă pre rând și tocmită mai vîrtos pentru cele șapte taine*, deci titlul e identic cu al lucrării mitropolitului Varlaam din 1644.⁵⁹⁷ În 1695 copiază în casa preotului Simion din Mada (lingă Orăștie), un manuscris cuprinzînd rînduiele la diferite slujbe (*Octoihul*, *Strastnicul*, *slujbele de la Crăciun și Bobotează*).⁵⁹⁸ În 1696 copiază un *Slujebnic* și un *Octoih*, dar nu avem nici o însemnare asupra locului în care s-au scris.⁵⁹⁹

În 1698 copia *Molitoelnicul* tipărit în 1689 la Bălgrad, în satul Răbăgani (Bihor).⁶⁰⁰ În 1699 copiază un *Liturghier*, dar fără să arate unde. A fost găsit de Vasile Mangra în comuna Lazuri.⁶⁰¹ În 1700 era tot în Răbăgani, unde a copiat un *Liturghier*, cu diferite molitve și *Rînduiala spovedaniei*.⁶⁰² În 1701 era în satul Stracăș (Bihor), unde copiază un *Ceaslov*, aflat de Vasile Mangra în biserica din Topa de Sus avînd mai multe însemnări.⁶⁰³ În același an scria în Stracăș un *Liturghier*.⁶⁰⁴ Un alt *Liturghier* copiază în 1704, dar fără să cunoaștem localitatea.⁶⁰⁵

Silit probabil de tulburările curuțești și pagubele aduse de ele nu numai în Bihor, ci și părțile Aradului, și-a continuat activitatea de copist în Banat. Astfel, în 1705—6 a scris un *Minei* în Utvin (Timisoara) și Luca Telec, cum reiese din însemnările de pe manuscris.⁶⁰⁶ În 1706 și apoi în 1714 a scris, în Luca Telec și Nădab, un *Octoih*. Probabil o primă parte a scris-o într-o localitate, în 1706, iar partea ultimă în a doua localitate, în 1714, după cum reiese din însemnări.⁶⁰⁷

În anul 1708 îl întîlnim în două localități de lingă Timisoara: Sîntandrei și Mănăstur. Aici a scris un *Miscelaneu teologic (Învățătura despre*

596. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 233 (Ms. 1838).

597. Atanasie Popa, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Sturze Moldovanul*, în *MMS*, an. XLII, nr. 1—2, 1966, p. 60—61.

598. Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 204—205; A. Popa, *Cărturar bihorean*, p. 61 (aflat în Biblioteca Academiei — Filiala Cluj, Ms. 302).

599. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 234 (Ms. 712); I. Bianu-R. Caracăș, *op. cit.*, II, p. 463—465.

600. T. Roșu, *op. cit.*, p. 16—17 și 84—85; A. Popa, *Cărturar bihorean*, p. 61—62 (aflat în colecția sa).

601. V. Mangra, *Cercetări literar-istorice*, p. 13; I. Bianu-R. Caracăș, *op. cit.*, II, p. 459—460; G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 234 (Ms. 707).

602. N. Firu, *Urme vechi de cultură*, p. 20—21; amănunte la Pr. D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în *ST*, an. XVI, nr. 7—8, 1964, p. 496—499.

603. V. Mangra, *Cercetări literar-istorice*, p. 16; I. Bianu-R. Caracăș, *op. cit.*, II, p. 457—458; G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 234 (Ms. 706).

604. *Ibidem*, p. 235 (Ms. 4160).

605. *Ibidem*, p. 235 (Ms. 4164).

606. *Ibidem*, p. 235 (Ms. 3107).

607. *Ibidem*, p. 236 (Ms. 4214) și V. Mangra, *Cercetări literar-istorice*, p. 26.

cele 7 Taine, Slujba Înălțării și a Rusaliilor, Acatistul Maicii Domnului ș.a.). De menționat că *Învățătura despre cele 7 Taine* era o copie după lucrarea cu același nume a mitropolitului Varlaam, după cum ne spune el însuși într-o însemnare.⁶⁰⁸ În afară de aceste manuscrise, care aparțin în mod sigur lui Vasile Sturze, diferiți cercetători i-au mai atribuit — pe baza asemănărilor grafice — și altele.⁶⁰⁹

De acum înainte nu mai avem știri despre el. Se va fi îndreptat spre alte regiuni, se va fi întors în Moldova, sau își va fi încheiat viața zbuciumată în Bihor sau în Banat? Sînt întrebări la care doar cercetări ulterioare vor putea să răspundă. S-a emis părerea că Sturze ar fi pregătit și pe viitorii preoți pe care-i trimitea la hirotonie la episcopii sîrbi de la Arad. Pentru aceștia ar fi scris și numărul mare de Liturghiere. Faptul că în Bihor erau în această vreme numeroși dieci și călugări copişti, ne duce la presupunerea că Vasile Sturze a format în această parte a țării o adevărată școală de copişti.⁶¹⁰

Un alt moldovean care a lucrat în Transilvania a fost dascălul *Ilie Popovici* din Iași. El a copiat în 1697 o *Cazanie* și *Omilii*, pentru Ioan Gărăscul din Hărnicesti (Maramureș), cu 20 de zloți. Desigur va fi stat în casa acestuia, la Hărnicesti.⁶¹¹

Ieromonahul *Agaton* din Iași a copiat un *Molitvelnic*, în Siria (Arad) între 2 iulie și 25 august 1701. Pe acest Agaton îl întîlnim la 21 iulie 1717 în satul Șiumugiu din Bihor, cînd termina de scris un *Strastnic*.⁶¹²

Ieromonahul moldovean *Varlaam* copiază un *Triod slavo-român* în satul Sibiel, lîngă Sibiu, în anii 1716—17.⁶¹³

Preotul zugrav *Vasile*, venit tot din Moldova, termina de scris, la 25 octombrie 1718, un *Liturghier* și un *Strastnic*, în satul Gîrbou (Sălaj)

608. *Ibidem*, p. 15—16; I. Bianu-R. Caracaș, *op. cit.*, II, p. 465—467; G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 236 (Ms. 713).

609. De pildă, G. Ștrempel, în *op. cit.*, p. 237 îi mai atribuie un *Strastnic* și două exemplare din lucrarea *Cele șapte Taine* (Ms. 708, 709 și 3564 din Biblioteca Academiei). I s-a atribuit de asemenea un *Liturghier*, terminat de scris la 30 iunie 1730, în Răbăgani, ceea ce ar fi mai greu de admis, dat fiind intervalul prea mare de timp care-l separă de restul manuscriselor. Cf. V. Mangra, *Cercetări literare istorice*, p. 23 și N. Firu, *Urme vechi de cultură*, p. 21. Mai nou Atanasie Popa — pe lîngă manuscrisele amintite pînă acum, pe care le descrie după Bianu și Ștrempel — îi mai atribuie un *Octoih*, aflat azi în Biblioteca Patriarhiei (nr. 172), un *Ceaslov-Octoih*, aflat în colecția sa, un *Molitvelnic*, copiat în Pompezău, în 1698, un *Liturghier* aflat în Biblioteca orășenească din Sibiu și un *Evangeliiar*, ambele copiate în 1706 în Sintelec, menționate de V. Mangra și St. Lupșa, dar despre care nu se știe unde se află, un *Octoih* copiat în 1711, în Felnac (Arad), acum în Biblioteca centrală universitară din Cluj, un alt exemplar din *Cele șapte Taine* (Ms. 711 de la Academie) și o *Rînduială a ispovedaniei*. Cf. A. Popa, *Cărturar bihorean*, p. 61—65.

610. Asupra activității sale — și a ieromonahului Agaton — vezi articolul lui Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în MB, anul XIV, nr. 4—6, 1964, p. 210—221 (unele manuscrise ale lui Sturze nu sînt însă menționate) — lucrat pe baza cercetărilor lui Ștrempel. Vezi și studiul mai vechi al Pr. Dr. Gh. Ciuhandu, *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, în *Tribuna*, Oradea, 1919, nr. 48—49.

611. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 115 (Ms. 3509)

612. *Ibidem*, p. 3 (Ms. 4215); N. Firu, *Urme vechi de cultură*, p. 24.

613. G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 261 (Ms 759); I. Bianu-G. Nicolăiasă, *op. cit.*, III, București, 1931, p. 30.

„...scris de popa Vasiliia moldovanul și zugraf în sat în Gîrbou”.⁶¹⁴ S-ar putea ca el să fie dascălul care copiasse în 1700 un *Apostol*, aflat în biserica din Nănești (Maramureș), cu însemnarea: „Și am scris eu robul lui Dumnezeu și mult păcătosul întrîu toate popa Vasile Moldoveanul dascălul obișnoel(nic)”.⁶¹⁵

Un alt dascăl cu o activitate deosebită a fost *Ștefan Moldoveanul*, pe care-l întîlnim în Transilvania între anii 1736—42. În anii 1736—38 a scris în diferite localități, un *Prăznicar* (Antologhion), cu o predoslovie, în care vorbea cititorilor despre nevoia de-a avea cărțile de slujbă în românește. Are mai multe însemnări, între ele se remarcă acestea: „...și s-au scris cartea aceasta ce să cheamă Prăznicariu în Țara Ardealului și prin bogate locuri” (semn că umblase mult) sau: „cîndu am fostu la Vințu(1) din josu (Alba), scris-am eu Ștefan din Moldova”, sau: „am scris eu Ștefan dascăl din Dragumirești” (Maramureș).⁶¹⁶ În 1742 a scris în părțile Turdei, un *Octoih* și un *Antologhion*,⁶¹⁷ Tot în 1742 copia în Brașov un *Triod-Pentecostar*.⁶¹⁸ Pe un *Octoih slavon* în manuscris, aflat în biserica din Cuhea, s-a găsit o însemnare a sa în care-si indica locul de naștere: „Eu Ștefan Moldoveanul anume din Comănești”.⁶¹⁹ Faptul că mereu semnează ca „dascăl din Dragumirești”, ne face să credem că în acest sat maramureșan își va fi avut adăpostul provizoriu.

Un *Antologhion slavon*, din biserica de piatră din satul Borșa-Maramureș a fost scris de „*Pepelea Timotei* diiacu ot Moldova ... ficior al lui popa Vasilie”.⁶²⁰

Pe lângă acești copisti, amintim și un legător de cărți din Moldova, care a activat în Maramureș, anume *Ionită Voita*. La 14 august 1766 era în satul Crăcești, scriind pe o Evanghelie de la Iași, din 1762, o lungă însemnare din care reieșea că era proprietatea satului, fiind cumpărată de credincioși și dăruită bisericii ca „pomeană”. Se termina prin cuvintele: „Scris-am cu zisa a tot satul eu Ionită Voită Moldoveanul din orasul Suceava”.⁶²¹ La 1 octombrie 1766 lega un *Antologhion* de Rădăuți (1745?) în satul Desești.⁶²² La 10 octombrie 1766 lega un *Ceaslov* de la Iași (1750) „al dumisale Jurca Vasilie de la Călinești”, fiind în casa preotului Toader Petricu.⁶²³ În 1767 lega un *Noul Testament* de la Bălgrad, tot în Călinești⁶²⁴ și o *Evanghelie* a bisericii din Sîrbi,⁶²⁵ iar în 1768 lega pentru a doua oară un *Triod* de Rîmnic (1761) în Hărniciești.⁶²⁶ În ianuarie 1762 lega un *Apostol* în satul Iapa.⁶²⁷

614. G. Ștrempel, op. cit., p. 266 (Ms. 3199).

615. I. Birlea, op. cit., p. 139; A. Popa se întreabă dacă acești doi Vasile n-ar fi identici cu Sturze, ceea e desigur hazardat. Cf. A. Popa, *Cărturar bihorean*, p. 63, 65.

616. I. Bianu-R. Caracaș, op. cit., I, p. 314—315; G. Ștrempel, op. cit., p. 241—243 (Ms. 138).

617. *Ibidem*, p. 243 (Ms. 4851).

618. *Ibidem*, p. 243 (Ms. 4852).

619. I. Birlea, op. cit., p. 84.

620. *Ibidem*, p. 36.

621. *Ibidem*, p. 81.

622. *Ibidem*, p. 85.

623. *Ibidem*, p. 70.

624. *Ibidem*, p. 72. Un alt *Nou Testament* de Bălgrad legat de el, s-a aflat în biserica din Rona de jos. *Ibidem*, p. 156.

625. *Ibidem*, p. 182.

626. *Ibidem*, p. 115.

627. *Ibidem*, p. 119.

C. Schimburi de zugrăvi

Multe din bisericile transilvănene au fost împodobite cu picturi de către meşteri zugrăvi veniţi de peste munţi, în deosebi din Ţara Românească. În stadiul actual al cercetărilor asupra picturii bisericilor din Transilvania, nu avem însă date suficiente asupra celor care le-au zugrăvit.

Doi dintre zugravii lui Mihai Viteazul şi anume *Petru Armeanul* şi *Nicolae din Creta*, au rămas după moartea lui la Cluj. Despre primul ştim că în august 1604 a fost cercetat de un frate al său, preot, trimis de domnul Moldovei Ieremia Movilă.⁶²⁸ Despre Nicolae din Creta, cronicarul contemporan Wolfgang Bethlen ne informează că la dorinţa episcopului Malaspina, delegatul papei la Mihai Viteazul, a desemnat şi apoi a zugrăvit, în noiembrie 1599, în Alba Iulia, capul tăiat al principelui Andrei Báthory, care a fost trimis apoi papei.⁶²⁹ Mai târziu, el întreţinea legături cu Radu Şerban domnul Ţării Româneşti şi cu Ieremia Movilă al Moldovei, pe care-i şi cercetase la reşedinţele lor.⁶³⁰ Desigur că în timpul şederii lor în Transilvania ei vor fi zugrăvit icoane sau biserici, deşi nu avem ştiri despre aceasta.

Din cronica lui Gheorghe Brancovici avem ştirea că pe scaunul vlădicesc din Bălgrad a stat un mitropolit care a fost şi un bun zugrav. El a fost întemniţat, dar „fiind meşter zugrav, legat în lanţuri de fier, fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui Gheorghe Rákóczy I-ii în 1643”.⁶³¹ După părerea unui cercetător ar fi vorba de Ilie Iorest, care a învăţat meşteşugul zugrăviei în Moldova,⁶³² după altul, de înaintaşul său în scaun, Dosoftei, venit tot din Moldova.⁶³³

Zugravii lui Constantin Brîncoveanu au pictat biserica Sf. Nicolae din Făgăraş. Tot ei vor fi pictat şi biserica mănăstirii de la Sîmbăta de Sus. Sub influenţa zugravilor brîncovenesţi de la aceste biserici s-au zugrăvit în exterior şi alte biserici transilvănene: Săsăuş, Avrig, Răsinari, Ocna Sibiului, Cristian, toate în părţile Sibiului şi Sînpetru, Teliu, Tîrlungeni, şi Cernat în părţile Braşovului.⁶³⁴

Am văzut mai sus că în satul Gîrbou, în părţile Sălajului, copia un Liturghier şi un Strastnic, în 1718, „popa *Vasilii* moldoveanul şi zugrav”.⁶³⁵ Poate că în cursul şederii sale în Transilvania să fi zugrăvit şi biserici sau icoane.

628. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 816.

629. *Historia de rebus Transilvanicis*, IV, Sibiu, 1785, p. 467 cit. după Şt. Meteş, *Istoria Bisericii*, p. 420.

630. A. Veress, *Documente*, VII, p. 270.

631. S. Dragomir, *Fragmente din cronica sîrbească a lui George Brancovici*, p. 62.

632. St. Meteş, *Istoria Bisericii*, p. 422.

633. I. Lupaş, *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi? în Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 241—256.

634. Prof. Victor Brătulescu, *Biserici din Transilvania, în Fraţilor Lapedatu*, p. 192; Idem, *Izvoarele picturii din Banat. Pictura mănăstirii Tismana*, în MB, an. XI, nr. 5—6, 1961, p. 38.

635. Vezi supra, n. 614.

Paraclisul cu hramul Bunavestire de la biserica Sf. Nicolae din Schei a fost zugrăvit, în 1737, de meşterul *Grigorie Ranite* din Craiova, care în 1754 a cununat, la mănăstirea Sărăcineşti, pe Iacob, feciorul preotului Man din Răşinari, cu fata preotului din Sadu.⁶³⁶

Un zugrav din Țara Românească cu numele *David*, avînd locuința în Sitilelec (Bihor), zugrăvea biserica din Sebeș (Arad), pe la 1758.⁶³⁷

Biserica din Gurasada (Hunedoara) a fost, se pare, numai reînnoită în 1765, după cum arată inscripția de la intrare, de către „smeriți(i) între zugravi ierodiacon *Ioan ot Deva* și de *Nicolae zugravul ot Pitești*, anii Domnului 1765...”.⁶³⁸

La biserica de lemn din Poiana Sibiului a lucrat și un zugrav craiovean, după cum ne arată inscripția de la ușa dintre pronaos și naos: „s-au zugrăvit de *Simonu Zug(r)avu Oprovici* din Craiova 1771”.⁶³⁹ Acelasi zugrav a lucrat, un an mai tîrziu, la biserica din Apoldul de jos lîngă Sibiu, cum ne arată inscripția de la ușa dintre pronaos și naos: „...s-au zugrăvit de *Simionu zugravu ot Craiova* ... 1772 avgustu în 10”.⁶⁴⁰

Un zugrav de peste munți, care a împodobit numeroase biserici din Țara Hațegului, a fost popa *Simion din Pitești*, tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, el a zugrăvit uşile împărătești de la biserica din Hațeg în 1777, iconostasul bisericii mănăstirii Prislop în 1782, biserica din Subcetate în 1783, biserica din Barul mic în 1785 (pentru un cal înșeuat gata, dat de ctitorul Ianăș Pîrvu), iconostasul bisericilor din Densuș și Pa-roșeni.⁶⁴¹

S-au păstrat și cîteva icoane zugrăvite de meşteri din Țara Românească (pe lîngă iconostasele amintite, lucrate de popa Simion). Astfel, la biserica amintită din Hațeg se mai păstra o icoană lucrată tot de acest meşter zugrav.⁶⁴² Mănăstirea Prislop avea o icoană a Maicii Domnului lucrată în 1752 de zugravul „*Ioan ot vel Ocna (=Ocnele Mari)* și *Mihai ucenic S. M. Prislop*”.⁶⁴³ La capela zisă a lui Bethlen din Blaj se păstra o icoană la catapeteasmă, zugrăvită de Grigorie Ranite din Craiova în 1764.⁶⁴⁴

Și în Banat au existat zugravi de biserici veniți de peste munți. Am amintit mai sus că prin 1736 se așezase în Srediștea Mică diaconul *Vasile Alexievici Loga*, venit din părțile Gorjului împreună cu vreo 50 de familii. El era dascăl și zugrav bun, căci înainte lucrase și la zugrăvirea mănăs-

636. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 194; N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 115.

637. Ștefan Meteș, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor românești*, Cluj, 1929, p. 117.

638. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 109.

639. *Ibidem*, XIII, p. 147.

640. *Ibidem*, XIII, p. 38. Probabil tot el este cel care a pictat în 1800 biserica din Orlat (se spune că este zugrăvită de Simion Zugravul). Cf. Șt. Meteș, *Zugravii*, p. 120.

641. Dr. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 228, 412, 326, 329, 170, 194, 404, 280 și la Șt. Meteș, *Zugravii*, p. 117.

642. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 110.

643. I. Radu, *op. cit.*, p. 383 și la Șt. Meteș, *Zugravii*, p. 128.

644. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 58 și Șt. Meteș, *Zugravii*, p. 129.

tirii Tismana, fiind format în curentul determinat de Pîrvu Mutul. A pregătit în Srediste o seamă de tineri bănațeni în meșteșugul zugrăviei.⁶⁴⁵ În 1762, împreună cu fiul său Gheorghe și cu alți ucenici, a zugrăvit biserica de piatră din Clopodia. Fiul său, Gheorghe Diaconovici Loga — considerat drept cel mai bun pictor din Banat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, — a pictat bisericile din Ritișor, Șemlacul Mare, Povîrgina, Bujor, Căvăran, iar împreună cu zugravul Ștefan Popovici biserica din Bătești, precum și numeroase iconostase, icoane sau propori.⁶⁴⁶

Arta picturii murale și a icoanelor portative din Banat, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, își trage izvoarele în primul rînd din Oltenia, care între 1718—1739 a fost încorporată Austriei. Așa se explică și ușurința cu care se mutau locuitorii din Oltenia în Banat în acest răstimp.

Avem însă și zugravi transilvăneni care au lucrat peste munți. În 1761 s-a făcut o înnoire a zugrăvelii de la biserica mănăstirii Argeș de către doi meșteri transilvăneni, care au învățat meșteșugul zugrăvitului în Țara Românească: *Stan și Iacob*, fiii preotului Radu din Rășinari și ucenicul lor Filip.⁶⁴⁷

Mai tîrziu, icoanele pe sticlă lucrate de meșterii țărani din Nicula și din părțile Sebeșului și Făgărașului, de asemenea au avut o largă răspîndire în țările române.

D. Tineri transilvăneni la învățătură în țările române

Trebuie să facem de la început constatarea că majoritatea tinerilor transilvăneni care au trecut munții ca să învețe carte, s-au îndreptat spre mănăstirile din Moldova, centre mai puternice de cultură bisericească. Venirea în Transilvania din Moldova a unor călugări, preoți, copişti sau dascăli luminați, schimbul de manuscrise și tipărituri, desigur au făcut ca atenția oamenilor de carte din Transilvania să se îndrepte spre Moldova, dorind să cunoască cultura care se răspîndea din mănăstiri și școli, ca aceea de la Trei Ierarhi din Iași. Școlile din Moldova erau cunoscute nu numai cărturarilor transilvăneni, ci și preoțimii de la sate, ba chiar și țărănimii. Așa se explică de ce în testamentul unei țărance din Săliște, Stanca, văduva lui Oprea Alămănuț, întocmit la 28 noiembrie 1651, se arăta că unul din fiii săi, anume Oprea, și-a primit partea ce i se cuvenea din averea părintească, atunci cînd a plecat în Moldova „să învețe carte”. Desigur, el a plecat acolo cu gîndul de a deveni grămătic în satul său.⁶⁴⁸

Tot în Moldova își va fi cîștigat învățătura și diacul Toader din Feldru despre care am vorbit mai sus.

645. N. Tincu-Velia, *op. cit.*, p. 202; Pr. Caius Pascu, *Din începuturile picturii bănațene*, în *MB*, an. XV, nr. 4—6, 1965, p. 350—353.

646. V. Brătulescu, *Izvoarele picturii în Banat*, p. 33—34; Pr. C. Pascu, *op. cit.*, p. 354—361.

647. Șt. Meteș, *Zugravii*, p. 69.

648. I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale dintre Ardeal și Moldova în sec. XVII-lea*, în *AIIN*, III, 1924—25, p. 563—564; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 251.

Intr-o scrisoare către bistrițeni a egumenului Partenie al Voronețului — originar din Năsăud — din anii 1635—45, se spunea că un fecior al popii Toma din Năsăud era „învățîndu cartă în țară la noi, nu la (mă)-năstirea noastră, ci la altă mănăstire”.⁶⁴⁹

Către 1700 popa Gheorghită din Borșa Maramureșului scria către un „iubit frate mai mare, eromonah Dosoftei, egomenol de la Dragomirna”, pentru un „fecioraș” cu numele Moise, care fugise în Moldova: „deci mă rogu să-l primești lângă țene și să-l înveți harate (sic) bine că-i bon la fere”. Cerea apoi să-i scrie „și dea a coconului miu (sănătate) că molto plă(n)ge maica sa dopă dă(n)sul”.⁶⁵⁰

Prin părțile Bistriței, în mănăstirile de la Rebra, Sîngeorz, Zagra și Șieut trăiau și călugări care învățaseră în mănăstirile din Moldova. Într-un protocol din 1724 al magistratului Bistriței se constată că popa Herta din Mocod a trimis doi copii la învățătură la popa Tofan din Baia. De acolo, se vor fi întors ca să dea și ei învățătură copiilor din Mocod.⁶⁵¹ Unii dintre călugării acestor mănăstiri transilvănene obișnuiau să meargă, mai ales iarna, prin diferitele sate, ca să învețe cartă pe copiii țăranilor. De pildă, prin 1750 întîlnim în părțile Năsăudului pe Samuilă și Ion al Bardanului, originari din Feldru, veniți din Moldova. Tot atunci întîlnim pe un Atanasie din Sîngeorz, întors din Moldova, după ce stătuse vreo 10 ani la mănăstirea Iliești, învățînd cartă pe copiii din districtul Rodnei.⁶⁵² Un Leta Pătruț, fiul popii Simion din Ripa de sus (Mureș), plecase prin 1760 în Moldova să învețe cartă la vreo școală mănăstirească.⁶⁵³ Un Datcu din Crihalma, lângă Rupea, a învățat cartă tot în Moldova, iar mai tîrziu a plecat din același sat și un Ion Popa.⁶⁵⁴

Și în Țara Românească au trecut numeroși tineri transilvăneni ca să învețe cartă.

Constantin Brîncoveanu a înființat la București și o școală de muzică bisericească. Aceasta a fost cercetată și de tineri din Transilvania, cum ne arată o însemnare pe o *Alexandrie* în manuscris: „Această cartă ce se cheamă Alexandrie o am scris eu Bucur Grămăticul din Sîmbăta de Sus, nepotul lui Man Barbu, și o am scris în oras la București cînd învățam eu cîntări la dascălul Coman; domnesc era acel dascăl și mă dedese Măria Sa Vodă la acel dascăl ... și mă pusese pe mine dascălul vîtaf peste școala lui, peste 50 de copii și îmbla văleatul atunci 7212 (=1704), martie 18 zile”.⁶⁵⁵

Ioan Duma, fiul epitropului Radu Duma de la biserica Sf. Nicolae din Șchei, de asemenea a învățat la București. Se vede că a urmat și studii

649. Hurmuzaki, *Dokumente*, XV, p. 1015—1016 și N. Iorga, *Dokumente din arhivele Bistriței*, I, p. 55—56.

650. *Ibidem*, II, p. 98 și Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1474.

651. V. Șotropa, *Contribuțiuni la istoria școalelor năsăudene*, în AS, nr. 11, 1929, p. 1—2.

652. *Ibidem*.

653. I. Marțian, *op. cit.*, p. 169.

654. H. Teculescu, *Oameni și locuri din Tirnava Mare*, în *Anuarul liceului din Sighișoara*, 1933, p. 250.

655. B. P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, vol. I, București, 1887, p. 860, după Șt. Meteș, *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania*, în MA, nr. 7—8, 1965, p. 515.

de muzică, de vreme ce scria în 1751 — fiind în Muntenia — o *Psaltichie ruminească, care cuprinde toate trebuincioasele cîntări ale bisericii ce să cîntă peste tot anul ... așezate cu meșeșugul Psaltichiei pre glasurile grecești*“.⁶⁵⁶

Tinărul Ioan din Sadu, devenit mai târziu preot și protopop, a învățat carte la mănăstirea Cozia, timp de 6 luni, împreună cu un văr al său, înainte de a se preoți, „cu toate că știusem celi și scrie“ cum spunea el însuși mai târziu.⁶⁵⁷ Desigur că și alți candidați la preoție vor fi primit învățatură înainte de hirotonie. Astfel, protosinghelul Naum Rîmniceanul ne spune despre tatăl său, originar din Jina-Sibiu, că „încă tînăr fiind, a învățat carte aici la București, la un dascăl numit Lupu și dincolo peste Olt, în prea sfînta Episcopie a Rîmnicului“.⁶⁵⁸

La școala mănăstirii Colțea din București, ridicată de spătarul Mihail Cantacuzino, au învățat carte și tineri transilvăneni. Astfel, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, un „Dumitru ot Sibiel“ învăța la dascălul Staicu și la părințele Călin, după cum semna pe un Octoih și pe un Molitvelnic, aflate în biserica din Văleni-Maramureș.⁶⁵⁹ În a doua jumătate a aceluiași secol învăța carte, tot la biserica de la Colțea, un tînăr din Săsciori, care a devenit apoi arhiereul Ioanichie Stratonichias.⁶⁶⁰ Cunoaștem și un certificat, eliberat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea de dascălul Ioan lui Gheorghe „ungureanul“, care „au învățat carte la mănăstirea Colții“ și acum voia să se reîntoarcă în Transilvania.⁶⁶¹

Pe la 1766 chiar un preot unit și anume Ion Ciorogar din Sibiel, avea un fiu, Gheorghe, de 18 ani, trimis la învățatură în Țara Românească. În 1787, cu prilejul vizitei canonice a lui Ghedeon Nichitici, îl găsim între cei trei preoți ortodocși din satul său, sub numele de Gheorghe Popovici.⁶⁶²

Cunoscutul negustor sibian Hagi Pop trimisese, în iunie 1795, un copil transilvănean, Gheorghe, la mănăstirea Argeș, unde păstora episcopul Iosif. Acolo învățau și alți copii din Transilvania. Copilul a stat la școală pînă în vara anului 1796, învățînd în acest timp muzica psaltică, tipicul și începînd studiul limbii grecești. Dar, în acest timp, a fugit acasă, împreună cu un alt băiat de aici, Ioan, lucru de care episcopul Iosif l-a informat pe Hagi Constantin Pop, la 16 iulie 1796. Rugat de acesta să-l reprimească în școală, episcopul Iosif îi răspundea că „pentru dragostea dumitale și a d-lui doftor Molnar gata sînt a-l primi oricînd“. Totuși copilul nu s-a mai întors la școală.⁶⁶³ Însuși fiul lui Hagi Constantin Pop, Zenovie, a învățat carte la București, la școala mănăstirii Domnița Bălașa, în anii 1799—1802, fiind și el sub purtarea de grijă a episcopului Iosif.⁶⁶⁴

656. Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 3—17; Nicolae Albu, *Doi cărturari brașoveni din veacul al XVIII-lea: Ion Duma și Radu Duma*, în BOR, an. LXXXI, nr. 9—10, 1963, p. 979—980.

657. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, II, p. 164.

658. C. Erbiceanu, *Viața și activitatea lui Naum Rîmniceanu*, p. 8.

659. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 152.

660. G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, în TR, an. LXXXI, nr. 36—37, din 1933.

661. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 115; I. Ionașcu, *Școala de la Colțea*, în BOR, an. LVI, nr. 11—12, 1938, p. 819.

662. Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din scaunul Săliștei (Sibiu)*, în manuscris.

663. N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, p. 211—214 și Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. CIX—CXIII.

664. Prof. Dr. George Potra, *Un român din Sibiu, Zenovie Pop, director al Băncii Naționale din Viena*, în *Almanahul din Viena*, 1966, p. 87; Idem, *Din corespondența inedită*, p. 143 și 159.

4. VLĂDICI, PREOȚI ȘI CĂLUGĂRI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN TRANSILVANIA

Legăturile bisericești dintre românii din Transilvania cu cei din Țara Românească și Moldova s-au întărit și prin mijlocirea unor vlădici trimiși în Transilvania în solii diplomatice de către domnii lor, sau veniți aici în vremurile de restriște pentru țările lor. Este adevărat că au fost uneori și mitropoliți ai Bălgradului trimiși în solii peste munți, cum a fost Sava Brancovici, fapt pe care l-am relatat mai sus.

Asemenea misiuni au avut și preoții de la biserica Sf. Nicolae din Șchei care erau trimiși adeseori în Țara Românească și Moldova de către sașii brașoveni, în felurite probleme economice-comerciale, ei fiind oameni de carte și cunoscători ai limbii germane. Mulți domnitori de peste munți — mai ales din Țara Românească — erau ajutați în timp ce pribegeau prin Brașov de către preoții de la biserica Sf. Nicolae. La rîndul lor, după ce ocupau scaunul domnesc, se îngrijeau și ei de biserica din Șchei și de slujitorii ei. Deși trimiși de cele mai multe ori de conducătorii de odinioară ai Transilvaniei în probleme oficiale, străine de Biserică, totuși, preoții care aveau asemenea însărcinări vor fi cunoscut diferiți frați ai lor de preoție, cu care vor fi slujit și vor fi adresat în biserică cuvinte de învățătură credincioșilor de același neam cu ei.

Amintim cîteva nume de preoți români transilvăneni care au trecut munții cu felurite însărcinări. La 8 aprilie 1477 domnitorul Laiotă Basarab, zis și Basarab cel Bătrîn, ruga pe brașoveni să îngăduie preotului Costea de la biserica Sf. Nicolae să treacă în Țara Românească, scriind: „doresc să-l pun la o biserică lîngă Domnia mea, ca să-l hrănesc și să-l miluiesc, fiindcă este omul nostru și mi-a slujit Domniei mele de multă vreme...”.⁶⁶⁵ La cîteva ani după aceasta, noul domn Vlad Călugărul (1482—96) scria brașovenilor să îngăduie preotului Coman și unui oarecare Radu de la Șchei să meargă la el, motivînd că în vreme de necazuri „mult bine am văzut de la ei, de aceea vreau să le fac și eu bine...”.⁶⁶⁶ Prin 1479—80, Basarab cel Tânăr, sau Țepeluș, ruga pe pîrgarii brașoveni să restituie averea popii Ioan din Zîrnești.⁶⁶⁷

Din primele decenii ale secolului al XVI-lea cunoaștem cîteva preoți șcheieni în solii la domnitorii de peste munți. Trebuie să facem mențiunea că preoții șcheieni erau folosiți de sași ca „scriitori la cetate”, adică interpreți și corespondenți pentru limba română ai consiliului orășenesc. Cînd erau trimiși în misiuni diplomatice în Țara Românească și Moldova, li se acorda o diurnă, fiind însoțiți de unul sau mai mulți servitori plătiți din fondurile orașului. Pentru serviciile de tîlmaci și de agenți diplomatici, ei se bucurau de o deosebită considerație, dîndu-li-se

665. I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul al XV-lea și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905, p. 123 și 334.

666. *Ibidem*, p. 207—208.

667. *Ibidem*, p. 155.

titlul de „dominus“, pe care sașii nu-l acordau decît preoților lor și membrilor consiliului orășenesc.⁶⁶⁸

Între acești preoți amintim pe popa Petru II sau cel Tânăr, trimis în iunie 1535 în Moldova la Petru Rareș ca să facă pace. Era însoțit de un sas și de un servitor. Cu acest prilej, i-a dus în dar lui Petru Rareș două cupe aurite, iar boierilor mai multe legături de cuțite și opt pălării orășenești. La întoarcere a primit un onorar de 12 florini.⁶⁶⁹ Un alt preot a fost Grama, fost copil de casă la curtea banului Craiovei, iar după moartea tatălui său (popa Petru III) preot la biserica Sf. Nicolae și logofăt la magistrat. Il întîlnim în mai multe solii peste munți. Astfel, la 27 iulie 1542 era trimis la Petru Rareș, la 12 septembrie 1545 și în 1548 la Mircea Ciobanul, iar la 26 mai și 3 octombrie 1557 la Pătrașcu cel Bun.⁶⁷⁰ Un frate al lui Grama, preotul Toma, a fost întrebuințat și el de sași pentru strîngerea de știri. La 25 iulie 1545 a plecat, însoțit de românul Saic Furcă din Țințari, la noul domn al Țării Românești Mircea Ciobanul, ca să-l salute în numele sașilor, ducindu-i în dar două cupe de argint aurite.⁶⁷¹ Un alt preot din Șchei, Dobre, fost „logofăt la cetate“, a fost trimis și el peste munți: în 1554 la Pătrașcu cel Bun, iar în 1555 și 1558 la Alexandru Lăpușeanu.⁶⁷² Preotul Voicu († 1578) fusese și el în solie, uneori însoțit de preotul Iane, colaboratorul lui Coresi, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, la mitropolitul Eftimie.⁶⁷³ Popa Mihai, alt colaborator al lui Coresi și întemeietorul școlii românești de lingă biserica Sf. Nicolae, rugase, în 1599, pe Mihai Viteazul, care pătrunsese în Transilvania, să nu prade Brașovul și Țara Bîrsei. În 1604 a fost trimis de trei ori în Țara Românească, la domnitorul Radu Șerban.⁶⁷⁴ Mult mai tîrziu, e amintit protopopul Vasile Hoban, trimis în 1673 în afacerile orașului la Grigorie Ghica, domnul Țării Românești.⁶⁷⁵

Uneori preoții șcheieni mergeau în Țara Românească și Moldova și în afacerile bisericii lor. Astfel preotul Vasile, autorul unei cronici a bisericii († 1659), a fost de mai multe ori la Matei Basarab și Vasile Lupu, pentru daniile pe care aceștia le făceau bisericii la care slujeau.⁶⁷⁶ În număr mare ei vor merge în secolul al XVIII-lea, unii din ei bucurîndu-se de felurile favoruri personale din partea domnilor de peste munți.

668. N. Sulică, *Preoții de la biserica Sf. Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în rev. *Athenaeum*, București, 1939, an. V, nr. 2, p. 131—132.

Sașii sibieni foloseau ca interpret pentru limba română și ca sol peste munți de obicei pe preotul român din Rășinari. Așa cunoaștem pe popa Bratu, fiul preotului Petru cel Bătrîn de la biserica din Șchei, adus de sașii sibieni din Brașov la Rășinari, pe care-l trimiteau în 1510 în misiune în Țara Românească. Cf. St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 15—16.

669. Aurel A. Mureșianu, *Clădirea școlii românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597*, în *AIIN*, IV, 1926—27, București, 1929, p. 209, n. 1.

670. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 64.

671. A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 211, n. 2; în 1548 popa Toma era cerut de la sași de Mircea Ciobanul. Cf. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 65.

672. *Ibidem*, I, p. 66.

673. *Ibidem*, I, p. 71.

674. *Ibidem*, I, p. 88 și 90; A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 214, 215—217.

675. R. Tempea, *op. cit.*, p. 12.

676. Șt. Meteș, *Cronica popei Vasile din Șcheii Brașovului*, în *DD*, I, nr. 3, 1913, p. 172—174.

Uneori preoții de la biserica Sf. Nicolae din Șchei conduceau pe mitropoliții Bălgradului la sfințire, în Țara Românească. De regulă, îndată după alegere, sinodul cel mare numea și doi protopopi care însoțeau pe noul ales la hirotonie, în Țara Românească. Radu Tempea ne spune în cronică sa că în 1692, „nefiind vlădică în Ardeal, aleaseră săborul pe Theofil și viind pre la Brașov, luat-au cu sine și pre protopop Oprea și pre popa Siicu și au mers în Țara Rumânească după obicei de s-au hirotonit”.⁶⁷⁷

Am văzut, în capitolul al doilea al lucrării, preoții trecuți peste munți în vederea hirotonirii, precum și cei trecuți din pricina asupririlor religioase, așa că nu mai stăruim asupra lor.

*

Amintim acum pe vlădicii din Țara Românească și Moldova veniți în solii la principii Transilvaniei, apoi pe preoții și călugării din aceste două țări trecuți în Transilvania.

Astfel, mitropolitul Anania (1544—58), († 1580) al Ungrovlahiei, care fusese ales sub Radu Paisie, după mazișirea acestuia, în martie 1545, când a venit în scaunul domnesc Mircea Ciobanul, se pare că a fugit în Transilvania împreună cu o seamă de boieri și cu doamna Milița-Despina, soția lui Neagoe Basarab. El va fi rămas aici în tot timpul domniei lui Mircea, căci documentele vremii nu-l amintesc în această perioadă ca fiind în scaunul vlădesc. Va fi stat fie la Sibiu, pe lângă doamna Milița, pe care probabil a tuns-o acum în monahism sub numele de Platonida, fie la Brașov, unde era cel mai mare grup de boieri fugari. S-ar putea să se fi întors în Țara Românească numai la începutul anului 1554, când a ajuns domn Pătrașcu cel Bun.

Chiar la începutul noii domnii, Pătrașcu l-a trimis la Brașov, probabil ca să cheme în țară pe boierii rămași acolo. În 1556 a plecat din nou în Transilvania, ca să aducă osemintele doamnei Despina Milița, moartă de ciumă la Sibiu, la 30 ianuarie 1554, spre a le îngropa la Argeș, lângă soțul ei.

În ianuarie 1558 a fost nevoit să ia drumul pribegiei pentru a doua oară, căci după moartea lui Pătrașcu (decembrie 1557), domnia s-a dat iarăși lui Mircea Ciobanul. Și acum s-a retras cu o seamă de boieri tot în Transilvania, unde a stat pînă prin 1564. S-a reîntors apoi în Țara Românească, unde a mai trăit pînă în 1580.⁶⁷⁸

Primul vlădică muntean despre care avem știri sigure că a fost trimis în solie în Transilvania este Serafim (1576—86). A fost trimis la sașii din Brașov de către Mihnea Turcitul, spre a trata cu ei unele probleme ale domniei. Socotelile Brașovului vorbesc de un vlădică din Țara Românească venit la Brașov cu o mare suită, la 10 august 1585.⁶⁷⁹

677. R. Tempea, *op. cit.*, p. 20.

678. Pr. Dr. Nicolaie Serbănescu, *Mitropolitul Anania. Contribuție la istoria Bisericii Române în sec. XVI*, în GB, an. IX, 9—10, 1950, p. 38—42; Idem, *Mitropolia Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 757—758.

679. *Ibidem*, p. 762; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XI, p. 830; Un vlădică muntean, probabil tot Serafim, era în Brașov și la 7 ianuarie și 14 octombrie 1579. *Ibidem*, XI, p. 819—820.

Mitropolitul Eftimie (c. 1594—1603), sfetnic apropiat al lui Mihai Viteazul, a fost trimis de domnul său la Alba Iulia, în mai 1595, împreună cu episcopii Teofil al Rîmnicului și Luca al Buzăului și cu mai mulți boieri, ca să încheie o înțelegere cu Sigismund Bathory împotriva turcilor. Solia a stat în Alba Iulia vreo trei săptămîni, încheind, la 20 mai 1595, un tratat care, deși dezavantajos pentru țară, era în schimb avantajos pentru Biserică, cum am arătat mai sus. La 27 mai 1595 solii au depus jurămîntul de credință către Bathory, apoi s-au reîntors în Țara Românească.⁶⁸⁰

La 13 martie 1606 era în Brașov mitropolitul Luca,⁶⁸¹ probabil ca să-l judece pe preotul Neagoslav din Șchei, împreună cu mitropolitul Teoctist al Bălgradului. Mult mai tîrziu, la 27 martie 1628, întîlnim din nou pe mitropolitul Luca, trimis din partea domnului Alexandru Iliăș.⁶⁸²

În 1632 Leon Vodă trimise în solie la Alba Iulia pe mitropolitul Grigorie (1629—37) împreună cu vornicul Ivașcu. La 15 iulie 1632 poposeau în Brașov, venind de la Alba Iulia. În 8—9 decembrie 1633 mitropolitul era din nou în Alba Iulia.⁶⁸³

În primăvara anului 1640 Matei Basarab trimitea o solie la Alba Iulia ca să ducă tratative cu principele Gheorghe Rákóczy I. În fruntea soliei se afla mitropolitul Teofil (1637—1648). La 19 mai delegația era în Brașov, reîntorcîndu-se spre Țara Românească. Mitropolitul Teofil a cercetat în Alba Iulia și pe mitropolitul Ghenadie († 1640).⁶⁸⁴

Mitropolitul Ignatie Sîrbul (1653—c. 1656) a fost trimis în două rînduri în misiuni diplomatice la principii Transilvaniei. Prima dată a fost trimis în mai 1655 de Constantin Șerban Basarab, ca să ceară ajutorul lui Gheorghe Rákóczy II împotriva seimenilor răsculați. El a dus tratative în-cununate cu succes, semnîndu-se o înțelegere între cele două părți, la Iernut pe Mureș, în 20 mai 1655. A mai rămas apoi un timp în Transilvania.⁶⁸⁵

A doua oară a fost trimis de Mihnea III, în septembrie 1659, deși nu mai deținea scaunul mitropolitan, pe care-l ocupase Ștefan. A fost trimis la curtea lui Gheorghe Rákóczy II, aflat acum în Tg. Mureș, ca să încheie un tratat de alianță împotriva turcilor, căci Mihnea provocase o răscoală împotriva lor. Tratativele s-au dus cu succes, încheindu-se un tratat pe picior de egalitate, semnat la Tg. Mureș în 4 octombrie 1659. Planurile celor doi domni nu s-au putut însă îndeplini.⁶⁸⁶

Un vlădică muntean care a pribegit în Transilvania a fost mitropolitul Varlaam (1672—79). Acesta fusese ales episcop al Rîmnicului în 1670,

680. N. Șerbănescu, *Mitropoliții*, p. 766; Ilie Georgescu, *Ierarhi români soli diplomatici în veacurile XVI—XVII*, în *ST*, an. IX, nr. 3—4, 1957, p. 267; tratatul la Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 209—213.

681. N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, în *AAR-MSI*, s. II, t. XXI, București, 1899, p. 120; R. Tempea, *op. cit.*, p. 4—6.

682. N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 173.

683. *Ibidem*, p. 180 și 184.

684. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCI, 215, 216, 221; I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania*, în *Studii istorice*, IV, Sibiu, 1943, p. 58; N. Șerbănescu, *Mitropoliții*, p. 775.

685. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCLXV—VI și 33—36; N. Șerbănescu, *Mitropoliții*, p. 777; I. Georgescu, *op. cit.*, p. 271.

686. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXCIX și CCC, Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 148; N. Șerbănescu, *Mitropoliții*, p. 777—8; I. Georgescu, *op. cit.*, p. 272.

de unde, în decembrie 1672, Grigorie Ghica l-a ridicat pe scaunul mitropolitan în locul lui Dionisie, care înlocuise pentru scurta vreme pe mitropolitul Teodosie, ce fusese înălțurat. La 26 aprilie 1679 noul domn Șerban Cantacuzino a readus în scaunul vlădicesc pe Teodosie, iar Varlaam a depus cirja. De teama lui Șerban, acesta a fugit în Transilvania, ajungând, înainte de 21 august 1679 în Făgăraș, unde, probabil a fost găzduit în casa unui preot cu numele Radu. De aici a fost trimis la curtea principelui Mihail Apafi la Alba Iulia. Probabil că aici va fi cercetat și pe vlădica Sava Brancovici. A trecut apoi pe la Sibiu și Brașov, zăbovind aici până prin 1681. În Brașov era însoțit de un loasaf „proigumen ot Argeș”, găzduind în casa unui „jupin Vasilie”, care era cumnat cu protopopul Vilcu din Șchei. Aici au legat prietenie cu „logofătul” Constantin din Șchei, care i-a informat că era în posesia unor acte ale mănăstirilor Sadova, Cîmpulung și Căldărușani. Întors în țară, proigumenul loasaf a aflat că monahii de la Căldărușani aveau mare trebuință de unul din hrisoavele deținute de „logofătul” brașovean, întrucît „le impresuraseră alții moșile”. De aceea, la 12 iunie 1690, scria logofătului Constantin, amintindu-i de pribegia sa și a mitropolitului Varlaam la Brașov și rugîndu-l să dea călugărilor căldărușani acel hrisov. În ce-l privește pe mitropolitul Varlaam, el era în 1682 la Iași, de unde s-a reîntors în Țara Românească, plecînd apoi, peste scurt timp, la Ierusalim și Muntele Sinai. Prin 1685 s-a așezat definitiv în Țara Românească, stînd mai mult la schitul său de la Trivalea. A murit la 18 noiembrie 1702, fiind îngropat la Cozia.⁶⁸⁷

În secolul al XVIII-lea și unii episcopi ai Rîmnicului au avut prilejul să meargă în Transilvania. Unul a fost episcopul Inochentie, care într-o scrisoare către șcheieni, cu data de 16 iulie 1732, cerea să vină la Sibiu preoții Radu și Statie cu un gociman, unde „vom așeza lucrul cum va fi bine, cu bună rînduială”.⁶⁸⁸

Episcopul Climent de asemenea a fost la Sibiu, în 1737, ca să depună jurămîntul în fața generalului comandant al Transilvaniei, întîlnindu-se și cu delegații brașovenilor.⁶⁸⁹

Despre episcopul Grigorie Socoteanu știm că șezuse în casa popii Man din Rășinari, o jumătate de an „în vremea trecutei răzmerițe”, cînd fiul acestuia, Iacob, era mic. Drept recunoștință, l-a învățat carte, iar mai tîrziu, în 1761, l-a hirotonit diacon și preot.⁶⁹⁰

*

Și dintre vlădicii moldoveni mulți au fost nevoiți să pribegască prin Transilvania. Astfel, în 1564, mitropolitul Teofan al Moldovei fugise în Transilvania, dar vistiernicul Hamza și hatmanul Dimitrie l-au ajuns la Bis-

687. I. Lupaș, *Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei (1679—80)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 199—202; Preotul Niculae Șerbănescu, *Varlaam mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene, (1672—1679)*, în *BOR*, an. LXXXVI, nr. 12, 1958, p. 1148—50.

688. R. Tempea, op. cit., p. 104.

689. N. Dobrescu, *Istoria Bisericii din Oltenia*, p. 358—359, anexa 209.

690. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 88—89. La începutul sec. XIX s-au retras la Brașov trei mitropoliți ai Ungrovlahiei: Dositei Filitti, Nectarie Moraitul și Dionisie Lupu, primii doi găsindu-și sfîrșitul în Brașov unde sînt înmormîțați. N. Șerbănescu, *Mitropoliții*, p. 802—4, 805, 807.

trita și i-au jurat că nu-l amenință nici un rău și așa s-a întors în țară.⁶⁹¹ Alexandru Lăpușneanu l-a reșezat în scaun la 22 septembrie 1564, în locul lui Grigorie Roșca. În 1572 el a fost nevoit să pibegească din nou, de frica lui Ioan Vodă Viteazul. Acesta îl și cerea bistrițenilor, scriindu-le că „un călugăr anume Tofan, care a fost mitropolit și alți trei călugări, i-au furat mulți zloți și alți bani și au fugit cu dinșii toți“. Îi ruga să-i caute prin toate părțile și dacă-i vor prinde să-i trimită ori să-i dea de veste.⁶⁹² Teofan a izbutit să-și reja scaunul abia în ianuarie 1578.

Un episcop Dimitrie, probabil din Rădăuți, ca prieten al pretendentului Bogdan Constantin, în tabăra căruia stătea, a fost omorât după doi ani de pibegie prin Transilvania, în lupta din apropierea Satului Mare, la 17 aprilie 1565.⁶⁹³

În februarie și 1 martie 1573 era în Brașov episcopul Isaia din Rădăuți, trimis de Ioan Vodă Viteazul.⁶⁹⁴

Remarcăm că în secolul al XVIII-lea nu mai întâlnim vlădici de peste munți trimiși în solii în Transilvania. Lucrul este explicabil, căci scaunele domnești din Țara Românească și Moldova erau ocupate de fanarioți, care nu mai puteau întreține legături cu statele vecine ca domnii pămînteni de odinioară și apoi însăși Transilvania era acum a Habsburgilor. Nu mai întâlnim nici vlădici pibegi, căci stăpînirea Habsburgilor catolici cu greu ar fi îngădui așezarea unor vlădici „schismatici“, mai ales în acest secol de plină propagandă unionistă.

*

Dar, pe lângă vlădici, au fost și numeroși călugări sau preoți de mir de dincolo de munți care treceau în Transilvania cu diferite misiuni. Încă din secolul al XV-lea unii regi ai Ungariei acordaseră călugărilor de la diferite mănăstiri din Țara Românească dreptul de liberă trecere și de negoț în Transilvania și Ungaria. Astfel, la 14 iulie 1418, regele Sigismund acorda acest drept călugărilor de la Vodița, cerind în același timp și supușilor săi să nu-i tulbure, ci să-i ajute.⁶⁹⁵ Același rege porunca dregătorilor săi, la 15 octombrie 1419, să nu se atingă de călugării de la Vodița și Tismana, nici de satele lor sau de alte posesiuni.⁶⁹⁶ Prevederi identice găsim într-un act dat de Ioan Huniade la 20 septembrie 1444.⁶⁹⁷ Matei Corvinul, la 29 iunie 1473, da voie călugărilor de la Cozia să-și cumpere orice ar voi, fără să fie supărați de nimeni.⁶⁹⁸ Iată deci că încă din secolul al XV-lea călugării acestor mănăstiri puteau să umble nesupărați de nimeni prin Transilvania, unde, desigur, se întâlneau și stăteau de vorbă și cu frații lor de aceeași credință.

Au fost însă și preoți de mir care treceau adeseori munții. Prin 1480—1482 mitropolitul Macarie al Ungrovlahiei scria burghermeșterului Tomeș

691. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 248.

692. N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, II, p. 115. Un episcop moldovean, om de încredere al lui Despot Vodă, se refugiase în Bistrița, de unde-l cerea cancelarul M. Csáky. Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 582.

693. *Ibidem*, XI, p. 72—73. D. Dan, *op. cit.*, p. 48—49.

694. Hurmuzaki, *Documente* XI, p. 809.

695. Academia R.P.R., *Documente*, B, veacul XIII, XIV și XV, p. 71—72.

696. *Ibidem*, p. 74—75.

697. *Ibidem*, p. 113—115.

698. *Ibidem*, p. 150.

din Sibiu că trimite la el pe popa Dumitru „pentru trebuințele sfintei Biserici”.⁶⁹⁹ Neagoe Basarab trimitea pe popa Petru din Cîmpulung la Brașov pentru unele treburi de ale sale și-i ruga pe brașoveni să nu-l tulbure nimeni.⁷⁰⁰ Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, scria, prin 1521, județului și celor 12 pîrgari din Sibiu, că „am trimis acolo pe părintele nostru egumenul Iosif de la Argeș cu ale noastre adevărate și de trebuință cuvenite la domnia voastră”.⁷⁰¹

Unii călugări treceau în Transilvania și din pricina războaielor sau a năvălirilor de oști straine în țara lor. Uneori duceau cu ei și odoarele mănăstirii, ca să fie acolo în mai mare siguranță. De pildă, în 1538, cînd au intrat în Moldova oștile lui Soliman cel Mare, ca să scoată din domnie pe Petru Rareș, călugării de la mănăstirea Humor au trimis în cetatea Ciceu Evangheliarul scris de ieromonahul Nicodim, la indemnul lui Ștefan cel Mare și dăruit de el acestei mănăstiri, Evangheliar în care se păstrează cunoscutul portret al marelui domnitor.⁷⁰²

Alți preoți de peste munți se și stabileau în Transilvania, unde-și continuau apoi slujba preoțească. De pildă, în 1595, învățatul protopop Mihai de la biserica Sf. Nicolae din Schei aducea lingă sine pe popa Neagoslav din Tg. de Floci din Țara Românească. Acesta a slujit aici pînă în 1606, cînd a fost înlăturat, pentru „sumeție”, de mitropoliții Teoctist din Bălgrad și Luca din Tirgoviște.⁷⁰³

O dată cu Mihai Viteazul au venit și numeroși preoți din Țara Românească, lucru ce pare să fi fost o politică a sa. Într-un memoriu al episcopului catolic Dimitrie Naprágy către împărat — în care se plîngea și de faptul că biserica „schismatică” din Alba Iulia întuneca privirea catedralei sale episcopale — arăta că în ea erau adăpostiți călugări din Țara Românească și Moldova, care culegeau în taină informații politice, întorcîndu-se apoi cu ele în țările lor.⁷⁰⁴ Mihai a trimis asemenea preoți și prin sate, căci într-un raport al lui Basta din ianuarie 1600 se spunea: „aflu că valahul (=Mihai) trimite preoții lui în toate satele, la marginile țării, locuite de neamul său, ceea ce îmi dă de bănuț”.⁷⁰⁵ Sfetnicul său, mitropolitul Dionisie Rally, se pare că îl însoțea și în Transilvania, căci în ianuarie 1600, sfînșea apa de Bobotează în Alba Iulia, stropind cu aghiasmă pe domn și pe sfetnicii lui, după cum relatează un martor ocular.⁷⁰⁶

Din pricina preoților munteni și moldoveni care au venit în Transilvania în timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul, Dieta întrunită la Letzfalu la 25 octombrie 1600, deci la scurtă vreme după înfrîngerea sa, hotăra:

699. Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, AIN, IV, 1926—1927, București, 1929, p. 62.

700. T. G. Bulat, *Din domnia voevodului Neagoe IV Basarab. Relațiile cu ungurii și sașii brașoveni*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 76.

702. I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, București, 1907, (AAR-MSI, s. II, t. XXIX), p. 3.

703. R. Tempea, *op. cit.*, p. 4—6.

704. Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 287 urm.

701. St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 27.

705. *Ibidem*, XII, p. 626.

706. *Ibidem*, XII, p. 705. Prezența sa în Transilvania e atestată în aprilie 1600 de socotelile Clujului. Cf. Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, p. 12.

„Fiindcă stricăciunea și pericolul nostru de acum au venit din cele două țări române ... nici un popă românesc să nu poată intra niciodată din cele două țări române. Iar călugării de tot să fie proscrși din toată țara. De se va afla vreunul că a intrat sau va intra în contra hotărîrii țării, pe acela să-l prindă și să-l despoaie ori și unde”.⁷⁰⁷

Dușmănia autorităților față de clericii veniți de peste munți s-a menținut și în cursul secolului al XVII-lea. În februarie 1660 s-a împus mitropolitului din Bălgrad: „călugării străini sau ori ce alt fel de oameni, fără știrea și consimțămîntul principelui și episcopului maghiar, nu poate aduce lîngă sine, nici a-i avea în apropierea sa”.⁷⁰⁸

În Dieta întrunită în octombrie 1678 delegații comitatelor se plîngeau că mulți preoți români veneau de peste munți, încît în unele sate erau cîte 3—4, din care unii își cîștigau dreptul de nobil și moșii, fără știrea nobililor.⁷⁰⁹

Unii preoți se pare că se așezau aici odată cu vlădicii veniți de peste munți. De pildă, în procesul înscenat mitropolitului Ioasaf, printre martorii audiați la 12 iulie 1682, a fost și un preot Ioan, parohul bisericii românești din Alba Iulia, care declara: „Eu înainte am locuit în Moldova, de unde am venit cu sărmanul domn Iosif Budai, înainte de asta cu doi ani” și un preot Vasile (c. 80 ani), paroh la aceeași biserică, venit de un an din Țara Românească.⁷¹⁰

Și în secolul al XVIII-lea întîlnim călugări de peste munți, refugiați în Transilvania din pricina războaielor care se duceau în țara lor. De pildă, cunoscutul cronicar, protosinghelul Naum Rîmniceanu, se refugiase în Transilvania la începutul războiului ruso-austro-turc izbucnit în 1788.⁷¹¹ În 1789 era refugiat la Sibiu arhimandritul Stefan, egumenul mănăstirii Tismana, după cum notează el pe un Octoih, tipărit la Blai în 1783, dîndu-ne tot acolo amănunte privitoare la hirotonia și instalarea episcopului Gherasim Adamovici.⁷¹² Se pare că acum adusese la Sibiu moastele mănăstirii, așezîndu-le spre păstrare în casa cunoscutului negustor Hagi Constantin Pop.⁷¹³

În numeroase sate din Transilvania de sud și din Banat s-au așezat și preoți veniți din Oltenia. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea s-a așezat în Coroieșteni, în Țara Hategului, un preot cu numele Răducanu, luptător împotriva uniției.⁷¹⁴ Cel mai vechi preot cunoscut din Valea Dîlîi, din aceeași regiune, a venit tot de peste munți, la începutul secolului al

707. Ion Matei, *Preotimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea*, Sibiu, 1911, p. 46—47; *AFI*, p. 319.

708. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1291—93.

709. St. Metes, *Istoria Bisericii*, p. 351.

710. *Ibidem*, p. 307 și 311.

711. C. Erbiceanu, *Viata și activitatea protosinghelului Naum Rîmniceanu*, p. 9.

712. Rev. *Arhivele Olteniei*, Craiova, I, 1922, p. 241, după St. Metes, *Relațiile Bisericii*, p. 76.

713. C. Erbiceanu, *Documente privitoare la istoria bisericească și politică a românilor*, în *BOR*, XXIII, nr. 2, 1899—1900, p. 145; Prof. Victor Brătulescu, *Hagi Constantin Pop din Sibiu păstrătorul unor odoare de la Tismana*, în *MA*, IX, nr. 9—10, 1964, p. 673—675.

714. I. Radu, *op. cit.*, p. 187.

XVIII-lea. Este vorba de un preot Ștefan, venit cu cinci fii ai săi. Aceștia s-au stabilit ca preoți în diferite sate în părțile Hunedoarei: Ohaba-Sibișel, Ponor, Păucinești, Batiz și unul în Banat, în Valea Boului.⁷¹⁵

Un mare număr de preoți și călugări din Oltenia s-au stabilit în diferite sate din Banat, mai ales în perioada ei de ocupație austriacă (1718—1739), când legăturile dintre cele două ținuturi românești erau mai ușoare. Astfel, în Sînnicolau întâlnim pe preotul Radu Brîncoveanu alias Brancovici, născut în Rîmnic, care, venind în Banat, a fost hirotonit de episcopul Gheorghe Popovici al Timișoarei.⁷¹⁶ În Comloș au slujit patru preoți originari din Oltenia: Alexandru Sindiculamzovici, hirotonit de Inochentie al Rîmnicului, Gheorghe Stoicovici, Andrei Barbulovici și Oprea Grozescu.⁷¹⁷

În părțile Mehădiei numărul preoților originari din Oltenia era mult mai mare. Într-o notiță pe un exemplar din Pravila cea Mare a lui Matei Basarab, de la biserica din Mehădia, se constată că aici funcționa ca „protopop al Sebeșului și al Mehădiei” un Ioan Popescu, venit din Țara Românească și care a fost apoi nevoit să plece, din pricina vieții pe care o ducea.⁷¹⁸

În mănăstirile bănățene au fost și numeroși călugări originari din Oltenia. Nu avem date despre ei decît din secolul al XVIII-lea și acelea, doar sporadice. De pildă, în mănăstirea Zlatița, refăcută după 1718 de protopopul Miclău din Răcășdia, a fost adus un călugăr din Țara Românească, ce a trăit acolo pînă prin 1738.⁷¹⁹ În octombrie 1775, printre cei 6 călugări de la mănăstirea din Șemlacul Mic, numită și Săraca, trei erau din Țara Românească: egumenul Iov Popovici, ieromonahul Dionisie Petrovici, duhovnicul călugărilor români și ieromonahul Anania Ioanovici. Toți se călugăriseră la bătrînețe, pînă atunci slujind ca preoți în diferite parohii românești din Eparhia Virșetului.⁷²⁰ La mănăstirea Mesici erau în 1784 călugări originari din Transilvania, Banat și Țara Românească.⁷²¹

Vedem deci că și prin acești modești preoți și călugări s-au menținut mereu legăturile dintre frații de același neam și aceeași credință, cu toate opreliștile puse de stăpînirea de odinioară a Transilvaniei.

*

Și din Moldova au venit preoți și călugări în Transilvania. Mănăstirile moldovene aveau o stare materială mulțumitoare și de aceea întrețineau și legături comerciale cu orașul Bistrița, mai apropiat de ei și în același timp, mai dezvoltat economic. Se întîmpla însă și un lucru destul de curios în aparență, că, deși așa de bogate, aceste mănăstiri se găseau uneori în situația de a trimite în Transilvania călugări, care să ceară „milă” de la credincioșii de aici pentru mănăstirile lor, pustiite de oștile străine care intrau în Moldova.

715. *Ibidem*, p. 338.

716. Pr. Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Sînnicolau Mare*, II, Timișoara, 1934, p. 223.

717. *Ibidem*, III, p. 352—353.

718. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 54.

719. N. Tincu-Velia, *op. cit.*, p. 190 nota; Șt. Meșes, *Mănăstirile*, p. 224.

720. *Ibidem*, p. 221.

721. *Ibidem*, p. 206. Imigrări de români din Muntenia și Moldova în Banat au avut loc în tot cursul secolului al XVIII-lea. Cf. Gh. Popovici, *op. cit.*, p. 337.

În secolul al XVI-lea un ieromonah cu numele Simion de la mănăstirea Neamțu era la mănăstirea Plosca, lângă Hunedoara, cum reiese dintr-o însemnare pe un Triod slavon din secolul XV, aflat în biserica ortodoxă din Hunedoara.⁷²² Poate că și acesta va fi fost vreun călugăr copist sau dascăl, așa cum au venit destui din Moldova în Transilvania.

Prin 1620—22 fostul mitropolit Teofan al Moldovei cu egumenul Partenie al Slatinei scriau bistrițenilor că au trimis în „Țara Ungurească” doi călugări ca „să înble printru m(i)l(o)steniia”. Pentru aceasta cereau acum „carte de voie” bistrițenilor.⁷²³

Prin 1628 „smeritul arhiep(i)sc(o)pu Tofan, egumenul Partenie și soborul Slatinei”, scriau bistrițenilor, mulțumindu-le „de carte ce at(i) făcutu o(a)menilor noștri la vlădica mitropolitul, la Ghenadie”. Cereau și scutire de vamă, pentru „dobînda” ce vor fi obținut trimișii mănăstirii.⁷²⁴

Prin 1635 doi călugări ce veniseră după milostenie, strînseseră în Transilvania 17 vite, dar, voind să le treacă în Moldova, le-au oprit bistrițenii. În favorul lor a intervenit însuși principele Gheorghe Rákóczy I, care scria bistrițenilor din Geoagiu, la 22 iunie 1635.⁷²⁵ Vasile Lupu scrisese de asemenea bistrițenilor că au făcut o pagubă în vite unor călugări de la Coșula.⁷²⁶ Probabil în favorul acestora a intervenit și Rákóczy.

La 18 iunie 1636 egumenul Epifanie și călugării de la Voroneț scriau bistrițenilor că au trimis doi călugări după milostenie, căci „foarte au slăbit mănăstirea de bobitoc (sic)”, cerînd scutire da vamă.⁷²⁷

Prin 1640—43, într-o zi de 14 septembrie, mitropolitul Ilie Iorest scria bistrițenilor, din Alba Iulia, pentru „proegumenul Ghervasie de la Putna că au venit pînă la noi cu treabele svînteii mănăstiri”. Pe cale, feciorul acestuia a ucis un om beat, care i-a ieșit în cale tîlhărește. Cereă să-l elibereze, scriînd: „aș fi dat știre Măriei Sale lui Craiu, iară nu au fost la Belgrad, iară de nu le-ț slobozi, pote să vom butslui (sic) pre Măriia Sa pre Craiu”.⁷²⁸ Desigur, tot pentru acest fecior va fi intervenit și egumenul Simion al Putnei către bistrițeni, arătînd că a fost oprit pe nedrept, întrucît cel ucis i-a ieșit în cale tîlhărește.⁷²⁹

Prin 1642 egumenul Teofan de la Putna scria bistrițenilor că a trimis pe călugărul Simion în Transilvania „la o(a)meni buni și la potrupopi și la preuți pentru m(i)l(o)steniia, cine va îndura Dumnădzău să întărească sv(ă)nta m(ă)n(ă)stire”.⁷³⁰

722. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 121.

723. Idem, *Documentele Bistriței*, I, p. 35—36; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1382.

724. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 42; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1382.

725. *Ibidem*, XV, 2, p. 1008.

726. *Ibidem*, XV, 2, p. 1009—1010.

727. *Ibidem*, XV, 2, p. 1023—1024; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 57—58.

728. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1066—67; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 76.

729. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1016; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 56.

730. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1089; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. 8.

În 1650 egumenul Rafail și soborul mănăstirii Humor scriau bistrițenilor despre doi călugări care mergeau după milostenie, cerînd „carte” de voie și eventual scutire de „marhă” la vamă.⁷³¹

În jurul anului 1650, egumenul și călugării de la Voroneț, scriau bistrițenilor despre „doi frați” pe care i-au trimis după milostenie în Ardeal și Maramureș, cerînd scutire de vamă pentru „ce vor fi dobândi(t)”⁷³²

La 4 noiembrie 1682 egumenul Sava al Putnei scria birăului Bistriței despre doi frați trimiși „cu pohta boiarilor din Maramureș, de au fost la sv(i)ntenția unii mă(nă)stiri, ce s-au făcut în hotarul Moiseiului. Deci, de li se va cumva tîmpla zăbavî, să dea vreo vreamia să li sî închiză calea prin munți de omăt sau de ghiață, am socotit si noi de nevoie să vie înapoi prin Ardeal”. Cereau „carte” pentru scutirea de vamă.⁷³³

Cu mănăstirea Moisei s-au întretinut legături și în secolul următor. Astfel, pe un Triod slavon găsim o însemnare din 1745: „Eu monah Tanase ...să (să) știe când am sezut aici (la) mănăstire la Moisii, jumătate de an în zilele prea luminatului Domn Ion Necol(ae) Voivod si ... lui H(risto)s chir Nechifor, mitropolit (în?) țara Moldov(e)i: apucându-mă iarna aice, în țaria Maramurăs, am sezut aice la mănăstire la Moiseiu...”. Pe o scoartă a cărții este și o însemnare slavonă cu următorul cuprins, în traducere: „Adecă eu smeritul Andrei arhimandrit din Moldovița, am venit la mănăstirea Moiseiu, unde e ctitor preotul Ionaș, fiul lui popa Mihai... 1779—1780”.⁷³⁴

În ce privește legăturile mănăstirilor moldovene cu Bistrita, credem că e bine să amintim cîteva, căci desigur în drumurile călugărilor moldoveni spre acest oras, ei au venit în contact și cu frații lor români din părțile acestea, slujind desigur în bisericile lor.

Pe la începutul secolului al XVII-lea vlădica Agafon și egumenul Mitrofan de la Moldovița scriau birăului și sfatului din Bistrita, dîndu-le informații asupra stărilor din Moldova, arătîndu-le că era pace și că nu mai erau osti străine. Scriau apoi că au trimis oameni și doi cai, ca să cumpere cele trebuincioase mănăstirii, rugîndu-i să-i scutească de vamă.⁷³⁵

Mitropolitul Varlaam scria bistrițenilor din Suceava, la 8 august 1637, informîndu-i de sosirea unui pasă turc și de urmărirea unui rest de oaste tătărească de către domnul țării. În continuare amintea de un fecior pe care-l trimitea ca să-i aducă cuie „si cu alte treabe a casei noastre”.⁷³⁶

Avem apoi numeroase scrisori de la diferiți egumeni. De pildă, egumenul și soborul Moldovitei le scriau la 14 iunie 1628 despre bunele începuturi ale domniei lui Miron Barnovschî. Cereau cuie și șindrila prin cei

731. Hurmuzaki, *Dăcumente*, XV, 2, p. 1174; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 82.

732. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1177; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 92.

733. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1382; N. Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. 36.

734. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 134; aceleași însemnări și la Atanasie Popa, *Biserici de lemn din Ardeal*, în *ACMIT*, vol. IV, 1932—38, p. 119.

735. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 12—13.

736. *Ibidem*, I, p. 59—60; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1035—1036.

trei călugări care-i trimiteau: Pamfilie, Avacum și Dumitru.⁷³⁷ Partenie al Voronețului și soborul scriau (c. 1635—45) că-l trimit pe popa Mihai — originar din Năsăud — ca să schimbe grâu cu „vreo 2 sute de coț(i) de pîndză ... să fie de cămeș(i) călugărilor“.⁷³⁸ Nicolae egumenul Voronețului și soborul scriau bistrițenilor, după 1635, cerînd o pomană și cuie de șindrilă.⁷³⁹ Teofan al Pulnei și soborul scriau, la 6 august 1642, despre un călugăr trimis să vîndă cai.⁷⁴⁰ Prin 1645—50 Partenie al Voronețului și soborul recomandau un călugăr și un poslușnic trimiși pentru afaceri.⁷⁴¹ Achindie și soborul Humorului scriau, prin 1650, despre un dascăl Partenie din Năsăud și despre niște neînțelegeri cu popa Toma, care avea un fiu călugărit în Moldova.⁷⁴² Galerie și soborul Slatinei trimiteau, prin 1650, un frate cu obiecte vechi „doar va afla să le schimbe pre altele noao“.⁷⁴³ Tot prin 1650 egumenul Moldoviței, Serafim, trimitea un călugăr să recunoască niște cărți care fuseseră furate mănăstirii de un hoț prins de ei.⁷⁴⁴

Pe lângă aceștia, au fost — în cursul veacurilor — mulți domnitori munteni sau moldoveni, boieri, preoți și credincioși de orice categorie socială, care, din pricina ostilor străine ce călcau pămîntul țărilor lor, sau a schimbărilor de domni, erau siliți să-și caute adăpost vremelnice și mîngiere sufletească între frații lor din Transilvania.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

737. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 43—44; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 964.

738. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 55—56.

739. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 57; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1016.

740. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 73—74; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1097.

741. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 80; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1128.

742. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 83—84; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1175.

743. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 80; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1176.

744. N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 100—101; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1180.

Scrisorile vlădicilor și egumenilor moldoveni către sașii din Bistrița sînt mult mai numeroase. Prin unele scrisori îi informau chiar și de situația politică din Moldova (Vezi N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 46, 47; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 969) sau în probleme comerciale. (*Ibidem*, XV, 2, p. 786 și N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 14).

CAPITOLUL IV

AJUTOARELE MATERIALE ACORDATE DE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN TRANSILVANIA

Bisericile și domnitorii din cele două țări românești n-au acordat Bisericii Ortodoxe române din Transilvania numai ajutoare de ordin „moral”. În vederea păstrării dreptei credințe, ci și ajutoare materiale. Astfel, o seamă de domni, dar chiar și de credincioși de peste munți, au ctitorit biserici în Transilvania sau le-au înzestrat cu moșii, bani, veșminte, cărți și obiecte de cult. În capitolul III al lucrării de față, vorbind despre circulația tipăriturilor în cele trei țări românești, am arătat care au fost daniile de cărți, oferite unor biserici transilvănene de către diferiți domni, vlădici sau credincioși de peste munți. În cele ce urmează ne propunem să înfățișăm celelalte aspecte ale ajutoarelor materiale oferite Bisericii Ortodoxe din Transilvania de către românii de dincolo de Carpați.

1. CTITORII MUNTENE ȘI MOLDOVENE ÎN TRANSILVANIA

Cea mai veche biserică ridicată de un domn al Țării Românești în Transilvania pare să fie cea din *Rășinari*, cu hramul Cuvioasa Paraschiṽa. Ea a fost socotită o ctitorie a lui Radu I, anterioară datei de 7 ianuarie 1383, căci atunci îi dăruia mai multe locuri în hotarele Rășinarului. Despre această danie se amintește și în actele unui proces purtat de rășinarieni pentru hotarele satului lor, între care și o diplomă a lui Matei Corvinul din 22 mai 1488.⁷⁴⁵

Biserica din *Scorei*, din Țara Făgărașului, de asemenea a fost considerată ca o ctitorie a unui domn muntean și anume a lui Mircea cel Bătrîn, datorită faptului că la o dată de 27 decembrie (între anii 1386—1418) acest domn dăruia ocina Scorei egumenului Stanciu și fratelui său Călin, scutindu-i de orice fel de dări.⁷⁴⁶ Din moment ce era aici un egumen, înseamnă

745. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, București, 1906, p. XXXIII și 229—231. Academia R.P.R., *Documente*, B, *Veacul XIII, XIV, XV (1247—1500)*, p. 275. Aici documentul din 7 ian. 1383 e dat însă ca îndoielnic, iar diploma lui Matei Corvinul ca un fals, din moment ce se vorbește despre Radu Negru. Biserica este socotită o ctitorie a lui Radu I, de Șt. Meteș, în *Moșiile domnilor*, p. 17 și *Istoria Bisericii*, p. 46, precum și de Prot. Emilian Cioran, *op. cit.*, în *Omagiu N. Bălan*, I, p. 326.

746. Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 341—342 (se dă data de 1391 care este greșită); P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești, II, Documente interne (1369—1490)*, București, 1938, p. 84; Academia R.P.R., *Documente*, B, *veacul XIII, XIV, XV*, p. 276—277.

că exista și o mănăstire, care s-ar putea să fie ctitorită sau cel puțin ajutată de domnul Țării Românești, date fiind raporturile sale cu egumenul Stanciu.⁷⁴⁷

Biserica din *Rișnov*, în Țara Bîrsei, a fost arătată tot ca o ctitorie a unui domn din Țara Românească, după cum reiese din pomelnicul și inscripția din fața bisericii.⁷⁴⁸

Biserica din *Zirnești*, tot din Țara Bîrsei, zidită în 1515, a fost socotită ca o ctitorie a lui Neagoe Basarab, dar fără să avem date sigure în acest sens.⁷⁴⁹

Biserica din *Cut*, lângă Sebeș, a fost de asemenea ctitorită de un domn din Țara Românească, dar fără să-i cunoaștem numele.⁷⁵⁰

Fosta mănăstire de la *Lancrăm*, lângă Alba Iulia, a fost zidită de câțiva boieri munteni pribegiți în Transilvania, lucru ce-l aflăm dintr-o scrisoare, cu data de 16 mai 1572, trimisă de Alexandru II, domnul Țării Românești, principelui Ștefan Báthory. În scrisoare se spunea, printre altele: „mănăstirea și vlădicia din Lancrăm fiind zidită după mărturia boierilor noștri cu voia craiului răposat (Ioan Sigismund Zápolya † martie 1571) de către Ioan Medereț, Radu stolnicul, Sava vlădicul, iupîneasa Stănilă, clucereasa Stanca și Mihăilă vistierul, cu banii și cu sufletele lor pe cînd erau pribegiți pe acolo; rugăm ca și Măria Ta să le mențineți în rînduiala lor de pînă acum“. Boierii au pribegit prin 1558—59 din pricina lui Mircea Ciobanul. Sava este episcopul Geoagiului din anii 1559—62, care, din datele scrisorii, pare să fie originar din Țara Românească. Mănăstirea s-a zidit desigur înainte de 1562, cînd Sava a fost nevoit să-și părăsească scaunul vlădicesc.⁷⁵¹

O mănăstire care a jucat un rol deosebit de însemnat în viața bisericească a românilor transilvăneni a fost mănăstirea *Prislop sau Silvaș*, cu hramul Sf. Ioan Bogoslovul, în Țara Hațegului, ținut curat românesc, cu numeroase biserici ctitorite de cnezii și nobilii români de acolo. Probabil la ridicarea ei va fi contribuit și Sfîntul Nicodim de la Tismana, fapt atestat în mai multe izvoare. Se crede că el va fi și stat aici, căci la sfîrșitul *Evangeliei slavone* copiată de el se află însemnarea: „Această Sf. Evanghelie a scris-o popa Nicodim în Țara Ungurească în anul al șaselea al prigonirii lui, 6913 (=1405)“. Argumentul cel mai puternic că a fost ctitorită de Nicodim îl avem în arhitectura ei, care se aseamănă cu cea de la Vodita și Tismana. El va fi fost ajutat la zidirea mănăstirii și de Mircea cel Bătrîn. Ea a atîrnat multă vreme de mănăstirea Tismana, în care viețuia și Sfîntul Nicodim și de care nu era prea departe. Cronica rimată intitulată *Plîngerea sfîntei mănăstiri a Silvașului*, vorbește și ea despre întemeierea mănăstirii de către Nicodim și de închinarea ei Tismanei. Tradiția populară din Silvaș și satele din jur mai știe și azi de numele acestui prim ctitor al mănăstirii.

747. Biserica este socotită ca o ctitorie a lui Mircea de către Șt. Meteș în lucrările sale: *Moșiile domnilor*, p. 16; *Istoria Bisericii*, p. 46 și *Mănăstirile*, p. 96.

748. *Revista tinerimii române*, an. V, nr. 3, București, 1897, p. 49, după Șt. Meteș, *Moșiile domnilor*, p. 17 și *Istoria Bisericii*, p. 46.

749. I. Bianu-R. Caracaș, *op. cit.*, II, p. 200.

750. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 363, n. 3.

751. A. Veress, *Documente*, vol. I, p. 315—316. Vlădica Sava avusese și o casă în Lancrăm, pe care Ioan Sigismund Zápolya a dăruit-o, la 4 noiembrie 1570, episcopului româno-calvin Pavel Tordași. Cf. *Ibidem*, I, p. 292—293.

Peste un veac și jumătate și anume în 1564, mănăstirea a fost rectitorită de domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă Basarab, domnul Țării Românești. După moartea tatălui ei în lupta de la Vișoara (1530), ea s-a refugiat în Transilvania. Aici s-a căsătorit cu nobilul maghiar Ștefan Keserű cu care a avut doi copii, Ioan și Mihai. Despărțindu-se de acesta, s-a căsătorit cu polonezul Stanislav Nisowski, de care a rămas văduvă. Nefericită în cele două căsătorii ale sale, ea și-a aflat mângâiere în ultimii ani ai vieții în rectitorirea mănăstirii Prislop, pe care a înzestrat-o cu toate odorele, dăruindu-i și câteva moșii. Mănăstirea a stăpînit aceste moșii aproape două secole. În 1749 aflăm și numele lor: Silvasul de sus, Boița, Vălioara, Tus-tea, Lunca Cernii și Fărcădinul, toate în Țara Hațegului. Despre rectitorirea ei de către domnița Zamfira ne vorbește și *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvasului* în mai multe versuri. Inscripția — mai tîrzie — de deasupra usii de intrare în naos spune: „Această sfîntă mănăstire (cu) hramul Sfîntului Ioan Bogoslov s-au zidit din temelie de blagocestiva și creștina doamnă Zamfira, fata blagocestivului domn Io Moise Voevod Basarab din București la anul 7072 (1564)...”.

Nu-i exclus ca domnița Zamfira să-și fi petrecut ultimii ani ai vieții în liniștea mănăstirii Prislop, departe de frământările lumii și de unde va fi ajutat și alle biserică din Țara Hațegului, mai ales cele de pe moșiile sale. Ea a fost înmormîntată aici, în anul 1580. Se păstrează pînă azi în pridvorul bisericii piatra sa funerară, cu o lungă inscripție în limba latină, avînd deasupra stema Țării Românești. Mănăstirea a ajuns, după rectitorirea ei de Zamfira, la o însemnată deosebită, din rîndul călugărilor ei ridicîndu-se și doi mitropoliți ai Bălgradului, Ioan de la Prislop în 1585 și Teofil în 1615. În 1761 ea a fost distrusă din ordinul generalului Bukow. Aîungînd în secolul al XVIII-lea în stăpînirea Bisericii unite, a fost refăcută abia în 1908—1909. În ultimii ani a fost restaurată prin Direcția Monumentelor Istorice, în stilul arhitectonic inițial.⁷⁵²

Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, al Transilvaniei și al Moldovei, este cunoscut prin cîteva ctitorii și în Transilvania. Cea mai de seamă este, fără îndoială, biserica din Alba Iulia, în care a asezat pe mitropolitul ortodox Ioan de la Prislop. În 1596, cînd a venit în Alba Iulia, la Curtea principelui Sigismund Báthory, acesta i-a dăruit castelul de la Buia, lîngă Medias, dîndu-i și îngăduința să zidească o biserică-mănăstire în Bălgrad. Ea a fost zidită în grabă, căci în anul următor a fost îngropat acolo vornicul Danciu din Brîncoveni, tatăl lui Matei Basarab, trimis în solie la Alba Iulia, unde și-a găsit sfîrșitul.⁷⁵³ Despre ridicarea acestei biserici de către Mihai Viteazul ne vorbește și mitropolitul Petru Movilă, bazat pe mărturiile contemporanilor săi. Hrizea vistiernicul și Dragomir pitarul și ale letopisetului muntean pierdut, scris de logofătul Teodosie. Mitropolitul chievean scria că „Mihai a, început a zidi biserica, iar nu în cetate, ca nu cumva cu

752. *Istoricul mănăstirii la I. Radu, op. cit., p. 62—99; Virgil Vătășianu, Ve-chile biserici de piatră românești din județul Hunedoara, Cluj, 1930, p. 47—67; G. Balș, Despre biserica Prislopului, în BCMI, XXIV, fasc. 69, 1931, p. 97—100; Șt. Metes, Mănăstirile, p. 103—128; Mircea Păcurariu, Mănăstirea Prislop, în MA, II, nr. 9—10, 1957, p. 707—712.*

753. Silviu Dragomir, *Mormîntul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia*, București, 1939, p. 9. În 1646 Matei Basarab trimitea în Transilvania pe vel-vornicul Dragomir, pentru a aduce osemintele tatălui său, pe care le-a îngropat la Arnota. Cf. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 203.

schimbarea vremilor să se risipească, ci la marginea oraşului, lângă zidul cetăţii, într-un loc frumos şi zidind-o au sfinţit-o”.⁷⁵⁴

Călugărul Neofit, în prefaţa poemei lui Stavrinov despre vitejiile lui Mihai Viteazul, arăta că acesta a zidit în Alba Iulia „o mănăstire ortodoxă care fiinţează pînă azi (=1668), spre slava lui Dumnezeu şi pentru veşnica pomenire a ctitorului şi minluirea sufletului său”.⁷⁵⁵

O altă biserică ctitorită de Mihai Viteazul a fost cea din *Ocna Sibiului*. Se crede că a fost ridicată ca o mulţumire lui Dumnezeu pentru biruinţa de la Şelimbăr, lucru care ar fi fost pomenit şi într-o inscripţie din cupola pronaosului, disiruşă cu prilejul reparaţiilor făcute în 1895.⁷⁵⁶ După moartea ctitorului, credincioşii ortodocşi din Ocna au fost nevoiţi să răscumpere biserica de la dărimare, plătilnd o sumă de bani în folosul bisericii calvine de acolo.⁷⁵⁷

Altă ctitorie a lui Mihai Viteazul pare să fi fost şi biserica din *Luşardea*, în părţile Someşului.⁷⁵⁸ În sfîrşit, se vorbeşte şi de o biserică din *Făgăraş*, ridicată de Mihai Viteazul, care a dăinuit însă puţină vreme. Acest lucru îl cunoaştem dintr-un act al principelui Gabriel Bethlen către căpitanul Mihai Gyulai, cu data de 1 martie 1617, prin care-i dăruia un loc la marginea de miazăzi a cetăţii Făgăraş, unde fusese biserica zidită de Mihai Vodă.⁷⁵⁹

Slugerul Mihail Raţ, fiu sau nepot al Stanei, fiica lui Mircea Ciobanul, a zidit, în jurul anului 1600, biserica din *Teiuş*.⁷⁶⁰

Matei Basarab, socotit cel mai de seamă ctitor de biserici din trecutul poporului nostru, a ridicat o biserică şi în Transilvania şi anume la *Porcesti*, lângă Sibiu (azi Turnu Roşu). Pisania de deasupra uşii de intrare ne dă informaţii interesante asupra zidirii bisericii, de aceea o reproducem în întregime: „Cu vreaia Părintelui şi cu sporirea Fiului şi cu săvîrşirea D(u)hului Sv(ă)ntu făcutu-s-au aceastî svăntă şi dumnezeiască besearecă din temelie (de) creştinul domnul Țării Rumîneşti Io Matei Băsărabă Vocvod întru cinstia şi hramul lui S(vea)tăi Nicolae Mirlicheischi, ca să fie pomanî nesăvîrşitî în veaci; dreptu aceaia şi noi robii lui Dumnezeu şi mai mici robii Mări(i) sale creştinului Ma(t)heiu Voevod: jupan Tîmaş beciarul, Ion logofăt şi Radul postea(nic) feciorii lui Tămaşi şi ispravnici de Măriia Sa trimiş(i), nevoit-am de am văzut şi începutul şi săvîrşitul şi s-au

754. N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul*, p. 12 şi 14.

755. Cf. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 177.

756. Victor Brătulescu, *Biserici din Transilvania în Fraţilor Lăpedatu*, p. 181.

757. N. Iorga, *Studii şi documente*, XII, p. 280.

758. Idem, *Sate şi preoţi*, p. 299, n. 1.

759. A. Veress, *Documente*, IX, Bucureşti, 1937, p. 130—31. Se vorbise şi de un paraclis pe care Mihai Vodă l-ar fi făcut în dreapta altarului bisericii reformate din castelul oraşului Tg. Mureş. Cf. Traian Popa, *Monografia oraşului Tg. Mureş*, Tg. Mureş, 1932, p. 204. Părerea a fost combătută documentat, arătîndu-se că paraclisul e mult mai vechi, iar Mihai Viteazul nici n-a fost în acest oraş. Vezi Prof. N. Sulică, *Relaţiile lui Mihai Viteazul cu oraşul Tg. Mureş*, Tg. Mureş, f. a., p. 11—15.

S-a afirmat că Mihai Vodă ar fi refăcut sau înfrumuseţat şi mănăstirea de la Rîmeş. Cf. Ştefan Meteş, *Satul ardelean Cetea şi logofătul Ion Noroceia din Pi-teşti*, Cluj, 1933, p. 22 urm.

760. N. Iorga, *Studii şi documente*, XIII, p. 192; Şt. Meteş, *Istoria Bisericii*, p. 323; Coriolan Petranu, *L'art roumain de Transylvanie*, vol. I, Texte (Extrait de „La Transylvanie”), Bucarest, 1938, p. 10.

rădicaț aciastă bisearec(ă) cu cheltuiala Măriei Sal(e) Voevăd (sic). Și noi încă am dat ce am pututu ca să avem și noi pomanî. Și s-au început în luna lui april și s-au săvîrșit în luna sep(tembrie) văleatu 7162 (1653) ot roj. Hsva 1653".⁷⁶¹

Domnul muntean a zidit această biserică fie pentru faptul că în timpul pribegiei sale în Transilvania a găsit adăpost și în Porcești, fie că aici se vor fi așezat oamenii săi de încredere, care-i aduceau știri despre cele ce se petreceau în Țara Românească, iar el, ca o mulțumire, va fi ridicat această biserică. Se poate ca biserica să fi fost zidită pe locul uneia mai vechi ctitorită de Neagoe Basarab de care amintește și tradiția populară. Biserica a fost zidită în stilul folosit în Muntenia, fiind împodobită cu pictură în interior și exterior, din care se mai păstrează azi doar fragmente. Pe perețele exterior de nord se mai văd chipurile lui Matei Basarab și al Doamnei Elina, ținînd biserica pe mîini, iar în zidul de apus, deasupra intrării, se află stema Țării Românești, cioplită în piatră. Biserica se păstrează și azi în stare bună, servind ca lăcaș de închinare pentru credincioșii din Porcești.⁷⁶²

Urmașul lui Matei Basarab în scaun, domnul Constantin Șerban Basarab zis Cîrnul, după o domnie de abia patru ani (1654—58), a fost nevoit să pribegască în Transilvania. La 7 mai 1658 el cumpăra în Blaj, de la principele Gheorghe Rákóczy II, moșia Solyomkö, în hotarul satului Peșteș, în Bihor, cu peste 30 de sate românești în jur, cu suma de 30.000 taleri. Într-unul din aceste sate și anume în *Tinăud*, domnul pribeg a zidit o biserică de piatră.⁷⁶³

În 1659—60 cei doi domni români pribegi, Constantin Șerban al Țării Românești și Gheorghe Ștefan al Moldovei, se găseau la Curtea Rákóczeștilor din Muncaci. Acum, Constantin Vodă și doamna Nedele zidesc o biserică de piatră lîngă *Muncaci*, la mănăstirea Sf. Nicolae, în locul alteia mai vechi din lemn, terminată, după cum arată pisania, la 13 mai 1661. Despre ctitoria lui Constantin Șerban se vorbea și într-o scrisoare din 18 martie 1664 a Sofiei Báthory, văduva lui Gheorghe Rákóczy II și a fiului ei Francisc Rákóczy, către episcopul unit al Muncaciului Petre Partenie („pentru săvîrșirea slujbei dumnezeiești după rînduiala cea grecească, a zidit o frumoasă biserică de piatră, cu îngăduința noastră, nu departe de cetatea noastră Muncaci, în locul mănăstirii celei vechi...”).⁷⁶⁴

Bunicul lui Constantin Brîncoveanu, vornicul Preda Brîncoveanu, a ajuns în 1654 în stăpînirea satului *Sîmbăta de Sus* din Țara Făgărașului. La 28 mai 1654 principele Gheorghe Rákóczy II confirma zălogirea acestui sat, încuviințată la 11 martie 1654 și de Susana Lorántfi, pe seama vornicului Preda, spre a-i răsplăti serviciile făcute. Această moșie a rămas nu-

761. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 152; Prot. Dr. Andrei Gilea, *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal. Biserica din comuna Porcești județul Sibiu*, în *Omagiu N. Bălan I*, p. 423.

762. Descrierea bisericii în *Ibidem*, p. 423—425.

763. Ștefan Metes, *Domni din Principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, p. 25; Idem, *Istoria Bisericii*, p. 349. Autorul se întreabă aici dacă ctitorul bisericii din Tinăud nu este cumva fostul domn muntean Gavriil Movilă, care a stăpînit aceste sate vreo 17 ani. Cf. *Ibidem*.

764. A. Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 102; N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. XLVIII; A. Veress, *Documente*, IX, p. 48.

mai zălogită pînă pe timpul principelui Mihail Apaffi, care apoi, la o dată necunoscută, a dăruit-o familiei Brîncovenilor.⁷⁶⁵ Aici, vornicul Preda a ridicat o biserică sau o mănăstire în vara anului 1657, fapt amintit și în însemnările de călătorie ale arhidiaconului Pavel de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al Antiohiei, care scria: „el e acum (în 1657 n.n.) în Ungaria ca să olădească o mănăstire, căci craiul (Gh. Rákóczy II n.n.) îl iubește foarte mult și-l numește lată”.⁷⁶⁶ Nu putem ști cu siguranță dacă este vorba de o primă biserică a mănăstirii de la Sîmbăta de Sus sau mai degrabă de o biserică de lemn a satului cu același nume, cum a arătat un cercetător mai nou.⁷⁶⁷ În sprijinul ultimei păreri e și faptul că pomelnicul ctitorilor mănăstirii nu amintește între ei pe vornicul Preda, ci numai pe nepotul său Constantin Vodă și pe urmașii lui. De asemenea, o însemnare pe Evanghelia de Snagov din 1697 spune: „Iaste dat(ă) de poman(ă) de bun stăpin(ul) nostru Io Constandin B(asarab) B(rîncoveanu) Voevod bisericii de lemn ot Sîmbăta de Sus în Țara Oltului linutul Făg(ă)rașului”.⁷⁶⁸

Am văzut în prima parte a lucrării sprijinul dat de Constantin Brîncoveanu Bisericii Ortodoxe din Transilvania în împrejurările vitrege ale anilor 1698—1701. Era firesc ca evlaviosul domn să ofere fraților săi din Transilvania și unele ajutoare materiale și să ridice aici și unele biserici.

Asfel, pe vechea moșie a familiei sale de la *Sîmbăta de Sus*, a ridicat o mănăstire, înzestrînd-o cu toate cele necesare. Ea s-a zidit înainte de 1700, căci pe un Triod, apărut la Buzău în același an, este notat că „s-a dat de pomeană de Măria Sa Vodă Io Constantin B(asarab) Brîncoveanu voevod mănăstirii de la satul Măriei Sale de la Sîmbăta de Sus v'leat 7209" (1700—1701).⁷⁶⁹ O însemnare mai nouă de la proscomidier avea următorul cuprins: „Această mănăstire s-a zidit cu toată cheltuiala Măriei Sale Constantin Brîncoveanu, fostul voevod a toată Ungrovlahia, a Sfinției Sale părintelui egumen al mănăstirii și a domniilor ctitori Manolache, Rafael...”⁷⁷⁰

Mănăstirea a stat vreme îndelungată sub scutul familiei Brîncoveanu, bucurîndu-se de sprijinul ei mai ales în timpurile grele pentru Ortodoxia transilvană din secolul al XVIII-lea. S-a afirmat că ea ar fi scăpat de distrugerile din 1761, cînd au fost nimicite celelalte mănăstiri ortodoxe din ordinul generalului Bukow, datorită intervenției făcută de membrii familiei Brîncoveanu.⁷⁷¹ Mai nou, s-a arătat că ea totuși a fost dărîmată în 1761, dar, îndată după aceasta, egumenul Visarion a cerut ajutorul fraților Manolache și Nicolae Brîncoveanu, în vederea refacerii. Ea s-a și ridicat pînă în 1766, zugrăvindu-se în același an.⁷⁷² În sprijinul acestei afirmații e și faptul că inscripția de la proscomidier, redată mai sus, amintește de un al

765. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 335; I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brîncovenesti din Transilvania și Oltenia*, Cluj, 1933, p. 27—29; Idem, *Documente istorice transilvane*, I, p. 259—261.

766. E. Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 198.

767. Prof. Dr. Ștefan Lupșa, *Din trecutul mănăstirii brîncovenesti de la Sîmbăta de Sus*, în *RT*, an. XXI, nr. 4, 1931, p. 126.

768. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 184.

769. Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 84.

770. Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, p. 395—396.

771. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 336.

772. Șt. Lupșa, *Din trecutul mănăstirii brîncovenesti*, p. 130—131.

doilea rînd de ctitori. De asemenea, un pomelnic al ctitorilor mănăstirii începea cu: Nicolae, Maria, Manolache și apoi amintea pe Constantin Vodă, Maria și ceilalți membri ai familiei domnitorului.⁷⁷³

O distrugere sigură a mănăstirii a avut loc în noiembrie 1785, deși la 10 septembrie 1785, Nicolae și Efrem Brîncoveanu interveniseră la guvernatorul Transilvaniei pentru biserica zidită de strămoșul lor.⁷⁷⁴ Mănăstirea a rămas în ruină pînă în zilele noastre, cînd a fost refăcută prin strădaniile doua, ca biserica să nu fie ridicată din ziduri prea groase și prea înalte mitropolitului Nicolae Bălan.⁷⁷⁵

La rugămintea credincioșilor din Făgăraș, care aveau numai o biserică din lemn, Constantin Vodă Brîncoveanu le-a ridicat una din piatră în cursul anilor 1697—98. El fusese nevoit să ceară pentru aceasta și încuviințarea principelui Mihail Apafi, care i-a acordat-o, dar cu două condiții: prima, ca noua biserică să nu atingă drepturile bisericii calvine din Făgăraș, ba chiar și domnul muntean să fie un bun prieten și ocrotitor al ei, iar a din respect pentru cetate, al cărei turn trebuia să domine împrejurimea.⁷⁷⁶ Pe baza acestei învoiri, s-a și zidit biserica, între 17 iunie 1697 și 30 septembrie 1698, sub îngrijirea pitarului Neagoe Rătescu și a preotului Cristea, după cum arată pisană: „Această sfîntă și dumnezească biserică a Răsăritului, Io Constandin Basarab Voevod domnul și oblăduitorul a toatei Țării Rum(ă)nești în slava și lauda prea sfîntei și necuprinsei în trei ipostase și una sfîntă Troiță și întru cinstea sfîntului și de ciudese făcătorului Nicolae episcopului Mirelichii a căruia și hramul iaste, din temelie cu toată cheltuiala sa o au rădicat și o au zidit la anul de la spăsenia lumii 1698, la al zeacilea an al domniei sale. Și s-au început la luna lui iunie 17 zile și s-au sfîrșit la luna lui septembrie 30 zile la anul... Și au fost ispravnic Neagoe Pitar Rătescu leat 7206 (1697—98)”.⁷⁷⁷ Despre zidirea acestei biserici vorbește și cronica lui Radu Greceanu, care ne relatează următoarele: „Într-acest an au trimis Măriia-sa și pre Neagoe Pitariul Măjascul în Țara Ardealului, la Făgărași, de au isprăvit o biserică, care încă den trecutul an l-au trimis Măriia-sa de o au început den temelie a o lucra cu cheltuiala Mării-sale. Pentru că neavîndu creștinii de acolo biserică, trimis-au la Măriia-sa cu multe rugăciuni ca să le facă o biserică și neapărîndu-să Măriia-sa de un lucru dumnezeiescu ca acesta, stătut-au bucuros după rugăciunea lor și au trimis de au făcut biserică mare și frumoasă,

773. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 183—184.

774. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 337; N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 145, n. 2 și 269, n. 4. În aprilie 1823 marele logofăt Grigorie Brîncoveanu a lăsat prin testament moșiile de la Simbăta de Sus și Poiana Mărului bisericii și școlii grecești din Brașov, motivîndu-și dania cu faptul că în acea biserică se aflau mormintele părinților săi și al unei surori. I. Lupaș, *Documente privitoare la moșiile brîncovenesti*, p. 42—43.

775. Istoricul ei la Șt. Lupșa, *Din trecutul mănăstirii brîncovenesti*, p. 126—133; Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 100—13; Idem, *Mănăstirile*, p. 84—86.

776. Nicolae Aron, *Monografia bisericilor și școlilor din Făgăraș*, Făgăraș, 1913, p. 197—198.

777. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 94—95; Prof Valer Literat, *Orașul și țara Făgărașului*, Făgăraș, 1943, p. 16. Se mai păstrează de la Brîncoveanu un clopot, tîmpla de lemn și icoanele. *Ibidem*.

întru pomenirea și cinstea celui mare făcător de minuni sfântului Nicolae Mirlicheischi".⁷⁷⁸ Biserica a fost zidită în stilul specific epocii brîncovenești, cu o turlă deasupra pronaosului și cu un pridvor la intrare.

Domnitorul ctitor s-a îngrijit și de existența materială a slujitorilor bisericii. Astfel, la 17 octombrie 1699 i-a dăruit 50 de taleri din veniturile vămii domnești de la Rucăr și Dragoslavele, ca „să fie preoților de hrană și de îmbrăcăminte, iară domnii mele și răposașilor domnii mele vecinică pomenire”. Banii puteau să fie ridicați an de an în ziua de Sf. Dumitru. Pentru că acum începuseră încercările de-a atrage pe credincioșii ortodocși din Transilvania la unirea cu Biserica Romei, hrisovul lui Brîncoveanu menționa că dania sa rămîne numai „pînă vor ține legea aceasta pravoslavnică, iară de carea cumva ar strica legea și n-ar fi întru a Răsăritului Biserică i credință, să fie lipsiți de această milă ce am făcut”.⁷⁷⁹ Dania a fost întărită și de doi urmași ai lui Brîncoveanu și anume de Ștefan Cantacuzino, la 22 noiembrie 1714, „pentru folosul și ajutoriul sfintei biserici și pentru hrana preoților” și de Ioan Mavrocordat, la 17 martie 1718, amîndoi făcînd mențiunea că dania va înceta în cazul părăsirii credinței ortodoxe.⁷⁸⁰

De fapt dania a și încetat în 1723, cînd biserica a fost ocupată de episcopul unit Ioan Palachi, devenind catedrală episcopală greco-catolică.⁷⁸¹ Doamna Maria, văduva lui Constantin Brîncoveanu, a intervenit în două rînduri la Curtea din Viena ca biserica să fie înapoiată ortodocșilor, dar fără rezultat.⁷⁸² Un urmaș al lor, tot cu numele de Constantin Brîncoveanu, a intervenit la 29 mai 1761 pe lângă generalul Bukow, ca biserica să fie înapoiată credincioșilor ortodocși, dar tot fără rezultat.⁷⁸³

Dintr-un pomelnic al bisericii aflăm și numele altor binefăcători (inclusiv ai vechii biserici de lemn) între care se numără: Mihnea voevod, Constantin voevod (desigur Șerban), Șerban Cantacuzino și soția sa Maria, Ștefan Cantacuzino și soția sa Păuna. Toți aceștia i-au dăruit diferite veșminte și obiecte de cult. Pe lângă ei, mai apar în pomelnic mitropoliții Varlaam, Teodosie, Antim și episcopul Damaschin al Rîmnicului, care i-au dăruit cărți de cult, precum și numeroși boieri.⁷⁸⁴

A treia biserică ctitorită de Brîncoveanu în Transilvania este cea din *Ocna Sibiului*. Cercetătorii mai noi cred că este vorba chiar de biserica ce fusese ridicată întîi de Mihai Viteazul, rectitorită acum de Brîncoveanu. În această biserică — ajunsă și ea în stăpînirea greco-catolicilor — se mai păstrează tabloul votiv înfățișînd biserica fără turlă și portretul lui Brîncoveanu (cu calpac, haină roșie și manta cenușie), cu inscripția: „Io Con-

778. *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, vol. II, București 1961, p. 97—98.

779. Ioan Pușcariu, *op. cit.*, p. 15—18.

780. *Ibidem*, p. 10—13 și 18—23.

781. S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 96—107.

782. *Ibidem*, I, p. 103—104, 107.

783. A. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 261.

784. *RI*, an. VIII, nr. 7—9, 1922, p. 143—146.

Amintim că în 1713 Constantin Brîncoveanu a dăruit 200 taleri leoni, sau 400 florini ungurești, pentru zidirea bisericii reformate din Făgăraș, care fusese distrusă în vremea răscoalei lui F. Rákoczy II. Credincioșii reformați de aici ceruseră ajutorul lui Brîncoveanu prin mijlocirea stolnicului Constantin Cantacuzino. Cf. Valer Literat și Martin Járay, „Vizite” calvinești la preoții români din *Tara Făgărașului*. Un dar al lui Constantin Brîncoveanu la Făgăraș, în *AIIN*, VII, 1936—1938, București, 1939, p. 583 și 619—620.

stantin Basarab Brîncoveanu (a) făcut biserica gata (sic) și s-au zugrăvit la leat 1723, fiind ispravnic popa Iion ot Viz Ocna la acest lucru". După o mărturie contemporană acest preot Ioan a mers în Țara Românească unde a obținut de la Brîncoveanu 1000 de florini ungurești și alte ajutoare.⁷⁸⁵

Familia Cantacuzineștilor este socotită drept ctitoră a uneia din cele două mănăstiri din *Recea*, în Țara Făgărașului, care, în 1748, se afla pe pământul unei principese Cantacuzino.⁷⁸⁶

Aceiași familie trecea drept ctitoră a bisericii din *Deva*, lucru ce reiese dintr-o însemnare făcută pe Apostolul tipărit la București în 1683: „Acest Apostol l-au cumpărat popa Patru cu 4 lei și un tultu din bani(i) cari au dat Măria Sa Gheorghe Cantacuzino pomană la biserica Devei, fiind titor Măria Sa și neamul Măriei Sale ca s(ă) pomenească neamul Măriei Sale la aciașă sf(in)ță bisearic(ă)".⁷⁸⁷

Biserica din *Bungard*, de lângă Sibiu, a fost ridicată de companiștii greci din Sibiu, cu ajutorul Mariei, fiica lui Șerban Cantacuzino și văduva generalului și conțelului austriac Constantin Bălăceanu cel căzut în lupta de la Zîrnești. Ea cumpărase pământuri de la țărani din sat, dăruindu-le apoi bisericii.⁷⁸⁸

În 1768—69 erau în *Lisa*, lângă Făgăraș, două biserici, dintre care una, veche de 100 de ani, fusese ridicată de un boier din Țara Românească.⁷⁸⁹

Un membru al familiei Brîncoveanu, care stăpînea încă moșiile Berivoiul Mic și Berivoiul Mare, a cerut, la 8 februarie 1766, episcopului Dionisie Novacovici să-și dea învoirea să zidească o biserică. El cerea și „o mîină de ajutor" pentru preoții din satele sale. Episcopul Dionisie i-a răspuns la 28 martie 1766, arătîndu-i că în cele două Berivoaie fiind două biserici, una unită și una ortodoxă și satele fiind alipite unul de altul, nu se mai poate zidi o nouă biserică.⁷⁹⁰

*

Trecînd la bisericile ridicate de domnii moldoveni în Transilvania, vom vedea că și dintre aceștia putem pomeni cîteva nume. După unii cercetători, Ștefan cel Mare a întemeiat nu numai Episcopia de la *Vad*, ci și

785. Corneliu Creangă, *Contribuția lui Constantin Brîncoveanu la zidirea unei biserici în Ocna Sibiului* în *MA*, an. XI, nr. 1—3; 1966, p. 146—155; V. Brătulescu, *Biserici din Transilvania*, p. 183; inscripția — cu mici deosebiri — și la N. Iorga, *Studii și documente*. XIII, p. 139.

Constantin Brîncoveanu a ridicat și o cruce de piatră în satul Tohanul Vechi, în amintirea biruinței sale de la Zîrnești. Cf. G. Barițiu, *Catehismul calvinesc*, p. 11—14.

786. Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. XVI și 100. Însemnările luate cu prilejul vizitei canonice a episcopului unit Atanasie Rednic în Țara Făgărașului, în iarna anilor 1768—69, arată că biserica din Telechi Recea fusese zidită cu ajutorul „domnului muntean Ștefan", care-i dăruise și cărți și trei rînduri de veșminte. S-ar putea să fie vorba de Ștefan Cantacuzino. Vezi Z. Pîclișanu, *op. cit.*, p. 96.

787. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 87.

788. *Ibidem*, XII, p. VII—VIII, 4, 61—62.

789. Z. Pîclișanu, *op. cit.*, p. 98.

790. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 258—259; Cf. și A. Bunea, *Episcopi P. P. Aron și D. Novacovici*, p. 365.

o biserică pe seama acesteia.⁷⁹¹ Un document din 1553, păstrat în arhivele din Budapesta, arată că biserica ar fi ctitorită de Petru Rareș,⁷⁹² iar o însemnare din același an o atribuia soției acestuia.⁷⁹³ În orice caz, elementele arhitectonice arată că este vorba de o ctitorie moldovenească.

Biserica din *Mihăești*, de lângă Ciceu, de asemenea a fost socotită ctitoria unui domn moldovean.⁷⁹⁴ S-a arătat că și în *Celatea de Baltă* unul din domnii stăpînituri ai celății, probabil Ștefăniță Vodă, a zidit o biserică în stil moldovenesc. Mai târziu a ajuns în mina calvinilor, care au acoperit pictura, descoperită abia în 1895—96, cînd biserica a fost reparată (atunci s-a citit și o dată: 1526).⁷⁹⁵

În satul Ticușul Vechi, în Țara Oltului, s-au așezat, încă din 1538, familii de moldoveni refugiați din pricina tătarilor. În 1627 au venit aici alte familii, în frunte cu preoții lor Emanoil Lupu și fiul său Filip, întemeind satul *Ticușul Nou*, alături de cel vechi. Mitropolitul Varlaam al Moldovei, care era înrudit cu cei doi preoți, a stăruit pe lângă Vasile Lupu să ajute pe acești pribegi ca să-și ridice o biserică. Și astfel, cu cheltuiala domnului Moldovei, s-a zidit, în 1634, biserica din Ticușul Nou, în stilul obișnuit în Moldova, împodobită cu frumoase picturi.⁷⁹⁶

Fosta mănăstire de lemn din orașul *Toplița*, pe pîrîul Doamnei, a fost ridicată, după tradiție, de soția unui domn român. Se pare că e vorba de doamna Safta, soția lui Gheorghe Ștefan al Moldovei, care a trecut pe aici în 1658 cînd și-a pierdut scaunul domnesc.⁷⁹⁷

Biserica de piatră din *Sărăsău*, din Maramureș, a fost zidită de Bălașa, soția unui boier moldovean, ea trăgîndu-și originea dintre boierii din acel sat.⁷⁹⁸

Dar cea mai de seamă biserică ortodoxă din Transilvania, ridicată și întreținută timp de mai multe veacuri aproape numai din ajutoarele venite de peste munți, a fost *biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*. Am văzut că încă din secolul al XV-lea preoții acestei biserici erau în strînse legături cu domnii Țării Românești. Era firesc atunci ca aceștia să le ajute biserica. O biserică mai veche, din lemn, exista în Șcheii Brașovului încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Biserica de piatră de astăzi a fost începută pe la sfîrșitul secolului al XV-lea de diferiți credincioși din Șchei, fiind ajutați de domnii Țării Românești, între care în primul loc se numără Vlad

791. Arhitect Șt. Balș, *Biserica lui Ștefan cel Mare de la Vad. Jud. Someș*, în BCMI, fasc. 115—118, 1943, p. 75—83; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 114—115.

792. Cf. Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 150.

793. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările române*, I, București, 1959, p. 569, Biserica e descrisă și de N. Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, II, București, 1906, p. 490—492.

794. *Ibidem*, II, p. 405; Șt. Meteș, *Moșiile domnilor*, p. 32—33.

795. N. Iorga, *Neamul românesc din Ardeal*, II, p. 424—425.

796. H. Teculescu, *Oameni și locuri din Țirnavă Mare*, p. 256.

797. D. Antal, *Schituri și mănăstiri în protopopiatul Reghinului*, în RT, an. XVI, nr. 4, 1926, p. 97; Șt. Meteș, *Domni din Principatele române pribegi în Transilvania*, p. 25—26; *Idem*, *Mănăstirile*, p. 136.

798. *Gazeta maramureșană*, V, Sighet, nr. 46, din 14 nov. 1924, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 351.

Vodă Călugărul, în 1495.⁷⁹⁹ Cea de a doua cronică a bisericii, scrisă de un slujitor al ei, protopopul Radu Tempea (1691—1742), arată că biserica a fost ridicată de Neagoe Basarab în 1495.⁸⁰⁰ În realitate, în 1495 domnea în Țara Românească Vlad Călugărul (1482—96) și nu Neagoe Basarab, care a domnit câțiva ani mai târziu (1512—21). Fiindcă în cronica lui Radu Tempea anul 1495 este socotit ca an al fondării bisericii, toți cercetătorii trecutului ei îl consideră ca prim clăditor pe Vlad Călugărul, care, de altfel, avea strânse legături de prietenie cu brașovenii și cu preoții de la biserica Sf. Nicolae, trăind mai mulți ani în Transilvania, îndeosebi la Brașov și Sibiu.⁸⁰¹ Un cercetător mai nou crede că Vlad Călugărul a ajutat numai vechea biserică din lemn, iar Neagoe Basarab a fost cel care a ajutat cu bani la ridicarea celei din piatră. Numai așa se poate explica omiterea numelui lui Vlad Călugărul din vechile pomelnice ale bisericii. Sau, vechiul pomelnic, care cuprindea și numele său, se va fi pierdut, rămânând ca pomelnic obișnuit cel care începea cu Neagoe Basarab.⁸⁰² În tot acest timp, credincioșii din Șchei au fost păstoriți de preotul Petru, care în 1518 a mers la Neagoe Basarab, rugându-l să zidească o nouă biserică pe seama credincioșilor șcheieni, lucru pe care evlaviosul domn l-a și făcut. O cronică a bisericii ne relatează că Neagoe Basarab „a trimis mai mulți meșteri zidari din Țara Românească dimpreună cu planul zidindei bisericii, fără întârziere și prin meșterii aceștia în anul 1519/20 s-au zidit biserica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae, după plan, însă nu de tot și a trebuit să rămie și după aceea neisprăvită, pentrucă năpraznică moarte în anul următoriu 1521 au smuls din viață pe marele binefăcător domn Neagoe Voivod și pe lângă altele lipsea încă și clopotnița bisericii că nu se făcuse”.⁸⁰³

Rămânând neterminată, lucrările de construcție au continuat numai peste câteva zeci de ani, tot prin sprijinul unui domn al Țării Românești și anume Petru Cercel (1583—85). Ajutorul său i-a fost cerut de către cunoscuții preoți brașoveni din acel timp, Iane și Mihai, cei mai de seamă colaboratori ai lui Coresi la traducerea și tipărirea unora dintre cărțile sale. Cronica amintită mai sus scria că acest domn „a ascultat rugămintea numiților preoți și în anul 1584 a trimis ceruta ajutorință, cu care s-au lungit sfânta biserică cu sfântul altariu, cu cele două hori înainte și cu tinde dinapoî pentru partea femeiască și a împodobit biserica cu mai multe icoane”.⁸⁰⁴ Iar cronica popii Vasilie spune că preoții Iane și Mihai „...au îndemnat pe Io Petru Voivod Dimitrie Cercel, fiul Pătrașcului Vodă domnul

799. Ioan Prișcu, *Vechimea bisericii Sf. Nicolae din Șchei-Brașov. Cine a zidit-o?* în *ȚB*, an. III, nr. 4, 1931, p. 340. Cf. și Ion Mușlea, „Insemnările” popii Nicolae Grid despre Șcheii de altădată și biserica lor, în *ȚB*, an. III, nr. 4, 1931, p. 341—352.

800. R. Tempea, *op. cit.*, p. 2.

801. N. Iorga, *Studii și documente, (Brașovul și românii)*, p. 313; I. Prișcu, *op. cit.*, p. 340; C. Mușlea, *op. cit.*, p. 54 urm.

802. *Ibidem*, I, p. 58—59.

803. „Descrierea hronologică a sfintei biserici cei mari ortodoxe a Răsăritului cu hramul marelui ierarh Nicolau din preurbul Brașovului”, în S. Stinghe, *Documente*, I, p. 318—319.

804. *Ibidem*, I, p. 319.

muntenesc, de au ridicat tinda besearecii de piatră cu voia sfatului și au înfrumusețat oltariul și besearea cea veche cu toate chipurile sfinților și cu podoabe în anul 1583 (7092).⁸⁰⁵ O inscripție slavonă deasupra intrării principale în biserică arăta, între altele, și ajutorul primit din partea lui Petru Cercel pentru terminarea bisericii.⁸⁰⁶ Deci, învățatul domn muntean a ajutat cu bani la terminarea altarului, la adăugirea celor două hori și a tindei și la zugrăvirea bisericii. Cu toate acestea, biserica nu era cu totul terminată nici acum. Murind popa Iane în 1591, a ajuns protopop în locul său popa Mihai, care a luat asupra sa toată osteneala terminării bisericii. El s-a adresat domnului moldovean Aron Vodă, rugându-l să-i acorde ajutorul trebuitor în vederea terminării lucrărilor de construcție. Acesta a acordat scheienilor un prim ajutor în cursul anilor 1593—94. La Pastile anului 1595, trecând Aron Vodă prin Brașov, a dat bisericii o „deschilinită ajuto-rință”, cu care s-a terminat turnul, s-a acoperit biserica cu țiglă și s-au terminat lucrările de zugrăvire.⁸⁰⁷ Din prisosul ultimei danii a lui Aron Vodă s-a zidit în anul 1597, la stăruința învățatului protopop Mihai, și școala românească de lângă biserica Sf. Nicolae.⁸⁰⁸ Despre ajutoarele acor-date de Aron Vodă ne vorbește și popa Vasilie în cronica sa.⁸⁰⁹

Incepută de Vlad Călugărul și de Neagoe Basarab și desăvârșită de Petru Cercel și Aron Vodă, biserica Sf. Nicolae din Schei a atras pe nume-roși voievozi și ierarhi din țările române, veniți în Brașov fie în pribegie, fie în misiuni politice sau comerciale. Ei îi făceau de fiecare dată danii im-portante, astfel că biserica a ajuns în scurtă vreme bogat înzestrată, așa cum erau numai mănăstirile voevodale de peste munți. Vom vedea mai jos ce danii în bani și obiecte de cult i-au făcut și alți domni ai Țării Româ-nești și ai Moldovei.⁸¹⁰

2. DANII DE MOȘII

În decursul veacurilor domnii români de peste munți au înzestrat Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei precum și diferite biserici cu unele moșii.

Am arătat mai sus că domnița Zamfira își înzestrase ctitoria de la Prislop cu mai multe moșii, care la 1749 erau: Silvașul de sus, Boița, Văli-oara, Tuștea, Lunca Cernii și Fărcădinul.⁸¹¹

805. Șt. Meteș, *Cronica popii Vasile*, în *DD*, I, nr. 3, 1913.

806. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 79.

807. A. A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 198.

808. *Ibidem*, p. 199. Despre ajutorul lui Aron Vodă, vezi și R. Tempea, *op. cit.*, p. 4—5 și 173; C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 77—83.

809. Șt. Meteș, *Cronica popii Vasile*, în *DD*, I, nr. 3, 1913, p. 165 urm.

810. În biserica mare și în cele două paraclise ale ei au fost îngropați mulți membri ai unor familii domnești sau boierești din Principate: doamna Sultana, soția lui Petru Cercel, doamna Maria, soția lui Șerban Cantacuzino, doamna Păuna, soția lui Ștefan Cantacuzino, aga Constantin Bălăceanu și soția sa Maria, fiica lui Șerban Cantacuzino, apoi membri ai familiilor Cantacuzino, Bălăceanu, Ghica, Racoviță ș. a. Vezi C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 328—329.

811. I. Radu, *op. cit.*, p. 368—369; Șt. Meteș, *Moșiile*, p. 59; Idem, *Mănăstirile*, p. 105.

făcută de soția lui Manole, Smaranda Bălăceanu, nepoata de fiu a contelui

Intr-un raport din ianuarie 1602 al episcopului catolic al Transilvaniei, Dimitrie Napragy, către împăratul Rudolf al Austriei, se arăta că Mihai Viteazul a înzestrat biserica pe care o ctitorise în Alba Iulia și cu moșii.⁸¹²

În decursul timpului au primit moșii din partea unor domni și boieri din Țara Românească și alte biserici transilvănene. Astfel, la 28 septembrie 1602, Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, împreună cu mama sa, Doamna Stanca și cu sora sa, Florica, au dăruit bisericii Sf. Nicolae din Schei satul Micșenești din județul Ilfov. În hrisovul de danie, după ce se arăta dorința lui Mihai Viteazul și a familiei sale de-a ajuta această biserică, se spunea: „Dereptu aceaia, cu fața luminată și cu inima curată, cu tot sufletul și cu toată vrerea noastră, noi am miluit și am dăruit Precești Născătoare de Dumnezeu și lui s(ven)tu Nicolae satul anume Micșenești de în județul Ilhovului de lângă Gherghița să fie al sfentei besearece... cu tot hotarul și cu toată ocina și de în câmpu și de în pădure și de pe apa și cu morile cu toate și cu tot venitul, c-au fost sat al nostru de mosie de l-am dat pântru sufletele noastre și să fim și noi ctitori la acest sfântu hram ca și alți domni și ctitori bătrâni ce-au fost, ca să avem rugă și poameană pînă în vecie și pînă ne va ținea Dumnezeu viața și pre noi și fie cine de ruda noastră să avem a griji și pururea a întări și a milui această sfîntă besearecă, ca să se poată ținea preuții și diaconii și țarcovnicii să slujească întru svânta besearecă ziua și noaptea și să roage (pe) Dumnezeu dereptu sufletele noastre și pântru toată creștinătatea...”. La sfîrsit se făcea rugămintea ca și urmașii să întărească această danie.⁸¹³ Satul a fost însă pentru scurtă vreme în stăpînirea bisericii Sf. Nicolae, căci domnii următori n-au respectat dorința familiei lui Mihai Viteazul și astfel a ajuns în stăpînirea altora. Matei Basarab l-a dăruit mănăstirii Căldărusani, dînd în schimb bisericii Sf. Nicolae cîte 150 ughi (galbeni ungurești) pe an. Urmășul său, Constantin Șerban, a luat satul de la mănăstirea Căldărusani și l-a dăruit postelnicului Dumitrascu. Atunci protopopul Vasile din Schei, ne mai primind nici cei 150 de ughi, s-a plîns domnului, rugîndu-l să restituie satul bisericii Sf. Nicolae. Divanul domnesc a dat însă cîștig de cauză postelnicului Dumitrascu, dania lui Nicolae Pătrașcu fiind de acum pentru totdeauna desființată.⁸¹⁴

În secolul al XVIII-lea biserica Sf. Nicolae a ajuns în stăpînirea altor moșii din Țara Românească. Zamfira, soția lui Manu Apostol, stărostele negustorilor din București și agentul comercial al lui Constantin Brîncoveanu, făgăduise bisericii din Schei un ajutor de 600 de taleri pentru zidirea unui paraclis. Fiul ei, Manole Manu, de asemenea a rînduit, înainte de moartea sa, ca din moștenirea lui să se zidească un paraclis lângă biserica Sf. Nicolae. Murind și fiul și mama, urma ca dania să fie

812. Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 287.

813. A. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, I, București 1862, p. 384—386; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 73—77; Academia R.P.R., *Documente*, B, veacul XVII (1601—1610), p. 60—62.

814. Amănunte, precum și cartea de judecată prin care se desființa dania lui Nicolae Pătrașcu, la A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 387—388.

și generalului austriac Constantin Bălăceanu, cel căzut în lupta de la Zirnești (1690). Neavînd însă cei 600 de taleri, Smaranda Bălăceanu a dăruit bisericii, în 1750, opt pogoane de vie în dealul Scăeni, precum și moșiile Cacaleții vechi și Reda Barbului în județul Buzău, pe care biserica le-a stăpînit apoi vreme foarte îndelungată. Din veniturile acestor moșii, fruntașii șcheieni s-au gîndit să zidească și paraclisul dorit de Zamfira Apostol. Autoritățile orașenești din Brașov n-au îngăduit acest lucru decît în urma intervențiilor domnitorului muntean Grigorie II Ghica către magistratul brașovean și apoi către generalul comandant al Transilvaniei, în 1748⁸¹⁵

În mai 1748 Dumitrașcu, fiul lui Vlaicu Budișteanu, a dăruit bisericii Sf. Nicolae moșia sa de la Budișteni „care iaste de câmp, de pădure, de vii, de apă...”⁸¹⁶

O altă moșie, stăpînită de însăși Mitropolia Transilvaniei în Țara Românească, a fost Merișanii din județul Argeș, dăruită de Constantin Brîncoveanu la 15 iunie 1700. Hrisovul de danie menționa că satul era dăruit „dă peste tot holarul stînj. 700 den câmpu, den pădure, den apă cu vaduri de moară și den siliștea satului cu tot venitul ce ar fi”. Hrisovul arăta că această danie s-a făcut știindu-se că Mitropolia Ardealului „să învăluiaște ca o corabie în mijlocul valurilor mării, aflându-se între multe feliori de limbi streine, fiind și lipsită de ceale ce sînt de ajutoriu sfintii Mitropolii...”. Dania se făcea deci „ca să fie sfintii Mitropolii de-ntărire și de ajutor, iar Domnii mele și răposaiilor părinților Domnii meali veacnică pomenire...”⁸¹⁷ La 6 septembrie 1700 Brîncoveanu da un nou hrisov „sfintei și dumnezeștii Mitropolii den ț(a)ra Ardealului și părintelui mitropolitului chir Atanasie ca să fie volnic cu aciașt(ă) cart(e) a domnii mele de să aibă a ținea pre moșia sfintei Mitropolii ce să chîiam(ă) Mărișanii ot sud Argeș oameni striini ungureni liudi 20, iar de cătră Domniia mea vor fi acești oameni în pace și (i)ertați de bir sluj(i)torescu, de bir mărunt de țară...”. Însiră apoi și alte biruri și dări de care erau scutiți: „ci să aibă pace de toat(e), pentru că m-am milostivit domniia mea de i-am (i)ertat de toate dăjdiile, să aibă pace pe cum scrie mai sus ca să poat(ă) fi de treaba și ajutoriu sfintei Mitropolii la ce vor fi trebîl(e)...”⁸¹⁸ Din nefericire, dania lui Brîncoveanu a fost pierdută în urma unirii lui Atanasie cu Biserica Romei.⁸¹⁹

815. Aurel A. Mureșianu, *Lucruri nouă din trecutul românilor brașoveni*, în *ȚB*, an. III, nr. 6, 1931, p. 499—505, și cu îndreptările lui C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 200 și II, p. 53—57.

816. R. Tempea, *op. cit.*, p. 192—193; C. Mușlea, *op. cit.*, II, p. 374.

817. A. T. Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în *MID*, III, p. 305—306; *AFI*, p. 455—456; T. G. Bulat, *Daniile lui Constantin Vodă Brîncoveanu pentru Orientul ortodox*, în *BOR*, an. LXXXII, nr. 9—10, 1964, p. 937—938.

818. Inedit în Arhiva Bibliotecii Academiei. Filiala Cluj, Fondul Blaj, doc. 42.

819. La 24—26 octombrie 1860, Sinodul Episcopiei Ortodoxe transilvănene a adresat o cerere lui Alexandru Cuza, rugîndu-l să reînnoiască dania lui Constantin Brîncoveanu cu satul Merișani, de care Mitropolia Ardealului nu s-a putut folosi din pricina dezbinării religioase din 1698—1701. Cf. Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 207—208. În 1909 Congresul Național

Am arătat mai sus că din prilejul conscripției domeniului Ciceu, făcută în 1553, se aflase că voievozii moldoveni dăruiseră mănăstirii Vad, „din vechime“, satele Vad și Slatina, iar Petru Rareș i-a dăruit Bogata românească și Bogata ungurească „dimpreună cu toate moșiile, veniturile, foloasele și slujbele“.⁸²⁰ Alte danii de moșii ale domnilor moldoveni nu se cunosc.

3. DANII ÎN BANI

Pe lângă ajutoarele acordate în vederea zidirii sau renovării unor biserici, domnii Țării Românești și ai Moldovei au dat și numeroase daruri în bani, fie Mitropoliei din Bălgrad, fie unor biserici transilvănene. Se pare că de la Mihai Viteazul își are începutul dania de 6000 de dinari pe care Mitropolia a primit-o aproape an de an până la sfârșitul secolului al XVII-lea.⁸²¹ Matei Basarab a trimis în fiecare an această danie mitropolitilor Ghenadie, Ilie Iorest și Simion Ștefan.⁸²² Era obiceiul ca mitropolitul din Bălgrad sau preoții delegați de el, să se înfățișeze înaintea domnilor Țării Românești la urcarea lor în scaun, ca să le facă urări de sănătate și domnie îndelungată, prezentându-le cu acest prilej și vechile hrisoave de danie spre a le întări. Așa s-a înfățișat în 1670 și mitropolitul Sava Brancovici la Antonie Vodă din Popești, cu hrisoavele de danie de la Matei Basarab și Constantin Șerban. Hrisoavele au fost întărite, în aprilie 1670, de către Antonie Vodă împreună cu mitropolitul Teodosie, episcopii Serafim al Rîmnicului și Grigorie al Buzăului și cîțiva boieri din divan. Hrisovul dat de ei spunea, printre altele: „ne rînduim, din agoniseala noastră dată de Dumnezeu, datori bisericii celei mari a Mitropoliei din Bălgrad, a Arhiepiscopiei celor șapte cetăți sau transilvane, adică a țării Ardealului, avînd hramul de viață stăpînitoarei Treimi, cu șase mii bani, care sumă făgăduim să o dăm negreșit și neschimbat în fiecare an al vieții noastre“. Își motiva dania, scriind că „de aceea am socotit să dăm această milosteniță marei biserici susnumite, pentru că o știm ca pe o corabie ce se leagănă în mijlocul valurilor mării lipsită de cele din urmă mîloace, stînd în mijlocul a tot soiul de eretici de felurite credințe și fiind hulită de ei din toate părțile în deosebite chipuri“. În partea finală a hrisovului se adresa urmașilor săi în scaun, făcîndu-le rugămîntea să respecte dania sa și să o continue: „De aceea, îndreptăm cu osîrdie glasul nostru rugător către voi care veți fi aleși de Dumnezeu să stăpîniți după noi și vă rog, o binecîstitori domni, ca fiecare dintre voi, la timpul său, din bogăția dată vouă de Dumnezeu, să dați sau suma sus amintită sau mai mult, cu cît' fiecare va fi învățat de Dumnezeu, pentruca această sfîntă Mitropolie să nu fie lipsită. Iar dacă va fi cu putință, străduiți-vă să vă măsurați în imitarea noastră cu o măsură și mai mare“.⁸²³

bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe ardelene s-a adresat din nou Guvernului din București în chestiunea moșiei Merișani, dar tot fără rezultat. Cf. Ștefan Meteș, *Relațiile mitropoliului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, Arad, 1925, p. 48—50.

820. Hurmuzaki, *Documente*, II, 5, p. 151—152.

821. Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 174.

822. *Ibidem*, p. 354.

823. Ioan Pușcariu, *op. cit.*, p. 27—33; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 322—327. (Text slav și trad. rom.).

Aceiași danie a fost întărită mai târziu și de Constantin Brîncoveanu, printr-un hrisov dat la 25 mai 1698. Textul era asemănător cu al hrisovului lui Antonie din Popești. Ruga și el pe urmașii săi să continue dania, care putea să fie ridicată în fiecare an la 1 septembrie. Scopul daniei era arătat în finalul actului: „Ca să hie sfântii Metropolii de-ntărire și de ajutoriu, iar domnii mele și răposaiilor părinților Domnii mele vecinică pomenire”.⁸²⁴ Mitropolia s-a bucurat însă puțină vreme de această danie, căci ea a încetat o dată cu trecerea lui Atanasie la unire.

Danii însemnate în bani de la domnii și boierii de peste munți a primit și biserica Sf. Nicolae din Schei. Cea mai însemnată a fost, fără îndoială, dania lui Aron Vodă al Moldovei. Pe lângă ajutoarele ce i-a dat în vederea terminării și zugrăvirii bisericii, despre care am vorbit mai sus, i-a mai acordat și o subvenție anuală de 12.000 aspri. Prin același hrisov de danie se mai acordau câte 300 de aspri și celor ce vor merge în Moldova să ridice banii, precum și câte un rînd de veșminte la doi preoți, doi diaconi și patru slujitori ai bisericii. Le cerea apoi preoților să facă rugăciuni pentru el și pentru familia sa. Dania se făcuse „cu sfatul și cu blagoslovenia” celor trei ierarhi moldoveni: mitropolitul Mitrofan și episcopii Nicanor al Romanului și Mardarie al Rădăuților”.⁸²⁵

Dania a fost întărită mai târziu de domnitorul Gheorghe Ștefan al Moldovei, în timp ce păstorea la biserica Sf. Nicolae preotul Vasile, autorul cronicii, fiu al protopopului Mihai, amintit mai sus. Prin hrisovul acestui domn, cu data de 5 aprilie 1656, se acorda bisericii o danie anuală de 8000 de aspri, iar 300 de aspri pentru cei care urmau să facă drumul în Moldova ca să ridice banii. Dania se făcuse tot cu binecuvîntarea ierarhilor din Moldova: mitropolitul Ghedeon și episcopii Anastasie al Romanului, Iorest al Hușilor și Sava al Rădăuților.⁸²⁶

Cu timpul, hrisovul lui Gheorghe Ștefan s-a pierdut, iar milostenia nu s-a mai dat. Abia la 28 martie 1731 s-a aflat acest hrisov la un sas din Brașov. Atunci fruntașii șcheieni s-au sfătuit să o ceară din nou, trimițînd la Iași, la 25 iulie 1731 pe preotul Teodor Băran și pe gocimanul Radu Duma spre a cere înnoirea hrisovului de la domnitorul Grigorie II Ghica. Osteneala nu le-a fost zadarnică, pentru că domnul le-a reînnoit dania la 11 august 1731, tot cu 8000 de aspri pentru biserică și 300 pentru cei care o ridicau.⁸²⁷ Dania a fost întărită apoi și de alți domni fanarioți: Constantin Mavrocordat la 2 septembrie 1733, Ioan Mavrocordat la 3 decembrie 1744, Constantin Cehan Racovită la 30 ianuarie 1751, Scarlat Grigorie Ghica la 20 octombrie 1757, Teodor Calimachi la 15 august 1760, Grigorie Alexandru Ghica la 1 septembrie 1766, Constantin Dimitrie Moruzi la 22 august 1779, Alexandru Mavrocordat la 10 noiembrie 1783 și 6 octombrie 1785.⁸²⁸ De menționat că în toate aceste hrisoave apar și numele celor patru vlădici moldoveni.

În afară de această danie de 8300 de aspri, prin hrisovul amintit al lui Constantin Mavrocordat din 1733, se îngăduia ca 4 preoți de la biserica Sf. Nicolae să poată ține în Moldova câte 100 oi fiecare „și de la domnia

824. AFI, p. 453—454; Ioan Pușcariu, *op. cit.*, p. 23—27; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 461—464.

825. S. Stinghe, în *Istoria bisericii Șcheilor de R. Tempea*, p. 97—100 și 173—175.

826. *Ibidem*, p. 176—178.

827. *Ibidem*, p. 178—183.

828. *Ibidem*, p. 184—191, 195—209.

mea vor fi iertate aceale oi de banii gorștinii și păstorii ce vor hi la aceali oi, vor fi ierlați de toate dările și agăriile, nemărui nemică să nu de(a)". Hrisoavele lui Ioan Mavrocordat și Constantin Cehan Racoviță au acordat celor 4 preoți câte 4000 de aspri pe an în locul scutirii celor 400 de oi, întrucît le-au arătat „că nu le dă îndemîna acuma a putea ține acele oi aicea pe pămîntul Moldovei". Prin hrisoavele lui Scarlat Ghica, Teodor Calimachi, Grigorie Alexandru Ghica și Alexandru Mavrocordat, s-a revenit la scutirea de 400 de oi ale celor 4 preoți, în plus hrisoavele primilor trei domni acordînd și scutirea de dări pentru 20 de cai, pe care-i vor putea trimite preoții cu oile lor.⁸²⁹

Tot bisericii Sf. Nicolae i-a făcut o danie și banul Dumitrașcu Racoviță. După moartea mamei sale Despa, în 1774, înmormîntată în această biserică, el a rînduit să se dea pentru pomenirea ei un rînd de odăjdii, precum și cîte 50 de taleri anual. În 1810, murind banul Dumitrașcu și fiind înmormîntat tot aici, fiul său a făcut un nou act de danie, rînduind să se dea cîte 100 de taleri anual pentru pomenirea tatălui și a bunicii sale. Tot acum a dăruit o cruce ferecală cu argint și poleită cu aur. Mai tîrziu i-a dăruit cîte alți 20 de taleri pe an, ca preoții să facă lunar „o sfeștanie" la mormîntul tatălui său.⁸³⁰

Biserica lui Brîncoveanu din Făgăraș ajungînd în 1723 în stăpînirea uniților, credincioșii ortodocși au primit îngăduința să-și ridice o nouă biserică abia în 1781, din partea împăratului Iosif II. Cu acest prilej, ei au primit un ajutor de 600 de zloți și din partea unui domn al Țării Românești, Alexandru Ipsilanti sau Nicolae Caragea.⁸³¹

În hotarul satului Peștera, de lîngă Brașov, exista un schit cu hramul Sf. Ioan Botezătorul. Alexandru Ipsilanti i-a întărit, la 2 iulie 1797, o danie anuală de 100 de taleri, pe care i-o făcuse în prima sa domnie, la 5 noiembrie 1780. Călugării schitului ridicau dania în fiecare an la ziua hramului, de la visteria domnească din București.⁸³²

829. Vezi și C. Muslea, *op. cit.*, II, p. 374—375; Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele române*, în *AIIN*, III, p. 308—309. Preotii scheieni s-au bucurat de scutiri asemănătoare și din partea domnitorilor Țării Românești. Astfel, la 28 septembrie 1775 Alexandru Ipsilanti a scutit de oierit 800 de oi ale preoților din Schei, precum și pe păstorii lor de toate dăjdiile, cali de olac și angarale. Din hrisovul său aflăm că de această scutire se bucuraseră preotii scheieni și sub domnii anteriori: Grigorie, Scarlat și Alexandru Ghica. Mai tîrziu, același drept a fost întărit și de domnitorii Nicolae Mavrogheni (la 17 octombrie 1789), Nicolae Caragea, Mihail Sutu și Alexandru Moruzi (la 16 noiembrie 1793). Protopopul Ștefan din Schei primise din partea domnilor Constantin Racoviță în 1763 și Alexandru Ipsilanti în 1775 și Mihail Șuțu în 1783 dreptul de a ține 20 de cai la pășune în țară, pe lîngă oile sale. *Ibidem*, p. 309—310 și Mih. Popescu, *Sprijinul dat Bisericii Ortodoxe din Ardeal de frații din Principate*, Brașov, 1936, p. 11—13.

Amintim aici că domnitorii Țării Românești scutiseră de vamă și vinăriciu și vilele pe care biserica Sf. Nicolae le avea în Țara Românească la Cernătești și Topoloveni. Cf. C. Muslea, *op. cit.*, I, p. 335.

830. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 62—64; Pr. I. Prișcu, *Racovițești îngropați la biserica Sf. Nicolae din Brașov*, în *TR*, an. LXXVI, nr. 63 și 64 din 1924; C. Muslea, *op. cit.*, II, p. 435—437.

831. Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, p. 68.

832. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, București, 1894, p. 323; Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 66.

Am văzut, din însemnarea de pe Apostolul din 1683 al bisericii din Deva, că fusese cumpărat „din bani(i) cari au dat Măria Sa Gheorghe Cantacuzino pomană la biserica Devei”.⁸³³

4. DANII ÎN VEȘMINTE ȘI OBIECTE DE CULT

Avem puține știri despre acestea. Fără îndoială că veșmintele și obiectele de cult se procurau mai cu seamă din țările române, unde ele se confecționau în mănăstirile de maici. Este vorba în primul rînd de veșmintele vlădicești, căci preoții de la țară slujeau în veșminte mai modeste, lucrate de înseși credincioasele lor.

Fostul domn muntean Gavriil Movilă, stabilit după pierderea domniei în Transilvania, dăruia, la 24 iulie 1635, mitropolitului Ghenadie din Bălgrad niște odăjdii, pe care nobilul Adam Raț, strănepot al lui Mircea Ciobanul, le cumpărase de la un diac venit din Moldova.⁸³⁴ Doamna Bălașa, soția lui Constantin Șerban Basarab, dăruise Mitropoliei din Bălgrad o pereche de mînecute și o bederniță, cusute cu sîrmă și umplute cu măr-găritare.⁸³⁵ Mitropolii Bălgradului primeau, cu prilejul hirotonirii lor la Tîrgoviște sau la București, diferite daruri în cărți și odăjdii de la domnii Țării Românești. Astfel, Sava Brancovici a primit daruri cu prilejul stîn-tirii sale întru arhiereu, la 14 septembrie 1656, din partea domnitorului Constantin Șerban și a mitropolitului Ștefan.⁸³⁶

Mitropolitul Teofil, hirotonit în București la 18 septembrie 1692, a fost cinstit de Constantin Vodă Brîncoveanu cu următoarele odăjdii: „un stihar de lastru galben cu flori de mătasă, un patrafir de sarasir cu 4 nasturi, sîrmă albă, cu marjanuri roșii în vîrvu, cu 5 cănaci sîrmă, o pe-reche naraclițe de lastru verzi și un sacos de sarasir hatai roșii cu flori deasă, mari și mici, de hir, albe, pe la laturi cu 18 nasturi suciți de argint aurii, căptuși(i) cu atlas de naragiu”.⁸³⁷

Cu prilejul hirotonirii lui Atanasie Anghel în București, la 22 ianuarie 1698, Constantin Brîncoveanu i-a dăruit cărți, un rînd de odăjdii vlădicești, un sacos cu fir de aur și o pereche de mînuși cu măr-găritare,⁸³⁸ pe lîngă dania tradițională de 6000 de bani.⁸³⁹

Desigur că bisericile ctitorite de domnii români au fost înzestrate la terminarea lor și cu odăjdiile, obiectele de cult și cărțile trebuitoare să-vîrșirii sfintelor slujbe. Au fost însă și alte biserici care au primit daruri asemănătoare. Astfel, Matei Basarab a dăruit bisericii din Comana de Jos, din Țara Făgărașului, cărțile de cult, odoarele și veșmintele trebuitoare.⁸⁴⁰

833. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 87.

834. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 1011—1012; Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul*, p. 159.

835. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 67.

836. Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 40. Primise daruri și cu prilejul hirotonirii sale întru preot. *Ibidem*, p. 37.

837. *RI*, 1916, p. 84.

838. A. Tr. Laurian, *op. cit.*, *MID*, III, p. 307.

839. *AFI*, p. 453—455.

840. C. Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Tîrnave*, I, Sibiu, 1928, p. 208.

Tot el dăruise — desigur tot unei biserici transilvănene — o cruce de mînă de argint cu marginile aurite, găsită în biserica din Galda de Sus (Alba).⁸⁴¹

Mai tîrziu, în 1716, Ștefan Vodă Cantacuzino a dăruit un potir unei mănăstiri maramureșene cu hramul Înălțarea Domnului. Potirul avea o lungă inscripție, care amintea numele binefăcătorului.⁸⁴²

Numeroase danii în obiecte de cult s-au făcut bisericii vechi din Făgăraș, după cum aflăm într-un pomelnic al bisericii celei noi ctitorite de Brîncoveanu. Astfel, Constantin Șerban și soția au dăruit o masă de prestol, două poale de icoană și un aer, Șerban Cantacuzino cu familia au dăruit: o sfilă, un stihar, un epitrahil, 3 dvere, 4 poale de icoană, o pereche de mînecețe, două procovețe și un aer. În același pomelnic sînt trecuți mai mulți vlădici, boieri și alți credincioși din Țara Românească, ce i-au dăruit bani, cărți, odăjdii și diferite obiecte de cult.⁸⁴³

Fără îndoială, cele mai însemnate danii în odăjdii și obiecte de cult le-a primit biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Ar fi prea lungă o înșirare a tuturor obiectelor primite, precum și a tuturor binefăcătorilor bisericii, de aceea ne mărginim la consemnarea celor mai de seamă. De pildă, un pomelnic al bisericii, scris la 1 septembrie 1753, pe baza unuia mai vechi, din 1676, înșira aproape pe toți domnii Țării Românești și pe mulți dintre domnii Moldovei din secolele XVI—XVII și începutul celui de al XVIII-lea. Între aceștia se numără Neagoe Basarab, Radu de la Afumați, Pătrașcu cel Bun, Petru Cercel, Aron Vodă, Mihai Viteazul, Radu Șerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Eustratie Dabija, Gheorghe Duca, Grigorie Ghica, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, Grigorie II Ghica, Constantin Cehan Racoviță și alții.⁸⁴⁴ Dintr-un „inventar cu sculele bisericii de la 1685 pînă la 1781” aflăm, atît numele multor domnitori de peste munți, dar și numele unor boieri, care au făcut bisericii diferite danii, ca: Teodor logofătul, Staicu clucerul, Pană vornicul, Chesarie vornicul, Mihai cămărașul, Radu clucerul, Pîrvu logofătul, Dumitrașcu stolnicul, Mihai Cantacuzino spătarul și alții. Toți sînt însemnați cu daniile făcute, care constau mai ales în veșminte preoțești.⁸⁴⁵ Amintim că Mihai Viteazul dăruise bisericii un frumos înveliș (antipendium) de catifea roșie pe care l-a avut pe strana sa și pe care, după căderea sa, l-au luat sașii, punîndu-l pe altarul bisericii lor.⁸⁴⁶

În secolul al XVIII-lea o danie însemnată făcută acestei biserici a fost cea a Ancuței, o fiică a lui Constantin Brîncoveanu, căsătorită prin 1705 și pribegită apoi cu soțul ei în Transilvania, unde a și murit în 1730,

841. AAR, *Dezbateri*, vol. LII, 1932, p. 20, după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 355.

842. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 91 (arată că s-a găsit în biserica din Dragomirești); I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 165 (îl arată ca fiind în biserica din Săcel); Șt. Meteș, *Mănăstirile*, p. 160, n. 4 (crede că a fost dăruit bisericii din Rozavlea).

843. „Pomealnicul” e publicat în RI, vol. VIII, nr. 7—9, 1922, p. 143—146.

844. Vezi pomelnicul la N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 61—62; și C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 406.

845. *Ibidem*, I, p. 376—387.

846. *Ibidem*, I, p. 89; A. A. Mureșianu, *Clădirea școalei*, p. 214.

fiind înmormântată la mănăstirea Horezu. Ea a lăsat cu blestem ca după moartea ei să se dea bisericii Sf. Nicolae „o coroană de aur cu pietre” pentru lărgirea bisericii. După moartea ei însă, soțul nu i-a respectat dorința, ci a dăruit bisericii o cruce cu diamante și trei inele în valoare totală de 1000 florini ungurești.⁸⁴⁷

Și câteva biserici mai sărace s-au învrednicit să fie ajutate de unii credincioși de peste munți. Astfel, după 1658 s-a așezat în Rășinari un oarecare Apostol, fiul lui Hrizca banul din Țara Românească, despre care popa Neagoe din Rășinari spunea, la o anchetă tîrzie, că dăruise bisericii „un iconostas țesut în mătase”, iar de Sf. Nicolae obișnuia să dea un „praznic” pentru preoții și bătrînii din sat.⁸⁴⁸ Un boier din Țara Românească dăruise un rînd de veșminte bisericii de lemn din Scorei.⁸⁴⁹

În biserica din Vlădeni, de lângă Brașov, niște sfeșnicare de lemn îi fuseseră „dăruite de Anton Manca, fecior al lui Manca Gligorie neguțător din Moldova, născut în Tîrgul Ocn(a)”.⁸⁵⁰

Deci și din punct de vedere material Biserica Ortodoxă din Transilvania s-a bucurat de sprijinul neîntrerupt al fraților de peste munți.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

847. R. Tempea, *op. cit.*, p. 90—91.

848. N. Iorga în rev. *Literatura și arta română*, București, 1899—1900, p. 402—407, cit. după Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 359.

849. Z. Picișanu, *op. cit.*, p. 98.

850. N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 207.

CONCLUZII

Am urmărit în paginile lucrării de față întreaga desfășurare a legăturilor bisericești dintre românii ortodocși din Transilvania și cei din Țara Românească și Moldova, fără ca să ne gândim însă că am epuizat întregul material referitor la această problemă. Cercetări ulterioare asupra diferitelor aspecte ale acestor legături vor avea rostul de-a completa datele prezentate de noi.

Din cele expuse, reiese limpede că între Biserica și credincioșii români din Transilvania și între Biserica și credincioșii de peste munți au existat legături puternice și neîntrerupte în tot cursul secolelor XVI, XVII și XVIII. Munții Carpați n-au fost niciodată zid despărțitor între românii din Transilvania și cei de peste munți, cu toate că au trăit sub stăpîniri politice cu totul diferite și cu toate măsurile luate de autoritățile din Transilvania ca să împiedice orice legături între ei. Aceste legături s-au întărit prin mijlocirea domnitorilor din Țara Românească și Moldova, a vlădicilor din aceste două țări, dar și prin unii smeriți preoți, călugări, tipografi, copişti și zugravi, care treceau dintr-o țară într-alta.

Domnitorii din Țara Românească și Moldova, care s-au arătat în toată vremea sprijinitori ai Bisericilor din întreg Răsăritul ortodox, aveau conștiința că peste Carpați se află credincioși de același neam cu ei, a căror Biserică nu era recunoscută în mod oficial din partea autorităților de stat și ca atare, trebuiau să fie ajutați de ei, atît din punct de vedere material, cît și din punct de vedere moral, spre a-și păstra nealterată credința ortodoxă.

Aceeași conștiință o aveau și vlădicii Țării Românești și al Moldovei, care se simțeau îndatorați să-și ajute frații de peste munți, în vederea păstrării credinței ortodoxe, hirotonindu-le vlădici și preoți și trimițîndu-le cărți de slujbă bisericească sau sfătuiri duhovnicești de a rămîne statornici în credința strămoșească.

Conștiința unității de neam și de credință se vede și la mulțimea preoților sau a credincioșilor de peste munți, care cutreierau întreaga Transilvanie, ca slujitori ai altarelor, ca tipografi, dascăli, copişti sau zugravi de biserici. Cercetînd atîtea sate în drumul lor, ei au întărit în sufletul credincioșilor transilvăneni convingerea că dincolo de crestele Carpaților trăiește același popor român, care vorbește aceeași limbă și mărturisește aceeași credință cu ei.

La rîndul lor și vlădicii, preoții și credincioșii transilvăneni trăiau cu convingerea că ajutor în vederea păstrării credinței și a ființei lor et-

nice le putea veni numai de la cei de un neam și o limbă cu ei. De aceea, în cursul secolelor, ei s-au îndreptat către domnii și vlădicii de peste munți, cerându-le ajutoare materiale sau sprijin împotriva acțiunilor prozelitiste ale altor confesiuni.

De altfel, din întreaga lucrare reiese că tot ajutorul venit de peste munți a avut în ultimă instanță un singur scop: *apărarea și păstrarea credinței ortodoxe*. Nu numai din capitolul II, consacrat acestei probleme, dar și din celelate capitole se poate desprinde ușor constatarea că domnii și vlădicii de peste munți, ca și ceilalți modești slujitori ai Bisericii, prin toată lucrarea lor, n-au făcut altceva decât să ajute la apărarea tezaurului de credință ortodoxă. Chiar și ajutoarele materiale acordate Bisericii Ortodoxe transilvănene au avut același scop de-a contribui la păstrarea Ortodoxiei transilvănene. Numai așa se explică cuvintele din hrisoavele de danie pentru Mitropolia Bălgradului: „știindu-o pre această sfântă Mitropolie că să învăluiește ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind întru multe feliuri de erefici necredincioși și să năpăstuiască de la dînșii în multe chipuri”. Iar dania făcută de Brincoveanu bisericii din Făgăraș urma să se mențină numai „până vor ținea leagea aceasta pravoslavnică, iar de care cumva ar strica leagea și n-ar fi întru a Răsăritului Biserică și credință să fie lipsiți de această milă ce am făcut”.

Prin toate aceste legături, Biserica Ortodoxă a adus o contribuție însemnată la trezirea conștiinței de unitate națională. Iar prin cărțile tipărite de Coresi, precum și prin întreg șirul de tipărituri care au urmat, s-a ajuns la formarea unei limbi literare românești unitare. Rupti de frații lor din Țara Românească și Moldova prin vitregia vremurilor, credincioșii din Transilvania au făcut din credința ortodoxă un zid puternic de apărare contra celor care voiau desființarea lor ca neam, Biserica ținând pentru ei locul unei organizații de Stat. Deci, s-a ajuns la întărirea conștiinței că moldovenii, muntenii și „ungurenii” formează același popor român, vorbesc aceeași limbă românească și mărturisesc aceeași credință ortodoxă. Iar prin munca, jertfa, suferințele și luptele tuturor celor pomeniți în paginile lucrării de față, ei ne-au lăsat o mare zestre sufletească, pe care trebuie s-o cinstim și s-o prețuim: conștiința ortodoxă și românească.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

1. IZVOARE DOCUMENTARE

ACADEMIA R.P.R., *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veacul XVI, vol. I și IV, București, 1952—1953; B. Țara Românească, veacul XIII, XIV și XV (1247—1500), București, 1953; vol. *Documenta Romaniae Historica*, B. XXI, București, 1965.

Arhivul pentru filologie și istorie, Blaj, 1867—1870, 800 p.

BOGDAN, I., *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905, CVIII+400 p.

CIPARIU, TIM., *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române mai ales unite*, Blaj, 1855, XVI+240 p.

CZIPLE, Preotul Dr. ALEXANDRU, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureș*, București, 1916, 128 p. (Extras din AAR-MSI, s. II, t. XXXVIII, 1915—16, p. 249—376).

DOBRESCU, NICOLAE, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1904, 84 p.

DRAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, în *AIIN*, 1926—1927, București, 1929, p. 1—79.

ERBICEANU, C., *Documente privitoare la istoria bisericească și politică a românilor*, în *BOR*, an. XXVII, 1899—1900, p. 126—156.

— *Material pentru completarea istoriei bisericești și naționale. Documente inedite*, în *BOR*, an. XV, 1891—92, p. 577—602.

HURMUZAKI, EUDOXIU, *Documente, privitoare la istoria românilor*, București, 1887—1942, vol. I₁, I₂, II₁, II₂, III, IV₁, XI, XIV₁, XV₁, XV₂ (publicate de N. Densușianu, E. Hurmuzaki și N. Iorga).

IORGA, N., *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în *BCIR*, vol. II, București, 1916, p. 177—272.

— *Documente nouă în mare parte românești relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în *AAR-MSI*, s. II, t. XX, 1898, 68 p.

— *Documente românești din arhivele Bistriței, partea I—II*, București, 1899—1900, CXVI+103 p. (I)+XLIX+147 p. (II).

— *Socotelile Brașovului și scrisori românești către Sfat în secolul al XVII-lea*, în *AAR-MSI*, s. II, t. XXI, București, 1899, 162 p.

— *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1901—1913, vol. IV, X, XII, XIII, XVI.

LAURIAN, A. TR., *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în *MID*, III, București, 1846, p. 95—330.

LUPAȘ, I., *Documente istorice privitoare la moșiile brîncovenești din Transilvania și Oltenia*, Cluj, 1933, 180 p.

——— *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940, 522 p.

MOLDOVAN, IOAN M., *Acte sinodali a Bisericei române de Alba Iulia și Făgăraș* vol. II, Blaj, 1872, 124 p.

NICOLAESCU, ST., *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, VII+367 p.

NILLES NICOLAE, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I—II, Oeniponte, 1885, 1088 p.

PANAITESCU, P. P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, 177 p.

——— *Documentele Țării Românești, I, Documente interne (1369—1490)*, București, 1938, 401 p.

PAPIU-ILARIAN, Al., *Tesaur de monumente istorice*, vol. I, București, 1862, XVI+400 p.

PĂCAȚIANU, TEODOR V., *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor sub coroana ungară*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1904, XVI+800+16 p.

POPA, TR., *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureșului*, Tg. Mureș, 1926.

POTRA, Prof. Dr. GEORGE, *Din corespondența inedită a unor fețe bisericești din Țara Românească cu Transilvania în veacurile al XVIII-lea—XIX-lea*, în BOR, an LXXXIII, nr. 1—2, 1965, p. 125—168 și nr. 11—12, 1965, p. 1097—1146.

PUȘCARIU, Dr. ILARION, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, XVI+400 p.

PUȘCARIU, IOAN, *Cavaler de, Orele libere*, Sibiu, 1867, 48 p.

STINGHE, Dr. STERIE, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchet*, Brașov, 1901—6, vol. I și V.

TIMUȘ, GHERASIM, *Acte relative la istoria Bisericii române*, în BOR, XI, nr. 12, 1888, p. 1031—1037.

URECHIA, V. A., *Istoria românilor*, București, 1891—1901, vol. VII.

VERESS, Dr. ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929—1937, vol. I, VI, VII, VIII, IX, XI.

2. IZVOARE NARATIVE

CIORAN, EMILIA, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române*, București, 1900, 262 p.

Cronicari și istorici români din Transilvania, vol. I—II, ediție comentată de I. Lupaș, Craiova (1940), XXXIX+472 p.

Cronicari munteni, vol. I—II, ediție îngrijită de Mihai Gregorian, București, 1961, CXXXIII+577+531 p.

DRAGOMIR, SILVIU, *Fragmente din cronica sirbească a lui George Brancovici*, în AIIN, II, 1923, București, 1924, p. 1—70.

IORGA, N., *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, XI+565 p.

METEȘ, ȘTEFAN, *Cronica popei Vasile din Șcheii Brașovului (cu note și lămuriri)*, în DD, Vălenii de Munte, I, nr. 3, 1913, p. 165—188.

MUȘLEA, ION, „Insemnările” popii Nicolae Grid despre Șcheii de altădată și biserica lor, în ȚB, an. III, nr. 4, 1931, p. 341—352.

STINGHE, STERIE, *Istoria besearecei Șcheilor Brașovului (manuscript de la Radu Tempea)*, Brașov, 1899, VI+220 p.

ȘINCAI, GHEORGHE, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. II, vol. I—III, București, 1886, XXXVI+633+524+574 p.

URECHE, GRIGORIE, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, îngrijită de P. P. Panaiteșcu, București, 1958, 263 p.

3. TEXTE VECI, INSCRIPTII, CATALOAGE DE MANUSCRISE ȘI CĂRȚI

BARIȚIU, GEORGE, *Catechismul calvinesc impus clerului și poporului românesc sub domnia principilor George Rákoczy I și II*, Sibiu 1879, IV+140 p.

BĂLAȘA, Pr. D., *Două pomelnice ale schitului Cetățuia din Rîmnicu Vîlcii*, în MO, an. XIX, nr. 3—4, 1967, p. 261—268.

BIANU IOAN, HODOȘ NERVA și SIMONESCU DAN, *Bibliografia românească veche*, vol. I—IV, București, 1903—1944.

BIANU IOAN, CARACAȘ R. și NICOLĂIASA G., *Catalogul manuscriptelor românești*, tom. I—III, București, 1907—1931, VIII+746, p. (I); II+666, p. (II); IV+658 p. (III).

BIANU, IOAN, *Întrebare creștinească. Texte de limbă din secolul XVI*, în AAR-MSL, București, 1925, 22 p.

BÎRLEA, IOAN, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, 245 p. (vol. XVII din colecția *Studii și documente* a lui N. Iorga).

COMȘA, NICOLAE, *Manuscrisele românești din biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, 231 p.

COTOȘMAN, Pr. Dr. GHEORGHE, *Inscripții și însemnări din bisericile Mitropoliei Banatului*, în MB, an. XIV, nr. 9—10, 1964, p. 592—606.

DRĂGANU, N., *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei*, în AIIN, III, 1924—25, Cluj, 1926, p. 181—254.

(ENĂCEANU), GHENADIE CRAIOVEANU, *Condica Sfîntă*, București 1886, XXVI+418+XIV p. (extras din BOR, an. X, 1885—86 și an. XI, 1886—87).

ENĂCEANU, Arhim. GHENADIE, *Uniația sau legea a treia. Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit adecă unia în Țara Ardealului*, în BOR, an. VII, 1883, p. 496—515.

FECIORU, Pr. D., *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în ST, an. XI, nr. 5—6, 1959 pînă la an. XVI, nr. 9—10, 1965.

IORGA, N., *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, VIII+312 p.

LITERAT, VALER, *Din Țara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, în ȚB, an. X, Brașov, 1938, nr. 2, p. 119—127, nr. 3, p. 210—219 și nr. 4, p. 313—333 (și în extras: Brașov, 1938, p. 42).

PANAITESCU, P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, XX+406 p.

POP, DARIU, *Mărturii strămoșești. Note paleografice pe margini de cărți bisericesti sătmărene*, Satu Mare, 1938, 158 p.

POPESCU, Pr. PAULIN, *Manuscrisele slavone din mănăstirea Putna*, în BOR, an. LXXX, nr. 1—2, 1962, p. 105—145.

PUȘCARIU, SEXTIL și PROCOPOVICI, ALEXE, *Diaconul Coresi. Carte cu învățătură*, vol. I, Textul, București, 1914, 566 p.

Revista istorică, an. II, 1916, p. 84; an. VIII, nr. 7—9, 1922, p. 143—147 și nr. 10—12, p. 201.

ROȘU, TITU, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Beiuș, 1941, 93 p.

SACERDOTEANU, AURELIAN, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938, 129 p.

—, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 3—4, 1965, p. 297—330.

ȘTREMPEL, G., *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959, XLIII+350 p.

TURDEANU, EMIL, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în CL, București, 1943, p. 99—240.

XENOPOL, A. D. și ERBICEANU, C., *Serbarea școlară de la Iași, Acte și documente*, Iași, 1885, 412 p.

4. STATISTICI, CATAGRAFII

CIOBANU, Dr. VIRGIL, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, 87 p.

GÁGYI de ETED, EUGEN, *Documente istorice. Regulatio Dioecesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în Trans., an. XLVII, Sibiu, 1911, nr. 1, p. 38—61, nr. 2, 147—171, nr. 3, p. 265—294.

IONAȘCU, I., *Catagrafia Eparhiei Argeș la 1824*, București, 1942, XVI+115 p.

POPESCU, Diaconul NICOLAE M., *Catagrafia Eparhiei Ungrovlahiei în anul 1810*, București, 1914, 84 p.

ȘOTROPA, VIRGIL, *Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733 privitoare la preoții români din Valea Someșului*, în AIIN, II, 1923, București, 1924, p. 261—272.

VOILEANU, MATEI, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, 184 p.

II. LUCRĂRI

1. LUCRĂRI GENERALE

Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. II, Editura Academiei R.P.R., (București, 1961), XII+354 p.

GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria românilor*, vol. II, partea I—II, vol. III, partea I—II, București, 1937—46, 793+1154 p.

IORGA, N., *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II, vol. I—II, București 1929—32, 432+493 p.

——— *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria pînă la moartea lui Horia 1784*, București, 1915, 460 p.

——— *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, vol. I—II, București, 1906, 750 p.

Istoria literaturii române, vol. I, sub redacția Acad. G. Călinescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, 807 p.

Istoria României, vol. II—III, Editura Academiei R.P.R., București, 1962—64, XLI+1158 p. (II); XLIV+1259 p. (III).

MOISESCU, Pr. Prof. GHEORGHE I., LUPȘA ȘT. și FILIPAȘCU AL., *Istoria Bisericii Române. Manual pentru Institutele Teologice*, vol. I—II, București, 1957—58, 464+655 p.

VĂTĂȘIANU, VIRGIL, *Istoria artei feudale în Țările Române. Vol. I. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, 1018 p.

2. LUCRĂRI SPECIALE

ALBU, NICOLAE, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, 367 p.

——— *Doi cărțurari brașoveni din veacul al XVIII-lea: Ioan Duma și Radu Duma*, în BOR, an. LXXXI, nr. 9—10, 1963, p. 977—992.

——— *Petru Maior. Date noi privitoare la viața și activitatea sa*, în *MA*, an. IX, nr. 6—8, 1964, p. 429—443.

ANTAL, D., *Schituri și mănăstiri în protopopiatul Reghinului*, în *RT*, an. XVI, nr. 4, 1926, p. 91—98.

ARON NICOLAE, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor din Făgăraș, Făgăraș*, 1913, 274 p.

BALS, G., *Despre biserica Prislopului*, în *BCMI*, XXIV, fasc. 69, 1931, p. 97—100.

BALS, ȘT., *Biserica lui Ștefan cel Mare de la Vad, jud. Someș*, în *BCMI*, XXXVI, fasc. 115—118, 1943, p. 75—83.

BĂDICEANU, Preotul DIMITRIE, *Mănăstirea Poiana*, în *BOR*, an. LVI, nr. 5—6, 1938, p. 205—229.

BEJU, IOAN, *Biblioteca mitropolitană*, în *Omagiu N. Bălan II*, Sibiu, 1955, p. 116—131.

——— *Contribuții la bibliografia românească veche*, în *MA*, an. XII, nr. 1—3, 1967, p. 82—97.

——— *Tipărituri românești vechi necunoscute*, în *MA*, an. IX, nr. 1—2, 1964, p. 56—72.

BEMBEA, ION N. și BEMBEA, NICOLAE N., *Apostolul tipărit în 1547 la Tirgoviște de Dimitrie Liubavici*, în *BOR*, an. LXXVII, nr. 5—6, 1960, p. 510—536.

BEZDECHI, ȘT., *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului și limbii noastre*, în *Trans.*, an. LXXIV, nr. 3—4, Sibiu, 1943, p. 231—237.

BÎRSANU, ANDREI, *Catehismul luteran românesc*, în *AAR-MSL*, s. III, t. I, nr. 3, București, 1924, p. 33—40.

BOBULESCU, Pr. C., *Pocrovul, Craiova*, 1943, 66 p.

BODOGAE, Preot Dr. TEODOR, *Despre cunoștințele teologice ale preoților noștri de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris din 1765*, Sibiu, 1944, LXX+69 p.

——— *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani. Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943, IV+153 p.

——— *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, în *MMS*, an XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 775—790.

——— *Un autograf din 1687 al mitropolitului Dosoftei*, în *MMS*, XXXIV, nr. 11—12, 1958, p. 882—886.

BOGDAN-DUICĂ, G., *Ardeleanul preot și episcop Ioanichie Stratonichia*, în *TR*, an. LXXXI, nr. 36—37, 1933, p. 1—2.

BOGDAN, I., *Evangeliiile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, București, 1907, 12 p.+VI pl. (Extras din *AAR-MSI*, s. II, t. XXIX, nr. 16).

BRĂTULESCU, VICTOR, *Biserici din Transilvania*, în *Fraților Lăpedatu*, București, 1936, p. 181—192.

——— *Hagi Constantin Pop din Sibiu păstrătorul unor odoare de la Tismana*, în *MA*, an. IX, nr. 9—10, 1964, p. 673—675.

——— *Izvoarele picturii în Banat. Pictura mănăstirii Tismana*, în *MB*, an. XI, nr. 5—6, 1961, p. 22—43.

BULAT, T. G., *Din domnia voievodului Neagoe IV Basarab. Relațiile cu ungurii și sașii ardeleni*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 73—83.

——— *Daniile lui Constantin Brîncoveanu pentru Orientul ortodox*, în *BOR*, an. LXXXII, nr. 9—10, 1964, p. 931—944.

——— *Episcopul Misail al Buzăului. Știri despre călătoria și moartea sa în Rusia (1739)*, în *GB*, an. XX, nr. 9—10, 1961, p. 811—815.

BUNEA, Dr. AUGUSTIN, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, XIX+498 p.

——— *Ierarchia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, 307+VI p.

——— *Vechile Episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Belgradului*, Blaj, 1902, 152 p.

BURACU, CORIOLAN I., *Muzeul General Nicolae Cena în Băile Herculane și Cronica Mehadiei*, Tr. Severin, 1924, 73 p.

BUZATU, Pr. D., *Biserica ungurenilor din Craiova*, în MO, an. XII, nr. 9—12, 1960, p. 646—652.

CÂNDEA, Pr. Dr. SPIRIDON, *Diaconul Coresi simplu tipograf sau traducător al cărților tipărite de el?*, în MA, an. VII, nr. 3—6, 1962, p. 325—344.

CERNICANUL, CASIAN, *Istoriile sfintelor monastiri Cernica și Căldărușani*, București, 1870, 191 p.

CHIȚESCU, N., *Trei sute de ani de la „Răspunsul la Catehismul calvinesc” al lui Varlaam al Moldovei (1645—1945)*, în BOR, an. XLIII, nr. 11—12, 1945, p. 618—638.

CIORAN, Prot. EMILIAN, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Omagiu N. Bălan I*, Sibiu, 1940, p. 324—335.

CIUHANDU, Pr. Dr. GH., *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, în *Tribuna*, Oradea, 1919, nr. 48—49.

CIUREA, Diacon Dr. Alexandru I., *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749—1803)*, Iași, 1946, XXVI+256 p.

CONEA, ION, *„Tota Transilvania ad nos venit”*, în GG, an. II, nr. 1, București, 1942, p. 11—23.

CORAVU, DIMITRIE, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în MO, an. XIX, nr. 1—2, 1967, p. 45—58.

CORNEAN, NICOLAE, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, VI+664 p.

COTOȘMAN, Pr. Dr. GHEORGHE, *Din trecutul Banatului*, vol. I—VI, Timișoara, 1934—1936, 664 p.

——— *Episcopia Mehadiei din Banatul Severinului*, Timișoara, 1943, 28 p.

CRĂCIUN, IOACHIM, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600)*, în AIIN, VII, 1936—1938, București, 1939, p. 620—640 și în extras, București, 1939, 20 p.

——— *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Virșetului și Sava al Inăului la cronicarul ardelean Ștefan Szamosközy*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 125—128.

CRĂCIUNĂȘ, Pr. IRINEU, *Episcopul Pahomie al Romanului*, în MMS, an. XXXV, 1959, nr. 9—12, p. 627—635.

CREANGĂ, CORNELIU, *Contribuția lui Constantin Brîncoveanu la zidirea unei biserici în Ocna Sibiului*, în MA, an. XI, nr. 1—3, 1966, p. 146—155.

DAN, DIMITRIE, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, VII+264 p.

DÉMENY, L., *Le premier texte roumain imprimé*, în RRH, an. IV, nr. 3, 1965, p. 385—412.

DÉMENY, LUDOVIC și SIMONESCU, DAN, *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, în SCDB, supliment la nr. 1, 1965, 18 p.+33 facs.

DINCULESCU, N., *Bisericile Craiovei*, Craiova, 1942.

DOBRESCU, N., *Intemeierea Mitropoliilor și a celor dintii mănăstiri din țară*, București, 1906, 128 p.

——— *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupației austriace, (1716—1739)*, București, 1906, 385 p.

DRAGOMIR, Dr. SILVIU, *Citeva date despre familia mitropolitului Sava Brancovici*, în *RT*, an. II, nr. 9—10, 1908, p. 342—349.

——— *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în *AAR-MSI*, s. II, t. XXXIV, București, 1912, 183 p.

——— *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I—II, Sibiu, 1920—30, VII+224+225 p. (I); VI+440 p. (II).

——— *Mormîntul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia*, București, 1939, 16 p. (Extras din *AAR-MSI*, s. III, t. XXI, nr. 17).

——— *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în *SMIM*, vol. III, 1959, p. 323—339.

——— *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în *BOR*, an. LXXX, nr. 9—10, 1962, p. 863—937.

DUMITRESCU, AL. T., *Contribuțiuni la istoriografia românească veche. Despre „Istoria Țării Românești dintru început” și autorul ei Daniil Panoneanul, fost mitropolit al Strehăii, precursorul Școalei latiniste (1652—1686) în Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 225—255.

ERBICEANU, CONSTANTIN. *Studii istorico-canonice asupra cuvintelor προέδρος=președinte și τόπων έπεχων=Locotenens=Locotenent*, în *BOR*, an. XVII, 1893—94, p. 599—618.

——— *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, 97 p. (Acad. Rom. Discursuri de recepțiune, XXII).

FILIPAȘCU, ALEXANDRU, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, 270 p.

FIRU, NICOLAE, *Biserica Ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700—1750*, Caransebeș, 1913, 74 p.

——— *Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice*, Oradea Mare, 1922, 63 p.

FLOCA, IOAN N., *Importanța canonică-juridică a Pravilei de la Govora, (1640—1641)*, în *MA*, an. IX, nr. 6—8, 1964, p. 496—523.

——— *Pravila de la Govora din 1640—61*, în *BOR*, an. LXXXI, nr. 3—4, 1963, p. 297—319.

——— *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova*, în *MA*, an. VII, nr. 9—12, 1962, p. 686—710.

FURTUNĂ, D., *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, 263 p.

——— *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1928, 175 p.

GĂLAȘESCU, A. G., *Sinaia 1695—1895*, București, 1895, 134 p.

GEORGESCU, ILIE, *Ierarhi români soli diplomatici în veacurile XVI—XVII*, în *ST*, an. IX, nr. 3—4, 1957, p. 262—276.

GÎLEA, Prot. Dr. ANDREI, *Icoane din trecutul bisericii din comuna Porcești*, în manuscris.

——— *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal: biserica din comuna Porcești, județul Sibiu*, în *Omagiu N. Bălan I*, Sibiu, 1940, p. 423—425.

GLADCOVSCHI, Arhim. ATANASIE, *Gheorghe arhimandritul, starețul mănăstirii Cernica (1806—1956)*, în *GB*, an. XV, nr. 12, p. 716—724.

GOROVEI, ARTUR, *Ierotei episcopul Hușilor*, București, 1934, 33 p. (*AAR-MSL*, s. III, t. VI, 1932—34, p. 437—469).

GRĂMADĂ, NICOLAE, *Păstorii sufletești din satul Zaharești-Suceava de la 1778 pînă la 1798*, în *MMS*, an. XXXIV, nr. 11—12, 1958, p. 910—913.

IONAȘCU, I., *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, București, 1941, 23 p.

——— Școala de la Colțea, în BOR, an. LVI, nr. 11—12, 1938, p. 810—822 (și în extras: București, 1938).

IORGA, N., *Ceva despre episcopul maramureșan Iosif Stoica. Cîteva fragmente de vechi cazanii românești*, în AAR-MSI, s. II, t. XXXVI, 1913—1914, București, 1914, p. 151—164.

——— *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața și domnia lui*, București, 1914, 213 p.

——— *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. I. Scriitori bisericești*, în AAR-MSL, s. II, t. XXVIII, 1905—1906, București, 1906, p. 183—240.

——— *Contribuții la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea. III. Scriitori greci*, în AAR-MSL, s. II, t. XXIX, 1906—1907, București 1907, p. 1—31.

——— *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, 351 p.

——— *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, 242 p. (vol. VII din col. Studii și documente).

——— *Observații și probleme bănațene*, București, 1940, 120 p. (Acad. Rom. Studii și cercetări XL).

——— *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, 349 p.

——— *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, București, 1904, 35 p. (Extras din AAR-MSI, s. II, t. XXVIII).

JAKO, SIGISMUND, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în AIIC, 7, 1964, p. 97—115.

LACEA, C., *Așezarea definitivă a lui Coresi la Brașov*, în RF, II, 1928—1929, Cernăuți, 1929, p. 354—358.

LAPEDATU, ALEX., *Doi cărturari brașoveni din sec. XVIII-lea și cîteva documente împotriva unirii*, București, 1915, 30 p.

LITERAT, VALER, *Biserici din Țara Oltului și „de pe Ardeal” zugrăvite de o familie de pictori*, în ACMIT, IV, 1932—38, Cluj, 1938, p. 1—54.

——— *Două biserici din Țara Oltului*, în ACMIT, I, 1926—28, Cluj, 1929, p. 228—241.

——— *Orașul și Țara Făgărașului*, Făgăraș, 1943, 93 p.

LITERAT, VALER și JÁRAY, MARTIN, *„Vizite” calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brîncoveanu la Făgăraș*, în AIIN, VII, 1936—38, București, 1939, p. 582—620.

LUDU, Pr. I., *Preoți săceleni și brăneni acum 176 de ani*, în TR, an. CI, nr. 9—10, 1953, p. 3—4.

LUPAS, I., *„Cartea românească de învățătură” de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699*, în MMS, an. XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 791—806.

——— *Chestiunea originii și continuității românilor într-o predică de la 1792*, în Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. I, București, 1928, p. 375—388.

——— *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în Studii istorice, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 173—317 (și în extras: Sibiu, 1944, 148 p.).

——— *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni, 1780—1792*, în AAR-MSI, s. II, t. XXXVII, București, 1915, p. 607—813.

——— *Destituirea unui episcop român în Ardeal în anul 1574*, în Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. I, București, 1928, p. 109—115.

——— *Doi precursori ai lui Horia în audiență la Curtea împărătească din Viena*, în Studii istorice, vol. V, Sibiu-Cluj, 1945—46, p. 97—128.

——— *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania*, în Studii istorice, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 45—66 (și în extras: București, 1943, 24 p.).

- *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, 280 p.
- *Mitropolitul Teodosie Veștemeanul*, în *RT*, an. XXXIII, nr. 1—2, 1943, p. 9—27 și în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 145—162.
- *Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei (1679—1680)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 199—202.
- *Rolul tiparului în pregătirea unității naționale*, în *AGR*, 1931, Craiova, (1931), p. 86—94.
- *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal*, Cluj, 1928, 32 p.
- *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 241—256.
- LUPAȘ, MARINA I., *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, 126 p.
- LUPEANU-MELIN, ALEXANDRU, *Xilografii care au lucrat în tiparnița veche de la Blaj*, Blaj, 1929, 24 p.+19 planchete (și în *AGR*, 1931, Craiova, p. 121—134).
- LUPȘA, Dr. ȘTEFAN, *Biserica ardeleană și „Unirea” în anii 1697—1701*, București, 1949, 102 p.
- *Din trecutul mănăstirii brîncovenesti de la Simbăta de Sus*, în *RT*, an. XXI, nr. 4, 1931, p. 126—133.
- *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, 146 p.
- *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în *MA*, an V, 1960, nr. 7—8, p. 573—598.
- *Vechea Mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în secolele XV și XVI*, Sibiu, 1948, 31 p.
- MANGRA, VASILE, *Cercetări literare istorice. I. Psaltirea diaconului Coresi tipărită la 1570 în Brașov. II. Rolul diaconilor din Moldova în cultura românilor din Transilvania în secolul al XVII-lea*, București, 1896, 29 p.
- *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656—1680)*, Arad, 1906, XIV+181 p.
- MARTIAN, I., *Bejenari din Ardeal*, în *AIIN*, IV, 1926—27, București, 1929, p. 147—173.
- MATEI, Dr. IOAN, *O carte din 1699 contra desbinării religioase*, în *RT*, an. XXVIII, nr. 7—8, 1938, p. 298—302.
- *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea. Studiu istoric*, Sibiu, 1911, 67 p.
- *Vacanțele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1922, 143 p.
- MAZILU, R. D., *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploești, 1933, 63 p.
- MELCHISEDEC, Episcopul, *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XVII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, București, 1890, 116 p. (*AAR-MSI*, s. II, t. XII).
- *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, IX+463+175 p.
- *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, I—II, București, 1874—1875, 352+239 p.
- *Schite biografice din viața mitropolitului Ungro-Vlahiei Filaret II*, București, 1887, 59 p.
- METEȘ, ȘTEFAN, *Contribuții la istoria Bisericii românești din Maramureș (după Hodinka)*, în *NRL*, Vălenii de Munte, V, 1912, nr. 37—38.
- *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor românești*, Cluj, 1929, 168 p.
- *Din relațiile noastre cu Rusia. Frații David și Teodor Corbea în slujba poporului român ca luptători contra unirii cu Roma, ca diplomați și scriitori*, în *MA*, an. V, nr. 11—12, 1960, p. 836—862.
- *Domni din Principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, 43 p.

- *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, XXXVIII+84 p.
- *Episcopia Geoagiul de Sus (1557—1957). Comemorarea de 400 de ani*, în MA, an. II, nr. 9—10, 1957, p. 654—661.
- *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, ed. II, Sibiu, 1935, XXXVI+596 p.
- *Înființarea Episcopiei de Vad*, în RO, an. I, nr. 1, București, 1912, p. 16—22; nr. 3—4, 1913, p. 80—86; nr. 5—6, 1913, p. 156—159; nr. 7—8, 1913, p. 227—242 (unele titluri diferă de la număr la număr).
- *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p.
- *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, CXXVIII+363 p.
- *Moșiile domnilor și boierilor din ținuturile române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, 96 p.
- *Păstori ardeleni în Principatele române*, în AIIN, III, 1924—25, Cluj, 1926, p. 293—355.
- *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, 80 p.
- *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, 272 p.
- *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu românii din Principatele române*, Arad, 1925, 62 p.
- *Satul ardelean Cetea și logofătul Ion Noroceă din Pitești*, Cluj, 1933, 48 p.
- *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania*, în MA, an. X, nr. 7—8, 1965, p. 511—520.
- *Șerban Vodă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal. Studiu istoric*, Vălenii de Munte, 1915, 51 p.
- *Viața bisericească a românilor din scaunul Săliștei*, în manuscris.
- *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, 144 p.
- MIHAIL, Preot PAUL, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam în Biserica românească*, în MMS, an. XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 820—828.
- *Știri noi privind circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam*, în BOR, an. LXXXII, nr. 3—4, 1964, p. 372—388.
- MIRONESCU, ATHANASIE, *Istoria mănăstirii Cernica*, Cernica, 1930, VIII+263+XCVIII p.
- MOGA, Dr. IOAN, *O însemnare despre legăturile culturale cu Moldova în secolul al XVII-lea*, în AIIN, 1924—25, Cluj, 1926, p. 563—564.
- MOLDOVAN, ROMUL, *Antimisul din 1717 al lui Kir Damaschin episcopul Rîmnicului*, în CCr., an. XXI, nr. 7—9, 1941, p. 504—505.
- *Momente privitoare la trecutul comunei grănicerești Veștem*, în CCr., an. XX, nr. 7—9, 1940, p. 417—431.
- MOLIN, VIRGIL, *Aria de răspindire a cărților de la Rîmnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, în MO, an. XVI, nr. 11—12, 1964, p. 859—869.
- *Contribuții noi la istoricul relațiilor culturale cu Orientul ortodox (1709—1712). Un ipodiaton ungrovlah, Mihail fiul lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în BOR, an. LXXIX, nr. 3—4, 1961, p. 319—338.
- *Copii moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în MB, an. XIV, nr. 4—6, 1964, p. 210—221.
- *Leoături cultural-religioase între Banatul timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea*, în MB, an. XIII, nr. 1—2, 1963, p. 55—62.
- *Tiparnița de la Rîmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania (1705—1800)*, în MO, an. XII, nr. 7—8, 1960, p. 458—471.

MOTOGNA, VICTOR, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei. Schiță istorică*, Dej, (1927), 64 p.

——— *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, 216 p.

MUREȘAN, FLOREA, *Cazania lui Varlaam, 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, XVI+247 p.

MUREȘIANU, AUREL A., *Clădirea școlii românești din Brașov de către popa Mihail în anul 1597*, în *AIIN*, IV, 1926—27, București, 1929, p. 195—227.

——— *Lucruri nouă din trecutul românilor brașoveni*, în *ȚB*, an. III, nr. 6, Brașov, 1931, p. 499—505.

MUȘLEA, CANDID C., *Istoria bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I—II, Brașov, 1943—46, 427+455 p.

N., AR., *Istoricul monastirei Susana*, Ploești, 1901, 36 p.

NISTOR, ION I., *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în *CC*, an. II—III, 1925—26, Cernăuți, 1927, p. 443—553.

——— *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania (1 noiembrie 1599—19 august 1601)*, București, 1946, 96 p. (*AAR-MSI*, s. III, t. XXVIII, nr. 10).

——— *Emigrările de peste munți*, în *AAR-MSI*, s. II, t. XXXVII, 1914—15, p. 815—865.

——— *Legăturile cu Ohrida și cu Exarhatul Plaiurilor*, București, 1945, 29 p. (*AAR-MSI*, s. III, t. XXVII, 1944—45).

PANAITESCU, P. P., *Inceputurile scrisului în limba română*, în *SMIM*, vol. IV, București, 1960, p. 117—189.

——— *Inceputurile scrisului în limba română. Noi contribuții*, în *SCB*, V, București, 1963, p. 107—134.

——— *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, 230 p.

——— *Mihai Viteazul*, București, 1936, 269 p.

PASCU, Pr. CAIUS, *Din începuturile picturii bănățene*, în *MB*, an. XV, nr. 4—6, 1965, p. 351—361.

PASCU, ȘTEFAN, *Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557)*, în *ST*, an. VIII, nr. 3—4, 1956, p. 250—254.

PAȘCA, ȘTEFAN, *Unitatea românească prin religie*, Sibiu, 1944, 27 p. (Extras din *RT*, an. XXXIV, 2, 1944, p. 85—109).

PATACHI, LIVIU, *Cărți vechi religioase din Țara Hațegului pe o listă din 1857*, în *MA*, an. IV, nr. 7—8, 1959, p. 322—339.

——— *Cărți vechi românești în Țara Hațegului pe o listă din 1857*, în *SCB*, III, București, 1960, p. 282—287.

PAVLOV, Monahul PETRU, *Călăuza istorică despre sfintele mănăstiri și schituri ale jud. Prahova: Sinaia, Ghighiu, Predeal, Zamfira, Susana, Cheia, Crasna, Lespezi și Brebu*, Ploești, 1925, 64 p.

PĂCĂȚIANU, TEODOR V., *Contribuții la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII*, în *AIIN*, III, 1924—25, Cluj, 1926, p. 161—179.

PĂCURARIU, MIRCEA, *Ajutoarele acordate de Țara Românească Bisericii Ortodoxe din Ardeal*, în *MO*, an. XII, nr. 9—12, 1960, p. 601—626.

——— *Mănăstirea Prislop*, în *MA*, an. II, nr. 9—10, 1957, p. 707—712.

PETRANU, CORIOLAN, *L'art roumain de Transylvanie*, vol. I, Texte (Extrait de *La Transylvanie*), Bucarest, 1938, 97 p.

——— *Monumentele istorice ale județului Bihor*, Sibiu, 1931, 68+CXXIII p.

PICLIȘANU, Z., *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în *CCr*, an. XVI, nr. 1, 1936, p. 22—26; nr. 2, p. 92—99; nr. 3, p. 153—159.

PIRVAN, VASILE, *Un vechi monument de limbă literară românească* (1639—1668), București, 1904, 56 p.

POPA, ATANASIE, *Biserica din lemn din Birghez. Biserica din Ceaba. Biserica din Vad*, în *ACMIT*, II, 1929—30, Cluj, 1930, p. 353—399.

——— *Biserici vechi din lemn românești din Ardeal*, în *ACMIT*, III, 1930—1931, Cluj, 1932, p. 161—314.

——— *Biserici de lemn din Ardeal*, în *ACMIT*, IV, 1932—38, Cluj, 1938, p. 55—154.

——— *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Sturze Moldoveanul*, în *MMS*, an. XLII, nr. 1—2, 1966, p. 54—69.

——— *Exista o Cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în *Cercetări de Lingvistică*, an. X, nr. 1, 1965, p. 73—84.

——— *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în *MA*, an. X, nr. 1—3, 1965, p. 73—99.

POPA, TRAIAN, *Monografia orașului Tîrgu Mureș*, Tg. Mureș, 1932, 322 p.

POPA, Prof. Dr. VICTOR, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova*, în *MB*, an. VIII, nr. 7—9, 1958, p. 387—436.

POPEA, NICOLAE, *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, XIV+352 p.

POPESCU-CILIEI, Preotul I., *Biserici, tîrguri și sate din jud. Vîlcea*, Craiova, 1941, 138+X p.

POPESCU, MIH., *Sprijinul dat Bisericii Ortodoxe din Ardeal de frații din Principate*, (Brașov, 1936), 22 p.

POPESCU, Preotul NICULAE M., *Chiril Lucaris și Ortodoxia română ardeleană*, în *BOR*, LXIV, nr. 7—9, 1946, p. 425—446.

——— *În Alba Iulia odinioară (1698) și acum (1948)*, în *BOR*, an. LXVI, nr. 11—12, 1948, p. 608—620.

——— *Prin Banatul Timișoarei în vara anului 1909*, București, 1919, 78 p.

——— *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, 224 p.

POPOVICI, Dr. GHEORGHE, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, XV+424 p.

POPP, MARA, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Muscel (Originea ungurenilor)*, în *BSRG*, an. LII, București, 1933, p. 229—282.

POTRA, Prof. Dr. GEORGE, *Un român din Sibiu, Zenovie Pop, director al Băncii Naționale din Viena*, în *Almanahul din Viena*, 1966, p. 84—95.

PREDESCU, L., *Udriste Năsturel și răspîndirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf”*, în *BOR*, an. LXXXIII, nr. 1—2, 1965, p. 64—112.

PRISCU, Pr. I., *Racovițești îngropați în biserica Sf. Nicolae din Brașov*, în *TR*, an. LXXII, nr. 63 și 64, 1924.

——— *Vechimea bisericii Sf. Nicolae din Șchei-Brașov. Cine a zidit-o?*, în *TB*, an. III, nr. 4, Brașov, 1931, p. 335—340.

PRODAN, D., *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, 173 p.

PUSCARIU, Dr. ILARION, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, 178+434 p.

RACOVITĂ C., *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în *GG*, an. II, nr. 1, București, 1942, p. 68—73.

RADU, Dr. IACOB, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, 445 p.

RĂMUREANU, Pr. Prof. I., (*Antim Ivireanul*) luptător pentru Ortodoxie, în BOR, an. LXXIV, nr. 8—9, 1956, p. 831—853.

——— Constantin Brîncoveanu sprijinitor al Ortodoxiei, în BOR, an. LXXXII, nr. 9—10, 1964, p. 916—930.

RAUȚU, MELETIE, *Monografia eclesiastică a județului Vâlcea*, Rîmnicul Vâlcea, 1908, XX+134 p.

RELI, Dr. S., *Biserica Ortodoxă din Maramureș în vremurile trecute*, Cernăuți, 1938, 254 p.

——— *Vechea Episcopie ortodoxă a Maramureșului, și legăturile ei cu Bucovina*, în *Candela*, an. XLVIII, 1937, p. 185—203.

Repertoriul monumentelor istorice și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1958, 512 p.

SACERDOTEANU, AURELIAN, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Ardealul și Moldova*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 889—903.

——— *Tipografia Episcopiei Rîmnicului (1705—1825)*, în MO, an. XII, nr. 5—6, 1960, p. 291—349.

SENI, Dr. VALERIU, *Un manuscris din secolul al XVII-lea*, în *Trans.*, an. XLI, Sibiu, 1910, p. 14—16.

SIMEDREA, TIT, *Catastivul de hirotonii al Episcopiei Rădăuțului pe anii 1757—1782*, Cernăuți, 1943, 28 p.

——— *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740—1750*, în BOR, an. LXXXIII, nr. 9—10, 1965, p. 845—942.

SIMONESCU, DAN, *Sibiul, centru de cultură românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Almanahul din Viena*, 1966, p. 78—84.

SORESCU, Arhim. ROMAN, *Monastirile dobrogene*, București, 1914, 164 p.

STAN, C., *Școala poporană din Făgăraș și de pe Tîrnave*, vol. I, Făgărașul, Sibiu, 1928, 509 p.

STANCA, Dr. SEBASTIAN, *Cărți călătore*, în RT, an. XXV, nr. 1—2, 1935, p. 19—23.

——— *Colportajul vechilor cărți bisericești*, în RT, an. XXXII, nr. 11—12, 1942, p. 491—495.

——— *Graiul antimiselor*, în *Omagiu N. Bălan I*, Sibiu, 1940, p. 719—722.

——— *Pricină pentru o carte bisericească. Soborul vlădicului Varlaam la 1689*, în RT, an. XX, nr. 1—2, 1930, p. 31—34.

STĂNILOAE, DUMITRU, *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu țările românești*, Cernăuți, 1929, 69 p.

STOIDE, C. A., *Despre unele însemnări de pe Cazania lui Varlaam și de pe tipărituri vechi românești*, în MMS, an. XXXIII, nr. 10—12, 1957, p. 835—840.

SULICĂ, NICOLAE, *Minunata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni ai secolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943, 59 p.

——— *Preoții de la biserica Sf. Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în rev. *Athenaeum*, an. V, București 1939, nr. 1, p. 31—44; nr. 2, p. 127—134; nr. 3, p. 253—261; nr. 4, p. 344—359.

——— *Relațiile lui Mihai Viteazul cu orașul Tîrgu Mureș*, Tg. Mureș, (1929), 16 p.

ȘERBĂNESCU, Preotul NICULAE I., *Antim Ivireanul tipograf*, în BOR, an. LXXIV, nr. 8—9, 1956, p. 690—766.

——— *Despre Episcopia Strehaiei*, în MO, an. VI, nr. 9—10, 1954, p. 488—510.

——— *La trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în BOR, an. LXXV, nr. 10, 1957, p. 1012—1035.

——— *La 400 de ani de la apariția „Întrebării creștinești”*, în BOR, an. LXXVII, nr. 11—12, 1959, p. 1033—1052.

——— *Mitropolitul Anania. Contribuții la istoria Bisericii române în sec. XVI*, în GB, an. IX, nr. 9—10, 1950, p. 33—46.

——— *Mitropolitul Teodosie al Țării Românești, (1668—1672, 1679—1708)*, în ST, an. IV, nr. 5—6, 1952, p. 330—351.

——— *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 722—826.

——— *Titulatura mitropoliților, jurisdicția, hotarele și reședințele Mitropoliei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 698—721.

——— *Varlaam, mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672—1679)*, în BOR, an. LXXIV, nr. 12, 1958, p. 1120—1158.

ȘESAN, Prof. Dr. MILAN, *În amintirea soborului de la Iași din 1642*, în rev. *Candela*, an. LIII—LIV, 1942—43, p. 154—161.

ȘOTROPA, VIRGIL, *Bejenii în secolul XVIII*, în AS, nr. 16, 1932, p. 55—88.

——— *Contribuții la istoria școalelor năsăudene*, în AS, nr. 11, 1929, p. 1—25.

TĂȘIEDANU, ȘTEFAN, *Unirea Bihorului din 1737. Răspuns D-lui Gruia*, în CCR, Blaj, an. V, nr. 10, 1915, p. 291—300; nr. 11, p. 329—340; nr. 12, p. 369—380.

TECULESCU, HORIA, *Oameni și locuri din Tîrnava Mare*, în *Anuarul Liceului din Sighișoara pe anii 1929—1933*, Sighișoara, 1933, p. 225—380.

TEODORESCU, BARBU, *Cartea veche românească 1508—1830*, în MO, an. XI, nr. 9—12, 1959, p. 589—602.

——— *Circulația vechii cărți bisericești. Contribuții la un catalog cumulativ*, în BOR, an. LXXIX, nr. 1—2, 1961, p. 169—194.

——— *Circulația vechii cărți bisericești de București, 1508—1830*, în GB, an. XX, nr. 9—10, 1961, p. 879—921.

——— *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*, în BOR, an. LXXVII, nr. 3—4, 1959, p. 287—306.

TINCU-VELIA, N., *Istoria bisericească politico-națională a românilor preste tot*, Sibiu, 1865, XXIX+326 p.

TODORAN, ROMULUS, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în BUBB, seria Științe Sociale, Cluj, I, nr. 1—2, 1956, p. 291—297.

TURDEANU, EMIL, *Varlaam și Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udriște Năsturel*, în BOR, an. LII, nr. 7—8, 1934, p. 477—481.

UDIȘTEANU, Arhim. DIONISIE I., *Un episcop de Roman necunoscut*, în ST, an. VIII, nr. 7—8, 1956, p. 530—535.

URÎȚESCU, Arhim. GRIGORE, *Minăstirea Stănișoara*, București, 1943, 126 p.

VĂTĂȘIANU, VIRGIL, *Vechile biserici din piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, 225 p.

VERESS, Dr. ANDREI, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, București, 1927, 104 p. (AAR-MSI, s. III, t. VII).

VONICA, NICOLAE, *O ctitorie ardeleană în Dobrogea. Mănăstirea Cocoș, jud. Tulcea*, în RT, an. XXII, nr. 10—11, 1932, p. 337—345.

ZAHARESCU, Preot GH. C., *Biserica Sf. Nicolae din orașul Roman, Roman*, 1933, 144 p.

Dr. PETRU GROZA — SAU: O VIAȚĂ INCHINATĂ NEAMULUI ROMÂNESC

— 10 ANI DE LA MOARTEA SA —

În dimineața zilei de 7 ianuarie 1958, după o grea pătimire trupească, a închis pen'ru totdeauna ochii eminentul om de Stat al poporului nostru, Dr. Petru Groza.

Înfășurat în faldurile unor vrednicii de toți știute și petrecut de cins-tirea unui neam întreg — care se va descoperi de-a pururi cu emoție și cu justificată mândrie întru pomenirea lui — Dr. Petru Groza s-a mutat atunci din clocotul vieții noastre naționale, pe care a vrut-o liberă și prosperă, în panteonul eroilor pe umerii zdraveni ai cărora s-a ridicat edificiul măreț al României socialiste. Prețuirea și recunoștința obștească — pe care și le-a agonisit definitiv încă pe vremea când era în plină vigoare — au cîștigat în amplitudine în ceasul în care acest mare fiu al străvechii noastre plămăde daco-romane străbătea pe ațet de tun, în procesiune de neuitat, calea spre odihna de veci a mormîntului. Am văzut atunci, pe traseul triumfalei sale despărțiri, zeci de mii de oameni din Capitală și din toate părțile țării, strivind lacrimi între gene și articulînd șoapte de recunoștință și de bine-cuvîntare. Există dureri care înalță sufletul. Pe bulevardele primului oraș al țării se tălăzuia atunci, într-o revărsare tăcută și demnă, o astfel de durere care-și striga tăria fără ostentație sub cerul cenușiu al unei dimineți iernatice: Poporul nu uită!

Iar Dr. Petru Groza era unul dintre marii lui binefăcători — și avea să rămîna astfel în recunoștința și prețuirea obștească și dincolo de scîl-pirea calmă a marmorei care i-a oferit sălaș de veșnică odihnă.

S-a născut la 7 decembrie 1884, în comuna Băcia, din vecinătatea Devei, ca fiu al preotului ortodox român Adam Groza.

Copilăria și-a petrecut-o pe meleagurile hunedorene, atît de bogate în visterii trecute, în avuții agrare, forestiere și miniere, dar și în obida celor mulți și dosădiți care pe vremea aceea se istoveau ca să poată huzuri în voie beneficiarii unor întocmiri sociale nedrepte.

După absolvirea liceului și-a făcut studiile universitare la Budapesta, Berlin și Leipzig, obținând doctoratul în științele juridice.

Alături de alți intelectuali ardeleni, a militat încă din anii studenției pentru eliberarea Transilvaniei de sub dominația imperiului habsburgic austro-ungar. Asuprirea națională practică de cancelariile imperiale a avut în Dr. Petru Groza un adversar ireductibil. Consecvent poziției sale ideologice de fond, mereu favorabilă maselor populare sătule de împilare, el milita neobosit și fără teamă de riscuri pentru egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților din cuprinsul imperiului austro-ungar. Discriminările întemeiate abuziv pe considerente etnice, sociale și religioase întâlneau în tânărul luptător român din Ardeal un obstacol de netrecut. Mai presus de toate, ținta supremă pe care o urmărea era înfăptuirea și desăvârșirea idealului unității statului român.

Înfăptuirea acestui ideal s-a săvârșit în anul 1918. Desăvârșirea lui avea să se amâne vreme de aproape trei decenii. Fruntaș între luptătorii pentru înfăptuirea idealului național, desăvârșirii unității Statului român Dr. Petru Groza avea să-i fie unul din cliitori. Până acolo, însă, a avut de străbătut cale lungă și dificilă.

Insuflețit de idealuri patriotice, democratice, Dr. Petru Groza s-a lansat în viața politică a României întregite. Inzestrat cu alese însușiri personale și posesor al unei temeinice pregătiri juridice, a fost ales de cinci ori deputat și a ocupat în două rânduri înalte funcțiuni de conducere în Stat (ministru).

În acea vreme gândirea și activitatea sa politică evoluau și se orientau în spre convingeri democratice progresiste. El sesizează și dezaprobă caracterul antipopular al partidelor burghezo-moșierești, nepăsarea lor față de interesele maselor populare și se retrage, protestatar, din funcțiile politice pe care le ocupa. „Prin distanța pe care am luat-o voi — avea să scrie el după aceea — am cîștigat obiectivitatea și perspectiva necesare pentru a judeca clar, stabilind adevărul că acele realități izvorăsc din ciocnirea dintre exploatații tot mai mulți și beneficiarii tot mai puțini ai sistemului economic dominant“.

Hotărît să găsească „o nouă orientare care să corespundă intereselor reale ale poporului român“, Dr. Petru Groza reintră în viața politică trecînd fără șovăire de partea maselor obidite și alăturîndu-se din toată inima forțelor sociale înaintate în perioada frământărilor interne care au culminat cu puternicele lupte muncitorești din 1929—1933.

Sub conducerea sa — la începutul anului 1933, pe locurile unde se ridicaseră la luptă pentru dreptate socială și națională Horia, Cloșca și Crișan, iar mai tîrziu Avram Iancu, în Țara Zarandului — a luat ființă „Frontul Plugarilor“. Această organizație politică democratică a maselor

țărănești avea să joace un rol important în realizarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare. Ales senator în decembrie 1933, folosește această calitate în sprijinul intereselor celor mulți.

În vremea aceea, la orizontul vieții politice interne și externe se profilau primejdiile generate de ascensiunea fascismului. Organizațiile democratice, grupări progresiste și oameni politici care se situau pe poziții înaintate, inițiază făurirea unui front comun de luptă antifascistă. Dr. Petru Groza e alături de ei, dintru început. „Noi am înțeles că fascismul este dușmanul maselor populare, al omului și al culturii, că noi, pentru a merita numele de oameni, trebuie să ne ridicăm împotriva lui ca un singur om și să-l zdrobim! Fără așteptare, fără îndoială!” — declara cu hotărâre vajnicul luptător democrat. Combătind fără răgaz politica umilitoare de sacrificare a independenței și suveranității țării tendințelor expansioniste și anexioniste ale Germaniei hitleriste, a încheiat un acord de luptă împotriva fascismului cu organizații democratice din țara noastră, în fruntea cărora se aflau comuniștii. Acordul a fost încheiat în mod simbolic sub gorunul lui Horia și la mormântul lui Avram Iancu de la Tebea. Un prim și răsunător efect al acestui acord a fost victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare parțiale care au avut loc în județul Hunedoara, în februarie 1936, cînd atât candidatul fascist cit și cel guvernamental au fost înfrinși categoric.

Ca o recunoaștere a activității sale democratice, Dr. Petru Groza a fost ales vicepreședinte al Comitetului național român al Reuniunii Universale pentru Pace, înființat pe baza hotărîrilor Congresului Mondial pentru Pace ținut la Bruxelles în septembrie 1936.

În anii celui de al doilea război mondial Dr. Petru Groza e alături de forțele politice și de oamenii clarvăzători care — animați de simțăminte patriotice reale — militau împotriva dictaturii fasciste, împotriva aservirii României de către Germania hitleristă și a războiului antisovietic. Lupta aceasta era împreunată cu riscuri. Dr. Petru Groza a suferit și a suportat cu bărbăție rigorile lor, căci dictatura antonesciană l-a întemnițat și l-a internat în lagăr. Represaliile nu l-au frînt și nu l-au intimidat: în vara anului 1943, cînd s-a constituit Frontul Patriotic Antihitlerist, Dr. Petru Groza — în fruntea Frontului Plugarilor — se afla printre primii lui aderenți.

Cotitura de însemnătate epocală din august 1944 a deschis țării noastre calea spre realizarea aspirațiilor obștești de libertate, democrație și progres social. Acum, adîncă dragoste de popor și înalte însușiri de om de Stat ale doctorului Petru Groza și-au găsit un cîmp larg de afirmare. El s-a situat ferm, de la început, pe poziția făuririi și întăririi alianței de luptă muncitorești-țărănești, fapt de cea mai mare însemnătate în desfășu-

rarea procesului revoluționar prin care a trecut țara și poporul nostru după zdrobirea agresiunii fasciste. Înainte de aceea, în anii grei ai luptelor duse pentru scoaterea României de sub influența Germaniei hitleriste, doctorul Petru Groza spunea, ocazional:

„Plugari, văd în dv. veacuri întregi de trudă și de suferință, văd dragostea, dirzenia și hărnicia cu care ați străbătut vremuri întunecate, deasupra cărora se ridică imaginea lui Doja, chipul vijelios al lui Horia, figura vitează a lui Tudor, și, alături de ei, întreg cortegiul acelor dirji și neînduplecați plugari, cu suflet de cremene, care au scăpărat cele dintii scînteii ale libertății țăranilor.

Dv. și muncitorii din uzine reprezentați, în cea mai nobilă expresie, justificarea existenței omenеști pe pămînt, prin muncă, prin statornicia și prin crezurile voastre, drepte și cinstite.

... În mijlocul acestora, intelectualii trebuie să-și găsească așezarea corespunzătoare ideii de muncă...

Nu găsesc formulă mai dreaptă, mai morală, mai corespunzătoare țării noastre decît această intrare a maselor populare în stăpînirea țării pe poarta larg deschisă a istoriei contemporane“.

Acum, cînd stavilele care stăteau în calea afirmării puterii și capacității conducătoare a celor mulți, cinstiți și simpli erau înlăturate pentru todeauna, marele nostru om de Stat putea să-și spună gîndul întreg și fără ocolișuri: „Cele două mari tabere ale poporului (— scil.: muncitorii și țăranii —) trebuie să se înfrățească, să-și dea mîna cu sinceritate și să pășească la făurirea destinului viitor al României“.

Așa a fost! În epicele bătălii date după 23 August 1944 de Frontul Național Democrat pentru înfăptuirea reformei agrare peste capul reacțiunii, pentru însaurarea puterii populare și pentru refacerea economică a țării, muncitorii și țăranii au acționat strîns uniți. Alături de ei și-au găsit un loc de zbatere cinstită pentru destinul ulterior, progresist al țării toți intelectualii legați de popor.

La 6 martie 1945 conducerea țării este încredințată unui guvern democratic care era prezidat de Dr. Petru Groza. Acest guvern a avut rolul de căpetenie în înlăturarea monarhiei și instaurarea Republicii, la 30 decembrie 1947.

Vreme de 7 ani a lucrat doctorul Petru Groza ca președinte al guvernului, iar după aceea — din 2 iunie 1952 și pînă la încetarea din viață — ca președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, pentru construirea socialismului în țara noastră, încredințat fiind că aceasta va duce la redșteptarea națională a poporului român și la înfăptuirea celor mai înalte idealuri de propășire a României.

Dr. Petru Groza și-a iubit patria și poporul român cu dragoste pilduitoare și cu toată osîrdia unui profund gînditor politic și om al faptei. De trecutul de luptă și de jertfă al precusorilor noștri era mîndru — și cu drept cuvînt. Dar — spunea el, mărturisindu-și o convingere de adîncime, care avea să devină convingerea întregii noastre generații — „gloria trecutului nu ne scutește de lupta prezentului pentru un viitor și mai glorios; un viitor de emancipare, de puritate și înflorire, de dreptate și fericire socială“.

La vederile sale politice largi și înaintate, la patriotismul său robust și luminat, Dr. Petru Groza adăuga complementul unei inimi vibrînde de dragoste pentru oameni, pentru curmarea oricăror pricini de înverșunare și învrăjbire a unui „neam“ contra altui „neam“. El a militat neabătut pentru curmarea discriminărilor de tot felul, pentru cimentarea frăției poporului român cu naționalitățile conlocuitoare, pentru unitatea politică a tuturor cetățenilor țării — români, maghiari, germani și de alte naționalități — în jurul ocîrmuirii de Stat ieșită din popor. „Să facem o Românie — spunea el, senin și zguduitor — în care toți cetățenii acestei țări, fără deosebire de naționalitate sau religie, să se simtă la ei acasă!“

Dar Dr. Petru Groza a adus contribuții deosebit de valoroase și la înfăptuirea politicii externe a României. El a militat — consecvent și neobosit — pentru întărirea prieteniei și colaborării frățești dintre țara noastră și celelalte țări socialiste, pentru dezvoltarea relațiilor de colaborare cu toate țările, pentru apărarea și întărirea păcii. Afirmării României ca o forță activă pe plan internațional și ridicării prestigiului țării noastre pe trepte din ce în ce mai înalte, Dr. Petru Groza le-a dedicat toată priceperea politică și uriașa sa capacitate de muncă.

Dotat cu aptitudini evidente de orator și destoinic mînuitor al condeiului, Dr. Petru Groza a desfășurat o bogată activitate literară și publicistică, pusă consecvent în slujba ideilor umanitare, a păcii și prieteniei între popoare și a progresului social.

Optimist și bucuros de tovărășia oamenilor, prompt și comunicativ în orice împrejurare, a fost iubit de oamei și prețuit ca puțini alți ocîrmuitori de popoare.

Il iubim și-l prețuim și dincolo de moarte. Oameni ca el se nasc arareori — și nu mor niciodată. Cînd ies din vîltoarea vieții — ale cărei zvîrcoliri le stăpînesc cu iscusință de cîrmaci îndeobște recunoscuți și acceptați ca atare — ei se instalează firesc și definitiv pe scutul de aur al recunoștinței și pomenirii obștești. Locul lui Dr. Petru Groza a fost hotărît să fie acolo încă pînă era în viață: i l-a designat un neam întreg — și nenumărate competențe politice de peste hotare, a căror prețuire a evoluat nu o dată în erupții admirative.

Îl cinștim și pomenim și noi — cu emoție și recunoștință — ca cetățeni devotați ai Patriei noastre prospere, Republica Socialistă România și, totodată, ca slujitori și fii credincioși al Bisericii străbune. Prețuirea ce i-o purtăm se îndreaptă către cel ce și-a slujit țara și poporul cu dragoste și pricepere, fiind totodată apropiat și de problemele bisericești.

Încă din 1909, tinăr fiind, Dr. Petru Groza a fost ales deputat în Adunarea eparhială a Arhiepiscopiei Sibiului, intrind vijelios în vîltoarea luptelor pe care le ducea acest organism bisericesc pentru apărarea și afirmarea ființei naționale a românilor ardeleni. Se știe că, pe vremea aceea, Biserica Ortodoxă Română din Transilvania avea școli populare, gimnazii și licee românești, exercitînd efectiv — și, uneori, exclusiv — un rol național de ocrotire a drepturilor românilor din Ardeal. De aceea, deputatul eparhial Dr. Petru Groza a luat parte activă la îndeplinirea misiunii naționale a Bisericii noastre, străduindu-se și pe această cale pentru binele poporului.

A continuat să activeze în acest făgaș pînă la sfîrșitul vieții sale, ajungînd să fie deputatul eparhial cu cel mai vechi stagiul din Biserica Ortodoxă Română. Cunoștea îndeaproape problemele acelei Biserici din proprie experiență și a contribuit la rezolvarea lor așa cum cereau interesele superioare ale țării și poporului nostru. „Colaborarea cu masele... nu cunoaște obstacole de netrecut — spunea Dr. Petru Groza unui oaspete indian, cînd era președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale —, orice problemă și în orice situație găsindu-și o soluție. Exemplific: V-am spus că sînt fiu de preot. Dețin de aproape jumătate de secol funcții de conducere în organizația Bisericii Ortodoxe Române, reprezentînd cultul poporului român. Conform constituției bisericești, ocup aceste funcții prin alegeri periodice din 4 în 4 ani, fiind ales consecutiv pînă astăzi, făcînd parte din Consiliul Superior Național Bisericesc etc., fără ca aceasta să prejudicieze colaborării de care am vorbit. Deci încă o dată, toate problemele își găsesc soluțiile dacă ne conduce dragostea față de țară și popor, pe care îl slujim cu toții“. (Rev. „Magazin istoric“, anul II, nr. 1, ian. 1968, p. 54 urm.).

„Dar — așa cum scria acum zece ani I. P. S. Mitropolit Dr. Nicolae Mladin, ca arhimandrit profesor de teologie, în articolul omagial din „Telegraful Român“ (n. 3—4 1958) — dacă el, ca fiu de preot ortodox și deputat eparhial, a fost mai apropiat de Biserica Ortodoxă, aceasta nu l-a împiedicat să promoveze egalitatea dintre toate cultele și întărirea colaborării dintre ele în lupta pentru pace. Unitatea poporului cerea înlăturarea certurilor religioase și colaborarea tuturor cultelor în lupta măreată a progresului social și păcii“.

La căpătîiul său, în ziua pornirii sicriului pe drumul din urmă, reprezentanții cultelor religioase din țara noastră au rostit rugăciuni pentru odihna sufletului ales al celui ce a fost Dr. Petru Groza.

Cu acel prilej — vorbind „în numele întregii Biserici Ortodoxe Române, cât și în numele celorlalte culte din țara noastră” — Mitropolitul de atunci al Ardealului, pururea pomenitul Nicolae Colan, a spus între altele: „Biserica noastră ortodoxă, ca și toate celelalte culte, îi sintem recunoscători că în mersul creator al istoriei, el a fost sfătuitoarul înțelept al raporturilor și relațiilor între Stat și culte, în așa fel încît Biserica să participe, alături de popor, la viața cea nouă și să-și păstreze și tradiția sa izbăvitoare în legătură cu lucrarea ei de veacuri” (Rev. „Mitropolia Ardealului”, III, 1958, nr. 1—2, p. 10).

Trupul neînsușlețit al doctorului Petru Groza odihnește sub bolta solemnă a Monumentului eroilor luptei pentru libertatea poporului și patriei, pentru socialism, din Parcul Libertății.

Amintirea lui umple cerul Patriei pe care a iubit-o puternic și statornic, arcuindu-se mereu proaspătă peste streășinile sufletelor noastre și peste veacuri, „din neam în-neam”.

REDAȚIA

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

I N N O U L A N

— LA CATEDRALA MITROPOLITANĂ. — RECEPȚIA DE LA REȘEDINȚA MITROPOLITANĂ —

Slujitorii și credincioșii Bisericii noastre au întâmpinat noul an 1968 cu inimi înălțate și cu simțăminte de deplină încredere în viitorul Patriei noastre iubite.

La miezul nopții, în familii și la reuniunile organizate de instituții și întreprinderi, a răsunat luminosul cuvânt festiv adresat întregului nostru popor de Domnul *Nicolae Ceaușescu*, Președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România. Domnia Sa a exprimat felicitări călduroase tuturor celor ce se străduiesc cu inimă curată pentru bunul mers al Patriei și a chemat pe cetățenii țării la noi acțiuni de cheazășuire a unui viitor fericit și îmbelsugat pentru întregul nostru popor.

Pentru preoții și credincioșii Bisericii noastre, dimineța de Anul Nou a început cu rugăciuni înălțate către Părintele ceresc, mulțumindu-i fierbinte pentru ocrotirea de care ne-a învrednicit și cerîndu-i ajutorul și binecuvîntarea dumnezeiască pentru izbîndirea năzuințelor curate — religioase și cetățenești — ce le nutrim pentru noul an.

La Catedrala mitropolitană din Sibiu, un sobor de preoți și diaconi în frunte cu P. C. Vicar arhiepiscopesc Tr. Belășcu a săvîrșit Sfînta Liturghie.

A fost de față I. P. S. Mitropolit *Nicolae* al Ardealului.

Răspunsurile liturgice au fost date de Corul mixt al Catedralei dirijat de P. C. Conf. univ. Gheorghe Șoima.

La priceastă a predicat P. C. Vicar arhiepiscopesc Tr. Belășcu, scoțînd în evidență întreita însemnătate a praznicului: Tăierea-împrejur a Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, pomenirea Sfîntului Părinte bisericesc Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareei Capadochiei și începutul noului an. A arătat îndatoririle bisericești și cetățenești care decurg din această prăznuire și a îndemnat pe credincioși să ducă o viață lui Dumnezeu bineplăcută și poporului nostru de cel mai mare folos.

La sfîrșitul Sfîntei Liturghii, I. P. S. nostru Mitropolit *Nicolae* a intrat în Sfîntul Altar și — după ce a fost înveșmîntat cu mantie, omofor și mitra arhierescă — a dat citire rugăciunii de mulțumită lui Dumnezeu pentru binefacerile revărsate pînă acum asupra Bisericii și Patriei noastre, cerîndu-i ajutor și binecuvîntare întru îndeplinirea sarcinilor pe care ni le pune înainte noul an 1968.

După aceea, diaconii au cântat un Polihroniu pentru îndelunga înziliră a Înalt Prea Sfințitului nostru Mitropolit *Nicolae*, pentru sănătatea *Ocîrmuitorilor* Patriei noastre, pentru propășirea credincioșilor Bisericii noastre și a întregului nostru popor.

Intr-amiazi, la Reședința mitropolitană, s-a desfășurat îndătinata recepție de Anul Nou, la care au participat slujitorii așezămintelor bisericesti de la centrul Arhiepiscopiei, precum și numeroși credincioși.

La intrarea în salonul de recepție, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit *Nicolae* a fost întâmpinat cu Imnul arhieresc, cântat de Corul bărbătesc al Catedralei, sub diriguirea P. C. Prof. Gh. Șoima.

A luat cuvîntul P. C. Vicar arhiepiscopesc *Tr. Belascu*. În numele preoților și credincioșilor din Arhiepiscopie și al slujitorilor bisericesti din orașul de reședință al Mitropoliei Ardealului, adresindu-se Arhipăstorului nostru, P. C. Sa a exprimat urări de sănătate și activitate bogată, asigurînd pe I. P. S. Sa de devotamentul deplin pe care i-l poartă preoții și credincioșii deopotrivă și de simțămintele patriotice care îi însuflețesc pe toți.

Răspunzînd bunelor urări ce i-au fost exprimate, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit *Nicolae* a spus:

*Prea Cucernice Părinte Vicar,
Prea Cucernici Părinți,
Iubiți Frați,*

Sfîrșitul unui an și începutul unui nou an ne face pe toți să fim „filozofi” și să medităm asupra vieții și mai ales — zic unii — asupra „trecerii” ei. O oarecare melancolie se așează în sufletul nostru, cînd vedem cum se duc anii. Totuși, dacă filozofez și eu și meditez asupra timpului, socotesc timpul nu numai în sensul celui pe care-l măsoară orologiile de pe toată fața pămîntului.

În afară de timpul acesta care de fapt „trece”, există timpul din noi înșine, timpul spiritual sau — cum i se mai spune — timpul psihologic. În cadrul acestui timp; anii nu trec, ci se sedimentează în sufletul nostru și devin germenii de viață nouă, de energii, pentru că se cumulează ceea ce au adus în noi anii ce au trecut. În noi sînt sedimentate faptele trecutului nostru; am putea spune că în noi sînt sedimentate milenii, pentru că în fiecare din noi este un lanț al trecutului, al generațiilor anterioare, ce nu știm unde se încheie, pînă unde se adîncește în istorie.

Deci anii nu trec, ci rămîn ca zăcămintे în noi, nu ca un zăcămint mort, ci ca un zăcămint viu — ca pe baza lui să privim cu încredere anii ce vin!...

Dacă acest lucru este valabil pentru un individ, atunci e valabil și pentru un popor. Poporul român nu este de azi, ci este aici din străvechimi. Mai ales în viața de la țară sînt moșteniri din trecut, ce germinează azi o viață nouă.

Trecutul trăiește în noi, în popor, ca o energie de viață nouă și ne îndrumază, astfel, către viitor.

Această acumulare de ani în ființa noastră ne face să simțim — în fiecare an — cum s-au adăugat bogățiile spirituale ale neamului nostru,

cum ne-am împlinit și ne-am lărgit, așa precum la copaci — cu fiecare an — se adaugă un cerc în plus. Tot așa, fiecare din noi adăugăm — cu fiecare an — un cerc de realizări noi, de desăvîrșiri noi.

De aceea, la sfîrșit de an și la începutul unui nou, nu simțim melancolie, ci bucuria împlinirilor, a cercurilor ce — an de an — s-au adăugat la zestrea noastră. Simțind acest lucru, privim înainte cu optimism, cu încrederea că dacă anii trecuți ne-au dat posibilitatea să cucerim realizări noi, să facem ceva în lumea aceasta pentru binele omului, pentru binele poporului, atunci Dumnezeu ne va ajuta — și de aici înainte — să fructificăm bogat aceste sedimentări, aceste realizări, pentru că pornim de la o bază mai largă.

Iată, care este filozofia creștină și umană în legătură cu timpul, care pornește de la realitatea spirituală, materială și biologică; este filozofia energiilor spirituale ce se adună an de an și care ne ajută să amplificăm viața și s-o ridicăm pe culmi. Acesta este dinamismul sădit de Dumnezeu în viața noastră omenească, care tinde spre o desăvîrșire ce nu se termină niciodată.

Tocmai aceasta este și trăsătura epocii noastre: efortul continuu în spre o viață din ce în ce mai desăvîrșită, mai fericită, mai constructivă și mai în armonie. Este o încordare uriașă spre o perfecțiune care în unele părți abia mijeste, în altele — cum este țara noastră — e în curs de dezvoltare, dar care tinde spre culmi din ce în ce mai înalte. Căci după un pisc, urmează un alt pisc și niciodată nu putem spune c-am ajuns pe piscul cel mai înalt, care este Dumnezeu și niciodată nu putem spune c-am ajuns deplin desăvîrșirea, pe care noi o vedem în Dumnezeu.

Deci, aceste două elemente trebuie să le cumpănim la început de an: 1. zăcămintele ce s-au sedimentat în sufletul nostru an de an; și 2. tendința neconținută către desăvîrșire, conștiința că trebuie să ne depășim mereu pe noi înșine, fără să ajungem vreodată la culmea deplină, la ultima culme.

Tocmai în aceasta constă și fericirea noastră: tendința neconținută spre progres, spre tot mai binele vieții noastre, spre autodepășire continuă.

*

Pentru mine, anul trecut este împărțit în două: o jumătate din el am fost profesor, iar cealaltă jumătate, am fost mitropolit. Două jumătăți adunate laolaltă fac un an. M-am străduit de-alungul celor două jumătăți să-mi fac datoria față de Biserică și față de Patrie. Dacă e puțin ceea ce s-a putut realiza, atunci pentru binele ce s-a putut înfăptui îi mulțumesc lui Dumnezeu; de asemenea, mulțumesc clerului și credincioșilor, care și-au pus sufletul pentru propășirea vieții noastre noi.

Viața Bisericii noastre a fost intensă, atât pe plan intern, cât și pe plan extern.

Pe plan intern viața bisericească s-a desfășurat mereu la fel, dar fiind mereu alta, înnoită. În Biserica noastră reîntregită, unitatea ei spirituală s-a adîncit, s-a întărit, încît privim cu încredere spre anul ce-l începem azi, în cursul căruia vom sărbători 20 de ani de la reîntregirea Bisericii strămoșești din Ardeal și 50 de ani de la realizarea marelui vis al înfăptuirii Statului național român întreg, liber și independent. Socotim

că anul acesta va însemna un an de întărire și de adîncire a unității poporului român, de sprijinire tot mai activă a poporului nostru în lucrarea sa generoasă de promovare a păcii și colaborării frățești în toată lumea.

Pe plan extern, Biserica noastră a avut relații multiple. Am avut delegații ce au participat la întrunirile sau sesiunile din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor, Conferinței Creștine pentru Pace sau Conferinței Bisericilor Europene. La rîndul ei, Biserica noastră a primit delegații venite din alte părți ale lumii. De exemplu, amintim Consultația din cadrul C.C.P.P., care a avut loc în toamnă la București, gazdă fiind Biserica noastră Ortodoxă Română în frunte cu Prea Fericitul nostru Patriarh Justinian. Ea s-a desfășurat într-un spirit așa de creștinesc, încît rezultatele ei au fost pozitive și toți delegații au plecat de la noi foarte încîntați și mulțumiți de viața Bisericii noastre și de mărețele realizări ale Patriei noastre.

La fel, am avut vizite ale altor Biserici. Dintre acestea, cea mai de seamă este aceea a Sanctității Sale Patriarhului Ecumenic Athenagoras, care după circa 200—300 de ani reia legăturile directe ale Patriarhiei Ecumenice cu Biserica noastră Ortodoxă Română. Această vizită a fost un bun prilej de întărire a relațiilor interortodoxe, un bun prilej ca Înaltul Ierarh să vadă viața din cadrul Bisericii noastre și din Patria noastră, încît Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic a putut să plece de la noi cu impresii frumoase și plăcute, nu numai despre Biserica noastră strămoșească, ci și despre Patria noastră.

Amintim vizita Eminenței Sale Cardinalului Dr. Franz König, care — invitat de Prea Fericitul nostru Patriarh Justinian — a venit în țara noastră ca reprezentant al Bisericii Romano-Catolice naționale austriece. Prin această vizită s-au întărit relațiile frățești dintre cele două Biserici, întărindu-se totodată și relațiile dintre poporul român și poporul austriac. În cuvîntarea pe care a ținut-o cu prilejul recepției de la Sf. Patriarhie, Eminența Sa Cardinalul König a declarat — între altele — că pleacă din țara noastră cu impresii de neuitat și că a constatat că între culte este o adevărată atmosferă ecumenică. Totodată, a poștit pe Prea Fericitul nostru Patriarh Justinian să-i întoarcă vizita în Austria și a oferit două burse pentru studenți români, iar Prea Fericirea Sa, acceptînd invitația, a oferit două burse pentru studenți austrieci.

Pe plan intern s-au intensificat relațiile cu celelalte culte din țara noastră încît la serbările din 15 august 1967 de la Curtea de Argeș, prilejuate de împlinirea a 450 de ani de la înființarea frumoasei mănăstiri de acolo, au fost de față toți reprezentanții Cultelor din Republica Socialistă România.

În Mitropolia noastră, instalarea mea a fost prilej de întîlnire a tuturor reprezentanților Cultelor din țara noastră. Apoi am participat eu însumi și am vorbit la instalarea Eminenței Sale Episcopului reformat de la Oradea, Ladislau Papp. De asemenea, am continuat relații cu Eminențele lor episcopii Fr. Müller al Bisericii evanghelice luterane C.A., Nagy Iuliu-reformat Cluj, Kiss Elek-unitarian Cluj, Argay Gheorghe, luteran maghiar. Avem relații frățești cu Prea Sfinția Sa Episcopul romano-catolic de Alba-Iulia Marton Aron, căruia i-am făcut o vizită la reședința din Alba-Iulia, iar recent

P. Sf. Sa mi-a întors vizita aici, la Sibiu. Deci, pe plan intern relațiile dintre culte sînt pe calea înfrățirii în Hristos și a patriotismului luminat care ne unește pe toți în sprijinirea activă a poporului nostru în lucrarea de desăvîrșire a vieții celei noi și în promovarea prieteniei dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Am amintit aceste lucruri pentru că la cumpănă de ani trebuie să ne facem bilanțul a ceea ce am realizat în anul ce s-a sfîrșit. În anul acesta Patria noastră, de asemenea, a avut un bilanț bogat pe plan intern și pe plan extern. Cei 20 de ani de la proclamarea Republicii au prilejuit trecerea în revistă a marilor și adîncilor transformări înnoitoare din țara noastră. La sărbătoarea Republicii a participat și Biserica noastră prin cuvîntările ce s-au rostit — cu acest prilej — în toate bisericile și prin roadele conlucrării Ierarhilor — în frunte cu P. F. Patriarh Justinian, a clerului și credincioșilor, la înflorirea Patriei noastre scumpe și la cauza păcii în lume.

De altfel, acest lucru este și firesc, fiindcă și în trecut Biserica noastră a fost alături de popor, sprijinindu-l în realizarea idealurilor sale. Iar în prezent ea se bucură de realizarea acestor idealuri, e mîndră de marile progrese ale țării noastre și de prestigiul din ce în ce mai strălucit al poporului nostru pe plan internațional.

Ne găsim în fața unui an nou. Fiecare din noi își face un plan de viitor. Poate că cea mai frumoasă trăsătură a vieții omenești este faptul că în aceste momente ne făurim fel de fel de visuri. Trăim în vis, dar nu în vis steril, gol, ci un vis care angajează toate energiile noastre. Fiecare, urmărind ceea ce a realizat pînă acum, își face plan despre ceea ce mai are de făcut, în conformitate cu realitățile date.

Tot așa face și Biserica, căci ea nu este o Biserică anchilozată, învechită, cum a scris acum vreo 50 de ani un teolog protestant de renume din Apus, care opina că — deși tradiționalistă — Biserica Răsăriteană a putut — de fiecare dată — să se mențină în viață; dar odată cu epoca ritmului viu de viață, ea se va destrăma ca un vestigiu din vechime, de îndată ce este scos la aer. Or, s-a întîmplat tocmai invers: Ortodoxia a găsit puterea de înnoire potrivit epocii, pășind înaintea altor Biserici, pentru că ea a păstrat Adevărul autentic al lui Iisus Hristos și legătura strînsă cu poporul și cu năzuințele lui.

Biserica Ortodoxă privește cu încredere în viitor, pentru că are în ființa ei energiile lui Iisus Hristos, pentru că în ea zac semîntețele tradiției trecutului, care în prezent germinează spre viață nouă. Ea privește cu încredere în viitor, pentru că nu se simte depășită, ci factor ce contribuie la mersul înainte al poporului nostru. Privește cu optimism înainte, pentru că și poporul nostru privește cu încredere la viitorul ce-i stă în față. Poporul nostru, pe temeiul capacităților lui și a mărețelor lui realizări din vremea noastră, privește cu curaj viitorul în față, și se află într-o competiție necontenită cu iureșul de viață și de progres din toată lumea, conștient că — sub călăuzirea conducătorilor înțelepți — va ține pasul cu ritmul accelerat de dezvoltare a lumii moderne.

Poporul nostru are convingerea că — strîns unit și valorificînd toate energiile sale — va merge înainte în această competiție. Va merge înainte

prin mijloacele proprii, prin demnitatea lui, cu convingerea că a avut în trecut un rol important și că are și azi un rol însemnat și pe plan internațional. De aceea, privim cu bucurie înainte la zărilor luminoase ale vieții poporului nostru, dar și la perspectiva luminoasă a viitorului Bisericii noastre.

Cu acestea, vreau să inchei.

Mulțumesc tuturor pentru colaborarea frățească și doresc ca această colaborare frățească, ca spiritul de comuniune duhovnicească să se întărească și să se adincească. Spiritul de fracționism și de grupă, care generează conflicte personale, egoiste, este dăunător nu numai individului, ci și colectivității, Bisericii și Patriei.

De vreme ce sintem fii ai Bisericii și ai poporului, slujitori ai idealului bisericesc și ai idealului național, fiecare din noi trebuie să ne dăm contribuția la cit mai deplina lor realizare. Să lucrăm în armonie cu credința ortodoxă, cu patriotismul constructiv, și atunci orgoliul, dorința de stăpânire, egoismul, vor fi înlocuite cu spiritul de dăruire al tuturor pentru îndeplinirea idealurilor mari ce ne stau în față.

Transmît urări de bine pentru Biserica noastră, în frunte cu Prea Fericitul nostru Patriarh Justinian, pentru Patria noastră, în frunte cu înțelepții și iubiții ei conducători, și doresc ca — împreună cu toți — să colaborăm la așezarea în lume a dreptății sociale, libertății, dragostei și a păcii, pentru ca, astfel, voia lui Dumnezeu să se împlinească, iar noi să fim fericiți, că am slujit Bisericii și Patriei cu toate puterile noastre. Dumnezeu să binecuvinteze roadele strădaniilor noastre, roadele muncii poporului nostru și pacea și bunăstarea să se întindă peste toată fața pământului!

Corul și asistența au cântat „Mulți ani trăiască“.

După aceea, I. P. S. Sa a oferit o gustare, întreprinzându-se cordial și părintește cu toți cei ce au sîrguit să-i prezinte urări pentru noul an.

Recepția s-a desfășurat într-o atmosferă de bucurie și de aleasă desfătare sufletească.

*

La Secretariatul arhiepiscopesc a fost deschisă, ca și în alți ani, Cartea de onoare, în care slujitorii bisericești și numeroși credincioși au ținut să prezinte Arhiepiscopului nostru — și pe această cale — omagiile și urările lor de bine.

*

Cu prilejul Anului Nou, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a trimis telegrame de felicitare Înălților Ierarhi și Ocîrmuirii de Stat; primind răspunsuri călduroase.

PREA FERICIRII SALE

PREA FERICITULUI PĂRINTE JUSTINIAN

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

București

Sfînta Patriarhie

În pragul anului nou 1968 Vă rugăm, Prea Fericite Părinte Patriarh, în numele nostru personal, al preoțimii și credincioșilor din Mitropolia

Ardealului, să binevoiți a primi cele mai calde felicitări pentru bogata activitate ce desfășurați cu alita înțelepciune, dăruire de sine și însuflețire spre binele Bisericii noastre și al fiilor ei dreptcredincioși.

De asemenea ne îngăduim a Vă face frățești urări de arhipăstorire îndelungată și plină de roduri duhovnicești pentru Biserică, pentru Ortodoxie, pentru creștinătate și spre binele scumpei noastre Patrii, spre biruința păcii, iubirii și dreptății în lume.

Cu frățescă dragoste în Hristos Domnul.

Nr. 8990/1967

† NICOLAE
Mitropolitul Ardealului

DOMNULUI PROFESOR DUMITRU DOGARU
Secretarul general al Departamentului Cultelor

București 13
Strada Snagov 40

La împlinirea celor două decenii de la proclamarea Republicii noastre, Vă exprimăm, Domnule Secretar general, în numele preoțimii și credincioșilor Mitropoliei Ardealului și al meu personal, cele mai alese mulțumiri pentru sprijinul moral și material arătat Bisericii noastre, precum și nețărmurită admirație pentru înfăptuirile mărețe ale poporului român în acest răstimp de viață liberă și prosperă.

În pragul anului nou 1968 Vă asigurăm de atașament deplin față de idealurile de pace, libertate și prosperitate ale harnicului popor român și de sprijinirea neprecupețită a muncii poporului sub îndrumarea înțeleaptă a Conducătorilor iubiți, pentru înflorirea României Socialiste și pentru pacea și înfrățirea între popoare.

La mulți ani cu sănătate, pace și noi realizări.

Cu deosebită stimă,

Nr. 8990/1967

† NICOLAE
Mitropolitul Ardealului

ÎNALT PREA SFÎNȚITULUI PARINTE
N I C O L A E
MITROPOLITUL ARDEALULUI

S I B I U

Călduroase mulțumiri pentru frățeștile urări. Sănătate, bucurie, pace și prosperitate de la Hristos cel întrupat, în noul an 1968, pentru Înalt Prea Sfinția Voastră, clerul și credincioșii din Mitropolia Ardealului.

Nr. 77/1968

† J U S T I N I A N
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

DEPARTAMENTUL CULTELOR
de pe lângă Consiliul de Miniștri
Cabinetul Secretarului General
Nr. 287/1968

ÎNALT PREA SFÎNȚITULUI MITROPOLIT NICOLAE MLADIN

S I B I U

Vă mulțumesc atât Înalt Prea Sfinției Voastre cât și salariaților Centrului arhiepiscopesc, profesorilor, preoților și credincioșilor Mitropoliei Ardealului, pentru mesajile pe care mi le-ați adresat la cea de a 20-a aniversare a Republicii noastre și de Anul Nou.

La rîndul meu, Vă doresc sănătate, mulțumire și frumoase succese în activitatea Dvs. pentru sprijinirea muncii creatoare din Patria noastră și a cauzei păcii.

(L. S.)

Secretar General
D. DOGARU

VIZITAȚII CANONICE ÎN PROTOPOPIATUL BRAȘOV

În zilele de 13—17 ianuarie a. c., Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Dr. Nicolae Mladin a vizitat parohiile din Brașov și din împrejurimi.

Însoțitori ai Înalt Prea Sfinției Sale au fost P. C. Vicar arhiepiscopesc Traian Belascu și P. C. arhidiacon Iosif Bolog.

P. C. Prot. Dr. Vasile Coman — protopopul Brașovului — a avut grijă de buna desfășurare a vizitei.

Sîmbătă, în 13 ianuarie a. c., a avut loc la ora 18, Vecernia, în biserica din parohia Brașov-Tractorul.

La sfîrșitul Vecerniei, corul a executat un scurt și frumos concert de imne religioase, după care C. Pr. Dumitru Dîrjan — parohul locului, adresîndu-se Înalt Prea Sfinției Sale, mulțumește călduros pentru bucuria de a fi învrednicit venind în mijlocul credincioșilor, rugîndu-se împreună cu ei și interesîndu-se îndeaproape de situația lucrărilor de la această biserică.

P. C. Prot. Dr. Vasile Coman a vorbit credincioșilor despre darurile și binefacerile ce le primim prin Sfînta Biserică. Biserica este locul de comuniune cu Dumnezeu, făclia purtătoare a darurilor Duhului Sfînt ce duce peste veacuri jertfa izbăvitoare a lui Iisus Hristos și este în același timp altarul credinței strămoșilor noștri.

Rostul Bisericii, cu osebire aici la Tractorul — a spus Părintele Coman, este să înalțe pe credincioși ca ei să-și poată desăvîrși puterile lor creatoare, să aducă pe altarul neamului jertfa muncii și a priceperii lor, pentru ca faima numelui de român să strălucească în lumea întreagă și patria noastră să propășească pe cele mai înalte culmi.

P. C. Vicar Tr. Belascu a vorbit credincioșilor despre iubirea de Dumnezeu și de aproapele nostru, îndemnînd pe ascultători să-și însoțească dragostea pentru cele sfînte și cu fapte.

Laudă, în continuare, spiritul de jertfă și dăruire al credincioșilor din această parohie pentru biserica lor.

Cuceririle ce ne-au fost transmise de înaintașii noștri, avem datoria a le dezvolta și prin strădaniile noastre să facem să strălucească patria noastră scumpă pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale pămîntului.

Brașovul în trecut s-a remarcat ca o cetate a unității noastre în credința strămoșească. Să nu uităm că ne revine nouă, celor de astăzi, sarcina mareașă a desăvîrșirii acestei unități în credință. Preoții și credincioșii din Brașov trebuie să fie exemplu și astăzi, așa cum au fost în trecut.

Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a adresat apoi credincioșilor un cuvînt de învățătură, spunînd în esență următoarele:

În această seară ne-am rugat împreună lui Dumnezeu-Tatăl, lui Iisus Hristos, Maicii Domnului și Sfinților, cu rugăciuni care se pierd în negura timpurilor. Rugăciunea „Tatăl nostru“ ne-a dat-o Mintuitorul însuși. Cum s-au rugat Sfinții Apostoli, așa ne-am rugat și noi. „Lumină lină“ vine de la primii creștini, din veacurile I și II a creștinismului. Cit de arlinc ecou are în inimile noastre! Și celelalte cîntări sînt făurite de Sfinții Părinți. Corul ne-a adus colindele vechi de la începutul vieții românești pe aceste plaiuri. Ar putea zice cineva: Dacă așa de vechi sînt imnele și colindele, nu cumva evadăm din vremea de azi? Biserica aceasta care și azi, prin aceleași sfinte slujbe aduce puterea lui Dumnezeu pe altare și în inimile credincioșilor, nu cumva e învechită și nu poate să-și potrivească pasul cu vremurile de mari înnoiri pe care le trăim?

Răspunsul îl dați Dvs. Noi trăim în iureșul vieții celei noi și fiecare își pune talentele în slujba acestei vieți dar totodată, în sufletul nostru se împletește omul cel nou cu credința străbună, cu legea cea veche a poporului român. Cum e posibil? Această credință care a străbătut veacurile, a dat putere de luptă înaintașilor noștri, a însoțit și la bucurii și la necazuri, ea devine în sufletul nostru un izvor de energie care ne face să ne aducem contribuția noastră la vremurile de mari prefaceri, de mari transformări. Aceasta pentru că nu e vorba de niște cuvinte sau imne fără miez. Aceste slujbe sînt vase prin care puterea lui Dumnezeu se revarsă în sufletele credincioșilor. Harul este viața veșnică, dar și izvor de viață nouă pentru sufletul nostru. Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, trăiește peste veacuri și sfintele slujbe ne pun în legătură cu El. De aici vine energia divină care ne face să devenim oameni din ce în ce mai buni, care ne face capabili de blîndețe, de bună învoire.

Din această pricină cele vechi devin noi și credința noastră devine un izvor pentru fiecare generație de credincioși.

Biserica noastră veche are în sine energia necesară să păsească în ritmul accelerat al timpului nostru. Relevăm în acest sens un singur aspect al vremilor de azi: faptul că spiritul uman, prin muncă, prin cercetare, ajunge să stăpînească forțele naturii, pentru crearea unei vieți tot mai fericite pe acest pămînt. În învățătura noastră de credință, folosirea acestor forțe ale naturii în slujba omului sînt temeinicite încă din primele cărți ale Sfintei Scripturi. Dumnezeu a spus: „Creșteți și vă înmulțiți și stăpîniți pămîntul“. Prin faptul că are putere spirituală, omul e superior oricăror ființe, le stăpînește, le folosește.

Se pune cumva o limită în a stăpîni forțele naturii? Nu. Omul pătrunde tot ce există și ajunge să stăpînească tot mai deplin în toate părțile

în care ajunge puterea lui spirituală, supunând acesie forțe ale naturii, puterii minții lui.

Rățiunea e mereu nemulțumită, caută să meargă înainte și înaintarea ei n-are sfârșit. Astfel, în porunca de a stăpîni pămîntul prin puterea minții, noi găsim îndbold de a ne dăruia cu întreaga ființă imperativelor timpului nostru de progres fără de răgaz.

Forța prin care societatea ajunge la acest progres e munca, e efortul pe care-l face omul ca să plăzmuască materia, ca un demiurg, ca un creator.

Această forță spirituală e aceea care caracterizează pe om, care-și pune pecetea creatoare pe tot ceea ce crează, care nu repetă natura, care aduce ceva nou, completînd natura, desăvîrșind-o.

Biserica noastră vede în această forță creatoare răsfrîngerea lui Dumnezeu, care călăuzește tendințele omului spre desăvîrșire, spre nemărginit. Biserica spune că munca e sfîntă. Și poetul afirmă: Sfînta muncă de la țară...

În orice muncă e o răsfrîngere din puterea creatoare a lui Dumnezeu. Mintuitorul însuși a venit în lume sub ocrotirea unui teslar, dreptul Iosif. El însuși a muncit, sub aceeași ocrotire. Iar cînd a pășit în lume, munca Lui a fost și mai mare. Și-a ales ajutoare în mare parte dintre oamenii care munceau, cei mai mulți pescari.

Mintuitorul însuși zice: Tatăl meu lucrează și Eu lucrez... Dumnezeu-Tatăl lucrează, Dumnezeu-Fiul lucrează, Duhul Sfînt lucrează. Dacă noi sîntem fii ai lui Dumnezeu, munca noastră pentru îmbunătățirea vieții e o lucrare insuflată de Duhul Sfînt, care ne călăuzește să punem toate puterile în slujba binelui, în slujba propășirii.

Iubiți credincioși,

V-am spus aceste lucruri ca să vedeți că această biserică veche de veacuri, e totuși nouă, e izvor de viață spirituală pentru noi cei de azi, e și azi izvor pentru credincioși ca să-și îplinească datoria nu numai față de Dumnezeu ci și față de societate, să-și aducă contribuția la propășirea popoului român, al cărui nume strălucește cu fală între celelalte popoare ale lumii. E o mîndrie pentru noi că această Biserică, care a fost alături de popor, și-a împletit viața cu soarta lui, e alături de poporul român, în strădaniile lui pentru progres.

Noi ne simțim bine între credincioșii care poartă pe chipul lor noblețea muncii creatoare, singura noblețe autentică.

Aici, m-am simțit ca între frați de muncă, de credință.

Dumnezeu să ne binecuvînteze munca noastră pentru binele semenilor noștri, pentru binele patriei noastre, pentru pacea a toată lumea.

Lui să-i fie lauda și mărirea, în vecii vecilor. Amin.

La sfîrșitul Vecerniei credincioșii au sărutat Sfînta Cruce.

Duminică, 14 ianuarie a. c., dimineața, s-a săvîrșit Sfînta Liturghie arhierască la biserica „Sf. Nicolae” din Schei.

Din soborul slujitorilor am reținut pe P. C. Vicar Traian Belășcu, P. C. Prot. Dr. V. Coman, P. C. Prot. Iuliu Ișa, și P. C. Prot. Ștefan Tascian

— preoți parohi la această biserică, P. C. Pr. Ioan Comșa — Brașov Vechi, P. C. Valeriu Voineag — Brașov Tocile, C. Pr. Victor Laurențiu — Brașov Groaveri, C. preot Nicolae Modoiu — secretar protopopesc, C. Preot Ioan Bădițoiu — Satulung și P. C. diaconi Iosif Bolog și Alexandru Pop.

Răspunsurile au fost date de corul bisericii.

La priceastă, P. C. Prot. Dr. V. Coman a rostit cuvîntul de învățătură, explicînd Evanghelia zilei și oprindu-se la ideea de recunoștință ce se desprinde din pericopa evanghelică a acestei duminici — vindecarea celor 10 leproși.

Recunoștință se cuvine să aducem lui Dumnezeu. Și recunoștință se cade să aducem și tuturor binefăcătorilor noștri.

Recunoștință se cuvine înaintașilor noștri care ne-au lăsat o zestre așa de bogată.

Recunoștință se cuvine conducătorilor noștri care veghează ca viața noastră să se scurgă în liniște și pace.

Să ne rugăm în fiecare clipă și să-i mulțumim lui Dumnezeu pentru toate binefacerile ce le revarsă asupra noastră.

Numai așa vom plini legea lui Hristos — a spus în încheiere Pr. V. Coman.

Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit a hirotesit întru protopop stavrofor pe cei doi slujitori ai altarului Bisericii „Sf. Nicolae”: P. C. Prot. Dr. Iuliu Ișa și P. C. Prot. Ștefan Tascian.

Au urmat cuvîntările.

P. C. Prot. I. Ișa spune între altele:

Mărturie a rolului deosebit jucat de Brașov în istoria Bisericii și a culturii noastre naționale, Biserica Sf. Nicolae împreună cu Muzeul, Biblioteca și arhiva, adăpostite în localul celei mai vechi școli românești din țară, mărturisesc totodată despre prezența istorică a poporului român pe aceste meleaguri.

Beneficiari ai acestei ctitorii voievodale, asigurăm pe Înalt Prea Sfinția Voastră că vom păstra cu scumpătate acest tezaur, slujind cu credință lui Dumnezeu și Patriei noastre dragi.

Oferind un dar, asigură că își vor împlini datoria de slujitori ai altarului și cetățeni ai patriei.

P. C. Prot. stavrofor Șt. Tascian citește poezia — scrisă de P. C. Sa — și închinată Bisericii și Școalei din Schei.

BISERICA ȘI ȘCOALA DIN SCHEI

Biserica și școala, față-n față,
Primesc sărutul veșnicei lumini
Și-n purpură se-mbracă-n dimineată,
Cad peste ele străluciri de crini

Au în spinare secoli fără moarte,
Aerul lor e proaspăt și curat,
De-atîta rugă și de-atîta carte
Locul aici e binecuvîntat.

Suspină brazii-n cîntec de baladă
 Și-așa pe Ciprian îl pomenesc,
 Auzi la poartă zăngănit de spadă
 Vine Mihai în scaunul domnesc.

Pe tetrapod stă Evangheliierul
 Scris de Coresi-n graiul românesc
 Și-n casa unde-a stat paraclisierul
 Domneștile hrisoave te privesc.

Ceasloave-mbătrinite și potire,
 Icoane vechi cit veacurile toate
 Și-odăjdii de la Moscu cu safire,
 Toate aici cu grije sînt păstrate,

Ele vorbesc de trăinicia noastră
 De muzica luminii-n care-am stat
 Și azi sub cerul de mătase-albastră
 Vrem tot mai sus să facem cîte-un salt.

Dangăt de clopot suie peste creste
 Purtînd în bronz chemări de prietenie,
 Surîde școala prin a ei ferestre,
 „Fi fericită mîndră Românie!”

P. C. Vicar arhiepiscopesc *Tr. Belasçu*, în cuvîntarea adresată credincioșilor, a spus:

Cu frica lui Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați...

Aceasta e una dintre cîntările scurte de la sfîrșitul Sfintei Liturghii.

Duminica de azi e una din sfintele Duminici ale Domnului, care va rămîne întipărită în inimile credincioșilor din această parte a Brașovului.

Săvîrșind Sfînta Liturghie în această biserică, cu acest sobor de preoți, noi am adus jertfă de mulțumire bunului Dumnezeu.

Slujba cea mai minunată, jertfa cea mai curată, e Sfînta Liturghie.

Am pomenit la această slujbă pe voievozii, care au ctitorit de-a lungul veacurilor această biserică, „mamă a celorlalte biserici din Țara Bîrsei”. S-au perindat atîția oameni mari, atîtea personalități, aici.

Să nu uitați trecutul nobil al acestei biserici și să fiți urmași vrednici ai înaintașilor.

Iisus Hristos prezent pe masa Sf. Altar, să ne lumineze viața, ca să săvîrșim tot- ceea ce este spre binele omului, spre propășirea patriei, spre mărirea lui Dumnezeu.

Înalt Prea Sfințitul nostru Arhipăstor a adresat credincioșilor un cuvînt de învățătură din care am desprins în esență următoarele:

Am venit a doua oară în vizită la biserica „Sf. Nicolae” care strălucește de atîtea veacuri, ca o podoabă a Bisericii noastre și a poporului român.

Prima dată am venit să întîmpin aici pe conducătorii patriei noastre iubite. Aceasta a constituit o legătură strînsă a inimii mele față de patria scumpă, față de

iubiți conducători, săvârșită în această biserică, simbol al unității noastre bisericești și naționale.

Cel ce vine aici nu poate să nu se simtă înconjurat de zestrea veacurilor trecute. Aici e o tradiție vie care se prelungește de veacuri în sufletele credincioșilor.

Brașovul a fost o cetate care a concentrat toată dîrzenia, toată lupta, toată dragostea poporului de pe aceste plaiuri pentru Biserică și destinele poporului român.

Preoți cărturari de la ceastă biserică, aplecați peste manuscrise, au desăvîrșit tîlmăcirea în limba românească a cărților de cult, pentru ca mai apoi diaconul Coresi să le poată tipări și să le trimită la toți frații, întărind unitatea neamului nostru.

Tot aici, cea mai veche școală românească, a stat sub oblăduirea Bisericii „Sf. Nicolae“.

Sub oblăduirea Bisericii s-a deschis liceul „Șaguna“, Școala reală și Școala comercială, care au dat atîția oameni de seamă ai poporului nostru.

Toate acestea și multe altele, constituie nu doar o pagină de litere moarte, amintite la aniversări. Toate acestea sînt vii, lucrînd mai departe în inimile noastre, împingîndu-ne să lucrăm și noi la mersul înainte al vieții.

Trecutul nu e mort. Fiecare dintre noi vine cu zestrea primită, cu ecoul primit în ființa sa de la înaintașii săi. Acest ecou îl primim pentru ca fiecare să-l înmulțim, să-l facem să rodească în viața societății, în mijlocul căreia trăim.

Trecutul ne dovedește rodnicia credinței ortodoxe. Unor credincioși li s-ar părea că credința, îndrumînd sufletele către viața veșnică, ne-ar face să fim străini de frămîntările vieții pe care o trăim. Istoria Bisericii dovedește că credința nu numai că nu ne desparte de viața pămîntească, nu numai că nu ne desparte de această viață în care se produc valori, dar ne împinge să muncim cu mai multă rîvnă, pentru înflorirea acestei vieți, ne face să mergem pînă la jertfă, pentru ca viața să fie plină din ce în ce mai mult de bine, de fapte bune.

Roadele credinței strămoșești trebuie să se vadă și în zilele noastre.

Poporul român, împărțit în mai multe țări, privea la unitatea sa ca la un vis de aur. Toate energiile românești se îndreptau spre aceasta. Înaintașii noștri au dăruit totul pentru ca visul să se realizeze. Astăzi trăim într-o vreme cînd poporul nostru și-a realizat unitatea, libertatea, independența și suveranitatea. Poporul nostru se înalță mereu alături de popoarele înaintate ale lumii. Trăim o epocă în care și Biserica românească se bucură de faptul că toți fiii ei sînt cuprinși în sînul Bisericii Ortodoxe Române.

Ortodoxia românească a cultivat omenia, dragostea de om, cîntea, bunătatea și alte virtuți.

Spiritul poporului român a pus de asemeni pecete românească asupra ortodoxiei. Pictura Bisericii noastre, deși după modelul Bisericii bizantine, totuși are pecetea sufletului românesc.

Împietirea din trecut dintre viața Bisericii și viața poporului este temelia pentru care și azi Biserica este alături de poporul român și e bucuroasă să contribuie la propășirea patriei.

Această Biserică e liberă și autocefală, liberă și independentă, condusă de Sfîntul Sinod în frunte cu Prea Fericitul Patriarh Justinian.

Prin faptul că Biserica noastră e autocefală ea sprijină independența patriei noastre.

Credința nu ne leagă numai de sfintele altare, nu ne leagă numai de Hristos, ci și de semenii noștri, de patria noastră, de întreaga omenire. Din dragostea vie față de biserică și față de Iisus Hristos se răsfinge dragostea vie față de poporul român, față de toate popoarele lumii. Vremea noastră e o vreme măreață. E o vreme în care omenirea, prin marile progrese în toate domeniile, se arată stăpînă peste forțele naturii și al destinului ei. Ea cere ca toate progresele din toate domeniile să fie folosite nu pentru a distruge, nu pentru război, ci pentru ca să se statornicească peste tot bunăstarea, dragostea, viața cît mai îmbelșugată.

Așa cum înaintașii noștri au avut credința strămoșească care a adus roade, și credința noastră trebuie să aducă roade într-o Biserică înfrățită, într-o patrie înfloritoare și o omenire fericită. Dumnezeu să ne ajute să fim mărturisitori a tot ce e frumos, bun, măreț.

Sfinta Liturghie arhierească se termină cu miruirea credincioșilor.

În seara zilei de 14 ianuarie a. c., orele 18, în Biserica din Brașov-„Buna Vestire” (revenită), Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a participat la slujba Vecerniei săvîrșită de un sobor de preoți în frunte cu P. C. Vicar Tr. Belășcu.

La sfîrșitul Vecerniei Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a hirotesit întru protopop stavrofor pe P. C. Prot. Ioan Florea, parohul locului și pe P. C. Pr. Aurel Anghel parohul Bisericii Brașov-Blumăna, după care P. C. Prot. Ioan Florea a rostit un cuvînt de bineventare:

Înalt Prea Sfințite Părinte,

În Brașovul de alese tradiții cărturărești, orașul care palpită ca o inimă sănătoasă a țării, în acest oraș în care elementele vechiului se țes armonios cu noul construcțiilor industriale, se află o mulțime de monumente artistice.

Biserica noastră, care poartă hramul „Buna Vestire” este una din aceste construcții, ce constituie o parte din valorile frumosului acestui oraș.

Frumusețea ei a făcut-o vrednică de a fi înserată în pliantele ce cuprind monumente de artă și arhitectură bisericească din Arhiepiscopia de Alba-Iulia și Sibiu. Dar o biserică este și mai frumoasă prin rolul ce-l îndeplinește în creșterea spirituală a credincioșilor. Căci prin credința lor se încheagă pietrele una peste alta, prin credința lor, ceea ce se clădește, se aseamănă cu veșnicia.

Poate că greșesc dacă spun că această biserică este „revenită”. Credincioșii noștri n-au fost despărțiți decît numai din punct de vedere administrativ. Toată rînduiala a fost ortodoxă și credincioșii au trăit-o și au practicat-o în tot timpul. Biserica aceasta este astăzi ortodoxă și va rămînea la fel, pînă deapaururi.

Credincioșii n-au simțit nici o poticneală atunci cînd ceea ce s-a despărțit prin silnicie, s-a împreunat în epoca de libertate, instaurată de regimul socialist. Și nu ca să mă laud, ci numai ca să reamintesc un adevăr, atunci cînd eu, unul dintre cei care am avut bucuria să particip la mărețul act al reîntregirii religioase, am venit să slujesc în continuare ca preot ortodox, n-am simțit nici o îndoială în sufletul credincioșilor mei. Iar pentru ca să încheg și mai puternic acest act, am adus ca dar al bisericii Sf. Nicolae — mama celorlalte biserici din Țara Birsei — acest iconostas, la care se roagă mii și mii de credincioși.

Înalt Prea Sfințite Părinte,

Biserica aceasta s-a înălțat prin jertfe mari din partea multor credincioși.

Un singur lucru ne mai lipsește și rog inima caldă a Înalt Prea Sfinției Voastre să se lege de această biserică ajutîndu-ne ca să o pictăm.

Zugrăvirea acestui lăcaș ar bucura inimile credincioșilor și ar face ca ei să se simtă și mai fericți că marea unitate religioasă a însemnat pentru ei realizarea și împlinirea dorințelor lor celor mai adînci.

Mulțumește apoi Înalt Prea Sfinției Sale.

P. C. Prot. Vasile Coman — protopopul Brașovului, a vorbit credincioșilor despre datoria noastră a creștinilor de a umbla pe căile desăvârșirii morale pînă la asemănarea cu Hristos. Aceasta înseamnă slujire — din iubire — a omului, a poporului pentru o viață tot mai bună.

P. C. Vicar Tr. Belasçu a vorbit despre Maica Domnului și despre rolul mamelor. A arătat apoi că Biserica a fost și este mama noastră, care ne cuprinde acum pe toți la sinul ei. Dar așa cum avem Biserica drept mamă, și patria ne este mamă. Pentru ea, pentru libertatea ei, și-au vărsat sîngele înaintașii noștri. Pentru ea, pentru propășirea ei să muncim noi cei de astăzi.

Dacă vom gîndi și vom lucra așa, Dumnezeu ne va binecuvînta gîndurile și munca noastră.

Înalt Prea Sfințiul nostru Mitropolit *Nicolae* a vorbit credincioșilor spunînd în esență următoarele:

Biserica „Buna Vestire” este a treia biserică din Brașov în care ne-am rugat. În toate bisericile acestea, și la Tractorul, și la Sf. Nicolae, și aici la Buna Vestire, am găsit același suflet și inimă închinată Sf. Altar și lui Iisus Hristos.

Dacă Biserica aceasta este un monument de artă și arhitectură și dacă în ea credincioșii își găsesc hrană duhovnicească, înseamnă că ea răspunde nevoilor lor sufletești.

Sf. Ioan Gură de Aur ne spune că frumusețea bisericii stă, desigur, și în pictură, și în podoabe, dar cea mai frumoasă podoabă a bisericii sînt credincioșii ei.

Această frumusețe a bisericii am găsit-o peste tot aici în Brașov. Și voi ați venit, ca să împodobiți locașul lui Dumnezeu cu podoaba cea mai frumoasă.

Biserica a fost asemănată de Sf. Apostol Pavel cu un trup avînd mai multe mădulare și toate aceste mădulare trebuie să slujească trupului întreg.

Arhieriei și preoții au misiune specială de a învăța, a sluji Sf. Taine, și a îndruma, iar credincioșii au datoria de a conlucra cu ierarhii și preoții, ca Biserica și viața ei să meargă pe făgașurile cele sănătoase. Această legătură strînsă între cler și credincioși a existat de-a lungul veacurilor. Biserica a fost în toată vremea Biserica a poporului și s-a identificat întotdeauna cu năzuințele și aspirațiile lui. Ea a sprijinit lupta pentru libertate și unitate, atît bisericască cît și națională.

Astăzi, poporul nostru își făurește o viață nouă.

Biserica strămoșească este și azi alături de popor și sprijinește mersul său înainte. Și azi, Biserica noastră slujește cele mai scumpe valori spirituale, anume unitatea noastră românească și religioasă. Puterea unui popor stă în unitatea lui.

Biserica cuprinde într-o unitate pe clericii și credincioșii ce se închină și mărturisesc aceeași credință în Iisus Hristos în aceeași limbă strămoșească.

Drumul sănătos al Bisericii și poporului acesta este: drumul unității.

Astăzi în lume suflă un vînt înnoitor, un vînt de unitate și colaborare între oameni și popoare. Acest vînt, ca o putere a Duhului Sfînt ce aduce în lume dorul de libertate și înfrățire, suflă și deasupra Bisericilor lui Hristos.

Astăzi, Bisericile simt nevoia să se apropie, să se cunoască, să colaboreze întreolaltă ca în lume să fie pace, fericire și progres. Puterea Duhului Sfânt ce suflă peste Biserici face să ne adunăm, să ne înțelegem în dragoste creștinească, pentru ca în lume să domnească pacea, buna înțelegere și progresul.

Această sete de a înlătura ce ne desparte, de a căuta ceea ce ne înfrățește, parcă realizează prorocia lui Isaia: „Nimeni nu va mai învăța pravila războiului...”

Dacă acesta e spiritul care stăpânește peste popoarele lumii, spiritul care stăpânește Bisericile din toată lumea, atunci cu atât mai mult se cuvine ca și între noi să stăpânească spiritul unității și înfrățirii.

Se cuvine cu atât mai mult ca noi, credincioșii, cărora preoții ne săvîrșesc aceleași slujbe, să întărim unitatea noastră și înfrățirea noastră.

În încheiere Înalt Prea Sfinția Sa a spus: Ne vom bucura și noi să putem sprijini pictarea acestei biserici, pentru a fi o podoabă a Bisericii ortodoxe, o podoabă a credinței noastre.

Cu aceste gânduri, cu aceste doriri de unitate și înfrățire, rog pe bunul Dumnezeu să reverse darurile sale asupra vieții și muncii voastre, să facă bucuria și mai luminoasă, belșugul și mai înflorit, viața noastră cît mai plină de dragoste.

Să întărim Patria noastră scumpă și să lucrăm pentru ca pacea să se sălășluiască pretutindeni.

Luni, 15 ianuarie a. c., Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae a vizitat mai multe biserici.

Prima biserică pe care a cercetat-o, a fost biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Brașov-Cetate la care servesc P. C. Prot. Dr. V. Coman, protopopul Brașovului și C. Pr. Nicolae Stoican, paroh II.

Biserica este bine întreținută și înzestrată cu toate cele de lipsă unei biserici din cetatea cu bogate tradiții bisericești și culturale a Brașovului.

La biserica „Sf. Treime” (grecească), P. C. Pr. N. Stoican a dat explicațiile necesare în legătură cu istoricul bisericii și valoarea obiectelor de artă religioasă veche, de care această biserică este plină.

Am admirat iconostasul în stil baroc, împodobit cu icoane deosebit de frumoase, veșmintele preoțești dăruite de prințul Grigorie Brîncoveanu și diferite obiecte vechi ca potire, cruci, discuri, acopereminte, registre, acte și cărți, care vorbesc despre legăturile bisericii din Transilvania cu celelalte provincii românești și sprijinul acordat de domnitorii români acestor biserici.

În cimitirul din curtea bisericii am găsit mormintele mitropolitului Ungro-Vlahiei Dositei Filotti (1734—1826), prințului Emanoil Basarab Brîncoveanu († 1811), a soției sale Zoe († 1825) și a fiicei lor Ecena († 1809).

Biserica din Brașov-Vechi la care slujesc P. C. Prot. Alexandru Popa și C. Pr. Ioan Comșa, veche de peste două secole, a fost ctitorită de români macedoneni și pictată în 1783 (prima dată) și în 1946—49 (a doua oară), este astăzi vrednică solie a credinței strămoșești și a dragostei de patrie, pentru credincioșii ei.

Înalt Prea Sfințitul nostru Arhipăstor a găsit totul în bună rînduială.

La capela parohiei Brașov-Blumăna I. titularul parohiei P. C. Prot. Aurel Anghel a fost găsit la datorie.

Înființată în anul 1933, capela a fost înzestrată și amenajată în cursul vremii cu toate cele necesare.

La parohia Brașov-Blumăna II, cei doi preoți Pr. Gheorghe Grovu și Pr. Gheorghe Grama, împreună cu o parte din membrii consiliului parohial așteptau pe Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit, la intrarea în capelă.

Capela funcționează din 1943. Buna conlucrare a preoților face ca activitatea lor să fie prețuită de credincioși.

Următoarea parohie vizitată a fost parohia Brașov-Noua, la care slujește, cu vrednicie C. Preot Ioan Popița.

Capela este frumoasă, are pictură nouă și este înzestrată cu toate cele trebuincioase

Ultima parohie programată să fie cercetată în acea zi, a fost biserica din Baci-Săcele, la care paroh titular este C. Pr. Victor Marin și unde seara, la ora 18, s-a slujit Vecernia.

La sfârșitul Sf. slujbe, C. preot Victor Marin, parohul locului, după un scurt istoric al satelor ce formează, astăzi, orașul Săcele și după ce prezintă datele mai de seamă din istoria parohiei, roagă pe Înalt Prea Sfinția Sa să binecuvinteze pe credincioșii acelei parohii.

P. C. Prot. V. Coman a vorbit credincioșilor prezenți despre dragostea lui Dumnezeu pentru neamul omenesc și despre datoria noastră de a ne iubi întreolaltă, urmînd poruncii lui Hristos: „Să vă iubiți unul pe altul“.

Roadele dragostei sînt pacea și înfrățirea.

P. C. Vicar Traian Belascu, a arătat credincioșilor cum să ne rugăm lui Dumnezeu. Modelul de rugăciune este cel arătat de însuși Mîntuitorul în rugăciunea „Tatăl nostru“. A insistat asupra cuvintelor: „Și ne iartă nouă greșelele noastre, precum și noi iertăm greșelilor noștri“.

Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit *Nicolae* a adresat credincioșilor un cuvînt de învățătură din care am desprins următoarele:

Azi, sînt la a patra slujbă săvîrșită cu prilejul acestor vizitații cano-nice în Țara Birsei și pentru prima dată în această parte a Săcelilor.

Dragostea pentru cele sfînte a credincioșilor din aceste părți, mi-au întărit convingerea că aici credința strămoșească este roditoare.

Legătura voastră cu Biserica își are rădăcinile în vremuri îndepăr-tate. Credința și dragostea ce ne unește, ne face să ne gîndim la purtarea de grijă a lui Dumnezeu.

Dumnezeu este Tatăl nostru și noi sîntem fiii săi prea iubiți.

Dumnezeu priveghează asupra vieții noastre și a pașilor noștri în viață. Lucrul acesta îl vede fiecare credincios în viața lui.

Dumnezeu ne cunoaște înainte de a ne fi născut și viața noastră stă sub ocrotirea Lui. Pașii noștri sînt îndrumați de dragostea atotcuprinză-toare a lui Dumnezeu. Cînd ne încearcă vijelia patimilor, El priveghează ca noi să nu cădem, să nu ne prăbușim. El stă lîngă noi în nopțile de me-ditație. El stă lîngă muncitorul care se frămîntă să-și îplinească datoria și-l ajută să găsească soluția cea mai bună. El îi luminează mintea și tot El îi întărește brațul spre mai multe realizări.

La sfîrșitul zilelor ne încununează cu cununa veșniciei și în ultima clipă sîntem liniștiți pentru că plecăm în brațele Lui calde și iubitoare.

Dar purtarea de grijă a lui Dumnezeu cuprinde nu numai indivizi, ci și popoare.

Istoria poporului român, ne dăm seama, că și ea a stat sub ocrotirea Lui.

Și iată că după sute și sute de ani, purtarea de grijă a lui Dumnezeu, prin lupta tuturor, a făcut ca acest popor să-și cîștige libertatea și unitatea. Căci astăzi în patria noastră avem o singură Biserică ce cuprinde pe toți credincioșii români, legați de legea strămoșească.

Darul lui Hristos se arată viu și lucrător în Biserica noastră și purtarea de grijă a lui Dumnezeu o simțim și în viață. Peste tot în țara noastră vedem progres, vedem un mers înainte, o creștere în dragoste, în cinste, în muncă, în fericire spre o stare de desăvîrșire.

Dumnezeu vrea ca toate popoarele să ajungă la starea cînd nu vor mai fi războaie și asuprire, ci pace și viață fericită în libertate și dreptate.

Biserica noastră sprijinește munca poporului nostru și lupta popoarelor pentru pace.

Biserica noastră ne îndeamnă să ne facem datoria fiecare la locul de muncă pentru ca să progresăm tot mai mult din punct de vedere spiritual și material.

Dumnezeu să ne ajute, nouă tuturor, să pășim pe calea virtuților lui Iisus Hristos: dragostea, munca, pacea, dreptatea.

Marti, 16 ianuarie a. c. În dimineața zilei de marți, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a vizitat biserica parohială din Brașov-Dîrste, la care slujește C. Preot Olimpiu Bucin.

Biserica este monument istoric, zidită în anul 1783 și pictată de I. Bărbuc în 1833. Are icoane vechi lucrate în școala de pictori populari din Brașov, între care se cunoaște zugravul Ioan Dobra cu o icoană a învierii ce datează din 1784.

La biserica Sf. Adormire din Satulung, C. preot Gheorghe Șerb și Ioan Bădițoiu — slujitorii acelei biserici, așteptau pe Înaltul nostru Arhipăstor, împreună cu un număr de credincioși.

Biserica a fost zidită în anul 1819 și pictată de Mișu Pop între 1874—78. Este singura biserică pictată în întregime de pictorul Mișu Pop. Biserica este monument istoric de o valoare artistic-culturală deosebită. Bogat înzestrată și bine conservată această biserică este o mărturie a geniului artistic al poporului nostru.

Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a adresat un cuvînt de învățătură credincioșilor prezenți spunînd în esență următoarele:

Biserica aceasta frumoasă și bogată în opere de artă religioasă, este monument istoric. Ea este legată de înaintași vrednici. Dacă trecutul e frumos, din el sorbiți astăzi puteri de viață nouă pentru viitorul fericit al poporului.

În trecut Biserica a stat alături de popor.

Astăzi visul poporului nostru s-a împlinit.

Astăzi Biserica sprijinește munca pentru înflorirea patriei, ridicarea ei pe cele mai înalte culmi.

Dumnezeu să vă ajute ca și în viitor să aveți dragoste față de Biserică, să cinstiți pe preoții voștri și să vă faceți datoria față de patria noastră scumpă.

Dumnezeu să vă binecuvinteze.

La biserica din Satulung-„Sf. Arhangheli“, unde slujește, de peste 50 ani, venerabilul preot Petru Leucă, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a fost primit de preotul paroh care își exprimă bucuria de a întâmpina pe Înaltul Ierarh în biserica parohială.

Biserica este zidită în 1799 și pictată în 1803 (probabil de I. Boghici).

În parohia Cernatu, Înalt Prea Sfinția Sa a cercetat amîndouă bisericile la care servește C. preot Silvestru Garcea și a aflat bună rînduială peste tot.

În continuarea vizitației canonice arhierești, a fost cercetată biserica din parohia Turcheș II al cărei titular C. preot Petru Balint se afla în biserica în curs de reparare.

Zidită între 1865—1867 și pictată în 1936 cu cheltuiala lui Bucur Bunescu.

Biserica este frumoasă și bine înzestrată cu obiecte de valoare artistică religioasă deosebită.

Ultima biserică la care Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit a poposit în ziua de 16 ianuarie, a fost la Turcheș I, unde păstorește cu vrednicie C. preot Daniil Purcăriu.

Biserica a fost zidită între 1781—83 și pictată în 1784. Are multe icoane și obiecte religioase vechi de mare valoare artistică.

În general, toate bisericile din acea parte a Arhiepiscopiei noastre, sînt frumoase și bine dotate cu cele necesare.

Miercuri, 17 ianuarie a. c. În ultima zi a vizitației canonice, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae a cercetat și cele două locașuri de închinare din Codlea I—III.

La Biserica Veche unde păstoresc C. preot Aurel Marian și C. preot Gheorghe Strejac, Înalt Prea Sfinția Sa a fost întâmpinat de Pr. A. Marian care a dat explicații în legătură cu istoricul bisericii și al parohiei.

Zidită în 1783 și pictată tot atunci, ea a fost pictată din nou în 1956 de pictorul Toma Lăscoiu.

Biserica este bine îngrijită.

La capela din Codlea III, unde slujește C. preot Nicolae Coman, Înalt Prea Sfinția Sa a fost întâmpinat de preotul paroh și de credincioși. Capela a fost pictată de pictorul Chioreanu în 1963. Preotul urează Înalt Prea Sfinției Sale bun venit și roagă să le împărtășească arhiereasca binecuvîntare.

Înalt Prea Sfinția Sa răspunzînd, îndeamnă pe credincioși și pe preotul lor să fie stăpîniți de dorința de a depăși mereu binele împlinit.

Să vă străduiți să aveți o credință vie prin fapte roditoare. În fiecare zi să faceți mai multe fapte bune și să munciți mai cu spor. Așa ne vom îndrepta spre Hristos — ținta desăvîrșirii noastre.

Dumnezeu să binecuvînteze credința voastră și să facă tot mai îmbelșugate roadele ei în fapte bune.

În aceeași zi — ne-am întors la Sibiu, încheind astfel vizita canonică din protopopiatul Brașovului.

Arhidiacon I. BOLOG

VIZITA ÎNALT PREA SFINȚIEI SALE Dr. NICOLAE MLADIN, MITROPOLITUL ARDEALULUI, LA CLUJ

Clerul și poporul dreptcredincios din capitala Ardealului au trăit momente de adevărată înălțare sufletească, cu ocazia vizitei făcute de către I. P. S. Sa Dr. *Nicolae Mladin*, Mitropolitul Ardealului, P. S. Sale *Teofil Herineanu*, Episcopul Clujului, între 27 și 31 ianuarie a.c., vizită prilejuită de prăznuirea patronilor Școalei de Cîntăreți Bisericești și Seminarului Teologic din Cluj, Sfinții Trei Ierarhi, la data de 30 ianuarie a.c. I. P. S. Sa a sosit la Cluj în după amiaza zilei de sîmbătă 27 ianuarie, fiind însoțit de P. C. Sa Traian Belasçu, vicarul Arhiepiscopiei Sibiului și de P. C. Sa Dr. Isidor Todoran, profesor la Institutul Teologic Universitar din Sibiu.

În ziua de Duminică 28 ianuarie, la orele 9,30, I. P. S. Sa Dr. *Nicolae Mladin*, însoțit de P. S. Sa *Teofil* al Clujului, au sosit la biserica „Schimbarea la față”, spre a oficia Sf. Liturghie în sobor, unde a fost întâmpinat de către P. C. Sa Păr. Victor Răcășan, protopopul Clujului, dimpreună cu un sobor de preoți și de un mare număr de credincioși. În numele clerului și al poporului dreptcredincios din parohiile de la biserica „Schimbarea la față” și din protopopiatul Clujului, P. C. Sa Victor Răcășan a rostit un cuvînt de bun venit, exprimîndu-și bucuria de a primi în catedrala reventă pe cel mai înalt părinte sufleteș al credincioșilor ortodocși din Ardeal, pe vrednicul urmaș al marilor și însușeșitorilor predecesori în scaunul mitropolitan al Ardealului. A răspuns I. P. S. Sa Mitropolitul Dr. *Nicolae Mladin*, mulțumind pentru cuvintele de creștinesc și românesc salut și exprimîndu-și bucuria de a se afla în centrul episcopesc al Clujului, alături de P. S. Sa Episcopul *Teofil*, putînd cunoaște astfel credința adîncă și vie a clerului și poporului dreptcredincios din cetatea Clujului, uniți prin dragostea lui Hristos în una și aceeași Biserică a neamului, spre a păși pe calea străduințelor și a faptelor care duc la întărirea păcii și la înfrățirea dintre popoare, la progresul poporului nostru și al omenirii. I. P. S. Sa imploră ajutorul lui Dumnezeu, spre a binecuvînta credința și străduințele poporului, pentru ca astfel să se preamărească numele Lui cel sfînt.

A urmat apoi oficierea Sfintei Liturghii de către I. P. S. Sa *Nicolae* și P. S. Sa *Teofil*, înconjuțați de un impunător sobor de preoți, compus din: P. C. lor Traian Belasçu, vicar, Prof. Dr. Isidor Todoran, Sabin Truția, vicar pensionar, Onisie Moraru, consilier eparhial, Prot. Cornel Sava, delegatul P. S. Sale Episcopului Valerian al Oradiei, Victor Răcășan, protopopul Clujului, Glodeanu D. și Șendrea P., parohi locali, și diaconii: Dr. Ioan Zăgrean, profesor la Institutul Teologic din Sibiu, P. Toacsen, D. Șova și Tr. Herdea. Slujba Sfintei Liturghii s-a oficiat cu o deosebită solemnitate, în prezența unei mari mulțimi de credincioși, care au făcut biserica neîncăpătoare. Răspunsurile au fost date de corul catedralei.

Predica Duminicii a rostit-o P. C. Păr. *Traian Belasçu*. După ce a arătat că biserica „Schimbarea la față” trăiește azi clipele cele mai înălțătoare, datorită prezenței I. P. S. Sale în mijlocul credincioșilor, trece apoi la tilcuirea Evangheliei zilei, afirmînd că Mîntuitorul Iisus Hristos în timpul activității Sale pămîntești,

a bătătorit nenumărate drumuri, spre a aduce pe cît mai mulți păcătoși la mîntuire. Printre aceștia a fost și Zahau vameșul, care prin cîința lui, a primit iertare și înnoirea vieții din partea Mîntuitorului.

Și noi creștinii zilelor noastre, din cauze diferite și multiple, uităm de învățăturile și poruncile Mîntuitorului și astfel devenim păcătoși, asemenea lui Zahau: nedreptățim, ne răzbunăm pe aproapele nostru, îl clevetim, îl urim, uităm de mărturisire și de împărtășanie, ori nu ne împăcăm cu semenii noștri. Sf. Evanghelie de astăzi ne arată că pe lîngă grija de viața trupcască, noi avem îndeosebi datoria de a ne îngriji de viața sufletească. Pe Zahau conștiința păcătoșeniei nu l-a lăsat să rămînă pe calea păcatului, ci l-a îndemnat la pocăință. Să ne pocăim și noi cît mai avem timp, fiindcă nimenea nu-și cunoaște numărul zilelor și perseverînd pe calea păcatului cu gîndul de a se pocăi mai tîrziu, poate muri, și astfel își pierde propria mîntuire. Asemenea lui Zahau, nici noi să nu amînăm pocăința, ci să ne îndreptăm viața, să săvîrșim fapte bune, spre a-l apropia pe Hristos de noi, de inimile, de sufletele noastre.

În lumea întreagă suflă un nou suflu de viață între toate popoarele, indiferent de naționalitate, de rasă, de religie. Popoarele nu mai vreau să se distrugă unele pe altele, ci să se cunoască, să se unească, să lucreze împreună în liniște, pace, securitate și progres, spre binele tuturor. Acesta e suflul cel nou ce răzbate și peste patria și poporul român și aceasta cu atît mai mult, cu cît și în trecut, noi am fost în relații bune cu celelalte neamuri. Avem fericirea că astăzi conducătorii înțelepți ai patriei noastre știu să canalizeze pe drumul cel bun năzuințele poporului nostru, ceea ce aduce cu sine întărirea, consolidarea, înălțarea patriei noastre, care este apreciată de toate popoarele din lume și de conducătorii acestora. Duminica de astăzi trebuie să fie pentru noi o busolă de orientare pentru binele sufletesc al familiilor noastre. Biserica noastră ortodoxă merge alături de toate realizările Patriei noastre. Și așa cum dorim să fie Patria noastră, tot astfel dorim să fie și sfînta noastră Biserică. Să fim împlinatorii învățăturii Mîntuitorului, căci așa vom preamări pe Tatăl, pe Fiul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos și pe Duhul Sfînt, amin.

La sfîrșitul Sf. Liturghii, P. S. Sa Episcopul *Teofil* a prezentat pe I. P. S. Sa Mitropolitul *Nicolae* mulțimii de credincioși prezenți în biserică. P. S. Sa a spus următoarele: Precum Sf. Evanghelie de astăzi ne zugrăvește icoana unui om norocos, privilegiat, care a avut fericirea să primească și să găzduiască pe Mîntuitorul în casa sa, tot astfel și noi avem posibilitatea să primim pe Mîntuitorul Hristos în Sf. Euharistie, în care El e întreg prezent. Noi îl primim și îl găzduim pe Hristos și astfel devenim alți Zahai. După predica pîn. vicar Belascu, se cade să plecăm încredințați că-L putem primi pe Hristos în Sfînta Împărtășanie, pentru ca Hristos să fie oaspele nostru în sufletele noastre.

Dar noi, clerul și poporul dreptcredincios din Cluj, sîntem astăzi de două ori gazde: în primul rînd fiindcă, prin Sfînta Împărtășanie, noi cei ce ne-am împărtășit, L-am primit pe Hristos în sufletele noastre, iar în al doilea rînd, fiindcă avem fericirea de a avea ca oaspe pe I. P. S. Sa Dr. Nicolae Mladin, noul Mitropolit al Ardealului, față de care eu am un deosebit respect, deoarece în primul său an de păstorie, se unește cu noi aici la Cluj, pentru a doua oară, în rugăciune.

Poate unii dintre D-voastră aveți ceva din curiozitatea lui Zahau, de a-l vedea pe Mîntuitorul. De aceea am să vă dau cîteva date din viața

I. P. S. Sale. I. P. S. Sa Dr. Nicolae Mladin s-a născut în Abrud, la 18 decembrie 1914, din părinți moți, care însă au părăsit Abrudul, tatăl devenind miner la Petroșeni. Aici și-a făcut studiile secundare (liceul), deci a crescut printre mineri, iar aceștia și-au arătat dragostea pentru I. P. S. Sa, aducându-i, la instalare, un frumos cadou. Studiile teologice le-a făcut la Facultatea de teologie din București, unde și-a luat doctoratul în 1946. A fost călugărit la mănăstirea brincovenască de la Simbăta de sus, din părțile Făgărașului. Studii de specialitate a făcut la Viena, iar când s-a întors de aici, a fost numit profesor de morală la Institutul Teologic din Sibiu, unde a slujit cu vrednicie această catedră pînă în anul trecut, când a fost ales urmaș al marelui mitropolit Șaguna, Nicolae Bălan și al iubitului nostru antecesor din scaunul episcopesc al Clujului, adormitul întru Domnul Mitropolitul Nicolae Colan. La 11 iunie 1967 a fost înscăunat la Sibiu. Spre a-l caracteriza în cel mai autentic mod, P. S. Sa citează din cuvîntarea rostită de I. P. S. Sa, cu ocazia alegerii ca mitropolit al Ardealului: „Fiu de muncitor miner, vlăstărit din rădăcina vînjoasă a moșilor, care au cutremurat mai multe veacuri istoria Transilvaniei, crescut între mineri, port în mine selea după dreptate, după libertate și după unitate națională, care și-a găsit împlinirea în vremea noastră”.

Sîntem recunoscători I. P. S. Sale pentru cîntea pe care ne-o face prin aceasta a doua vizită la noi, și îi dorim mulți ani de rodnică pastorație și contribuție la mărețele realizări ale conducătorilor noștri de stat, pentru înflorirea patriei, ca și la mărețele realizări ale Bisericii neamului nostru. Dorim de asemenea, ca sufletele noastre să fie pămînt primitor, pentru învățăturile, poveștile și îndemnurile pe care I. P. S. Sa ni le va da.

I. P. S. Sa Mitropolitul Nicolae a rostit următoarea cuvîntare:

Prea Sfințite Părinte, P. C. Părinți, iubiți credincioși,

M-am simțit înălțat sufletește către cerul luminilor, de unde se coboară toată darea cea bună a lui Dumnezeu, slujind la acest sfînt altar, în sobor cu P. S. Sa Teofil, cu preoții, diaconii și cu corul care a înălțat sufletele credincioșilor spre culmi de lumină. Totul și toate ne-au făcut să înțelegem că „în biserica mării Tale stînd, în cer ni se pare a fi”, căci iată ne-am înălțat la cer, dar și cerul s-a coborît la noi. Ne-am înălțat gîndurile noastre la Hristos, ca El să ne binecuvînteze, iar El a revărsat harurile Duhului Sfînt asupra rugăciunilor noastre. Am asistat în Sfînta Slujbă, la întreaga Lui viață de la naștere pînă la moarte, și El însuși s-a jertfit pe masa Sfîntului Altar. Noi ne-am înălțat la cer și cerul s-a coborît la noi. Iisus Hristos s-a coborît, revărsînd mîngîiere, bucurie, nădejde în sufletele noastre, tot ceea ce umple sufletul de lumină și fericire.

Iubiți credincioși,

Se cuvine ca dintru început să mulțumim lui Dumnezeu și tuturor sfinților, pentru că ne-a ajutat să ne rugăm toți împreună și să ne unim simțămintele în aceeași rugăciune, la același Sfînt Altar. Dar acest lucru a fost și este posibil, pentru că noi credincioșii avem un simț al sufletului, care ne face să simțim prezența lui Dumnezeu, prezența lui Iisus Hristos: aceasta e credința. Dar unii credincioși ar putea zice: „Unde este prezența lui Dumnezeu, unde este prezența lui Iisus Hristos?”. Poate să unii dintre ei ar înclina să spună că e prezent numai în sufletele noastre, fiindcă El

este nevăzut și ceea ce este nevăzut, nu cade sub simțirile noastre. El a fost văzut când a trăit în Palestina, dar înălțându-se la cer, în chip nevăzut este prezent astăzi, a fost prezent ieri și va fi prezent mâine, precum însuși ne-a mărturisit: „Iată Eu cu voi sint, pînă la sfîrșitul veacului“.

Iisus Hristos, zic unii, este prezent în inimile noastre, cînd credincioșii se apleacă în genunchi la rugăciune și invocă cu toată evlavie ajutorul lui Dumnezeu. Atunci simte credinciosul prezența lui Dumnezeu ca o lumină, ca o putere, ca o descătușare de bucurii duhovnicești și acea putere îi dă încredințarea că Iisus Hristos este cu el, și se ridică de la rugăciune cu sufletul întărit. Da! E adevărat! Înăuntrul nostru, în sufletele noastre, îl simțim și îl trăim pe Iisus Hristos, fiecare în felul lui, unii mai mult, alții mai puțin, iar alții — ca Sf. Apostol Pavel și alți sfinți — se simt răpiți în rugăciune în lumina dumnezeiască și aceasta îi face ca zile întregi să fie răpiți în această lumină.

Dar, iubiți credincioși, Iisus Hristos este prezent nu numai în suflete, ci cu ochii credinței, noi îl vedem prezent în toate părțile: oriunde simțim prezența lui Dumnezeu și lucrarea Lui. — Unde vedem și putem cunoaște prezența lui Iisus Hristos? Dacă ne îndreptăm privirile către cerul înstelat, sau către frumusețile naturii: munți, riuri, păduri, oceane, în acestea vedem noi credincioșii prezența lui Dumnezeu. De acea psalmistul a exclamat: „Cerurile spun mărirea lui Dumnezeu și facerea mîinilor Lui o vestește iăria“. Privind măreția cerului, ne simțim înălțați cu sufletul către Dumnezeu, de aceea un imn se înalță din sufletele noastre către Dumnezeu, pentru această măreție, către Acela care-și revărsă măreția Sa în măreția universului. Dincolo de cele văzute, simțim înțelepciunea și puterea celor nevăzute. Privind spre munții ale căror piscuri se înalță la cer, simțim și trăim tendința și selea noastră spre măreție, spre înălțime, spre o viață mai aproape de Dumnezeu. Marea cu neconținută ei tălăzuire, ne arată frămîntarea sufletului și a inimii noastre, mereu tălăzuită între porniri bune și rele, între ură și dragoste, între bunătate și răutate, încît astfel frămîntată, înălțăm strigătul nostru către Mintuitorul: „Doamne, ajută-ne să nu perim în valurile patimilor“. Credința noastră ne face să vedem pe Dumnezeu pretutindeni: de la steaua din înălțime, pînă la firicelul de nisip, îl vedem pe Iisus Hristos cu înțelepciunea, dreptatea și puterea Lui cea dumnezeiască.

Iubiți credincioși,

Prezența lui Iisus Hristos o vedem și în istoria omenirii. Omul e cea mai înaltă făptură a lui Dumnezeu pe pămînt, de aceea istoria omenirii întregi mărturisește despre prezența Sa. Dumnezeu i-a dat omului țința să stăpînească pămîntul și între oameni să fie numai dragoste, pace, bunăvoință. În mersul istoriei omenirii, care se îndreaptă spre o țință mai desăvîrșită, noi vedem prezența lui Dumnezeu care călăuzește omenirea spre un sfîrșit, spre un scop mai înalt. Și în istoria poporului român vedem această lucrare ocrotitoare a lui Dumnezeu, de-a lungul veacurilor. Poporul român născut din încrucișarea dacilor și romanilor s-a zămislit în vremuri vitrege. Atunci singurul lui sprijin a fost credința în Iisus Hristos. Această credință i-a dat tăria să aibă încredere că precum Iisus Hristos prin moarte a trecut la viață, tot așa și pentru el, după vremuri grele, va veni învierea,

viața și biruința. Impărțit în mai multe țări, puterea care l-a menținut a fost unitatea lui de limbă, de tradiții, de credință strămoșească. Unitatea aceasta i-a făcut pe românii din toate țările să se simtă una sufletește. Căci transilvăneanul care trecea munții, în orice biserică din Moldova sau Muntenia intra, se simțea ca la el acasă, căci auzea aceeași limbă, se făceau aceleași slujbe și se mărturisea aceeași credință.

Iubiți credincioși,

Această unitate în legea strămoșească a fost forța care i-a făcut să se sprijinească unii pe alții. Chiar dacă s-a întâmplat, din puterea împăraților, că românii transilvăneni au fost împărțiți, totuși ei au rămas una, fiindcă în ambele Biserici românești se slujeau aceleași Sfinte Liturghii ale Sfinților Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și a Sf. Grigore Dialogul, se foloseau la slujbe de aceleași sfinte cărți: Evangheliar, apostol, minee, triod, penticostar, ceaslov, căci oriunde ar fi fost tipărite, ele aveau același text și circulau peste tot. În toate bisericile era aceeași lege strămoșească și noi am rămas nedespărțiți în aceeași credință și mărturisire a lui Iisus Hristos, în aceeași limbă și în aceeași simțire românească. Dacă la Brașov au început primele tipărituri românești în secolul al XVI-lea, apoi mai târziu aceste tipărituri s-au răspândit în toate părțile, Biserica devenind nu numai mărturisitoarea lui Hristos, ci și sprijinițoarea poporului român în a-și făuri limba, literatura și cultura. În tinda bisericii au răsărit primele școli. Sub oblăduirea Bisericii a luat ființă cea mai veche școală românească din Ardeal, de la Brașov, în 1495, numărul acestora înmulțindu-se apoi necontenit, astfel că în secolul al XIX-lea, să avem o mulțime de școli populare, gimnazii și licee, prin ele slujindu-se cultura poporului român. Mingăierea și întărirea, de-a lungul veacurilor, poporul român a avut-o în Biserica sa, în Sfintele ei Taine, în unitatea sa în legea strămoșească și de aceea Biserica strămoșească a răma una și în slujirea neamului românesc. Mitropolitul Simeon Ștefan în prefața Noului Testament de la Bălgărad, din 1648, a folosit acele cuvinte, care să fie înțelese de toți românii. Mitropolitul moldovean Varlaam, în Cazania sa din 1643, spune că această carte e făcută pentru toată suflarea românească de pretutindenea. Ea s-a răspândit în toată Transilvania, găsindu-se pînă astăzi în foarte multe biserici. Marele episcop Inochentie Miču Clain, pentru că a luptat pentru drepturile poporului român, a suferit mucenicie și surghiun. Andrei Șaguna, care împreună cu episcopul Lemeni a prezidat marea adunare de pe Cîmpia libertății din Blaj, la 1848, a mers la Vieha, pentru cîștigare de drepturi în favorul poporului român. Noi românii am fost totdeauna una în lupta pentru libertate, pentru dreptatea și unitatea poporului român. În această luptă românii de pretutindeni erau una, nu s-a făcut deosebire că unul era dintr-o strană, iar altul din alta. (Îmi amintesc că în familiile din munții Apuseni, amintirea despre Avram Iancu era vie în vremea cînd eram copil).

Dacă în trecut purtarea de grijă a lui Dumnezeu s-a arătat față de poporul nostru prin faptul că l-a adus, în vremuri grele, de la întineric la lumină, atunci trebuie să vedem că tot prin lucrarea lui Dumnezeu, la 1 Decembrie 1918, poporul român și-a împlinit visul de veacuri, visul înfrățirii unității naționale, ca să-l desăvîrșească astăzi, cînd țara noastră a ajuns o țară avansată și de înalt prestigiu printre toate popoarele lumii.

Iar dacă poporul român a ajuns la făurirea unității naționale și la înfăptuirea unui stat unitar, se cuvine atunci să înțelegem că imperativul vremurilor de astăzi este întărirea acestei unități, căci numai prin unitate se dobîndește tăria, roada necesară și respectul din partea altora. Se cuvine deci să ne strîngem rîndurile, pentru a înări unitatea noastră de lege și credință, căci prin întărirea acestei unități, noi urmăm pilda înaintașilor noștri și sprijinim unitatea poporului nostru.

Iubiți credincioși,

Prezența lui Dumnezeu și a lui Iisus Hristos o găsim pretutindeni. El este înălăuntrul nostru: El este în univers, în fiecare frate al nostru, la fața căruia privind, vedem chipul lui Iisus Hristos. Prezența lui Iisus Hristos este pulerea care ne adună la un loc, căci Hristos este dragoste, iar dragostea nu desparte, ci unește. În istoria poporului român vedem prezența lui Dumnezeu, care-l conduce și astăzi la aceste mărețe realizări. Această prezență se realizează prin credința în Iisus Hristos și prin ea noi devenim un singur trup. Noi cei ce credem în Iisus Hristos, ne rugăm Lui, ne împărtășim cu trupul și sîngele Său, devenim un trup însuflețit de un singur duh: Duhul lui Hristos. Iisus Hristos e dragoste, Iisus Hristos e pace, iar pacea înseamnă bună înțelegere, înlăturarea vrăjmășilor. Iisus Hristos e bucurie și bucuria ne face să ne înțelegem unii cu alții. Iisus Hristos e dragoste, iar dragostea ne face să dăm fiecăruia ceea ce i se cuvine.

De aceea, în numele lui Iisus Hristos, noi ierarhii unei Biserici libere, ce nu primește porunci de peste granițe, vă facem chemarea de a sluji lui Hristos și poporului nostru, iar dacă slujim lui Hristos, atunci dovedim mai mult că Hristos este între noi. Sf. Apostol Ioan ne spune că Dumnezeu este dragoste și cel ce petrece în dragoste, petrece în Dumnezeu și Dumnezeu în el, așadar viața în dragoste este viața în Hristos. Dumnezeu să ne binecuvînteze, să ne ajute și să binecuvînteze lumea întreagă și poporul nostru, pentru ca în lume să fie dragoste, înfrățire, bunăvoință, pace, ca astfel să se preamărească numele lui Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt. Amin.

A urmat apoi miruirea credincioșilor, din partea I. P. S. Sale Mitropolitului Nicolae, după care corul a intonat imnul: „Pre stăpînii și arhieriei noștri...”, înălții oaspeți îndreptîndu-se spre reședința episcopală.

VIZITA I. P. S. MITROPOLIT Dr. NICOLAE MLADIN

LA INSTITUTUL TEOLOGIC PROTESTANT DE GRAD UNIVERSITAR DIN CLUJ

În cadrul programului stabilit, I. P. S. Mitropolitul Nicolae, însoțit de P.S. Sa Episcopul Teofil, precum și de P. C. Păr. vicar Traian Belascu, Prof. Isidor Todoran, Prof. Ioan Zăgorean și de membrii permanentei Consiliului eparhial din Cluj, în 29 ianuarie a.c. orele 11 a.m., a făcut o vizită la Institutul Teologic Protestant de grad universitar din localitate. Înaltul oaspe a fost primit de Eminențele lor Nagy Iuliu, episcopul reformat, Dr. Kiss Elek, episcopul unitarian, Argai G., episcopul evanghelic-maghiar, de rectorul Institutului Dr. David Iuliu, vicar reformat, de întregul corp profesoral al Institutului și de studenți. Cu această ocazie s-a desfășurat un scurt program festiv în aula Institutului, care a început cu Ps. 89 — cu textul în limbile maghiară și română — cîntat de către corul studenților, condus de Prof. Dr. Nagy József.

Cuvîntul de bun venit a fost rostit de către rectorul Institutului Dr. *David Iuliu*, care plecînd de la textul din Ps. 24, 7: „Ridicați-vă porți veșnice, ca să intre Împăratul slavei...”, a arătat că gazdele își deschid porțile inimilor, spre a primi pe înalții lor oaspeți: pe Mitropolitul Ardealului Dr. Nicolae Mladin și pe Episcopul Teofil al Clujului, dimpreună cu colaboratorii lor. Evitînd orice formulă retorică — a spus Domnia sa —, am afirmat cu sinceritate un adevăr, atunci cînd m-am referit la venirea Împăratului slavei, căci acolo unde creștinii se înfîlnesc, e prezent și El, Împăratul mării, Domnul nostru Iisus Hristos, care a creat și promovat în generația noastră unitatea dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Protestante, ceea ce mă face să spun cu Psalmistul: „Aceasta este ziua care a făcut-o Domnul, să ne bucurăm și să ne veselim într-însa” (Ps. 118, 24).

Vorbitorul arată apoi că Institutul Teologic Protestant, în repetate rînduri, și-a exprimat recunoștința față de opera istorică a P. Fer. Patriarh *Justinian*, care a deschis un nou capitol în relațiile interbisericești din patria noastră: raporturi de colaborare frățească și fraternitate activă. Acest fapt a fost menționat și în raportul din 1967 al Secretarului general al Alianței Mondiale a Bisericilor Reformate, în care se constată că „relațiile dintre Bisericile Reformate și Biserica Ortodoxă Română sînt excelente”. Expri-mîndu-și recunoștința față de Biserica Ortodoxă Română pentru noul aspect al relațiilor interbisericești din Republica Socialistă România, D-sa afirmă că în întărirea frăției creștine dintre Biserici, s-a manifestat și influența hotărîtoare a altor factori care au făurit istoria noastră contemporană și în primul rînd, legătura strînsă ce a existat totdeauna între Bisericile din țara noastră și popor. Legăturile Bisericilor cu limba, cu poporul și cu pămîntul strămoșesc, unde s-au clădit sfintele lăcașuri, toate aceste legături ne-au ajutat pe calea apropierei sufletești. După cel de al doilea război mondial, la construirea socialismului din patria noastră și-au dat contribuția cetățenii României de toate limbile, formînd cu toții o mare familie socialistă.

După ce precizează care este noul aspect al relațiilor interbisericești din țara noastră, referindu-se la textul din Efes. 2, 14: „Hristos este pacea noastră, care din doi a făcut unul și a surpat peretele din mijloc care-i despărțea...”, vorbitorul spune că în „eschaton” cînd va fi o turmă și un păstor” (Ioan 10, 16), această turmă nu va fi despărțită în confesiuni. În actualele relații ecumeniste, „nu” rostit în trecut se transformă în întrebare, în convorbire, în rugăciune, în acțiune comună, toate rezumate într-o expresie modernă astfel: Trebuie să avem între noi un dialog, sub semnul unei speranțe comune. Deosebirea dintre trecut și astăzi este exprimată clar în referatul profesorului Karl Barth, intitulat: „Ad limina apostolorum”, în care se cuprind convorbirile avute de acesta cu cardinalii-teologi ai Vaticanului și cu papa Paul al VI-lea, cu ocazia studierii documentelor Conciliului II Vatican. La începutul activității teologice a profesorului K. Barth — deci cu 60 de ani mai înainte —, o convorbire de acest gen era de-a dreptul imposibilă, dar astăzi s-a făcut un pas înainte: s-a început un dialog, cu scopul de a se adînci împreună în înțelegerea evangheliei.

Funcția teologică a Bisericii devine din zi în zi tot mai importantă, tocmai datorită caracterului ecumenist al tuturor manifestărilor și activităților bisericești. Creștinătatea de azi are nevoie tot mai mult de o teologie

ecumenistă. E o mare bucurie pentru toți creștinii din țara noastră, că Biserica Ortodoxă Română desfășoară o intensă muncă teologică, are profesori renumiți și organe de publicații teologice cu conținut bogat. Legăturile frățești dintre Bisericile Protestante și Biserica Ortodoxă Română din ultimele două decenii, au făcut posibilă și o colaborare între Institutele Teologice Ortodoxe și Institutul Teologic Protestant din patria noastră. Munca teologică-științifică, educativă și patriotică a Institutelor noastre Teologice, a contribuit, într-o bună măsură, la întărirea bunelor relații dintre Bisericile noastre. Noua generație de preoți din parohiile de pe teritoriul patriei noastre, caută să stabilească legături ecumenice între ei și lucrează împreună în slujirea evangheliei, în împlinirea datoriei lor patriotice-cetățenești și pentru promovarea solidarității între credincioșii lor, pentru întărirea păcii. Aceasta e consecința duhului frăției dintre Bisericile din lumea întreagă. În acest sens, anul 1968 va aduce, pentru fiecare Biserică, frumoase perspective.

D-l rector mulțumește apoi din toată inima, I. P. S. Sale Mitropolitului Dr. Nicolae Mladin, pentru vizita cu care a onorat Institutul Protestant. Prezența aceasta nu este un simplu act protocolar, deoarece, în Mitropolitul Ardealului de astăzi, Institutul Protestant are onoarea să salute pe renumitul profesor de teologie, pe unul dintre cei mai renumiți predicatori ai Bisericii Ortodoxe Române, pe o personalitate îndrumătoare a religiozității poporului român și a vieții bisericești din țară. D-sa își exprimă speranța că această vizită va întări comunitatea teologică în care Bisericile slujesc de ani de zile, spre întărirea și înflorirea patriei noastre, Republica Socialistă România, spre binele comun al Bisericilor din ea și pentru pacea lumii întregi. Aduce apoi salutul Institutului Teologic Protestant P. S. Sale Episcopului Teofil al Clujului, cu prilejul împlinirii a 10 ani de păstorire la Cluj, dorindu-i ca, asemenea „prea alesului Teofil“, pomenit de evanghelistul Luca, care a dorit ca toate cele despre Hristos să fie cercetate de evanghelist, cu deamănuntul, spre a i le încredința lui, spre întemeiere în credință, așa și P. S. Sa e un cercetător neobosit al Scripturii, căruia nu numai Biblia îi este totdeauna deschisă, ci și inima, iar în această inimă încap și credincioșii altor confesiuni, nu numai cei ortodocși.

D-l rector își încheie cuvântul, exprimând în numele Domnilor episcopi ai Bisericilor Protestante, al Consiliului profesoral al Institutului și al studenților, dorința ca vizita înalților ierarhi să fie binecuvântată, iar din această întâlnire să se întărească credința și speranța comună, dar mai ales dragostea, cea mai mare dintre toate virtuțile (I Cor. 13, 13).

Adresându-se tuturor celor prezenți, Înalt Prea Sfinția Sa Dr. Nicolae Mladin, Mitropolitul Ardealului, a rostit următoarea cuvântare:

Sînt foarte emoționat de primirea ce mi s-a făcut de către Eminențele Lor, Domnii episcopi ai Bisericilor Protestante din Cluj, de către corpul profesoral al Institutului Protestant de grad universitar și de cuvîntul cald și substanțial cu care m-a întîmpinat D-l rector, de care mă leagă o veche prietenie. În acest Institut și în această sală, mă simt ca acasă, deoarece am avut plăcerea să fiu de mai multe ori aici, în calitate de profesor al Institutului Teologic din Sibiu, cu ocazia unor festivități, vizite, ședințe ecumenice și întotdeauna m-am simțit aici ca între frați. Această prietenie

și frăție ce s-a legat între profesorii de teologie protestantă și cei de teologie ortodoxă din Sibiu, s-a bazat pe unitatea credinței în Iisus Hristos, pe dorința de a ne înțelege și de a deschide perspective de colaborare în epoca cea nouă, care cere noi realizări. Mă simt aici ca între frați, iar frățietatea aceasta este o frățietate cu adevărat creștină.

Dacă creștinismul s-ar concentra într-un singur cuvânt, acesta ar fi: *i u b i r e*. Dumnezeu e iubire și cel ce viază în iubire, viază în Dumnezeu. Dacă Dumnezeu e iubire, și omul, care e chipul lui Dumnezeu, se caracterizează prin iubire, căci prin ea se arată viața lui Dumnezeu în el, unitatea cu toți oamenii și tendința spre aceeași țință a desăvârșirii, pusă în față de Iisus Hristos. Cei ce viețuiesc în iubire sint frați, și această frăție revărsă în sufletele lor o mare bucurie, care — după cuvintele Mîntuitorului —, nu se va lua de la noi, care ne umple de entuziasm și ne mină la lucrare neconținută, măr'urînd aceași dragoste prin fapte.

Azi nu mai avem nevoie să vorbim despre ecumenism, să dezvoltăm principiile lui, fiindcă avem în urmă ani de zile în care ne-am lămurit și am lucrat. El formează astăzi substanța noastră sufletească, în care lucrăm zi de zi. La noi s-a realizat, cum a spus Domnul rector; un ecumenism care e o realitate vie, concrescută în ființa noastră, realizată între Biserici și conducătorii lor, concrescută și trăită pe planul relațiilor teologice și în viața practică.

Am afirmat altă dată că la noi, în Transilvania, se poate vorbi de un ecumenism popular, care are baza în mulțimea credincioșilor, care și în timpurile mai vechi, a manifestat respect față de credința fiecărei Biserici. Credincioșii noștri au avut convingerea că oriunde, în orice biserică se roagă cineva, acolo se află Hristos. Acest respect pentru credința fiecăruia care crede în Iisus Hristos, e baza ecumenismului nostru popular. De aceea, inițiativa ecumenismului contemporan a găsit o puternică temelie în ecumenismul nostru popular și a cuprins toate sufletele creștine. Acestea fiind realitățile, noi astăzi nu trebuie decît să manifestăm în continuare lucrarea ecumenică și să fim în pas cu dezvoltarea vieții sociale și a omenirii întregi. Viața nu stă pe loc, ci e în continuă mișcare. Viața pe plan național și universal se mișcă, avînd o direcție spre care se îndreaptă. Dacă societatea nu stă pe loc, nici Biserica nu stă pe loc, fiindcă Biserica este legată de realitățile sociale. Adevărul lui Iisus Hristos nu e abstract, ci concret: Dumnezeu e o realitate vie, concretă, veșnică, iar Iisus Hristos e întruparea în realitate concretă divino-umană a acestei vieți. El e în legătură cu viața și izvor de viață nouă, de-a lungul secolelor.

Aceasta ne face să promovăm un ecumenism nu static, ci dinamic, care să țină seama de realitățile din viață. El își trage forța din legătura cu Iisus Hristos, căci El e izvorul forței noastre înnoitoare, și prin aceasta noi ținem pas cu înnoirea vieții. Acest ecumenism își trage puterea din însuși contactul cu viața. Ecumenismul nostru se întrupează din contactul cu realitățile noi din patria noastră. Prin munca înfrățită a poporului român și a tuturor naționalităților din patria noastră, Republica Socialistă România, patria noastră dragă se ridică spre culmi.

Pe plan mondial, efortul omenirii se îndreaptă spre înlăturarea pericolelor unui nou război și spre încetarea războiului din Vietnam. În întreaga omenire se produc schimbări și frământări, care vor să creeze un

nou climat între oameni și popoare: egalitate, respect și promovarea relațiilor reciproce. Această sforțare a omenirii, care vrea să înlăture războiul și să instaureze pacea peste toată suprafața pământului, se încadrează în lupta și dinamismul ce stăpânește conștiința întregii omeniri. Fac aceste precizări cu privire la realitățile patriei noastre și ale întregii omeniri, și cu imperativul unui ecumenism dinamic, concret, pentru că am constatat că unii reprezentanți ai unor Biserici creștine, în mesajele lor de Anul nou, s-au limitat, în general, numai la principii abstracte, fără să se refere în mod concret la sarcinile ce stau azi în fața Bisericilor lor.

Pentru mișcarea ecumenică din zilele noastre, a rămâne la aspectele generale ale ecumenismului, înseamnă a te afla într-o fază depășită. Noi, în patria noastră, vom lucra însușești de dragostea lui Hristos, de dragostea față de patrie, de dragostea față de popor. Am lucrat și vom lucra în concret de fiecare dată, întreprinzind toate cele necesare. Ca exemplu poate servi Declarația cultelor din patria noastră cu privire la războiul din Vietnam, în care unitatea noastră ecumenică s-a manifestat în mod concret: dar mai sînt și alte exemple. Aceasta e calea pe care am pășit: caracterul concret, idealul cel nou al slujirii lui Hristos, aplicat, manifestat în atitudini și acțiuni concrete. Numai dragostea manifestată concret e dragoste reală, cealaltă e sentimentalism vag, căci numai în fapte se arată adevărata dragoste față de Hristos și de om.

Mărturisim această frățietate ecumenică ce ne unește. Totodată, țin să apreciez în mod deosebit, contribuția episcopilor Bisericilor protestante la acțiunile ecumeniste și patriotice și țin să-i asigur că Mitropolitul Ardealului va stăruia alături de ei pe această cale. Țin să subliniez contribuția Institutului Teologic Protestant și a studenților acestuia, la aceleași acțiuni ecumeniste și patriotice: Profesorii lui colaborează cu profesorii Institutelor Teologice Ortodoxe. Eu însumi am colaborat cu ei la conferințe ecumenice, la conferințe ale Mișcării creștine pentru pace și am ajuns la această concluzie, iar tineretul nu trebuie să uite că studiul trebuie să fie în legătură și unitate cu viața. Iisus Hristos trebuie să fie o realitate vie, care trăiește în tine și zămislește în viața ta roade de asemănare cu El. Trăirea în Hristos dă sevă de viață sufletului, ea face ca pământul să rodească. Tînărul trebuie să fie în contact cu viața în mijlocul căreia trăiește. Tinerețea e cea mai frumoasă perioadă a vieții, tocmai fiindcă tînărul e capabil să viseze. El vrea să se dăruiască unui ideal, mergînd pînă la jertfirea de sine. Credința îi oferă tînărului, idealuri pentru care merită să trăiască, să muncească, să se jertfească: idealul înfrățirii popoarelor, al construirii unei vieți mai îmbelsugate, idealul măreț al unei patrii socialiste în neconținut dinamism, care, prin munca tuturor, să pășească din treaptă în treaptă spre desăvîrșire, ideal care trebuie să ne însușească pe toți, dar mai ales pe tineri. Trebuie să te uiți la perspectivele ce le ai în față, să te însușești de acestea, dar să te însușești spre a le împlini. Numai astfel viața are un sens, simți că trăiești pentru un ideal, idealul slujirii lui Hristos, prin dragostea față de om, patrie și omenire. În această perspectivă, tinerii studenți ortodocși și protestanți se simt frați pentru realizarea aceluiași ideal.

Această vizită prin care am ținut să-mi manifest unitatea sufletească cu episcopii, credincioșii, profesorii și studenții teologi protestanți, este

pentru mine o mare bucurie, pentru că am simțit și azi dragostea lui Hristos care ne unește cugetele. Această manifestare expresă a unității noastre ecumenice, va fi un izvor, spre a răspunde mereu concret, la cerințele vieții, atât pe plan mondial al unității ecumenice, cât și pe planul patriei noastre. Domnul nostru Iisus Hristos să reverse dragostea Sa peste noi, să ne întărească unitatea și lucrarea noastră, pentru ca, prin faptele noastre, să se preamărească numele lui Iisus în veci. Amin.

Solemnitatea a luat sfârșit cu intonarea unui canon din sec. XV—XVI: „Dă-ne nouă, Iisuse, pace“, cu textul în limba latină și română, de către corul studenților, sub conducerea Prof. Dr. Nagy József. S-a servit apoi o gustare, iar după aceasta înalții oaspeți și însoțitorii lor au vizitat o interesantă și instructivă expoziție filatelică, organizată de profesorul Dr. Nagy József, la care au fost expuse 14 tablouri, cuprinzând circa 400 de timbre din toate continentele, cu următorul cuprins:

1. Viața bisericească și arta Bisericii Ortodoxe Române.

2. 450 de ani de la Reformațiune: 1517—1967.

3. Sărbătoarea Crăciunului pe timbre din lumea întreagă.

La orele 13, înalții oaspeți și însoțitorii lor au plecat de la Institutul Teologic Protestant, îndreptându-se spre reședința episcopală.

PRAZNICUL SFINȚILOR TREI IERARHI

La 30 ianuarie a. c., ziua Sfinților Trei Ierarhi, I. P. S. Sa Mitropolitul Dr. *Nicolae Mladin*, P. S. Sa Episcopul *Teofil* al Clujului și P. S. Sa *Valerian*, Episcopul Oradiei, înconjurați de un impunător sobor de preoți și diaconi, compus din P. C. Preoți vjcar Traian Belasçu, vicar Fl. Geomolean, Prof. Dr. Isidor Todoran, prot. P. Madincea, cons. eparhiali O. Moraru și S. Coman, directorul Seminarului teologic, Pr. Ioan Pop, vicar pens. S. Truția, duhovnic Gh. Pasat, preot catedrală A. Tomuș, arhidiaconii Prof. Dr. Ioan Zăgrean și Sever Suciș și diaconii P. Toacsen, T. Herdea și ierod. A. Palaghiu, între orele 9,30 și 12, au oficiat slujba Sfintei Liturghii în Catedrala ortodoxă, în cadrul căreia a fost hirotonit întru diacon candidatul Mircea Basarab, profesor la Seminarul Teologic din Cluj. Răspunsurile au fost date de corul elevilor Seminarului Teologic, condus de pâr. prof. I. Brie.

La chinonic a predicat P. S. Sa Episcopul *Valerian al Oradiei*.

CUVÎNTARE ȚINUTĂ ÎN CATEDRALA DIN CLUJ LA 30 I. 1968

Iată-ne adunați, fiii Ardealului ortodox și românesc, împreună cu înfrățitorul Ortodoxiei ardelene, la praznicul Seminarului ortodox din Cluj, pentru ca privind la viața și opera Sf. Trei Ierarhi, să le urmăm credința și pilda vieții lor, în viața noastră de creștini și de români.

Sfinții Trei Ierarhi: Vasile, Grigorie și Ioan, prin exemplul vieții lor și prin ceea ce ei au înfrățit, ne inspiră în permanență duhul dragostei de Dumnezeu, de Biserică, setea pentru știință, cultură și tot ce este bun și frumos în viața noastră pămîntească. Ei sînt pentru noi exemple vii de lumină, de bunătate, de dragoste pentru aproapele către neamul din care facem parte, căci dacă ei au predicat credința în existența unei patrii cerești eterne, nu mai puțin au ostenit pentru binele poporului, pentru binele patriei pămîntești, din care făceau parte.

Sub aspectul dragostei de patrie și de îndeplinire a datoriilor sociale, ei ne pot servi ca îndrumători tot atât de mult ca sub aspectul dragostei de cele duhovnicești. Ei au plutit cu sufletul în ceruri, alături de sf. în-

geri, dar picioarele le-au avut adînc înfipite în pămîntul pe care l-au frămîntat cu oasele și jertfele lor.

Gîndurile acestea mi-au venit în minte la acest praznic al Seminarului din Cluj, acum cînd am intrat în anul prăznirii semicentenarului unității politice a neamului nostru românesc și al împlinirii a douăzeci de ani de la refacerea unității de suflet și credință a românilor ardeleni. Anul 1968 este astfel anul jubiliar al unității românilor de pretutindeni, fiind anul care ne aduce aminte de mărețul moment istoric de la 1 Decembrie 1918, cînd românii de pretutindeni, împrăștiați de vitregia vremurilor, s-au regăsit într-o mare unitate național-politică, prin voința reprezentanților poporului adunați la Alba Iulia.

Ortodoxia românească, prin ierarhii, preoții și credincioșii ei, ia parte cu însuflețire la freamătul de șarbătoare a semicentenarului întregirii și reînchegării noastre naționale, un vis milenar al moșilor și strămoșilor noștri.

Ortodoxia românească a fost, este și va fi totdeauna, alături de destinele și zbaterile poporului român, simțind din plin frămîntările, necazurile, suferințele și bucuriile lui.

Neștiind cît de mulți sau puțini îmi vor fi numărul anilor, aș vrea să arăt elevilor seminariști — cît mai pe scurt — care a fost rolul Ortodoxiei române la plămada și dezvoltarea neamului românesc în decursul zbuciumatei sale istorii.

Providența dumnezeiască a făcut ca din leagăn poporul nostru să fie încălzit de credința în Hristos, începînd să grăiască dulcea limbă românească, *pe „care o plîng și pe care o cîntă, pe la vatra lor țărani!”* Din înclăstarea dintre Decebal cel harnic și dintre Traian cel drept, s-a născut în arcu Carpaților neamul român-creștin. Sensul creștin al cuvintelor latine din limba noastră, inscripțiile vechi de pe morminte și eloquentele date istorice, atestă indubitabil vechimea creștinismului în Dacia, această credință fiind semănată aici de către apostoli ai Domnului, ca Sf. Andrei, și misionari străvechi de pe pămîntul sfînt al Răsăritului. Credința noastră religioasă a îmbrăcat forma Ortodoxiei genuine, pe care o păstrăm nealterată și tot astfel s-o transmitem urmașilor.

Ortodoxia are marele merit de a nu fi înăbușit sentimentul național al fiecărui popor, ci ea a sprijinit dezvoltarea națională, înțelegînd ca fiecare neam și limbă să fie o floare deosebită în grădina lui Dumnezeu, egal de îndreptățită la viață și lumină; fiecare neam, ca orice floare, putînd să dea culoarea și parfumul specific fiecăreia; fiecare neam avînd dreptul și datoria să-l preamărească pe Dumnezeu în dulceața și poezia limbii materne.

Ortodoxia nu us-a mărginit numai la urmărirea țelului religios-moral, sarcina ei de căpetenie, ci ea s-a identificat cu aspirațiile înalte ale neamului respectiv, sprijinind poporul în lupta pentru dreptate și libertate, în lupta împotriva asupritorilor.

În ce privește poporul român, Biserica Ortodoxă a avut un rol istoric deosebit de important din leagănul formării sale, însoțindu-l pe toate căările întortochiate și complicate ale istoriei sale, plină de grele încercări, pînă în zilele luminoase ale libertății, ale maturității și perfecționării sale de astăzi.

Biserica Ortodoxă a menținut credința cea dreaptă, ferindu-se de ereziile care duc la dezbinări, combătînd vrăjmașele încercări de atragere spre alte credințe.

Mănăstirile ortodoxe au fost la vremea lor pepiniere ale credinței străbune, popasuri și scăpare din fața năvălirilor vrăjmașe și popasuri de alinare și întărire pentru strămoșii noștri așa de greu încercați.

Ortodoxia a știut să cultive și să înobileze sufletul românesc, oferindu-i haina bunătații și determinîndu-l spre făptuirea de acțiuni nobile, înalte și alese. Ortodoxia ne-a imprimat blîndețea dulce și unică, ne-a dat înțelepciunea și îngăduința față de cei de altă nație sau religie. Ortodoxia a impus iubirea pentru toți fără de nici o discriminare sau aversiune, de aceea cîntarea ce răsună în noaptea învierii: „*Să zicem: „fraților” și celor ce ne urăsc pe noi... să iertăm toate pentru înviere!*”, are semnificația unui imn al umanismului ortodox român.

Rolul Ortodoxiei române pe plan cultural a fost important revărsînd asupra neamului românesc faruri de îndrăgire a cărții, de pe prispa ei și din tinda bisericilor și mănăstirilor. Aici au buchisit alfabetul atîția strămoși ai noștri de la nașterea nației și pînă la Ion Creangă și alți oameni de cultură ai neamului românesc.

În mănăstirile noastre se păstrează vechi manuscrise și codici, care stau la baza dezvoltării limbii și literaturii române.

Ortodoxia română a sprijinit formarea, păstrarea și puritatea limbii române; limba vechilor cazoni a dus la formarea și puritatea limbii și literaturii române. Tipăriturile lui Coresi au făcut ocolul întregului Ardeal și al tuturor ținuturilor locuite de români. Noul Testament al lui Simeon Ștefan, Cazonia lui Varlaam, Psaltirea în versuri scrisă de Mitropolitul Dosoftei, Biblia lui Șerban, predicile și tipăriturile lui Antim Ivireanul, traducerea lui Damaschin al Rîmnîcului, au adăpat sufletul românilor de pretutindeni.

Circulația cărților bisericești ortodoxe peste toate ținuturile locuite de români a ajutat mult la unitatea limbii românești, unitate care n-o mai găsim la nici un alt popor. Foarte semnificativ a grăit despre această circulație a slovei românești, pe înțelesul tuturor, asemănînd-o cu banii, Mitropolitul Simeon Ștefan, în prefața Noului Testament, unde el scrie: „*Cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, care umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sînt bune, pe care le înțeleg toți românii*”. Dacă nu vor fi reușit pe deplin în această silință nobilă, vina nu poate fi a lor, ci a celor ce „*au răsfirat românii prin alte țări, de și-au amestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toți într-un chip*”.

Neuitată și nepieritoare va rămîne uriașa epocă de culturalizare a satelor din Ardeal organizată de mitropolitul Andrei Șaguna, prin înființarea, organizarea și susținerea școlilor confesionale, prin tipărirea manualelor școlare, care au ajutat la luminarea minții odraslelor românești ardeleni din aceea vreme. Este de amintit că Șaguna a fost ajutat în desfășurarea operei sale cultural-naționale, de către Arhim. Neonil, starețul Neamțului, care avînd tipografie în preajma altarelor ei și turnătorie de slove, trimite și lui Șaguna slovele trebuincioase, pentru ca marele Șaguna să aibă cu ce-și tipări cărțile și manualele de care aveau nevoie românii din Ardeal (Prof. N. Brănescu, Cluj).

Vrednică de amintire este memoria luminatului dascăl, crescut sub aripa Ortodoxiei din Sibiu, Gh. Lazăr, care trecînd Carpații, devine ctitorul școalei românești, așa cum o spune inscripția de pe crucea de la mormîntul său:

„Precum Hristos pe Lazăr din morți l-a înviat,
Așa tu românimea din somn ai deșteptat!“

Școlile Bisericii ardeleni de la Blaj, Beiuș, Năsăud, Brașov și Brad, au dat românilor ardeleni o întreagă pleiadă de oameni de cultură, care au dus la desăvîrșirea culturală politică și socială din România Socialistă de astăzi. Cum vom putea oare uita vreodată pe Inocențiu Micu Klein, pe Petru Maior, pe Gh. Șincai, suferințele lor pentru norodul Ardealului, contribuția lor la cultura poporului român!

Ortodoxia are un mare merit istoric și pe plan social-politic, în sînul popoarelor în care s-a dezvoltat aceasta, situîndu-se în slujba poporului și împotriva asupritorilor. Ortodoxia a participat la toate manifestările de emancipare a poporului de sub jugul tiraniei și al exploatării. În special Ortodoxia românească și-a dat contribuția la evoluția socială și națională în mijlocul poporului pe care l-a servit și pentru care a trăit, urmînd pe Hristos, care a spus: „*milă îmi este de popor*“ și nu de asupritorii lui.

Viața și activitatea mitropolitului Sava Brancovici, care și-a jertfit viața apărînd credința și existența națională a românilor ardeleni, este o pildă de jertfă în slujba românismului.

Prin același martiraj au trebuit să treacă călugării Visarion și Sofronie, popa Ioan din Galeș, popa Moise din Sibiel, popa Ioan din Aciliu, popa Ioan din Sadu, popa Cosma din Deal, preoteasa sa și copilul lor înghețat în temniță, la sînul mamei sale, precum și șirul nesfîrșit de preoți și credincioși români, care au trebuit să plătească cu sînge mîndria de a fi români ortodocși, în Ardealul românesc și ortodox.

Vom mai aminti aici de contribuția preoților la revoluția lui Horia, de popa Nicolae, care trecea Carpații, spre a se pune în fruntea a 600 de români, veniți în ajutorul lui Horea. Ca semn al recunoștinței românești ortodoxe ardeleni, românii din Oradea i-au zugrăvit chipul lui Horea pe bolta altarului Catedralei cu lună încă din secolul XVIII.

La revoluția lui Tudor Vladimirescu și la cea din 1848 își dau contribuția de sînge, jertfe și lupte mulțimea de preoți ortodocși ca popa Constantin din Butoiești, popa Șapcă, „*ce-a scăpat țara de clacă*“, popa Ambrozie, zis „*popa Tun*“, și mulți alți preoți știuți și neștiuți, care și-au adăugat jertfa vieții lor la temeliea României de astăzi, liberă de orice asuprire și înrobire.

Pe cîmpia Libertății de la Blaj, unde românii adunați cu zecile de mii cer libertate și dreptate, ierarhi români ardeleni Șaguna și Lemeny, prezidează adunarea, dînd girul Bisericii revendicărilor naționale ale românismului ardelean, chiar și din strane diferite.

În revoluția lui Avram Iancu contribuția preoților români ardeleni a fost așa de mare încît N. Bălcescu scria despre ea astfel: „*generalii acestei oști țărănești — din revoluția din 1848 — erau niște preoți și niște tineri, abia ieșiți din școlile teologice... ei puseră mîna pe armă, cînd nevoia îi sili a se face generali și a cîștiga bătălii*“.

Acești „preoți cu crucea în frunte, că oastea e creștină“ n-au pregetat să-și dea viața pentru libertatea și dreptul la viață al românilor din Ardeal. Despre ei grăiește versul popular:

Sus pe vârful dealului
În cetatea Iancului,
De trei zile și trei nopți,
Cîntă o sută de preoți.
Și se cîntă și se închină
Pentru tabăra română.

În lupta crincenă de eliberare de sub jugul otoman n-au lipsit nici preoții români, cum e cazul cu acel vestit:

Popa Stoica din Farcaș
Care sare șapte pași,
Și iese din liturghie
Să taie la turci o mie...
Și tătari nu se mai știe.

La actul măreț al unirii din 1859, Ortodoxia este prezentă prin luptătorul dîrz pentru realizarea acestui sfînt ideal național, care a fost episcopul Melchisedec, sau frații arhieriei Neofit și Filaret Scriban.

Revoluția țărănească din 1907 a fost susținută de mulți preoți, fapt care a făcut clasa stăpînitoare de atunci să învinovățească pe preoți și pe învățători de dezlănțuirea acestei mișcări a țărănimii noastre înfometate și adusă la disperare de nedreptatea socială a clasei conducătoare.

Menționez aici cazul preotului Badeanu din Smadocița, care a fost împușcat de jandarmi pentru a se fi pus în slujba țăranilor revoltați (Răscoala țăranilor din 1907 de Mihai Roler. Buc. 1948, pag. XI).

Mulți sînt preoții ce și-au perfit viața în războiul pentru unitatea neamului românesc din 1916—1918, murind cu crucea în mînă alături de soldatul român ce și-a jertfit viața pentru unitatea politică-națională a neamului românesc, strigînd în fața năvălitorilor prusaci cuvintele lui Isaia proorocul: „*Cu noi este Dumnezeu, înțelegeți neamuri și vă plecați, căci cu noi este Dumnezeu*“.

Amintim aici întîmplarea minunată a Pr. Petru Cazacu din Reg. 3 Olt, căzut la Mărășești și al cărui corp a fost găsit putrezit, ca și al ostașilor din jurul său, dar a cărui mînă dreaptă era neputrezită, avînd strînsă între degete sf. cruce prin care îndemnase soldații la apărarea pămîntului strămoșesc. (Pr. C. Bobulescu: „Fețe bisericești în războaie, răzvrătiri și revoluții“, pag. 117).

La actul măreț de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, ierarhi români au fost prezenți în prezidiu, iar la actul unității naționale a luat parte mulțime de preoți români, alături de mulțimea ce a decretat unitatea politică-națională a românilor de pretutindena.

Amintind rolul național al Bisericii în viața românească ardeleană, nu trebuie să dăm uitării acele minunate congrese naționale bisericești din Ardeal, care au fost adevărate parlamente ale românismului ardelean, unde se discutau și problemele de viață și existență ale românilor, lipsiți de orice alt for de exprimare a voinței lor naționale.

Așa a înțeles Ortodoxia română să ajute neamul românesc să ajungă la binefacerile vremurilor pe care le trăim astăzi.

Ortodoxia română a fost purtătoarea de steag a progresului religios, cultural și social-politic al românismului. Un merit deosebit al Ortodoxiei române a fost că —, deși a stat în slujba neamului românesc—, ea nu s-a lăsat stăpînită de exclusivism, de șovinism religios sau național față de celelalte confesiuni sau naționalități conlocuitoare, ci ea a îndemnat pe fiii săi să trăiască în pace, dragoste și deplină înțelegere cu toți oamenii, indiferent de nație, credință sau rasa cărora ar aparține. În felul acesta și-au găsit la noi azil neamuri apropiate și izgonite ca cel al armenilor, evreilor.

Dacă în trecut Ortodoxia română a fost călăuzitoare și ocrotitoare credincioasă a acestui popor greu încercat și l-a sprijinit în toate eforturile și luptele lui de emancipare, de libertate și progres, astăzi ea este mîndră și fericită că poporul român a ajuns să-și conducă singur destinele, prin cei mai buni fii ai săi, aflați azi la frînele guvernului român socialist.

Ortodoxia românească a fost nevoită, în trecut, să se interpună între popor și asupritorii săi, pentru a proteja poporul. Ortodoxia românească continuă a-și da întreaga sa putere de muncă și jertfă în slujba unității de suflet a întregului neam românesc, pe toate tărîmurile de activitate deobște românească.

Dragi elevi,

Toată vorbirea mea în special v-a avut în vedere pe voi.

Înaltă și aleasă misiune pe pămînt este preoția. Un preot este locuitorul lui Hristos în parohia sa, preoții fiind iconomii tainelor lui Dumnezeu și propovăduitori ai cuvîntului dumnezeiesc. Preoția este scara tainică pe care a văzut-o Iacov în vis, iar preoții sînt îngerii care urcă și coboară pe scara lui Iacov, făcînd legătura dintre cer și pămînt.

„Deși preoția se săvîrșește pe pămînt, are înălțimea lucrurilor cerești. Și pe bună dreptate, căci nu un înger, nu arhanghel, ori vreo altă putere făcută, ci însuși Sf. Duh a întemeiat-o. Încă pe cei ce petrec în trup, i-a făcut să săvîrșască slujba îngerilor”, spune Sf. Ioan Hrisostom, care îi ridică pe preoți în demnitate alături de îngeri, ba chiar deasupra acestora.

Fiți dar fericiți, dragii mei, pentru că ați apucat pe drumul care vă duce la această nobilă, înaltă, frumoasă și sfîntă misiune care este preoția. Faceți-vă slujba voastră deplină cum spunea Apostolul: *„Faceți adevărată chemarea și alegerea voastră”* (I Petru 1, 10). Muncii cu rîvnă pentru ca să puteți ajunge preoți aleși ai Bisericii și neamului românesc. Numai prin muncă și pregătire serioasă veți putea ajunge la ceea ce se așteaptă de la voi. Nu uitați niciodată lozinca pe care Napoleon o adresa soldaților săi, cînd spunea că: *„Fiecare soldat poartă în ranița sa bastonul de mareșal”*. Fiecare din voi poartă în bagajul lui duhovnicesc de seminarist, cîrja de patriarh, mitropolit sau episcop, deci fiecare să se pregătească în așa fel ca în cazul cînd Dumnezeu îl va chema la o muncă de acest fel să poată corespunde scaunului vlădicesc așa cum au făcut-o sfinții Trei Ierarhi, toată pleiada de ierarhi și preoți martiri ai Ortodoxiei, care au știut să-și dea viața chiar, pentru Biserica și poporul lor.

„Nimeni să nu se înșele pe sine” (I Cor. III, 18), strigă Sf. Pavel. *„Deci de înveți pe altul, pe tine să nu te înveți?”* (Rom. 2, 21).

Neînvăţînd şi nepregătîndu-te, mai poţi fi tu „*povăţuitor orbilor, lumină celor dintru întineric, îndreptar celor fără minte şi învăţător pruncilor?*” (Rom. 12, 21), adaugă acelaşi apostol.

Urmaţi dar aceste îndemnuri, care vă vin de la înşişi Sfinţii Apostoli. Fiţi demni de chemarea voastră. Nu uitaţi niciodată că altarele Bisericii şi ale neamului românesc vă aşteaptă deopotrivă ca pe nişte slujitori vrednici şi de nădejde. Nu uitaţi că vă aşteaptă „seceriş” bogat, deci luaţi pildă de la Sfinţii Trei Ierarhi, care s-au distins printr-o bogată şi temeinică pregătire, pentru a-l sluji pe Hristos şi neamul din care făceau parte.

Străduiţi-vă să ajungeţi apostoli vrednici ai lui Dumnezeu şi ai Ortodoxiei şi în aceeaşi măsură ai Patriei române, fiind nu numai preoţi ai altarelor ortodoxe, ci şi preoţi la altarul neamului românesc prin contribuţia ce o veţi aduce la progresul cultural, social şi politic al R. S. România, precum şi al păcii între oameni şi popoare.

Fiecare absolvent al acestui Seminar să fie un demn urmaş al lui Sava Brancovici, al lui Horea şi Avram Iancu, al lui Şaguna şi al imensului cortegiu de ierarhi, preoţi şi eroi ai poporului român, care n-au precupeţit nici un sacrificiu pentru binele poporului român.

Fiţi mîndri că sînteţi români şi ortodocşi. Ortodoxia este cea mai apropiată de inima noastră. La bine şi la rău. Ortodoxia a fost alături de poporul român.

„Rasa — latină — şi Ortodoxia sînt componentele originare ale substanţei româneşti — spunea Nicolae Bălan. Printr-una ne-am aşezat punctul arhimedic pe pămînt, prin cealaltă ni s-a deschis cerul cu luminile şi aşa ne-am menţinut locul sub soare ca ceea ce sîntem şi nu ne-am renegat în mijlocul tuturor furtunilor, prin care am străbătut. Şi numai aşa, de s-ar dezlănţui toate vrăjmăşiile asupra noastră, prin virtuţile neamului, întărite de suflul divin al Ortodoxiei, nici porţile iadului nu ne vor putea birui” (Dr. N. Bălan, Ortodoxia în mijlocul frămîntărilor de azi. Sibiu 1933, p. 14—15).

Jertfele de sînge ale românilor, au stăvilit puhoiul turcesc, care înainta victorios spre a pustii Europa. Rezistenţa lui Mircea cel Mare, Ştefan Vodă cel Mare şi sfînt, Vlad Ţepeş şi Mihai Viteazul şi a întregului cortegiu de voievozi, care din piepturile lor au făcut pavăză împotriva năvalei otomane, este minunat exprimată de marele Mihai Eminescu, în Scrisoarea III, unde Baiazid conducătorul oştilor otomane văzînd oştile creştine spune:

Am jurat ca peste dîşii
să trec falnic fără păs,
Din prestolul de la Roma
să dau calului ovăz...”

Sîntem mîndri, deci, că facem parte din neamul românesc şi din Biserica Ortodoxă, neam de eroi şi de luptători neîntrepuţi, pentru apărarea credinţei, a limbii şi culturii strămoşeşti.

Să fim fericiţi că ni s-a încredinţat spre păstrare acest tezaur primit moştenire de la moşii şi strămoşii noştri şi să ne trudim să-l transmitem neîntinată urmaşilor noştri, care la rîndul lor trebuie ea fie pătrunşi de acelaşi spirit patriotic pentru neamul românesc şi de aceeaşi fierbinte iubire a legii străbune: Legea Ortodoxă.

Ca viitori preoți la altarele Ortodoxiei ardeleni, trebuie să știți a predica și a realiza dragostea; înțelegerea și pacea adevărată, dintre români și toate minoritățile naționale și confesiunile religioase din România Socialistă, neînțelegerea, șovinismul religios și național fiind opera necuratului și nu a lui Dumnezeu. Dumnezeu este Părintele nostru bun, noi toți copiii lui cei dragi, care trebuie să trăim în pace, dragoste și frăție unii cu alții.

Numai propovăduind așa vom bine-plăcea lui Dumnezeu, vom avea răsplata de la El și vom bine merita de la patria socialistă România.

Să păstrăm unitatea de granit a poporului român, unitate de suflet, de limbă și de credință, unitate care trebuie apărută cu toate jertfele în timpul existenței noastre, dându-ne viața la nevoie pentru salvarea ei.

La împlinirea acestei datorii ne cheamă și îndeamnă viitorul jubileu de 50 de ani al împlinirii întregirii neamului românesc, ca și sărbătoarea împlinirii a douăzeci de ani de la refacerea unității de suflet și credință a românilor din Ardeal, realizată în octombrie 1948.

Bunul Dumnezeu să ne ajute a apăra și păstra pe mai departe unitatea națională a românilor, iar pe Maica Sfântă și pe Sf. Trei Ierarhi să-i rugăm a rămâne pentru totdeauna patronii tinerilor din acest Seminar, ajutându-i a fi zeloși apărători ai Ortodoxiei române și ai Patriei noastre dragi și scumpe: **REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA!**

Nu uitați niciodată porunca dată de Sf. Ap. Pavel: „*Aduceți-vă aminte de mai marii voștri și privind la sfârșitul vieții lor, să le urmați credința*“.

După predică, P. S. Sa Episcopul Valerian își exprimă bucuria că are prilejul să salute în capitala Ardealului pe I. P. S. Sa Dr. Nicolae Mladin, Mitropolitul Ardealului, care nu întâmplător a fost ales în fruntea ierarhilor ardeleni, deoarece spre acest scaun l-au impus calitățile sale, voința lui Dumnezeu și vrerea poporului dreptcredincios. A urcat pe acest scaun un fiu de moș, ai cărui moși și strămoși au fost căliți în luptele pentru dreptatea poporului român obidit, precum și P. S. Sa Valerian, deși moldovean de origine, prin vrerea Domnului a luat cîrja păstoririi unei eparhii din nordul Ardealului. P. S. Sa Episcopul Valerian urează noului Mitropolit al Ardealului puteri de muncă și de jertfă pentru neamul și Biserica românească, pășind pe urmele lui Sava Brancovici și a celorlalți vrednici ierarhi ardeleni. P. S. Sa, îi urează să facă din Biserica ardeleană un soare al Ortodoxiei. P. S. Sa declară că așteaptă cu toată dragostea pe I. P. S. Sa să vină în eparhia Oradiei, în Țara Chiuarului, în Țara Oașului, în a Crișurilor și în Maramureș, spre a-și spune credincioșilor cuvîntul său de sfat și îndemn duhovnicesc. P. S. Sa încheie, rugînd pe Bunul Dumnezeu să hărăzească I. P. S. Sale viață lungă, spre gloria Ortodoxiei și a națiunii române.

La sfîrșitul Sf. Liturghii, P. S. Sa *Episcopul Teofil al Clujului*, adresîndu-se I. P. S. Sale Mitropolitului Nicolae, P. S. Sale Episcopului Valerian, clerului și poporului dreptcredincios prezent, a rostit următoarea cuvîntare:

Sf. Ioan Gură de Aur, împreună cu Sf. Vasile și Sf. Grigore spun: Cei ce sînt iubitori de Hristos, se cade să fie și iubitori de sfințenie. Noi avem chemarea la sfințenie, precum ne spune Sf. Apostol Petru: „Ci după exemplul Sfîntului care v-a chemat, fiți și voi sfinți...“ (I Petru 1, 15). Sfinții pe care-i prăznuim au plinit cuvîntul Domnului, care spune: jugul

meu e blind și sarcina mea este ușoară. Noi nu putem pași pe urmele sfinților fără să luăm jugul lui Hristos. Nu ne putem mîntui, fără năzuința spre sfințenie. Lăsați să răsune în suflete acest cuvînt: jugul meu e blind și sarcina mea este ușoară.

Ați auzit la fiecare slujbă arhierească, că episcopul e îndatorat să povenească pe mitropolitul său. Sînt foarte bucuros că am avut plăcuta ocazie să-l avem între noi, servind ca proistos al soborului, pe I. P. S. Sa Dr. Nicolae Mladin, Mitropolitul Ardealului, care în primul său an de păstorie, ne vizitează pentru a doua oară. Să-mi îngăduiți deci ca, în puține cuvinte, să vă prezint pe I. P. S. Sa.

P. S. Sa Episcopul Teofil face apoi o scurtă biografie a I. P. S. Sale Mitropolitul Nicolae, înlocuind ca la biserica „Schimbarea la față”. Mulțumește apoi I. P. S. Sale pentru bucuria pe care o face, prin prezența sa, P. S. Sale Episcopului Teofil, clerului și poporului dreptcredincios din Cluj și roagă pe Bunul Dumnezeu să-i hărăzească viață îndelungată și mulți ani de arhipăstorie rodnică, spre a vedea multe realizări ale neamului nostru, sub aspect material și spiritual, și îndeosebi sub acel al consolidării unității noastre sufletești. Ca semn al deosebitei prețuiri, P. S. Sa oferă în dar I. P. S. Sale o micro-Biblie, ediție din Ierusalim, spunîndu-i: „Dăruiesc acest cuvînt scris al lui Dumnezeu, pentru ca semănarea lui de-a lungul și de-a latul, de către Mitropolitul Ardealului, să aducă rod în-sutit”. I. P. S. Mitropolit Nicolae mulțumește P. Sfințitului Teofil cu îmbrățișare frățească.

Apoi adresîndu-se P. S. Episcopii Teofil și Valerian, clerului și poporului dreptcredincios, I. P. S. Sa Mitropolitul Dr. Nicolae Mladin a rostit următoarea cuvîntare:

În sfința Evanghelie de astăzi, Mîntuitorul adresîndu-se Apostolilor, le spune: „Voi sînteți lumina lumii...”, dar în alt loc zice: „Eu sînt lumina lumii...”. Într-adevăr, Hristos e lumina lumii, El este Dumnezeu adevărat, Fiul Tatălui care a venit în lume să aducă lumina lui Dumnezeu. Izvorul luminii este Iisus Hristos, dar Apostolii o reflectează. Apostolii au fost aleși de Hristos, iar această alegere ne arată că El a pus la temelie Bisericii Sale pe aceia pe care i-a ales să propovăduiască lumina Sa. Urmășii lor sînt episcopii, preoții, diaconii, așadar slujitorii Bisericii, posesorii harului preoției. Dar numai cu aceștia Biserica nu este întreagă. Apostolii au fost trimiși să propovăduiască la toate neamurile și astfel, încă de la început, aduc mulțimi de oameni la credință, mai întîi 3000, apoi încă 2000 în Ierusalim, iar mai apoi în Palestina și în toate părțile imperiului roman.

Sf. Apostol Pavel aseamănă Biserica cu un trup. Noi toți, preoți și credincioși, sîntem mădularele acestui trup, al cărui cap este Hristos. Toți sîntem chemați să trăim ca mădulare ale acestui trup, care are un cap, pe Hristos, un suflet care este Duhul lui Hristos, revărsat asupra acestui trup în ziua Cincizecimii. Dar în Biserică fiecare mădular trebuie să se îngrijească de toate celelalte mădulare. „Purtați sarcina unul altuia — ne îndeamnă Sf. Apostol Pavel — căci așa împliniți legea lui Hristos”. Fiecare trebuie să se îngrijească nu numai de sine, ci și de frații săi. Între noi se cuvine să crească, zi de zi, această conștiință a unității. Dar precum mădularele trupului nu toate îndeplinesc aceeași slujire, asemenea nici mădula-

rele Bisericii n-au toate același rol. Sînt mădulare chemate să slujească cele sfînte: aceasta e ierarhia. Aceste mădulare au de la Dumnezeu însuși această putere, prin hirotonie, chemare de slujire în Biserica lui Iisus Hristos. Celelalte mădulare sînt chemate să-și însușească învățătura, să se împărtășească cu Sfintele Taine, și să meargă pe calea arălată lor, urmînd pilda vieții Mintuitorului, a Sfinților Apostoli și a altor sfinți. Aceste mădulare trebuie să fie credincioase, să cinstească și să urmeze pe slujitorii Bisericii și învățătura predată lor de Hristos și să lucreze tot ceea ce este folositor, spre binele tuturor. Biserica lui Iisus Hristos ne îmbrățișează pe toți deopotrivă: ierarhie și credincioși sîntem chemați să întrupăm lumina lui Hristos, pentru ca, prin noi, această lumină să lumineze și să încălzească. Aceasta au făcut-o cei Trei Sfinți Ierarhi: ei sînt ca trei făclii luminoase, a căror flacără este aprinsă din lumina lui Iisus Hristos, iar lumina lor n-a luminat numai în vremea lor, ci luminează peste veacuri.

Dar Sfinții Trei Ierarhi întrupează fiecare în felul său lumina lui Hristos. Sf. Grigore Teologul s-a adîncit în tainele creștinismului, dînd la lumină învățăturile fundamentale ale credinței noastre, învățătura despre Dumnezeu, despre Sf. Treime, el închipuie cugetarea, mintea, meditația, teologia care caută să pătrundă adevărurile credinței noastre. Sf. Vasile are ca element caracteristic acțiunea, fapta, lucrarea, fiindcă a căutat să organizeze viața creștină în comunitate, în mănăstiri, în spitale, aziluri, ateliere ș. a. Sf. Ioan Gură de Aur, cum îl arată și titlul ce l-a primit, este cel mai mare predicator al vremii sale, s-ar putea spune al creștinismului din toate timpurile, el reprezintă cuvîntul însușit de duhul lui Hristos, care însușește și azi pe credincioși. Astfel, Sfinții Trei Ierarhi reprezintă gîndul, cuvîntul înaripat, acțiunea. Împreunarea prăznuirii lor ne cheamă și pe noi, să împreunăm în viața creștină gîndul cu cuvîntul și cu fapta. Nu-i destul să știi, să cunoști adevărul creștin, ci acesta trebuie să pătrundă în suflet, iar apoi să treacă la acțiune. Cînd împreunăm gîndul cu cuvîntul și acțiunea, atunci pășim pe calea realizării binelui, căci atunci ființa noastră e angajată în întregime. Acest fapt îl desprindem din sărbătoarea de astăzi.

Sfinții Trei Ierarhi au stat într-o strînsă legătură cu preoții și credincioșii lor. Pe vremea lor au apărut învățături rătăcile, care rupeau de la Biserica adevărată pe credincioși și pe preoți. Ei au combătut ereziile, au fost stâlpi neclintiți de lumină pentru întreaga Biserică, ei i-au dat cărți, i-au dat rînduiala cea adevărată, întărind unitatea dintre cler și credincioși.

Această unitate dintre ierarhie și credincioși a fost puterea Bisericii Ortodoxe. Și noi să păstrăm unitatea în credință, simțire, propovăduire și faptă. Unitatea e o caracteristică a Ortodoxiei ardelene. Această ortodoxie a fost o ortodoxie populară, care tocmai prin faptul că a avut rădăcini adînci, a putut să răzbată și în vremurile grele să ajute pe credincioșii săi să-și păstreze credința. Cînd au venit timpuri noi potrivite, Biserica noastră ardeleană s-a putut organiza mai deplin.

Anul acesta se împlinesc 100 de ani de cînd marele Mitropolit Andrei Șaguna — sub oblăduirea căruia erau și părțile acestea și Banatul și Oradea — a dat Statutul Organic, care a constituit legea de bază a organizației noastre bisericești din Ardeal. În el se răsfrînge unitatea dintre cler și credincioși, chemați cu toții la conducerea Bisericii. Din tradiția Bisericii ardelene, unde cler și popor colaborau la conducere — de la parohie pînă

la mitropolie —, s-au inspirat toate legiurile Bisericii Ortodoxe Române de mai târziu. În felul acesta, clerul și credincioșii cunoșteau care sînt necesitățile vieții bisericești. Biserica avea în grija ei și școalele românești, de la școalele populare și pînă la licee. Prin Statutul lui Șaguna, Biserica a devenit și ocrotitoarea vieții culturale a poporului român de pe aceste meleaguri, a vieții lui economice și fundamentale.

Clericii și mirenii din vremea aceea și-au îndeplinit datoria cu prisosință. Ei au înțeles că slujesc interesele poporului român, de aceea și-au pus contribuția lor la dispoziția Bisericii, pentru ca poporul să se lumineze și să-și poată realiza visul de veacuri.

Iubiți credincioși,

Vremurile acelea au trecut, astfel că astăzi au devenit amintiri. Poporul român azi trăiește într-un stat românesc suveran, independent, unitar, liber, care se dezvoltă tot mai intens pe planul vieții materiale și spirituale. Biserica noastră azi nu mai trebuie să îndeplinească funcția cultural-economică de pe vremea lui Șaguna, dar ea rămîne o Biserică legată de aceste plaiuri și de popor. De aceea, Biserica noastră astăzi se bucură de toate realizările poporului român și totodată își dă și ea contribuția la aceste realizări. Lucrul de căpetenie e că noi toți constituim un trup, o unitate în har, un trup, al cărui cap este Hristos. Dacă unitatea națională e marea comoară a poporului român, unitatea noastră în Iisus Hristos este o contribuție la unitatea poporului român, care, în muncă înfrățită, clădește o țară nouă, pe care o respectă toate țările lumii. Biserica noastră ajută la întărirea acestei unități a poporului român. Ea cuprinde azi pe toți credincioșii români, una în legea strămoșească. Se cuvine deci să înlăturăm orice amintire a dezbinărilor din trecut, întărind unitatea noastră nezdruclată. Biserica noastră Ortodoxă este autocefală, se conduce singură (fără a primi porunci de peste granițe), e independentă. Libertatea Bisericii Ortodoxe Române e un sprijin pe care Biserica noastră îl dă independenței, suveranității și libertății poporului român. Dacă ar asculta de un centru dinafara granițelor țării, ea n-ar fi independentă și pe plan religios ar aduce o știrbire a independenței și suveranității poporului nostru. Fiind autocefală, ea ascultă numai de poruncile lui Iisus Hristos și de comandamentele de viață ale poporului român.

Iubiți credincioși,

Iată ce ne învață sărbătoarea Sfinților Trei Ierarhi. Ea ne cheamă la unitate între ierarhi, cler și credincioși, pentru că toți sîntem mădulare ale Bisericii lui Hristos. Să fim toți vrednici slujitori ai credinței strămoșești. Azi în vremurile noi, să viețuim în Hristos, căci în El avem puterea și lumina să fim oameni ai vremii noastre, în El avem puterea dragostei, iar unde este dragoste, este pace, unitate, egalitate, libertate, împreună-lucrare, pentru ca tot ceea ce creează omul, să fie spre binele tuturor.

Iubiți credincioși,

Datoria noastră este să mergem pe calea întăririi unității neamului, pe calea întăririi unității în legea strămoșească. Mergînd pe această cale, vom fi aceia prin care lumina lui Hristos se răspîndește în jurul nostru,

lumina dragostei, lumina a tot ceea ce este bun și adevărat și prin noi se va împlini cuvântul lui Hristos: „Voi sînteți lumina lumii...” Amin.

După Sînta Liturghie, I. P. S. Sa Mitropolitul Nicolae și P. S. Episcopi Teofil și Valerian, dimpreună cu clerul din sobor, au luat parte la serbarea ce s-a ținut în sala festivă a Școalei de Cîntăreți bisericești și Seminarului Teologic.

Programul serbării a început cu rugăciunea „Tatăl nostru”, cîntată de corul elevilor, sub conducerea pâr. prof. Ioan Bnie. A urmat apoi cuvîntul de bun venit, adresat I. P. S. Sale Mitropolitului Nicolae și Prea Sfințișilor Teofil și Valerian, de către P. C. Sa pâr. Ioan Pop, directorul școalei, din al cărui cuprins redăm cele ce urmează.

Pentru Școala de Cîntăreți bisericești și Seminarul Teologic din Cluj, prăznuirea Sfinșilor Trei Ierarhi, ca patroni, s-a arătat în anii din urmă aducătoare de multe foloase: roadele la învățătură au fost din cele mai bune, sprijinul material și moral dat școalei de către ierarhii din fruntea eparhiilor ardelen e a sporit an de an. Dar cel mai mare dar al Sfinșilor Trei Ierarhi a fost cel din ziua de astăzi, anume prezența celor trei ierarhi ardeleni la praznicul școalei.

Pâr. director mulțumește apoi I. P. S. Sale Mitropolitului Nicolae, Prea Sfinșilor Teofil și Valerian, precum și permanenșelor Consiliilor eparhiale respective, pentru bursele și ajutoarele acordate elevilor, de asemenea pentru sumele acordate școalei drept cheltuieli de regie. P. S. Sale Episcopului Teofil, ca ierarhului care are școala sub directă supraveghere și îndrumare, îi mulțumește în mod deosebit, pentru deosebita sollicitudine și purtare de grijă și îndeosebi pentru munca de înduhovnicire a elevilor, prin meditații, convorbiri, control, ș.a. Salută pe reprezentanții Institutului Teologic din Sibiu și Institutului Teologic Protestant din localitate, de asemenea își exprimă bucuria că în mijlocul celor prezenți la serbare, are plăcerea să salute pe mulți dintre ostenitorii făuririi măreșului act de la 21 octombrie 1948: P. C. pâr. Traian Belășcu, S. Trușia, P. Madincea, V. Ienciu și prin ei îi salută pe toți cei ce au contribuit la acest măreș act.

Pâr. director mulțumește apoi tuturor celor ce au luat parte la serbare, rugînd pe Bunul Dumnezeu să-și reverse și pe mai departe, prin mijlocirea Sfinșilor Trei Ierarhi, darurile sale cele bogate asupra profesorilor, angajașilor și elevilor școalei.

Programul serbării a continuat cu: „Tu, Doamne”, poezie de Sf. Grigore de Nazianz, după care a urmat conferința pâr. prof. Victor Ienciu: „Legăturile Bisericii românești cu Sfinșii Trei Ierarhi”.

După ce în introducere face o privire de ansamblu asupra importanșei Sfinșilor Trei Ierarhi pentru Biserica creștină și arată că școala prăznuiește pe acești sfinți ca patroni, P. C. Sa își dezvoltă subiectul după următoarea schemă:

1. Legăturile creștinismului daco-roman de pe meleagurile noastre cu Sfinșii Trei Ierarhi.
2. Despre influența celor trei slăviți Dascăli și Ierarhi ai lumii creștine asupra evlaviei strămoșilor noștri, care au ctitorit, întru pomenirea lor, mulșime de lăcașuri de închinare sau chivoturi de moaște.
3. Înriurirea Sfinșilor Trei Ierarhi asupra Ortodoxiei românești prin cărțile de slujbă și iconografia bisericească românească.
4. Marea cinste dată Mitropolișilor Ungro-Vlahiei de locușitori ai scaunului Chezareei Capadochiei.
5. Răsunetul stîrnit în viața noastră obștească de odinioară, prin vestitele „Mărgăritare” ale Sf. Ioan Gură de Aur.

6. Semnificația Sfinților Trei Ierarhi în sufletele credincioșilor Ortodoxiei românești.

Din acest ultim punct al conferinței reproducem încheierea: „Ei sînt pentru noi izvorul și garanția creștinismului nostru autentic, de origine apostolică. Ei reprezintă izvorul evlaviei adevărate, a virtuților morale și a principiilor de dreptate creștină. Sînt temeiurile cele mai sigure ale adevăratului ecumenism din lumea creștină. Sînt îndrumătorii slujirii celei către Dumnezeu, în duhul Evangheliei lui Hristos. Sînt imbold de slujire cu devotament a patriei noastre scumpe pămîntești și garanția dobîndirii fericirii cerești“.

A urmat apoi: „Ce vă vom numi...“ cor, în prelucrare de pîn. prof. I. Brie, executat de corul elevilor, poezia „Scut și armă“ de G. Coșbuc și troparul Sfinților Trei Ierarhi, în prelucrare de I. Brie, executat de corul elevilor.

Serbarea a luat sfîrșit cu cuvîntul Înalt Prea Sfințitului Mitropolit *Dr. Nicolae Mladin*. I. P. S. Sa și-a exprimat bucuria de a fi participat toți ierarhii ardeleni, la praznicul Seminarului Teologic din Cluj, Sfinții Trei Ierarhi sînt cei mai potriviți patroni pentru o școală teologică, pentru că într-însii este întrupată toată complexitatea slujirii preoțești: gîndire, trăire, acțiune. Privind teologic în perspectiva Sfinților Părinți, noi ne străduim să fim teologi în sensul teologiei celor Trei Sfinți Ierarhi, plămădind în sufletele credincioșilor teologia vieții, teologia unei atitudini, a unei trăiri care să se răsfrîngă în acțiune, lucrare spre a călăuzi pe credincioși pe calea adevărului. Această teologie a vieții este mereu actuală. Precum Sfinții Trei Ierarhi și-au însușit nu numai cultura, ci și problemele societății timpului lor luptînd pentru realizarea dragostei, dreptății, înfrățirii, se cuvine ca și noi teologii, să activăm în sensul cuceririlor spiritului uman și geniului poporului român, spre o viață mai bună și mai fericită, pentru patria noastră, una și nedespărțită, liberă și independentă.

I. P. S. Sa declară că din cele constatate de cînd este oaspe al P. Sfințitului Teofil, a rămas profund impresionat de toate cele văzute: slujbele divine, credința poporului și manifestările elevilor. Toate acestea arată că P. S. Sa Episcopul Teofil a pus sufletul, preocuparea și privegherea pentru ca această școală să fie la înălțimea pe care o așteaptă și Biserica și patria. De aceea I. P. S. Sa exprimă mulțumiri P. S. Sale Episcopului Teofil pentru felul cum conduce școala, părintelui director, profesorilor și elevilor pentru munca depusă, Departamentului Cultelor pentru sprijinul acordat. I. P. S. Sa își încheie cuvîntul, asigurînd pe Prea Sfințitul Teofil, pe profesorii și elevii școlii, de întregul său sprijin și ajutor.

După terminarea serbării, a urmat o masă comună în sufrageria școlii, la care au luat parte cei trei ierarhi ardeleni, cu însoțitorii lor, invitații care au participat la serbare, întregul personal didactic și administrativ al școlii și funcționarii centrului eparhial. În decursul mesei, s-a tostat de către pîn. prof. Dr. Isidor Todoran delegatul Institutului Teologic din Sibiu, pîn. prof. Dr. Ioan Zăgrean în calitate de fost profesor și director al școlii, pîn. vicar Traian Belascu, prof. Mircea Basarab, noul hirotonit întru diacon, pîn. director Ioan Pop și P. S. Sa Episcopul Teofil. La orele 18, înalții oaspeți au părăsit inointa școlii, retrăgîndu-se la reședința episcopală.

În 31 ian., la orele 9 dimineața, I. P. S. Sa Mitropolitul Dr. Nicolae Mladin, Prea Sfințirii Episcopi Teofil și Valerian, dimpreună cu însoțitorii, răspunzînd invitației pâr. Emil Mureșan, s-au deplasat în parohia Cluj-Mănăstur, spre a vedea frumoasa biserică ridicată și împodobită numai cu puțini ani în urmă. În biserică, înalții oaspeți au fost primiți de către P. C. Sa pâr. Emil Mureșan și P. C. Sa Romul Popa, de către membrii consiliului parohial și un mare număr de credincioși, cuvîntul de bun venit fiind rostit de către P. C. Sa pâr. Emil Mureșan, în numele credincioșilor reveniți din această parohie.

A răspuns I. P. S. Sa Mitropolitul Nicolae, exprimîndu-și bucuria că la această parohie mărginașă a Clujului, a găsit un preot vrednic și credincioși legați de biserica lor. Legăturile clerului și poporului cu sfînta Biserică ne fac să ne simțim frați și apropiați unii de alții: frați de sînge, dar și frați de năzuințe. Și ne simțim cu atît mai bine, cu cît ne arătăm această unitate și în unitatea de credință, ca fii ai aceleiași Biserici. Biserica aceasta din Mănăstur o văd — spune mai departe I. P. S. Sa — ca un simbol al frățietății noastre în credință, fiindcă ea s-a ridicat prin contribuția P. Fer. Părinte Patriarh Justinian, a ierarhilor, clerului și poporului dreptcredincios, așa că aici s-a arătat dragostea întregii Biserici și dragostea credincioșilor pentru această biserică. În duhul acestei dragoste, am venit aici cei de la Sibiu, de la Oradea și de la Cluj, să ne simțim frați și împreună să ne rugăm lui Dumnezeu, pentru ca să binecuvînteze munca poporului nostru și patria noastră să se întărească și să devină tot mai fericită. Cu aceste gînduri — încheie I. P. S. Sa — eu rog pe Bunul Dumnezeu să reverse darurile Sale cele bogate peste voi și peste familiile voastre și să sporească între voi pacea, dragostea și unitatea. Binecuvîntarea Domnului să fie peste voi. Amin.

După aceasta, pâr. Emil Mureșan a dat explicații asupra arhitecturii și picturii bisericii, iar apoi a oferit oaspeților o gustare în casa parohială.

I. P. S. Sa și-a luat apoi rămas bun — cu sărutare frățească — de la Prea Sfințirii Episcopi Teofil și Valerian, precum și de la cei prezenți, iar la orele 10,30, împreună cu însoțitorii, s-au îndreptat spre Sibiu.

I. Z.

NICOLAUS OLAHUS — PRIMUL UMANIST ROMÂN ÎN CULTURA EUROPEANĂ

Luna ianuarie 1968 a prilejuit dubla aniversare a marelui umanist de origine română, aparținând culturii europene, Nicolaus Olahus (Valahus): 475 de ani de la nașterea lui (10 ianuarie 1493) și 400 de ani de la moartea lui (17 ianuarie 1568).

S-a născut la Sibiu, din tată român, Stoian (sau Ștefan) Olahus, refugiat aici din Țara Românească. Prin el, marele umanist se leagă de familia domnitoare din Muntenia și de cea a Huniazilor (bunica lui Nicolae, din partea tatălui, era fiica lui Ioan de Hunedoara și soră bună a lui Matei Corvin).

După ce și-a petrecut copilăria la Sibiu, tânărul Nicolae urmează școala capitulară de la Oradea, în care se făceau simțite tendințele umaniste ale timpului. Învăță limba latină, retorică, poezie, muzică, astronomie, religie și după ce își face o cultură generală, ajunge — la vârsta de 17 ani — paj la curtea regelui Vladislav II. Aici învață manierele elegante ale timpului, dar viața la curte nu-l atrage. El tindea spre liniște, studiu și contemplație, ceea ce îl determină să intre în viața ecleziastică, mai întâi ca secretar al episcopului din Pécs, apoi canonic de Strigoniou și — în această calitate — protopop de Komárom.

Pentru că întreținea încă relații cu curtea regală, prin cultura și manierele sale, atrage atenția regelui Ludovic și a reginei Maria, care îl angajează secretar la curte. După moartea lui Ludovic, la Mohaci (1526), Nicolaus Olahus, ca secretar regal, o urmează pe regina Maria în peregrinările ei prin Europa, fapt care îl desparte de patria sa iubită și îl îndepărtează de perspectiva de a ocupa un scaun episcopal, așa cum îi era dorința. Rezultatul binefăcător al acestor peregrinări prin Viena, Linz, Innsbruck, în Țările de Jos (la Bruxelles) și prin alte părți, a fost acela că i-a oferit posibilitatea să ia contact cu oamenii culți ai Europei, cu umanistii timpului și în special cu Erasmus de Rotterdam. A fost perioada de desăvârșire a formației sale umanistice.

După o lungă absență din patrie, Nicolaus Olahus se hotărăște să se reîntoarcă, în 1542, la insistența regelui Ferdinand I, care l-a numit secretar și consilier. În 1543 este numit episcop de Zagreb, iar în 1548 i se oferă episcopatul de Eger (Agria), dar el nu se putea ocupa de treburile duhovnicești, fiind absorbit de slujba de la curte. Abia în 1553, când este numit arhiepiscop de Strigoniou și primat al Ungariei, Nicolaus Olahus se dedică în întregime treburilor bisericești, căutând să consolideze pozițiile ei în regatul Ungariei.

După o viață frumoasă, însoțită de muncă încununată de succese, Arhiepiscopul Nicolaus Olahus moare la 17 ianuarie 1568, la Bratislava, de unde rămășițele sale sînt aduse la Tyrnavia și depuse în biserica Sf. Nicolae, sub o lespede pe care stă scris:

„Zace-n mormîntul acesta-ngropat Nicolae Valahul,
Care-n Strigoniou trăind, fost-a arhiepiscop“.

Om cu o vastă cultură și adept al ideilor umanitariste înaintate ale timpului, Nicolaus Olahus a lăsat o serie de scrieri de deosebită valoare științifică.

Lucrarea cu caracter istoric, geografic și etnografic, intitulată „Hungaria“, face cunoscută Europei culte atît Ungaria din acele timpuri, cît și Ardealul și Țările Române învecinate. „Chronicon“-ul său cuprinde evenimentele de la încoronarea lui Matei Corvinul, pînă la încoronarea lui Ferdinand I, iar scrierea intitulată „Attila“ prezintă începuturile istoriografiei ungare.

Din grija pentru Biserică și pentru buna ei orînduire, Nicolaus Olahus scrie două lucrări teologice, menite să îndrumeze pe clerici în activitatea lor: „Chato'licae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, de Sacramentis, Fide et Operibus, de utraque Justificatione ac aliis“ — un îndrumător dogmatic-moral și liturgic-juridic pentru preoți, bazat pe Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, scris în 1560 și „Ordo et Ritus Sanctae Mitropolitanae Ecclesiis Strigoniensis, quibus Parochi et alii animarum Pastores in Ecclesiis suis uti debent“, tipărită la Viena, în 1569. Această lucrare ne-a păstrat și portretul autorului pe copertă.

Dorul de patria sa, pe care o părăsise, ca și originea sa românească (valahă) — cu care se mîndrea cu atît mai mult, cu cît se trăgea dintr-o viță princiară — Nicolaus Olahus le-a făcut cunoscute peste tot pe unde a umblat.

Originea sa românească reiese din numele pe care l-a purtat, care este o maghiarizare a noțiunii de român: valah-olah, din scrisorile sale — în special cea către Schepper, din 7 martie 1533, unde vorbind despre voievodul Mihnea, spune: Myhne Voyvoda Transalpinus, patris mei, si bene memini, patruus... —, din lucrarea sa „Hungaria“, scrisă în 1536, în care vorbește cu drag și nostalgie despre patria sa, din diploma de înnobilare pe care regele Ferdinand I i-o acordă în 1548, ca și dintr-o scrisoare a acestuia, din 23 noiembrie a aceluiași an, în care regele spune: „Astfel sînt neamurile cele mai vestite dintre care rudeniile tale, românii, nu sînt cei din urmă, care, după cum se știe, sînt urmașii romanilor, stăpînitorii lumii și pentru aceea se numesc români. Națiunea ta în vitejie și excelență a dat naștere la mulți conducători de războaie, ca Ioan Huniade și regele Matias“.

Chiar și dușmanii săi îl numeau „valahul“, ca de ex. arhiducele Maximilian de Habsburg, protectorul protestanților împotriva catolicului Olahus, care zice: „Wir wissen die Sachen ad partem zu thun... es wird dem Walachen nicht allezeit nach seinem Willen fortgehen“ (Noi știm să aranjăm lucrurile cum trebuie... n-o să-i meargă valahului mereu după cum vrea el).

Marele serviciu pe care Nicolaus Olahus l-a adus patriei sale este că a făcut-o cunoscută în scris Europei din acele timpuri, prezentînd situația politică, economică, geografică și etnică din Țările Române și Transilvania. Tot el este primul care susține ideea originii latine a românilor: „Valahii se socotesc a fi colonii romane. Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba română. Monede romane se găsesc multe în acest loc și ele constituie un neîndoiebnic semn al vechimii stăpînirii romane prin părțile acestea“.

Aceste afirmații ale lui Olahus îl determină pe editorul „Hungariei“ din 1736, Kollarus, să facă importante observații: „Valahii în limba lor își zic români, adică români, și socot că vorbesc românește, adică în limba romanilor. Limba lor mai pură are cea mai mare afinitate cu limba latină...“

Nicolaus Olahus este de asemenea primul care pune deschis ideea unității naționale a românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania: „Moldovenii au aceeași limbă, obiceiuri și religie ca și muntenii, se deosebesc întrucîtva numai prin îmbrăcăminte... Limba lor și a celorlalți valahi a fost cîndva română, căci ei sînt colonii de romani. În vremea noastră limba lor se deosebește foarte mult de a acelor. Dar multe din cuvintele lor pot fi înțelese de latini“. Sau afirmația următoare: „în ea (Transilvania) sînt patru națiuni: unguri, secui, saxoni și valahi... Valahii socotesc a fi colonii romane“, deci de aceeași origine și națiune cu moldovenii și muntenii.

Ca reprezentant al ierarhiei bisericești, Nicolaus Olahus a fost un bun creștin și înțelept îndrumător al treburilor bisericești. Nu se știe cum a adoptat confesiunea romano-catolică; poate de la mama sa, Barbara Hunzar (Hînsar); poate că și tatăl său Ștefan a adoptat-o după venirea în Ardeal, așa cum făceau mulți membri ai familiilor domnitoare, refugiați aici din Țara Românească. Oricum, această confesiune l-a ajutat pe Nicolaus Olahus, potrivit situației istorice din Ungaria, să se ridice pînă la cele mai înalte posturi în ierarhia bisericească și de stat.

Vocația pentru cele duhovnicești pornea din sufletul său blînd, înclinat spre meditație și nicidecum din goană după mărire, fiind pe deplin conștient de misiunea preoției, după cum sorie unui prieten de al său: „Crezi că episcopii au parte de mai multă odihnă și pace decît acei ce nu sînt episcopi? Că mîنینcă mai mult decît alții? Îndatoririle episcopilor, dacă te gîndești bine, nu se împacă cu odihna, plăcerea, cu trîndăvia. Relativ la aceasta, citește pe Sfîntul Pavel, pe Ioan Gură de Aur, mai ales cartea lui „Despre preoție“, în care se cuprind toate îndatoririle pe care trebuie să le observăm, dacă nu vrem să pierdem viața veșnică“.

Ca arhiepiscop de Strigoniu și primat al Ungariei, a introdus ideile umaniste în învățămîntul laic și bisericesc, fiind considerat ca un reformator în această direcție. Personalitatea lui a fost elogiată de mulți învățați.

Nicolaus Olahus este omul cu care se mîndrește nu numai cultura europeană și universală, ci și neamul românesc, din coapsa căruia se trage.

CONSFĂTUIRE ECUMENISTĂ LA CLUJ

Stăruința pentru asigurarea păcii în lume a devenit o problemă de prim ordin și pentru Biserică și credincioși, spre a contribui cu vestirea cuvântului păcii și cu fapta la realizarea poruncii Mântuitorului Iisus Hristos „fericiți făcătorii de pace“.

De aceea s-a înființat marea mișcare mondială, numită: „Conferința creștină pentru pace“, spre a aduna într-un mănușchi toate forțele creștine iubitoare de pace și astfel de a contribui la așezarea unei păci trainice în lume. În acest scop, ca să mobilizeze orice suflet pentru această operă binecuvîntată, conducerea Conferinței creștine pentru pace (CCP), a hotărît să organizeze între 31 martie și 5 aprilie 1968, la Praga, a treia Adunare Pancreștină pentru pace. Ca temă a fost luat citatul biblic: „Caută pacea și aleargă după ea“ (Ps. 34, 14; 1 Petru 3, 11), cu subtema: Salvați omul, căci Pacea este posibilă și necesară.

În vederea bunei pregătiri a delegaților bisericești din R. S. România, s-a întrunit la Cluj, în ziua de 21 martie 1968, conferința teologilor creștini, la Institutul reformat de grad universitar, participînd la 50 de invitați. Prezidiul întrunirii a cuprins pe rectorii și reprezentanții Institutelor teologice și anume pe: rector Dr. I. David din Cluj, pe P. C. Păr. rector Dr. N. Nicolaescu de la București, P. C. Păr. prof. Dr. I. Todoran pentru rectorul de la Sibiu și decan Dr. H. Binder de la secția luterană din Sibiu. Au fost prezente marile confesiuni creștine, reprezentate prin îndrumătorii lor: P. S. Episcop Teofil al Vadului, Feleacului și Clujului pentru Biserica Ortodoxă, d-nii episcopi I. Nagy de la Cluj și L. Papp de la Oradea pentru biserica reformată, dl episcop Gh. Argay pentru biserica luterană maghiară, dl vicar-episcop H. Binder pentru biserica luterană C. A. și dl episcop unitarian Al. Kiss.

Referatul a fost prezentat de dl rector I. David, cuprinzînd o expunere bine documentată biblic asupra temelor Pancreștinei a 3-a de la Praga; au fost subliniate în mod deosebit capitolele privitoare la: credința și slujirea păcii, care se impune cu ceva organic Bisericii și conștiinței creștinismului; Biserica și realizarea păcii, care primește un aspect accentuat pe împăcare și mîntuire (1 Petru 2, 1); bogat ilustrat a fost capitolul despre contribuția Bisericii la lupta pentru pace în ultimii ani, indicînd ca teme discutate: problema Vietnamului, discriminarea rasială, problema refugiaților, a foamei și a războiului atomic. În concluzie referatul a subliniat ca necesare: adîncirea teologiei păcii, cunoașterea bună a stărilor de azi, răsămarea argumentării pe Biblie, dezvoltarea relațiilor ecumeniste pentru pace, adîncirea comunității ecumenice creștine și paralel cu cea umanistă universală, și mobilizarea pentru contribuția sporită comună spre salvarea omului și a păcii.

În referatul său, P. C. Prof. M. Șesan de la Sibiu a pornit de la citatul biblic însoțitor „ce bine e cînd sînt frații împreună“, spre a exprima bucuria a fi cu toții împreună atît în lucrarea pentru pace, precum și pentru înflorirea patriei comune. Apoi s-a ocupat pe rînd cu problemele celor șase grupe tematice, care vor acționa în cadrul Pancreștinei, indicînd pentru fiecare problemele specifice, greutățile cît și mijloacele pentru învingerea greutăților; la grupa teologică a stăruit pentru unitate în Biblie, căci diferita ei interpretare filozofică (barthiană, bultmaniană, bonhoefferiană, secularizantă, „Dumnezeu e mort“ etc.) îngreuiază unitatea de concluzii cu privire la felul cum trebuie acționat prin fapta bună, conștiință și susținută pentru pace, în fața principiului atît de constructiv al sinergismului ortodox; la grupa internațională se cere o solidaritate deplină interumană și interrasială, avînd în fața problemele negative exprimate prin: imperialismul american, neocolonialismul, războiul rece de propagandă, războiul rece confesional, atomismul militar și războiului din Vietnam; dar împotriva lor avem la dispoziție arme eficiente pozitive ca dezarmarea, coexistența pașnică; solidaritatea și convingerea că: luptăm pentru o pace a celor vii, și nicidecum nu admitem o pace veșnică pentru cei morți atomic!; la grupa economică abundă problemele discutate recent la reședința UNCTAD de la N. Delhi, și cu cerința ca: dezarmarea bogățiilor să aducă cu sine dezvoltarea săracilor; cu privire la grupa a patra care se ocupă cu „lumea a treia“, exemplul României de tratative cu țările acestei lumi devin tipice, în ce privește respectul țării și ajutorul generos tehnic și material; la grupa a cincea a tineretului se pune accentul pe: conștiința nouă de solidaritate și ceea ce azi apare poate o utopie, mîine să fie realizat de tineret spre permanentizarea păcii;

în fine în grupa cu tema: răspunderea creștină comună, are ca obligație străduința pentru ecumenismul păcii, la care se ajunge prin: solidaritate umană, ecumenismul religios și umanitarismul larg.

La discuții s-au întrecut 22 de cuvântători, fiecare venind cu aport substanțial și cu sublinierea a cîte unui amănunt legat de temele Pancreștinei; au fost: Episcopul Al. Kiss, stăruind ca dragostea către Dumnezeu să fie aplicată și prin dragoste către semen; P. S. Episcop Teofil a subliniat necesitatea legăturii între rugăciune și muncă, prin care se contribuie la crearea atmosferei prielnice păcii; vicarul luteran C. Rapp din Cluj a explicat ce este de înțeles prin chemarea „salvați omul”; conf. luteran Pitters din Sibiu accentuează necesitatea câinței, care oprește orice atentat atomic; prof. I. Todoran a explicat dogmatic cum: întruparea Mintuitorului face ca orice semen să fie chemat a fi chipul lui Iisus, deci frate cu oricine și apărător al păcii în lume, așa precum a voit-o Mintuitorul, și nu cum o cred cei care abuzează de Sf. Scriptură; prof. M. Teleki din Cluj apropie problemele de relațiile obișnuite între cetățeni; prof. Al. Ciurea de la București subliniază faptul, că în străduința pentru pace avem exemplul împede în cîrmuitorii Patriei; prof. P. Gereb din Cluj arată că a iubi pe Dumnezeu înseamnă a iubi pe semen, și deci a fi făcător de pace; pâr. inspector patriarhal I. Georgescu lămurind programul de lucru al Pancreștinei, indică drept trepte ale acțiunii: informarea în politica externă a R. S. România, cunoașterea problemelor de tensiune internațională și unificarea forțelor pentru asigurarea păcii, asist. D. Molnar de la Cluj afirmă că întrebarea lui Dumnezeu către Adam: unde ești Adame, ce faci Adame? ni se adresează tuturor în forma: ce faceți pentru pace?; asist. I. Borbath din Cluj arată că: euharistia asigură mîntuirea, iar iubirea aduce iertare reciprocă și solidaritate spre binele comun; prof. Mircea Basarab de la Seminarul ortodox din Cluj explică corelația internă între împăcare-intrajutor-pace (Efes. cap. 2; 2 Cor. 5, 11; Apoc. 2, 26); consilierul Gh. Fabian de la Episcopia reformată Oradea lămu-rește, că dacă credința merge „vertical” spre Dumnezeu, apoi împăcarea și pacea merg pe linie „orizontală” spre semen; pâr. Director al Seminarului ortodox din Cluj Ion Pop înțelege concepția păcii în sens creștin ca: înțîlnirea tuturor confesiunilor în jurul Mintuitorului Hristos spre binele comun (Evrei 12, 14); prof. L. Binder profesor de la Sibiu face comparația între: cădere și împăcare, față de care concepția despre lume a credinciosului trebuie să fie de apostolat al slujirii omului, urmînd chemarea lui Dumnezeu; prof. St. Juhasz de la Cluj accentuează faptul că răspunderea fiecăruia în viață poartă în sine și răspunderea evidentă pentru viață și pace; pastorul C. Szekely din București exprimă necesitatea trecerii de la pîrtinire și egoism la cooperare, proexistență și vestirea păcii tuturor, botezînd ca la timpul său cu apa curățirii, și nicidecum admitînd botezul cu bombe ucigătoare; dl vicar episcopesc H. Binder a precizat că harul lui Dumnezeu nu este ceva static, ci dinamic, îndemnîndu-ne să facem și noi ceea ce dorește Dumnezeu pentru lume, adică pace; dl episcop L. Papp de la Oradea subliniază faptul îmbucurător că precum s-au întrunit reprezentanții cultelor creștine din R. S. România ca să prezinte d-lui Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat, asigurarea patriotismului lor însuflețit, așa acum cultele s-au întrunit la Cluj ca să-și exprime asigurarea deplină ca luptători pentru pace trainică în lume, dorînd ca această însuflețire de la întrunire să se reverse cît mai mobilizator și către preoți și credincioși, revărsînd binefacerile ei și peste hotarele patriei; prof. J. Nagy din Cluj face propunerea ca să fie rugată administrația poștelor să emită o serie filatelică cu supra-preț în folosul celor înfometați din lume; dl episcop I. Nagy de Cluj face asemănare între teme: pacea și transformarea fundamentală socială, de la Pancreștină, cu exact același proces din patria noastră, așa ca Biserica să fie un element însuflețit înspre ambele momente indicate, căci în problema păcii nu pot exista păreri diferite. Din cuvîntul de încheiere al pâr. rector N. Nicolaescu de la București, care a subliniat rolul de slujire al Bisericii, în trecut și în actualitate, dl rector I. David a încheiat sesiunea la care a participat și dl director Gh. Nenciu din Departamentul Cultelor.

Au fost emise și telegrame omagiale către dl profesor D. Dogaru, Secretarul General al Departamentului Cultelor, către Prea Fericitul Patriarh Justinian al Bisericii Ortodoxe și dl Episcop Fr. Müller al Bisericii ev. lut. C. A. de la Sibiu.

M. ȘESAN

DIN MITROPOLIA GREACĂ

Recent, I. P. S. Mitropolit Ieronim Kotsonis, arhiepiscop al Atenei și primat al Bisericii Ortodoxe Grecești, a dat un interviu în problema ecumenistă revistei „Christ und Welt”. În cadrul lui, I. P. S. Sa a precizat că atât el, cât și Sf. Sinod grecesc, reconstituit recent cu elemente mai tinere, stau pe punctul de vedere de a continua să sprijine acțiunile de contacte între creștini, fiind însă convinși că adevărul relevat este păstrat în Biserica Ortodoxă. Dar, împreună cu Sf. Sinod, stăruie pentru un dialog între confesiunile creștine, căci posibilitățile sînt în creștere și rezultatele bune de dată recentă întăresc nădejdea de a lărgi colaborarea și mai mult, chiar și la Biserica romano-catolică, la timpul potrivit.

Aceste declarații au fost primite cu ecou larg în presă. De fapt, I. P. S. Mitropolit Ieronim este un vechi ecumenist, încă de cînd era profesor de Drept bisericesc la Facultatea de teologie din Atena și duhovnic al Curții regale. De aceea, în situația grea în care a ajuns Mitropolia ortodoxă greacă din cauza lipsurilor economice, nădejtile s-au îndreptat spre prof. Kotsonis, mai ales că I. P. S. Arhiepiscopul Hrisostom al Atenei ajunsese la vîrsta înaintată de 87 de ani. De aceea, a fost pensionat, potrivit Decretului 4580 din 11 noiembrie 1966, și s-a cerut Sf. Sinod să facă propuneri noi. Atunci s-a recurs la vechea practică, folosită încă în timpuri bizantine și ulterioare, ca Sf. Sinod să propună 3 candidați (ternar), din care apoi suveranul numea pe unul. Astfel, prof. Kotsonis a ajuns în ternar și a fost confirmat de M. S. Regele Constantin, la 12 mai 1967.

La început, P. F. Patriarhul ecumenic Atenagora a fost nemulțumit, căci îl știa pe prof. Kotsonis adversar, între alții teologi greci, al unui dialog grăbit cu Vaticanul; dar după lămuririle date, l-a trimis la întronizarea din 22 mai pe I. P. S. Mitropolit Meliton cu mesaj de bună urare, care i-a mai înmănat și o crîjă pastorală, ca semn de frățietate din partea P. F. Patriarh ecumenic. Împreună erau de acord că prozelitismul catolic este piedică a oricărei discuții ecumeniste.

M. Ș.

UN BINEFĂCĂTOR AL OAMENILOR: PROFESORUL Dr. IOAN GOIA

Săptămînalul clujean „Tribuna” (nr. 45 din 9 noiembrie a.c.), ne aduce aminte că Dl. Profesor Dr. Ioan Goia a împlinit venerabila vîrstă de 75 de ani. Un specialist în Istoria Medicinii — Dl. Prof. univ. Dr. Valeriu L. Bologa, prieten și coleg de-o jumătate de veac al sărbătoritului — semnează prezentarea, pe cît de instructivă pe-atît de mișcătoare, publicată de revista citată, din acest prilej.

După cîte știm, Dl. Dr. I. Goia este unicul savant român care cumulează astăzi toate cele trei titluri republicane la care poate rivni un om de știință din Patria noastră: e medic emerit, om de știință emerit și profesor emerit. Cînsîntirea aceasta de înalt nivel se aduce unei vieți care și-a încununat strădaniile cu o operă excepțională.

A studiat medicina la Universitatea din Cluj.

Cînd această instituție de învățămînt superior și-a deschis porțile ca Universitate românească a Ardealului, doctorul Ioan Goia s-a asociat fără preget și fără ezitare grupului de somități științifice venite de la București, de la Iași și din alte părți ca să pună temelie trainică Facultății noastre de medicină de la Cluj. În fruntea acestor savanți patrioți se aflau Victor Babeș și Constantin Levaditi.

Șef de lucrări, docent, conferențiar și apoi — din 1930 — profesor șef de clinică, Dl. Prof. Dr. I. Goia este creatorul școlii de Semiologie medicală în Cluj. Dsa este unul din erudiții care stăpînesc domeniul complex al medicinei interne în totalitatea sa.

Exigența sa la catedră și la examene este îndeobște cunoscută.

Binefăcător al oamenilor de-o viață întreagă, în rîndurile slujitorilor Bisericii noastre Dsa are prieteni și admiratori încercați și convinși. În fruntea lor se afla, pînă de curînd neuitatul Mitropolit al Ardealului, Nicolae Colan.

Ne asociem la omagiile ce l-au fost aduse marelui nostru profesor de medicină și-i urăm respectuos și cordial ani mulți și buni, cu pace, sănătate și noi izbînzii profesionale.

REDACȚIA

TIPOGRAFIA EPARHIALĂ
S I B I U

Biblioteca Mitropolitană Sibiu